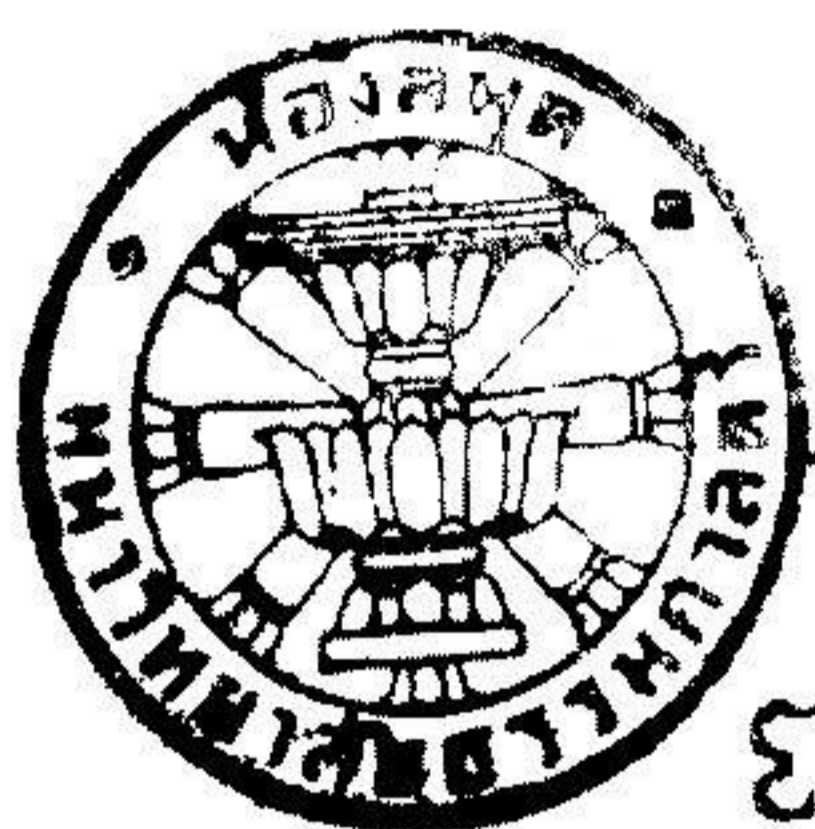

ราชพงศาวดาร

กรุงกัมพูชา

บรรณคดีฉบับหลวง

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณแปลใหม่

โดย ~~หม่อมเจ้า~~ หม่อมราชวงศ์ และ ผู้อื่น.

แปลโดย หลวง วังเอี่ยม

จากวางตรี พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม

สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์

พิมพ์แจก

ในงานศพ พระตำรวจตรี พระยากำแหงรณฤทธิ

จากวางพระตำรวจ ผู้บิดา

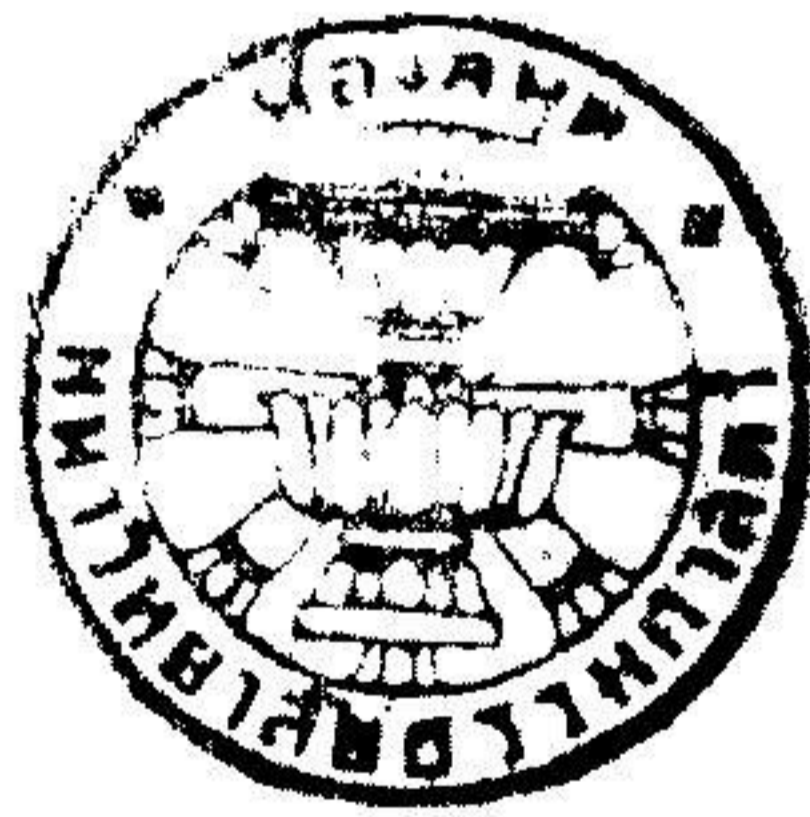
พ.ศ. ๒๔๖๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

๒๐
แก้คำผิด

ในคำนำผิดอยู่แห่ง ๑ คือ ข้อ หลวงอุดมภณทัพนิช ผิด
ที่ ถูก คือ หลวงอุครภณทัพนิช ยี่ แลหลวงอุครภณทัพนิช ยี่ นั้น
ที่ ที่จริงต่างมารดาภิเษกพระยากำแหงรณฤทธิ ต่อเขียนหนังสือเข้าเล่มแล้ว
จึงทราบว่าผิดไป

คำนำ

นางวางตรี พระยาไกรเพ็ชรรัตนสงคราม สมุหเทศาภิบาล
มณฑลนครสวรรค์ จะทำการปลงศพสนองคุณ พระตำรวจตรี
พระยากำแหงรณฤทธิ (ฉายา โชติกะพุทฺธกณะ) จ ม, ท จ, น ๗, รัตน
ว ปร ๕, ร จ ม, เกรียงอุราจักรกิจของ ร ๕, ร ๖, องคมนตรี ผู้บิดา
มาแจ้งความต่อกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ว่ามีความศรัทธา
จะรียบพิมพ์หนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นของแจกในงานศพ
บิดาสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการช่วยเลือกหาเรื่องหนังสือให้พิมพ์ตาม
ประสงค์ แลในขณะที่เมื่อพระยาไกรเพ็ชรรัตนสงครามมาบอกนั้น
ประจวบมีหนังสือไต่มาใหม่ในหอพระสมุด ฯ เรื่อง ๑ คือเรื่องราว
พงษาวดารกรุงกัมพูชา อันเข้าใจว่าเป็นฉบับที่ที่สุดซึ่งมีในเวลานั้น
แลกรรมการนถอยากจะใคร่พิมพ์อยู่ ด้วยเห็นว่าเรื่องราวเขมร
ที่มอยู่ในหนังสือไทยยังมีน้อยนัก ขยายนิมเรื่องราวแต่ตกคำบรรพ
ตลอดลงมาจนจนถึงเวลาปัจจุบัน ถ้าพิมพ์ขึ้นไว้คงจะเป็นสิ่งซึ่งพอใจ
ของผู้ศึกษาโบราณคดีทั่วไป เห็นพระยาไกรเพ็ชรรัตนสงครามเป็น
นักเรียนน้อยเอง จึงแจ้งความประสงค์ให้ทราบ พระยาไกรเพ็ชร ฯ
ก็ยินดีอนุโมทนา จึงรียบพิมพ์หนังสือเรื่องราวพงษาวดารกรุงกัมพูชา
เล่มนี้ในการกุศล
หนังสือเรื่องราวพงษาวดารกรุงกัมพูชาฉบับนี้ ไปรเฟซเซอ ยอช
เซเต ไทฉบับภาษาเขมรมาแต่กรุงกัมพูชา มาให้แก่หอพระสมุด
TUDC 28/01/2564

วชิรญาณ เมื่อขุดโรง พ.ศ. ๒๔๕๘ กรรมการเห็นเป็นฉบับแปลกลด
 พิศดารกว่าที่เคยมีมาแต่ก่อน จึงคิดอ่านจะให้แปลออกเป็นภาษาไทย
 ตั้งแต่แรกได้ต้นฉบับมา แต่ต้องเสียเวลาสืบหาลำมเขมรอยู่หลายเดือน
 คว้าผู้ที่จะหามาได้ ถ้าเป็นผู้รู้ภาษาเขมรดี มักจะบกพร่องทางภาษาไทย
 ถ้ารู้ภาษาไทยดี ก็มักจะบกพร่องทางภาษาเขมร หาลำมแปลหนังสือ
 เรื่องนี้ให้คิไม่ได้ จนมาได้ความว่า ในกระทรวงกระลาโหมมี นาย
 พันตรีหลวงเรืองเทศอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์) รู้ชำนาญทั้งภาษาเขมร
 แลภาษาไทย จึงได้ทูลขออนุญาตต่อ นายพลเอก สมเด็จพระเจ้า
 อนุรักษ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ เสนาธิการทหารบก
 ประทานพระอนุญาตให้ นายพันตรี หลวงเรืองเทศอนันต์ จึงรับแปล
 หนังสือพงษาวดารเรื่องนี้ให้แก่หอพระสมุด ฯ กรรมการรู้สึกขอบ
 พระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอนุรักษ์เธอ ฯ แลขอบใจหลวงเรืองเทศ
 อนันต์ เป็นอันมาก

ลักษณะการที่แปล กรรมการได้ขอให้หลวงเรืองเทศอนันต์
 แปลตามศัพท์ รักษาสำนวนเดิมที่เขมรเขาแต่งไว้ไม่ให้เสีย เพราะ
 ฉะนั้นท่านองความที่กล่าวว่าจะอย่างไร ฤๅที่ใช่ศัพท์อย่างไรในหนังสือ
 เรื่องนี้ ควรเข้าใจว่าเป็นสำนวนของเขมรตามฉบับเดิมทั้งสิ้น ความ
 แห่งไรที่เป็นอธิบายของผู้แปล หลวงเรืองเทศอนันต์ได้วางเล่มมือไว้เป็น
 สำคัญทุกแห่ง เมื่อแปลเสร็จแล้ว เอามาอ่านตรวจดูเห็นว่าหลวง
 เรืองเทศอนันต์แปลหมดทุกเรื่องเรียบร้อยดี สมควรจะสรรเสริญว่ามีความรู้

ก็จริง ถ้าหากจะเอาหนังสือราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาที่หลวงเรือง
เดชอนันต์แปลฉบับนี้ เทียบกับหนังสือพงษาวดารเขมรที่เจ้าพนักงาน
แปลเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ก็จะได้เห็นว่าฉบับนี้แปลดีกว่า

หนังสือราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาฉบับนี้ ถ้าว่าโดยเนื้อเรื่อง
ตามฉบับเดิม เป็นหนังสือแต่ง ๓ ตอน แต่งต่างยุคกัน คือ

ตอนที่ ๑ เป็นเรื่องตำนานนครังคกคำบรรพ กล่าวถึงเรื่อง
สร้างพระนครหลวง พระนครวัด เก็บมาจากเรื่องนิทานที่บอกเล่า
สืบกันมา ตอนนี้นักองคมนตรี ราชบุตรของสมเด็จพระนโรดม
แต่งเมื่อปลายพุทธศก พ.ศ. ๒๔๒๐ มีบานแพนกาอยู่เป็นสำคัญ แต่ง
เพื่อจะเชื่อมเข้าข้างนำหนังสือพงษาวดารเขมรซึ่งมีอยู่แล้ว

ตอนที่ ๒ พงษาวดารเขมรฉบับเดิม เข้าใจว่าแต่งเมื่อครั้ง
นักพระองค์ด้วง เป็นสมเด็จพระหริรัถย์รามธิบดี พระเจ้ากรุง
กัมพูชา ตอนนี้เป็นเนื้อเรื่องราชพงษาวดารทมิฬกษัตริย์ ตั้งแต่ขจร
จุลศักราช ๗๐๘ พ.ศ. ๑๘๘๘ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมนันทินทร
มาจนรัชกาล จุลศักราช ๑๑๘๐ พ.ศ. ๒๓๖๓ ครั้งนักพระองค์จันทร์
เป็นสมเด็จพระอไทยราชา ครองกรุงกัมพูชา ตรงในรัชกาลที่ ๒
กรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือพงษาวดารเขมรตอนนี้ สมเด็จพระ
หริรัถย์ ๗ ถวายฉบับเข้ามาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดให้แปล
เป็นภาษาไทย เมื่อปลายรัชกาล จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ จึงพิมพ์
ไว้ในหนังสือประชุมพงษาวดารภาคที่ ๑ นั้น

ตอนที่ ๓ คงเป็นของสมเด็จพระนโรดม ให้แต่งต่อตอนที่ ๒ มา
แต่จะแต่งเมื่อใดไม่ปรากฏ มีเรื่องพงษาวดารเขมรต่อตอนที่ ๒ ลงมา

จนถึงขลุ จุลศักราช ๑๒๒๗ พ.ศ. ๒๔๐๘ เมื่อองค์สมเด็จพระนโรดม

ครองกรุงกัมพูชา ทรงในรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร ตัวเรื่อง

หมดเพียงเท่านั้น แล้วมีผู้ใดผู้หนึ่งไปถามท้าย กล่าวจนถึง

สมเด็จพระนโรดมสวรรคต สมเด็จพระศรีสวัสดิ์ไททรงราชย์ ถ้า

เขียน ๆ พาให้เข้าใจว่า พงษาวดารเขมรตอนที่ ๓ มีเรื่องลงมาถึง

ขลุ จุลศักราช ๑๒๖๖ พ.ศ. ๒๔๔๗ แต่ที่จริงขาดอยู่ถึง ๓๙ ปี

ถึงกระนั้นควรชมว่าเป็นหนังสือทั้ง ๓ ตอน ด้วยแต่งตามรู้เห็น

แลตั้งใจจะแต่งให้เรื่องติดต่อกันมา เป็นหนังสืออ่าน โดยเฉาะ

ตอนที่ ๓ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องพระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทรมาก

ในการที่พิมพ์ฉบับภาษาไทยฉบับนี้ มขณาของตนว่าจะ

เรียกชื่อเรื่องอย่างไร จึงจะไม่พ้องกับพงษาวดารเขมรที่มีอยู่แล้ว

ข้าพเจ้าจึงให้เรียกว่า “ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา” ส่วนลักษณะที่

แบ่งตอนในการพิมพ์ ตอนที่ ๑ กับที่ ๒ แบ่งตามฉบับเขมรได้ ด้วย

เนื้อเรื่องเป็นคนละตอน แต่ตอนที่ ๓ กับที่ ๔ ที่เขมรเขาแต่งต่อกันไว้

ไม่ตรงกับหัวเงื่อนของเนื้อเรื่อง ข้าพเจ้าจึงจัดแบ่งเสียใหม่ ให้

ตอนที่ ๒ มาจบเพียงสิ้นกรุงธนบุรี ในเวลากรุงกัมพูชาเป็นกลาง

จนตอนที่ ๓ เมื่อนักพระองค์เอง เป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี

ครองกรุงกัมพูชา เมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา เรื่องราวเกี่ยวข้องกับพงษาวดาร
 สยามยิ่งกว่าประเทศอื่น ๆ แม้แต่ครั้งตกต่ำบรรพตลตมา เพื่อจะ
 ให้หนังสือฉบับนี้เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาโบราณคดี แห่งใดที่กล่าว
 ถึงกรุงสยาม ข้าพเจ้าได้สอพระราชพงษาวดาร ลงอธิบายหมายเหตุ
 ไว้ให้ปรากฏ ว่าความที่แตกต่างกันมีอยู่ข้างอย่างไร อีกอย่างหนึ่ง
 หนังสือเรื่องนี้ ฉบับเดิมเขาใช้มหาจักรราช เห็นว่าพระราชพงษาวดาร
 ของเราใช้จุลจักรราช จึงเปลี่ยนเสียเป็นจุลจักรราช เพื่อให้ผู้ศึกษา
 โบราณคดีสอส่วนใดง่ายขึ้น แลได้ลงจุลจักรราชไว้ข้างหน้าตาม
 ระเบียบเรื่องควยทุกแห่ง

ข้าพเจ้าขอแน่ว่า ท่านทั้งหลายที่ได้อ่านหนังสือราชพงษาวดาร
 กรุงกัมพูชาเรื่องนี้ โดยเฉาะที่เป็นผู้ศึกษาโบราณคดีคงจะพอใจ
 แลจะขบใจพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม ที่ได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้
 ให้ปรากฏแพร่หลายเป็นครั้งแรก กับทั้งอนุโมทนาคุณคุณนายซึ่ง
 คุณหญิงพัน กำแหงรณฤทธิ ผู้ภรรยา พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม
 (ชม โชติกะพุกกณะ) ผู้บุตร กับทั้งนางสาวพลอย โชติกะพุกกณะ
 ผู้ธิดา ได้พร้อมกันบำเพ็ญส่นองคุณ พระตำรวจตรี พระยากำแหง
 รณฤทธิ ด้วยความกตัญญูกตเวที อันสมควรแก่เกียรติยศวิไลใน
 กาลครั้งนั้น

อนึ่งท่านทั้งหลายที่จะได้รับแจกหนังสือราชพงษาวดารกรุงกัม
 พูชาเล่มนี้ โดยมากคงเป็นมิตรสหายที่ชอชอบกันมากกับพระยากำแหง
 รณฤทธิ กับทั้งคุณหญิงพัน กำแหงรณฤทธิด้วยกันทั้งสองคน แม้มี

ฉะนั้น ก็คงได้คุ้นเคยชอบพอกับคนใดคนหนึ่งในสามภรรยาคุณนี้ ที่จะ
 ไม่คุ้นเคยถ้าจะมีได้เป็นผู้ชอบพอ ถ้ามีก็เห็นจะน้อยทีเดียว ด้วยท่าน
 ทั้ง ๒ นี้มีอัชฌาไศรยกอบด้วยความอารีไมตรีจิตร เป็นเหตุให้ผู้ที่ได้
 สماعชอบพอทั่วไป ไม่เลือกหน้าแลชั้นยศศักดิ์ หนึ่งสอราชพง
 ษาวการกรุงกัมพูชาเล่มนี้ พิมพ์แจกในงานศพพระยากำแหงรณฤทธิ
 สัมภวจะแสดงประวัติของพระยากำแหงรณฤทธิไว้ในหนังสือนี้ด้วยโดย
 สั้นเขย เมื่อท่านผู้ใดได้รบไปอ่าน จะได้รอกถึงไมตรีซึ่งได้มีต่อ
 กันมาจาเจริญทางวิสัยสนาญาติตามควรแก่อัชฌาไศรย ประวัติของ
 พระยากำแหงรณฤทธิ มีเนื้อความดังนี้

ประวัติพระยากำแหงรณฤทธิ

พระตำรวจตรี พระยากำแหงรณฤทธิ ฉายา ไชติกะพุกกณะ
 เกิดในรัชกาลที่ ๔ เมื่อเดือน ๗ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๑
 เป็นบุตรพระยาไชฎีกราชเศรษฐี พก ผู้เป็นต้นสกุล ไชติกะพุกกณะ
 คุณหญิงเขียนเป็นมารดา มีพี่ชายน้องชายร่วมบิดามารดาที่ใดทำ
 ราชการเป็น ๔ คนด้วยกัน คือ

๑. ซ้อยู่ ได้เป็นหลวงอุดมภักษ์พานิช ถึงแก่กรรมในที่นั้น
๒. ซอฉาย คือพระยากำแหงรณฤทธิ
๓. ซอชวด ได้เป็นพระยาไชฎีกราชเศรษฐี ถึงอนิจกรรม

(๗)

๔ ช่อชัย เป็นนายสุจินดา หุ้มแพร ถึงแก่กรรมในที่นั้น
พระยากำแหงรณฤทธิเป็นที ๒ ในพี่น้อง ๔ คน แลถึงอนิจ
กรรมที่หลังคน

พระยากำแหงรณฤทธิถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๕
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นมหาดเล็กวิเศษอยู่ ๒ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ ใ้รับ
พระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายสนิท หุ้มแพร ในชั้นนั้น คือปี ร.ศ. ๑๑๒
มีราชการสำคัญเกิดขึ้นทางชาย พระราชาอาณาจักรข้างฝ่ายตะวันออก
ซึ่งต่อแดนฝรั่งเศส ในเวลาทรงเลือกสรรข้าราชการที่มีความสามารถ
สำหรับออกไปอยู่ประจำรักษาราชการชายพระราชาจักร นายสนิท
ฉาย อยู่ในผู้ซึ่งทรงเลือกคน ๑ เป็นที่นายสนิท หุ้มแพร อยู่ไม่ถึง
เดือนก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนเป็น
พระอินทรรักษา เจ้ากรมพระตำรวจ แล้วให้ออกไปรักษาราชการประจำ
อยู่เมืองนครเสียมราฐ อยู่ที่นั่น ๕ ปี ไ้กลับเข้ามารับราชการในกรุง
ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ รับราชการอยู่ในกรมพระตำรวจอีก ๕ ปี ถึงเดือน
เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๖ ทรงพระกรุณาโปรดให้ไปรับราชการในกระทรวง
ทหารเรือ มียศเป็นนายนาวาโท แต่คงขึ้นตาคักติเป็นพระอินทรรักษา
อยู่ในกรมพระตำรวจ ครั้นถึงเดือนตุลาคมในชั้นนั้น พระราชทาน
สัญญาบัตรเลื่อนยศขึ้นเป็นพระสุริยภักดี เจ้ากรมพระตำรวจสนม
ทหารชาย แต่คงมีนำทรับราชการอยู่ในกระทรวงทหารเรือต่อมา
แลได้เลื่อนยศเป็นนายนาวาเอก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนยศเป็นพระพิเรนทรเทพยศศรีสมุห เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ฝ่ายซ้าย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ รัชราชการอยู่ในกระทรวงทหารเรืออีกปี ๑ จึงได้ย้ายกลับมารัชราชการอยู่ในกรมพระตำรวจ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนยศเป็นพระยากำแหงรณฤทธิ จางวางกรมพระตำรวจในปลาย พ.ศ. ๒๔๕๔ นั้น ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รัยพระราชทานเครื่องยศโต๊ะกาทองคำ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รัยพระราชทานพานทองเป็นเกียรติยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่าง ๆ ที่พระยากำแหงรณฤทธิ ได้รัยพระราชทานแลได้เลื่อนชั้นโดยลำดับมานั้น เมื่อเป็นพระอินทรักษา รัชราชการอยู่เมืองนครเสียมราฐในรัชกาลที่ ๕ ได้รัยพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๕ ที่พญาภรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ เมื่อกลับเข้ามารัชราชการในกรุงเทพฯ ได้รัยพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๕ ภาทราภรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ เหรียญราชรุจิทองรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ เหรียญจักรมาลา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก เลื่อนชั้นเป็นชั้นที่ ๔ ภูษณาภรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รัยพระราชทาน เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๔ แลเหรียญราชรุจิทองรัชกาลปัจจุบัน ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รัยพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยาม

(๑)

เลื่อนขึ้นเป็นชั้นที่ ๓ มีนักษัตร พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทาน
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก เลื่อนขึ้นเป็นชั้นที่ ๓ นิภาภรณ์
 พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตติยจุลจอมเกล้า
 วิเศษ พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยาม
 เลื่อนขึ้นเป็นชั้นที่ ๒ จุลลภรณ์ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้รับพระราชทาน
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ จุลจอมเกล้า เลื่อนขึ้นเป็นชั้นที่ ๒ ตติยจุล
 จอมเกล้า ในคราวเดียวกับได้รับพระราชทานพานทอง นอกจากนี้
 ได้พระราชทานเหรียญการพระราชพิธีตามบันดาศักดิ์

พระยากำแหงรณฤทธิชัยบุตรชายหญิงรวม ๖ คน ที่ทำราชการ
 อยู่ในเวลานี้ ๒ คน คือ จางวางตรี พระยาไกรพิชัยรัตนสงคราม
 สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ คน ๑ กับนางสาวพลอย รัช
 ราชการเป็นพนักงานพระภษา คน ๑

พระยากำแหงรณฤทธิชัยป่วยเป็นโรคอัมพาตโดยข้จจุบัน บ่อย
 ข้ไม่เต็มวันถึงอนิจกรรม ที่บ้านตรงนำวัดขวรรณเวศม์เมื่อวันที่ ๒๙
 มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐ อายุพอเข้า ๖๐ ปี.

อุยงพานพทพ สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

TUDC

วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

ราชพงษาวดาร กรุงกัมพูชา

ของนักกองค้นพรัตน์

นายพันตรี หลวงเรืองเทศอนันต์ (ทองดี ฉนรัชต์) แปลจากภาษาเขมร

บานแพนง

๑ ศุภมัสดุ พระพุทธศักราช พระสาสนาล่วงแล้วได้ ๒๔๒๐
พระวรวงษา มหาศักราช ๑๗๘๘ จุลศักราช ๑๒๓๘ เหนือขึ้นคำ ๓
เดือน ๕ บัณลุนพศก พระองค์เจ้านพรัตน์หรือกษัตริย์ราชาธิบดี เป็น
พระบรมราชบุตรมงกุฎสวริโยมงคล รัชพระบรมราชโองการ ใน
พระบาทสมเด็จพระหรือกษัตริย์รามามหาอัคราธิบดี มหาจักรพรรดิราช
คำรัสเห็นเกล้าฯ ให้ชำระรวบรวมเรื่องพระราชพงษาวดารของประเทศ
เขมรขึ้น โดยทรงพระราชดำริเห็นว่า เป็นการสมควรยิ่งนัก
ที่จะต้องทราบถึงพระราชวงศ์แห่งกระษัตริย์ ซึ่งได้ครองราชสมบัติ
ในประเทศของตน ตั้งแต่ปฐมราชวงศ์สืบต่อมา อนึ่งพระราช
พงษาวดารฉบับเก่า นั้น สมเด็จพระสังฆราชอภัย (คณาธิบดีพระธรรม
ยติกนิกราย) ได้เรียบเรียงตั้งต้นแต่ครั้งรัชกาล ของพระเพทวงศ์
อัครราช เป็นลำดับต่อมาจนถึงรัชกาลของกระษัตริย์องค์หนึ่ง ซึ่ง
สามัญนามเรียกกันว่า ตาแดงหวาน (ตาตรอกช้อกผะแอม) โดย

ได้ไปสอบถามไต่ความจากท่านสังฆราชผู้มีอายุสูง ซึ่งได้ทักจำเหตุการณ์แต่กาลโบราณโดยชัดเจนอย่างแน่นอนนั้น มาล้าก็รวบรวมเป็นพระราชพงษาวดาร แต่ข้อความยังไม่ค่อยจะพิศดารนัก เพราะมีแต่เพียงล้าก็พระนามของกระษัตริย์ที่เสวยราชสมบัติมาเท่านั้น หาได้บรรยายถึงเรื่องอื่นที่ควรทราบอีกไม่

ยคนจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระราชพงษาวดารของประเทศเขมร ซึ่งข้อความได้กระจัดกระจายติดอยู่กับหนังสือเรื่องราวต่าง ๆ นั้น มารวบรวมให้เป็นล้าก็ติดต่อกันให้ได้ข้อความพิศดาร เป็นเรื่องเกี่ยวกันชน เพื่อดเป็นการสทกแก่ท่านนักปราชญ์ผู้มีปัญญา จะได้ตรวจตราพิจารณา ดูให้รู้เรื่องอื่นแน่นอนสืบต่อไป อนึ่งการรวบรวมพระราชพงษาวดาร ของประเทศเขมรคราวนี้ได้เก็บรวบรวมข้อความได้จากหนังสือต่าง ๆ คือ

(๑) ได้จากหนังสือพระราชพงษาวดาร ซึ่งมีอยู่ในมือของพราหมณ์ เป็นผู้เก็บรักษา อันมีข้อความกล่าวตั้งแต่พระพุทธทำนายแล้วต่อมาถึงพระราชวงศ์ของพระเจ้าเทววงศ์อัครวิชัย พระเกตมาลาแลพระเจ้าปทุมวงศ์

(๒) ได้จากหนังสือพระราชพงษาวดารไทยเห็นอย่าง ในหนังสือทำนายพระแก้วบ้าง ซึ่งมีข้อความพิศดาร กล่าวถึงพระราชวงศ์ของพระเจ้าอู่ไทยราช แลพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์

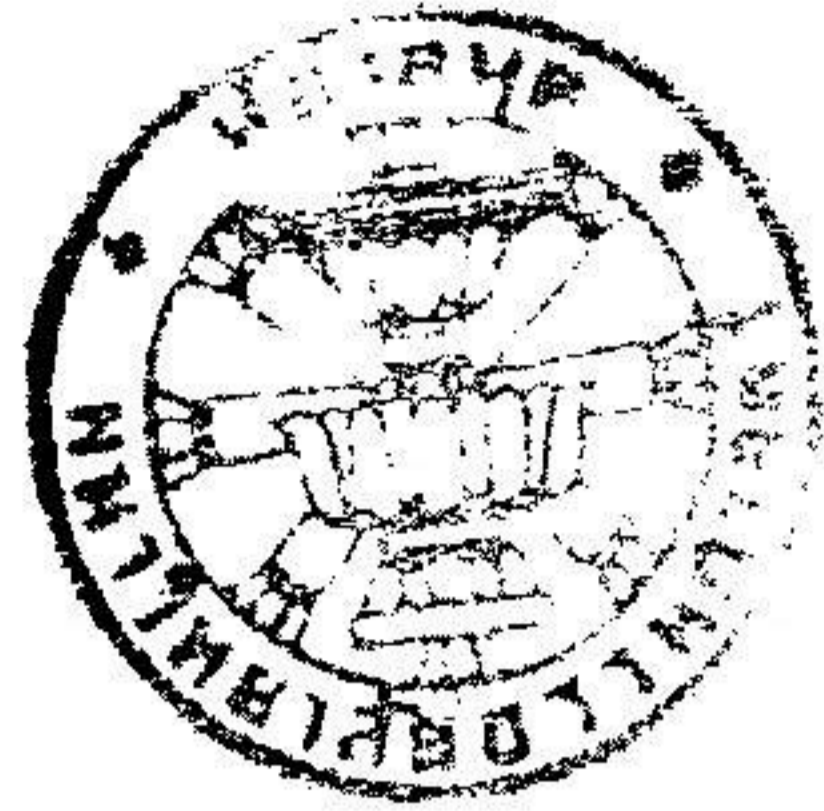
(๓) ใ้จากหนังสือรัตนพิมพวงษ์ ซึ่งมีข้อความกล่าวถึง พระราชวงษ์ ของพระเจ้าเทม็ญไชยโกรพราช ตลอดจนถึงรัชกาล พระเจ้าเสนกราช แลพระสังหุมาร

(๔) ใ้จากหนังสือตำหรับฤษีทำนาย ซึ่งมีข้อความกล่าว ถึงเรื่องพระเจ้าสังขจักร พระจักรพรรดิราช พระขัษย์จากรุง แล เจ้าแตงหวาน (ตาตรอช้อกผะแอม)

(๕) ใ้จากหนังสือพระราชพงษาวดารไทยเหนือแลลาวข้าง ซึ่งมีข้อความกล่าวถึงพระยาแกรอก ฤาพระยาตราะบองทุง แล พระขัษย์จากรุง

(๖) ใ้จากหนังสือตำหรับตำราแต่โบราณ ที่มีข้อความ กล่าวเกี่ยวของถึงพระราชพงษาวดารข้าง

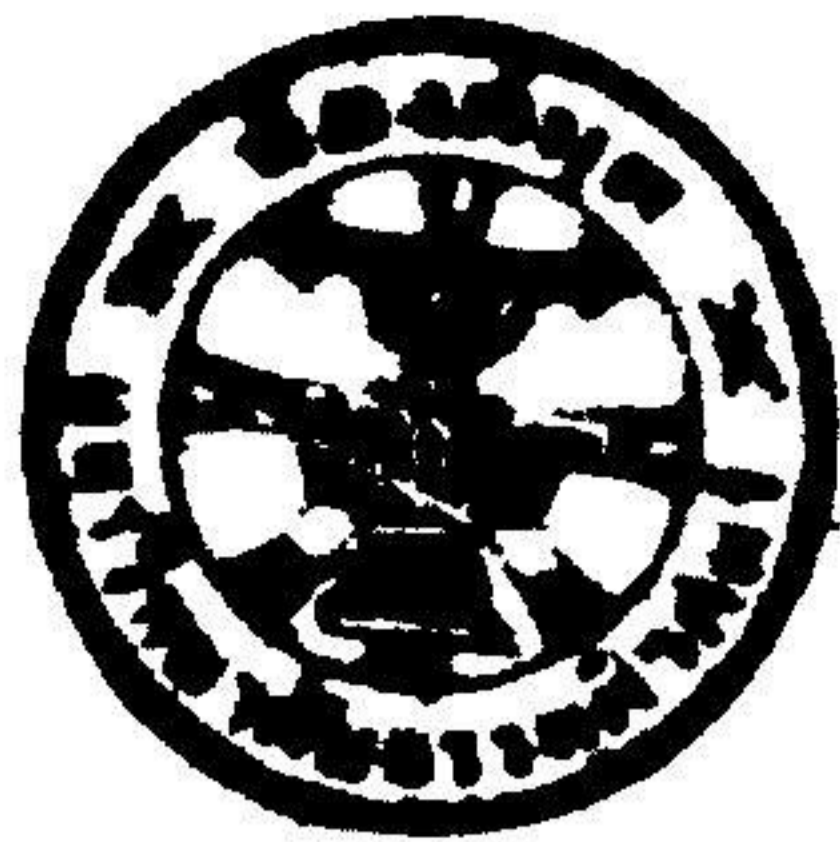
(๗) นอกจากนี้ ใ้ความจากการไ้ถามแลสืบสวนท่าน ผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นโบราณจารย์ผู้มีอายุสง แลมีความรู้ทรงจำ แน่นนอน ในข้อความเรื่องราวพระราชพงษาวดารของขัธยมหาราชใน กุงกัมพูชาธิบตี แห่งประเทศเขมร เป็นลำดับตั้งแต่ต้นมาด้วย ฯ

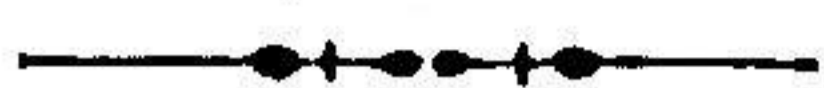
ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาตอนที่ ๑

ปฐมสมัย

๕๕
ทรงตั้งพระนครธมแก่พระนครวัด

พระพุทธทำนาย

๑ เมื่อได้จัดการรวบรวมเรื่องราวพระราชพงษาวดาร ซึ่งมี
 อยู่หนที่ต่าง ๆ มาคิดต่อพอได้ความถึงกล่าวแล้ว จึงตั้งต้นดำเนินข้อ
 ความในเรื่องพระพุทธทำนายต่อไปนี้

ปางนั้นองค์สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณอนันตญาณ พระองค์
 ได้เสด็จมาทรงโปรดบรรดาเทวทูตในโลกนี้ พระชนมายุจวนครบ
 ถ้วนไต่ ๘๐ พระพรรษา ซึ่งเป็นกาลใกล้ชีวิตที่พระองค์จะเสด็จเข้าสู่
 พระบรมนฤพาน ได้เสด็จพระราชดำเนินกระทำทักษิณาวรรตแห่งเกาะ
 ทวีปชมพู เลียบตามฝั่งมหาสมุทร แต่ ๒ พระองค์กับพระมหา
 อานนทเถรเท่านั้น สมัยหนึ่งได้เสด็จมาบรรลึงเกาะใหญ่เกาะหนึ่ง
 ในกลางเกาะนั้นมีต้นหมัน (ต้นทะเลโลก) ขนอยู่ต้นหนึ่ง ต้นหมัน
 ใหญ่โตประกอบด้วยกิ่งก้านสาขา มีโพรงในลำต้นคือ เป็นโพรง
 ของพระยานาค เคยนำบริวารขึ้นมาประพาศเล่นเป็นปรกติกาล
 หนึ่ง พนแผ่นดินเรียบราบเกลี้ยงเกลาดังน้ำกลอง ส่วน
 บนต้นหมันนั้น มีสัตว์ตะกวดตัวหนึ่งลำนกอยู่เป็นที่อาศัยแห่งตน
 อันว่าสมเด็จพระสัมมาจาริยวงษ์ ก็ทรงพระดำเนิน โดยทางลาด
 พระบาทสีหนาททรงนำพระมหาอานนทเถรเข้าไปประทับยังใต้ร่มไม้
 หมันนั้น ครั้นจวนถึงเพลาราตรี พระจันทร์แจ่มนภา รุกขเทวา
 ผู้ซึ่งอภิบาลรักษาต้นหมัน ก็นฤมิตรเป็นสุวรรณยักษุรณทพระบรรณ
 มีพุกหมอนแพรพรมเครื่องปลาคอนบริสุทธิสอาด พร้อมทั้งพระวิสูตร

รุกก่ายังพระสนธิยา ถวายแต่องค์สมเด็จพระภักวาท โดยความศรัทธา
 อย่างสวยงาม ครั้นล่วงปฐมยาม พระยานาคราชได้นำบริวาร
 ชนมาเล่นเช่นเคยตามปรกติกาล จึงได้ประสยพบกับสมเด็จพระศาสดา
 อาจารย์ ก็เข้าไปน้อมเคียรนมัสการถวายบังคมขอพระธรรมวิเศษ
 เทศนา โดยความขัตทั้ง ๕ ประการ จึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ก็ทรงพระกรุณาสำแดงพระธรรมวิเศษเทศนาประทานให้พระยานาคราช
 พร้อมด้วยบริวารได้ศรัทธาฟัง ครั้นถึงมัชฌิมยามฝูงเทพนิกร
 อมรเมฆทั้งปวง มีสมเด็จพระสหัสในยอินทราเป็นต้น ได้พากัน
 ออกจากพิมานสถานทีแห่งตน เหาะเหิรโดยนภากาศ มาสู่สำนัก
 พระพุทธอาคันแห่งสมเด็จพระทศพล พากันกราบทูลถามในข้อธรรม
 ขัญหา ซึ่งมีความกังขาต่าง ๆ ทุก ๆ คน ครั้นถึงปัจจุฌิมยาม
 เป็นที่สุด บรรดาฝูงเทวบุตรเทวดาแลฝูงนาคินาคา บางตนทมิ
 ยารมีแก่กล้าก็ได้สำเร็จมรรคผล คือพระโสดาแลสกิทาคาเป็นต้น
 แลต่างก็พากันถวายอัญชลิลากลับคืนไปสู่สำนักแห่งตน จึงสมเด็จพระ
 พระทศพล ทรงเอนพระอินทรียเพื่อทรงสำราญผ่อนพระอิริยาบถ
 โดยพุทธไสยาจาริยวัตร ลุเพลาปัจจุสมัยจะใกล้รุ่ง พระองค์จึง
 ตรัสพระบรมม ทรงแสดงการรำพึงถึงนิสสัยในสัตว์โลกทั้งปวงตาม
 พุทธกิจเสร็จแล้ว จึงตรัสสั่งพระมหาอานนทเถรให้คกงคยอยู่ณภาย
 ไตคนหมั่นนั้น แล้วพระองค์จึงทรงไตรจิวรคูลมพระองค์คุดมสอาด
 เสร็จแล้ว เสด็จยุธาทรปาฏิหารเหาะขึ้นไปยังดาวดึงษ์พิภพ เพื่อ

ทรงบิณฑบาต ครั้นใดพระกระยาหารเสร็จ ก็เสด็จกลับคืนมาสู่สำนัก
 ที่เดิม แล้วทรงพระกรุณาแบ่งส่วนอาหารบิณฑบาตนั้น ประทาน
 ให้พระมหาอาณนทเถรได้รับประทานฉันด้วย ในขณะที่เมื่อสมเด็จพระ
 พุทธเจ้ากำลังทรงเสวยพระกระยาหารอยู่นั้น อันว่าสัตว์ตะกวดได้กลิ่น
 อาหารทิพย์ซึ่งมีรสโอชา ก็มีความปราถนาอยากจะใคร่บริโภคนั้น
 เหลือที่จะอดกลั้นอยู่ได้ จึงคลานเข้าไปสู่สำนักแห่ง พระผู้มีพระ
 ภาคว่า นอมเกล้า ๆ กรายถวายบังคม จึงสมเด็จพระพุทธรูปองค์
 ทรงพระกรุณาขณพระกระยาหารบน ๑ แล้วทรงโยนไปประทานให้สัตว์
 ตะกวดนั้น ครั้นสัตว์ตะกวดได้บริโภคนั้นเข้าไปแล้ว ก็รู้สึก
 มีรสโอชา จึงได้แลบลิ้นเลียปากของตนเอง สมเด็จพระพุทธรูปเจ้า
 ทรงทศนาการเห็นลิ้นตะกวด ที่แลบออกเลียปากนั้น แดกออก
 เป็น ๒ ซีก ก็ทรงแยมพระโอษฐ์จะทรงตรัสพยากรณ์ ๓

๐ ขณะนั้น พระมหาอาณนทเถร เมื่อได้เห็นสมเด็จพระพุทธรูปเจ้า
 ทรงแยมพระโอษฐ์ดังนี้ ก็ยกอัญชลีนมคิริกราบบังคมทูลถามว่า
 เมื่อใดทรงเห็นสัตว์ตะกวดเลียปากแล้ว ทรงแยมพระโอษฐ์ดังนี้
 ยังมีเหตุการณ์เป็นฉันทใด ๆ พระพุทธรูปเจ้า ขณะนั้นสมเด็จพระ
 สัมมาสัมพุทธ ซึ่งเปรมิ่งมงกุฎในไตรภพ ทรงปรารภตรัสทำนาย
 ทายบอกแก่พระมหาอาณนทเถร ว่า ดูกอรอาณนทเอ๋ย จำเดิมตั้งแต่นั้น
 ต่อไปภายหน้า เกาะโคกหมันนั้น แผ่นดินจะงอกขึ้นอีกใหญ่กว้าง แล้ว
 จะเกิดเป็นนครหนึ่ง ซึ่งสัตว์ตะกวดมีจิตเลื่อมใสศรัทธามากกราบบังคม
 ทูลต่อองค์พระตถาคต โดยอำนาจกุศลที่ใส่ตประสาธได้ยินดีพิท
 ลำเนียงพระลัทธธรรมเทศนาแห่งพระตถาคต ในเมื่อเวลาสำแดงให้

พระยานาคแลฝูงเทวาได้สยบศรขงพงนั้น เมื่อสัตว์ตะกวดนั้นสิ้นชีพแล้ว
 จะไต่ไปยังเกิดบนสวรรค์ แล้วจะไต่จตุกลงมาเป็นกระษัตริย์องค์หนึ่ง
 ครองกรุงอินทปัตนคร แลพระราชบุตรของกระษัตริย์องค์นั้น จะไต่
 เสด็จมายังทตวรรษ จึงพระยานาคที่ไต่มาฟังพระธรรมเทศนานั้นเองจะได้
 มาสร้างพระนคร เป็นพระราชธานีใหญ่ ให้แก่พระราชบุตรของ
 กระษัตริย์องค์นั้นประทับอยู่ แล้วขนานนามพระนครเรียกว่า กรุง
 กัมพูชาธิบดี ส่วนนานาประเทศจะเรียกว่าเขมรภาษา ลุกาลต่อไป
 ภายหน้า พระอินทราชาจะได้มาสร้างปราสาทถวาย แล้วเรียกนาม
 เมืองว่า อินทปัตนครเป็น ๒ ชื่อ แลบรรดามนุษยชาติในพระราช
 ธานี จะพดจาสิ่งใด ๆ ไม่ค่อยยั่งยืนอยู่ในสัตถยานสัตถ์ โดยบรรพ
 กระษัตริย์ผู้ตั้งตนแผ่นดิน มีชาติกำเนิดเกิดจากสัตว์ตะกวด อันมี
 ลินแฝดแตกแยกออกเป็น ๒ ชก ครันทรงตรัสทำนายทายเหตุการณ
 ณที่นั้นเสร็จแล้ว ก็เสด็จทรงพระดำเนินไปทรงทำนายทายเหตุการณณะ
 ประเทศถิ่นที่อื่น ๆ ต่อไป จนบรรลถึงนครกุสินาราย เสด็จเข้าสู่ราช
 อุตยาน ประทับอยู่ภายใต้ต้นรังทงศ์ แล้วจะไต่เสด็จเข้าสู่พระบรม
 นฤพาน เวลานั้นมีพระอรหันตาชฌาค์พรหมทั้งบรรดามหากษัตริย์
 มาเฝ้าคอยปฏิบัติแต่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามเค้าแห่งประเพณี
 สมเด็จพระชินศรีได้เสด็จเข้าสู่บรมนฤพาน ฌวันอังคาร เดือน ๖
 ขมะเสงสัมฤทธิศก พระอาจารย์เจ้าได้ตั้งขมะเมียบเป็นเอกศก นับ
 พระพุทธศักราชเป็น ๑ พระวรรษา ลำดับเรียงต่อกันมา ตั้งแต่กาล
 ยคินน ๆ

พระพุทธทำนาย กล่าวโดยสังเขปแต่เพียงเท่านี้ 564

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ บัดนี้จะได้กล่าวถึงพระราชพงษาวดาร ตามคำท่านโบราณ
ซึ่งได้เล่าสืบต่อ ๆ กันมาตั้งแต่เดิมว่า เมื่อพระพุทธศักราชได้เท่าใด
ไม่ปรากฏ ในกาลครั้งนั้นยังมีพระยศที่ขามพระองค์หนึ่ง ทรง
พระนามอัครไชยราช พร้อมด้วยเสนามาตย์ราชบริพารประมาณ ๕๐๐
ได้เสด็จลงสู่ลำเภา ใช้ใบออกจากพระนครแห่งพระองค์ไป เพื่อเสด็จ
ประพาศในท้องทะเลหลวง ครั้นถึงกลางมหาสมุทรลำเภาได้ถูกลม
พายุร้ายพัดมาจนกระทั่งถึงเขาตงรัก ซึ่งเวลานั้นเป็นฝั่งแห่งมหา
สมุทร ลำเภาถูกลมพายุพัดพัดมากระทบกับเขานั้น ก็แตกทำลาย
เป็นอันตรายนาคินสิ้น จะเสด็จกลับคืนพระนครก็หาได้ไม่ พระองค์
จึงให้สร้างเมืองบนท่งทะเล เพื่อไพร่พลจะได้อาศัยอยู่ แลที่นั้น
อยู่ใกล้กับเกาะโคกหมัน พระเจ้าอัครไชยราชประทับอยู่ที่เมือง
สร้างใหม่ณฝั่งทะเลนั้นราว ๕๐ ปี จึงบังเกิดมีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง
ทรงพระนามกระวาพราธ ครั้นพระราชบุตรมีพระชนม์ได้ ๒๐ พรรษา
พระเจ้าอัครไชยราชผู้เป็นพระราชบิดาก็เสด็จสู่สวรรคต พระชนมายุ
ได้ ๗๖ พรรษา พระเจ้ากระวาพราธก็ได้ขึ้นครองราชสมบัติแทน
พระบิดา ครั้นอยู่ต่อมาก็มีพระราชบุตร บุตรี สืบสันตติวงศ์ต่อ
เนื่องกันมาเป็นลำดับ จนกาลช้านานประมาณหลายชั่วพระยศที่
พระพุทธศักราชได้เท่าใดก็หาปรากฏไม่ จึงถึงรัชกาลของพระยศที่

พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามพระเจ้าอาทิตย์วงษ์ ครองกรุงอินทปัตย์บุรี
 ศรีมหานคร อยู่อุดรทิศภาค พระองค์มีพระราชบุตร ๕ พระองค์
 ทรงจกให้พระราชบุตร ๔ พระองค์ไปครองประเทศประเทศ ซึ่งตั้งอยู่
 รอบพระมหานครทั้ง ๔ ทิศ ในพระราชบุตรทั้งสี่ มีพระราชบุตรองค์
 กลางพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามพระทอง ผู้ครองประเทศ
 อยู่ข้างทิศทักษิณ ส่วนพระราชบุตรสุดท้องนั้นยังทรงพระเยาว์อยู่
 พระราชบิดาจึงให้ประทับอยู่ณที่แห่งหนึ่งในพระนครกับพระองค์ เมื่อ
 เป็นเช่นนั้น พระราชบุตรทั้ง ๔ ก็เป็นดังเช่นสามนตราช ครั้นถึงฤกษ์กาล
 ทศมาส ก็เข้ามากราบถวายบังคมพระราชบิดา มิได้ขาด ครั้นกาล
 ล่วงต่อมา ถึงเวลาที่จะเข้ามากราบถวายบังคมพระราชบิดา ดังเช่น
 เคยอีก พระราชบุตรทั้ง ๔ แลสามนตราชใหญ่น้อยทั้งปวงก็พากัน
 เข้ามาในพระมหานครพร้อมกัน แต่ในขณะนั้นสมเด็จพระราชบิดาประชวร
 ทรงพระประชวรมีพระอาการหนัก จะออกมายังท้องพระโรงให้
 พระราชบุตรแลสามนตราชทั้งหลายเฝ้าถวายบังคมพระองค์ไม่ได้ จึง
 ครัสใช้ให้พระราชบุตรสุดท้อง ออกมารับสามนตราชแทนพระองค์
 ณท้องพระโรงในพระมหาปราสาท พระราชบุตรซึ่งเป็นพระอนุชาองค์น้อย
 ทรงพระคำวาทในพระไทยว่า ควรทูลขำจำต้องนั่งภายใต้เสวตรฉัตร
 จึงจะปรากฏว่าเป็นผู้แทนพระองค์พระราชบิดา เมื่อใดทรงคำวาทตกลง
 ในพระไทยทั้งนั้นแล้ว ในเมื่อเวลาเสด็จออก พระราชบุตรองค์น้อย

ก็เสด็จขึ้นประทับบนบัลลังก์ ซึ่งตั้งอยู่ภายใต้เศวตฉัตร ทรงรับสั่งแก่
 พระเชษฐา แลสามนตราชตามราชประเพณีแห่งกระษัตริย์ ขณะนั้น
 บรรดาพระยาสามนตราชก็กราบถวายบังคม เมื่อเสร็จแล้วก็กลับคน
 ไปยังบ้านเมืองแห่งตน แต่ส่วนพระทอง เมื่อเสด็จถึงพระนครของ
 พระองค์แล้ว ทรงพระจินตนาการตรัสปลุกษากัษมุขมนตรีทั้งปวงว่า
 บัณฑิตสมเด็จพระบิดาทรงพระกรุณายกพระอนุชาธิราชให้ครองพระนครหลวง
 เป็นใหญ่กว่าเราทั้งหลาย ซึ่งถึงแม้แต่เป็นเชษฐาก็ต้องกราบถวาย
 บังคมทูลนี้ไม่ควรเลย ในเมื่อเวลาจะอาเภทตามบรรพเหตุที่จะให้มี
 เรื่องเกิดขึ้น จึงมุขมาตยาประชาชนในประจันตประเทศก็ลงเนื้อเห็น
 ยินยอมพร้อมด้วยพระกำริห์แห่งพระทอง ๆ จึงยกทัพกลับมาล้อม
 พระราชธานีพระราชบิดา พระเจ้าอาทิตย์วงษ์ทรงทราบก็ทรงพระพิโรธ
 เวลานั้นพระราชบุตรพระองค์น้อยจึงกราบทูลขอรับอาสาพระราชบิดาออก
 ไป ใต้พยุภยพระทองทกกองทัพ แล้วกราบทูลสมเด็จพระเชษฐา
 ตามเรื่องทูลสยว่า “พระราชบิดาจะได้ทรงมอบราชสมบัติให้แก่
 กระหม่อมฉันนั้นห้ามมิได้ คือพระราชบิดาทรงพระประจวร จึงโปรด
 เกล้างให้กระหม่อมฉันออกมารับสั่งแก่พระเชษฐาแลสามนตราชแทน
 พระองค์เท่านั้น” เมื่อพระทองได้ทรงฟังข้อความทราบสิ้นแล้ว ความที่
 พิโรธโกรธเคืองมาแต่ก่อนนั้น ก็กลับกลายเป็นตลกพระไทยหัวนไหว
 ต่อพระราชอาญาแห่งพระราชบิดา จึงทรงอ้อนวอนพระอนุชา ขอ
 ให้เข้าไปกราบทูลอ้อนวอนพระบิดุราชขอรับสารภาพ อย่าให้ถึงต้อง

รัชพระราชอาณา สมเด็จพระอนุชากกกลยเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระราชบิดา
 อ้อนวอนขอให้ทรงกการลงพระราชอาณา แต่สมเด็จพระราชบิดา
 หายอมยกพระราชอาณาให้ไม่ ตรัสสั่งบรรดาเสนามาตย์ให้ไปกุม
 พระทองนำไปสำเร็จโทษเสียตามกฎไอยการคัก ขณะนั้นพระราช
 บุตรพระองค์น้อย พร้อมด้วยเสนามาตย์ จึงกราบบังคมทูลแถลงว่า
 “พระทองนั้นมีความผิดสมควรรับพระราชอาณาถึงประหารชีวิต
 โดยแท้ แต่ทว่ามีความชอบต่อราชการแผ่นดิน ด้วยนครฝ่ายทิศ
 ทักษิณเธอเป็นผู้รักษา ได้ปกครองชาวประชาให้อยู่เย็นเป็นสุข
 หาใดกระทำให้ราษฎรใดทุกข์ฤาเดือดร้อนแต่อย่างใดไม่ ข้าพระพุทธ
 เจ้าทรงปวงนไซ้เห็นว่า พระราชบุตรผิดแต่หนึ่งครั้งพลึงแต่หนึ่งคราว
 สมควรจะไปรคพระราชทานชีวิตไว้ เพียงแต่สอนให้ทราบความผิด
 สักครั้งหนึ่งก็จะเป็นการควรอยู่” บัดนั้นสมเด็จพระอาทิตย์ทรง
 ตรัสว่า ถ้าลูกคนใดไม่ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์กระตัญญูแล้วก็ไม่
 อยากรได้ขึ้นชื่อเสียเลย จะเอาไว้ให้อยู่ใกล้ชิดนานต่อไปไม่ได้
 เพราะใดเกิดมีเรื่องแตกร้างความสามัคคีตอกันถึงนเสียแล้ว ต้อง
 ตัดผมและขับไล่ให้ออกจากบ้านเมืองไปเสีย มุขมนตรีก็รับพระราช
 โองการพากันยกทหารออกไปถึงเขตพระทองประทัษ แล้วก็โจมตี
 พระทองกับพวกพ้องทั้งหญิงชาย ตัดผมที่เกล้ามวยทั้งไพร่นายเสีย
 เสรีแล้ว ก็ขับไล่ให้ออกจากเมืองทั้งครอบครัว เมื่อพระทอง
 กับบริวารถูกขับออกจากเมืองไปนั้น พากันเดินไปในป่าทางทิศทักษิณ

จนสิ้นเขตพระนครก็ไม่เห็นมีท่าเลทใดซึ่งเหมาะควรที่จะหาใครอยู่ได้
จึงพากันเดินทางต่อไปอีก เพื่อเสาะแสวงหาที่ถุณิฐานให้เป็นการ
สมควร ส่วนพวกเสนามาตย์ที่มาขยับได้พระทอง เมื่อเห็นพระทอง
กับพรรคพวกออกไปไกลพ้นอาณาเขตร้านเมืองแล้ว ก็นำความ
กลับมารายทูลพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ตามประเพณีเหตุให้ทรงทราบทุก
ประการ พระเจ้าอาทิตย์วงศ์จึงทรงพระกรุณาให้พระราชบุตรพระองค์
น้อย ไปครองเมืองฝ่ายทักษิณแทนพระทองเป็นสุขสืบไป ฯ

๐ บัดนี้จะได้กล่าวถึงพระทอง ซึ่งอพยพครอบครัวเดินทาง
ต่อไปในอารัญ จนบรรลุดังนครโคกหมันใกล้ชิดกับเขตรแดนจาม
จึงสั่งให้ครอบครัวหยุดเพื่อตรวจงานชื่อ ทตรงนจึงเรียกกันว่า
“บ้านครัวจาม” ครั้นกาลนานมากเลยเรียกบ้าน “กุชาน” (ฉา
เมืองกุชันธ์) พระทองรับสั่งให้สร้างพลับพลาเป็นที่ประทับณที่ตำบล
นั้น ส่วนบรรดาผู้คนครอบครัวก็ตามเสด็จมา ก็ให้แยกกันออก
เป็นหมู่เป็นกอง ไปตั้งบ้านช่องอยู่ตามตำบลต่าง ๆ แลพระทองได้
ทรงทำไมตรีเป็นมิตรกับกระษัตริย์จาม ด้วยทรงเห็นว่า พื้นแผ่นดิน
อาณาเขตของจามกว้างขวาง พอจะสร้างเป็นราชธานีใหญ่ได้ จึง
ให้นักปราชญ์จัดการแต่งเปลี่ยนแปลงหนังสือสันสกฤตเป็นหนังสือขอม
ตลอดถึงคำพูดก็ให้ ใช้พูดภาษามคธแลสันสกฤต ปันกันกับภาษาจาม
โดยเหตุนี้ภาษาจามมีบางคำคล้าย ๆ กับภาษาเขมร แต่ครั้นกาล
นานมาภาษาคำพูดต่าง ๆ ก็ยิ่งผันแปรผิดแผกจากกันมากขึ้น แล

ในเวลานั้นพระสงฆ์องค์เจ้ากษัตริย์ม
 ลเวลานานมา พระทองกษัตริย์
 กระทบกริชงาม เกิดแตกความสามัคคีเกิดวาทกนชน พระทองให้ยก
 กองทัพไปขับไล่กษัตริย์งาม ๆ จึงหนีไปอยู่เมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็น
 อาณาเขตของนครศรีสัตนาคนหุต ครั้นอยู่ต่อมา วันหนึ่งพระทอง
 ได้ชวนมหาดเล็กซึ่งเฝ้าแหม่นอยู่นั้นให้ โดยเสด็จประพาศ พระองค์
 ทรงม้าอัครเป็นหนึ่ง ทรงขับไล่ตักหาดทรายไปประพาศที่เนินโคก
 หมัน ครั้นเวลาบ่ายน้ำหนักเบาจนมาจนท่วมหาดทราย จะเสด็จกลับ
 คิณก็ไม่ได้เพราะตึกน้ำ จึงจำต้องประทับรออยู่ ณ ที่นั้นจนถึงราตรีกาล
 ครั้นถึงเวลาตีกสังข์ นางท้าวทักมารซึ่งเป็นราชบุตรของพระยานาค
 ได้นำบริวารล้วนแปลงกายเป็นสาวสวรรค์พากันชนมาเล่นยังหาดทราย
 ตามปรกติกาลดังเช่นเคย ฝ่ายพระทองเมื่อได้ทรงเห็นนางนางนารี
 อันมีรูปโฉมโฉมพรรณ ก็มีพระทัยปติพัตถ จึงผูกสัมพันธ์รักใคร่
 ขอเป็นไมตรีกับนางกุมารีนาคา ฝ่ายนางนาคก็สเนหาตอยด้วย แต่
 ยังไม่ทันเขออวย นางขอปฏิญาณถวาย ให้รั้งรออีก ๗ ทิวา ขอ
 ให้พระทองจักเครื่องราชบรรณานำมาประดิษฐานคอยถวายพระบิคาไว้
 ณ สถานที่นั้น คงสำเร็จเป็นแม่นมั่นดังพระทัยปราถนา ทูลเสร็จแล้ว
 นางนาคก็อำลาลงไปสู่ยังนาคพิภพ ส่วนพระทองเมื่อน้ำลดลงแล้ว
 ก็เสด็จกลับคืนมาสู่สำนักเดิม ครั้นถึงกำหนดครบ ๗ วัน พระทอง
 ก็ทรงจัดสรรเครื่องราชบรรณาการ พร้อมด้วยเสนามาตย์ราชบริพาร
 พากันแห่แหม่นพระทองนำเสด็จไปประทับคอยอยู่ที่เนินโคกหมัน ฝ่าย

นางนาคเมือจากพระทองกลับคืนไปถึงพิภพนาคแล้ว ก็เข้าไปเฝ้า
 พระราชบิดามารดา ทูลแถลงเรื่องราวที่เกี่ยวของตามที่เป็นมากับ
 พระทอง ให้ทรงทราบทุกประการ ฝ่ายพระยาภูซังค์เมื่อทรงฟังแล้ว
 ก็ยอมตามพระทัยแห่งพระราชบุตร แล้วพระยานาคก็พาพระธิดา
 พร้อมด้วยพระวงษานวงษ์ องค์อรรคเสนาโยธาทาญชน์มาสู่ยัง
 ลานเกาะโคกหมัน ก็ได้พบบนกับพระทอง ต่างฝ่ายได้รับรอง
 โดยความโสมนัสปรีดา แล้วพระยานาคาทรงไต่ถามพระทองถึง
 ตระกูลวงษ์ เมื่อพระยาภูซังค์ทรงทราบก็ยินดี ยอมยกพระราช
 บุตรให้เป็นเทพในพระทอง แล้วพระยานาคก็ลำแดงฤทธาสยคังคา
 มหาสมุทรที่ตรงนั้น ให้นำลตงวดแห่งลง จึงทรงนฤมิตรเป็น
 พระนครบวรราชธานี มีขอมปรากฏอันโอฬารพร้อมเสร็จ จึงเสด็จ
 พระยานาคให้แต่งปราสาทถวายสมเด็จเจ้าพระสุนีสา แล้วทำพิธีอาวาห
 มงคลาภิเศกพระราชบุตร เป็นพระมเหสีแห่งพระทอง ให้ครอง
 พระนครโคกหมัน ทรงพระนามพระยาทสมเด็จเจ้าพระเทววงษ์อัครวิ
 เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ผลัดนามพระนครใหม่ ตามเหตุซึ่งได้เกิด
 โดยฤทธิพระยานาคนฤมิตร เรียกว่า กรุงกัมพูชาธิบดี พระเจ้า
 แผ่นดินองค์นี้เป็นประณมกระษัตริย์ ทรงยกนางนาคเทพเป็นเอก
 อรรคมเหสี มีนามว่า ทาวคิบรมขพิตร เมื่อเสร็จการพระราชพิธี
 ราชาภิเศกแล้ว พระยานาคพร้อมด้วยบริวารก็อำลาพระสุนีสา แล
 พระราชบุตร กลับลงไปสู่ยังที่สำนักแห่งตน ฝ่ายพระทองมี

พระไทยจะใคร่เห็นพิภพนาคนักหนา จึงได้ชวนว่ากับนางทาวดี
 ขอให้ช่วยพาไปคลุกที่ นางทาวดีจึงให้เกาะผ้าสไบพากันลงไป จึง
 ไปดูพิภพนาคนักได้ แล้วจึงกลับคนมา โดยเหตุนี้ จึงเกิดมีเป็นบท
 เพลง “พระทอง” แล “นางนาค” ตั้งแต่ครั้งนั้น ปรากฏสืบมา
 จนตลอดถึงบัดนี้

๐ ในกาลเมื่อนั้น บรรดาประชาชนผู้คนชายหญิง ซึ่ง
 อยู่ณถิ่นที่บ้านเมืองอื่น ๆ ได้พากันมาทำการค้าขาย แลอพยพ
 ครอบครวมากหลายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ เพื่อทำการหาเลี้ยงชีพใน
 แคว้นแคว้นแห่งกรุงกัมพูชาธิบดีเป็นอันมาก ในปางนั้น มีไทย
 (สยาม) ได้พากันลงมาจากเมืองเหนือ มาตั้งอยู่ที่หนองโสน
 เคยนำปลาสดแห้งแล่น้ำหนอง (ทะเลชุบศร) มาถวายพระเจ้า
 กรุงกัมพูชาธิบดีได้ขาด ครั้นถึงบวชวต ฤกษ์ตรียามได้ยกทัพมา
 จะขับไล่พระเจ้ากรุงกัมพูชา เมื่อพระองค์ทรงทราบแล้ว ก็เสด็จ
 ออกจากกรุงไปประทับอยู่ที่เมืองหนึ่ง ซึ่งเรียกชื่อว่า นครราชสีมา
 ประทับอยู่ได้หนึ่ง พระยานาคจึงขึ้นมาเยี่ยมพระราชบุตรที่
 กรุงกัมพูชา ก็หาพบไม่ จึงให้เส่นาคไปอัญเชิญพระเจ้าเทววงษ์
 อัครราช ยกทัพมาขับไล่ฤกษ์ตรียาม ๆ จะต่อสู้กันทางทหารนาค
 แลมนุษย์ไม่ได้ จึงพากันแตกพ่ายหนีไปหาใคร่อยู่ที่ บอยงโกะ
 บ้าง ที่เขา ไสสร บ้าง ฝ่ายพระเจ้าเทววงษ์อัครราชเมื่อมิใช่ชนะ
 กลับคืนสู่พระนครแล้ว ก็เสวยราชสมบัติอยู่เป็นปรกติสุข บรรดา

เสนาข้าราชการน้อยใหญ่ของพระองค์ในเวลานั้น มีทั้งมนุษย์แลนาค
 รัยราชการปะปนอยู่ด้วยกัน ตามตำแหน่งทุกกระทรวงทบวงการ
 ทงนเพราะพระยานาคทรงจัดให้ชนนางนาคของพระองค์ ให้มารับ
 ราชการในราชสำนักพระสุณิสาด้วย อันบรรดากระษัตริย์ซึ่งครอง
 ราชสมบัติอยู่ตามประเทศใกล้เคียง ก็คิดเกรงกลัวพระบุญญาภิหาร
 แห่งพระองค์ทั้งสิ้น ขณะนั้นน้ำในมหาสมุทรก็ยิ่งแห้งงวดลง กลาย
 เป็นพินแผ่นดินอันกว้างขวางใหญ่โต ผู้คนพลเพิ่มมากขึ้น เมื่อ
 บ้านเมืองสมบรมไพศาลชนคณัน พระบาทสมเด็จพระเทวษอศัจรรย์
 เป็นเจ้า จึงโปรดให้จัดแยกการปกครองบ้านเมืองออกเป็น เมือง
 เอก, โท, ทรี, จิตวา. แล้วทรงตั้งแต่งอำมาตย์มนตรีที่ไว้พระไทย
 ใดก็ให้ไปเป็นเจ้าเมือง ฯ

๐ อยู่มาสมัยหนึ่งในราตรีกาล พระอรรคมเหษีท้าวทิดไทรทรง
 พระสุบิน เห็นสมเด็จพระอมรินทร์เสด็จลงมา ยกพระหัตถ์ลูบคลำ
 พระอทรแห่งพระนาง แล้วประทานแก้วมณเฑรัตนหนึ่งดวง มีรัศมี
 สว่างรุ่งโรจทั้ง ๗ สี พระนางจึงนำความกราบทูลสมเด็จพระสวามิ
 ตามทพระนางนิมิตรเห็นทุกประการ พระเจ้าเทวษอศัจรรย์จึงให้หา
 โหราจารย์มาทำนาย โหรทนายว่า พระองค์จะได้พระราชโอรส
 พระองค์หนึ่ง ซึ่งมีฤทธาเคชาภาพมากชนะทั้งสิบทิศ ตั้งแต่
 เวลานั้นมา พระอรรคมเหษีทรงพระครรภ์ ครั้นครบไตรมาส
 ก็สมภพพระราชบุตรประกอบด้วยลักษณะอันประเสริฐ สมเด็จพระ

ราชบิดาจึงประทานพระนามว่า พระเกตมालา^๑ราชกุมาร^๒ ลุถึงพระชน
 มายุได้ ๖ พรรษา สมเด็จพระอินทราชา^๓ ตรัสให้พระมาตลี^๔เทวบุตร^๕
 นำราชรถลงมากราบทุกสมเด็จพระเทวษอศักร^๖ว่า พระเกตมालาน^๗
 เป็นลูกของพระอินทร์เหมือนกัน เพราะเมื่อยังอยู่ในเทวโลกนั้น พระ
 อินทร์นิมนต์^๘เทวราชบุตร^๙ให้จุติลงมาบังเกิดยังมนุษย์โลกนี้ จึงอัญ
 เชิญพระเกตมालา^{๑๐}ราชกุมาร^{๑๑}ให้ขึ้นประทับบนยานพิไชยรถ พาเหาะชน
 ไปยังดาวดึงษ์พิภพอยู่ครบ ๗ ทิวา สมเด็จพระอินทรา^{๑๒}มีเทวบัญชาให้
 จักรการจะส่งพระราชา^{๑๓}กุมาร^{๑๔}กลับคืนมา อันพระราชา^{๑๕}กุมาร^{๑๖}จึงกราบทูล
 สมเด็จพระอินทรา^{๑๗}ว่า จะใคร่ได้วิมานทิพย์อยู่ สมเด็จพระอินทรา
 ธิราช^{๑๘}จึงมีเทวบัญชาว่า จะให้เวศุกรรม^{๑๙}เทวบุตร^{๒๐}จุติลงมาสร้างถวายเป็น
 พระราชา^{๒๑}กุมาร^{๒๒} พระมาตลี^{๒๓}เทวบุตร^{๒๔}ก็เชิญพระกุมาร^{๒๕}ขึ้นรถพากลับลงมา
 ส่งพระราชบิดายังกรุงกัมพูชา^{๒๖}อียติ แล้วสมเด็จพระบรมขพิตร^{๒๗}พระเจ้า
 อยู่หัว^{๒๘}จึงดำรัสสั่งให้มนตรี^{๒๙}จัดแจงยกปราสาท^{๓๐} เพื่อสร้างถวายเป็นพระราชา
 ไอรส^{๓๑} ขณะนั้นมีเด็กคนหนึ่งเดินมา^{๓๒}ช่าง^{๓๓}ทำการสร้างปราสาท
 แล้วพูดว่า “ทำไม่เป็นหรอก” ครั้นพูดว่า “ไม่นั่นตก” ไม่นั้น
 ก็ตกลงมา ตามคำว่า^{๓๔}แห่ง^{๓๕}เด็กนั้น เมื่อนายช่าง^{๓๖}ผู้ทำงาน^{๓๗}ได้เห็นเหตุ
 ดังนั้น จึงพากัน^{๓๘}นำความ^{๓๙}วิ่งเข้าไปกราบทูล^{๔๐}พระเจ้า^{๔๑}เทวษอศักร^{๔๒}ให้
 ทรงทราบ จึงทรง^{๔๓}จัดตั้ง^{๔๔}ให้เด็ก^{๔๕}นั้นเป็น^{๔๖}นายงาน^{๔๗}ทำการ^{๔๘}สร้างปราสาท^{๔๙}หิน
 ขนาดเล็ก^{๕๐}องค์^{๕๑}หนึ่ง^{๕๒}ถวายเป็น^{๕๓}

๑ ลุพระพุทธรูปกราช ๖๐๐ ปีมะโรง พระเจ้าเทววงศ์อัครวรย์
 เสกตั้งสุวรรณคต ไม่ปรากฏว่าพระชนมายุได้เท่าใด จึงบรรดาเสนา
 เสวกามาตย์ราชปโรหิตน้อยใหญ่พากันยกราชสมบัติถวายแก่พระ
 เกตมาลาธาไชรส ให้ขึ้นครองพิภพสนองพระชนกนารถ ขณะนั้น
 โดยอำนาจบุญกุศลแต่หนหลัง ซึ่งพระองค์ได้ทรงสร้างมาแต่ปาง
 บวรชาติ สมเด็จพระอมรินทราบหาราชจึงพาเทวบุตรเทวกา เหาะลงมา
 ยิงกรงกัมพูชาธิบดี แล้วมีเทวบัญชาให้เทพยดาตีพระขรรค์จนาเป็น
 ลวดลายลั่นแล้วไปถวายสุวรรณอนันวิจิตรทั้งค้ำมแลฝัก ส่วนตัวพระ
 ขรรค์นั้น สมเด็จพระอมรินทราบหาราช ได้ทรงประสาทประสิทธิ์ประักษฐาน
 เทวบุตรที่แลชั่วทุกอย่างไว้สำหรับองค์กระษัตริราชราช ผู้ซึ่งได้
 เสวยราชสมบัติในรัฐสีมาอาณาจักรนี้แล้ว พระอินทร์ก็ทรงจัดการ
 ราชภิเศก มีเทวบุตรเทวกาเสนาภาคพร้อมด้วยพราหมณ์ปโรหิต
 พฤตมาจารย์ เสวกามาตยาออกยาสามนตราช จัดตั้งกระบวนช้างม้า
 เป็นพยุหยาตรา พร้อมด้วยมโหรีสพครบเครื่องลั่นเสร็จแล้ว ก็แห่
 แหนทองเนื่องทั้งทางบกทางน้ำ คูพิภุกมहिมาเป็นโกลาหลาอัครวรย์
 ยิงนก เมื่อนั้นพระเกตมาลาภิเศกเครื่องอร่ามเรืองรองนา ทรงสังวาล
 เพ็ชรอลงการอย่างมหากษัตริย์เจ้า ครั้นทรงเครื่องเสร็จ ก็เสด็จ
 ขึ้นประทับบนราชยานอันโอฬารด้วยบุษบก บรรดามนตรมูขใหญ่
 น้อยพร้อมกันคอยถวายบังคม ขอดถวายตนเป็นข้า แล้วสมเด็จพระมโห
 ทรงหลังออกทวารามุรธาภิเศก ไสรจสรองแลสระพระเกษยา แล้วทรง

พระมงกุฎอันอลงการ แล้วประทานเครื่องกกุธภัณฑ์ทรงพระนารายณ์
 ทรงพระขรรค์ แล้วหาฤกษณแผ่นสุวรรณพระบรมนามาภิไธยว่า พระบาท
 สมเด็จพระเอกมาลา มหาจักรพรรดิธิราชเป็นพระนารายณ์ เจษฎา
 กระษัตราธิศวร บรมขพิตร สถิตย์ณกรุงกัมพูชาธิบดี คีรีโยไสธ
 ขวรอินทปรีต กุรุรัฐราชธานี บุริรมย์ อุดมราชนิเวศน์ วิเศษสุนทร
 อมรวีมาน ขวตารประสิทธิ์ประเสริฐ จึงได้นำมพระนครเป็น
 อินทปรีตบุรี โดยเหตุที่พระอินทร์ได้เสด็จลงมา แล้วสมเด็จพระอินทรา
 ทรงเศกพระคาถา ๗ คาบ ปลุกพระขรรค์ไชยให้มเตชานภาพอาจ
 ปราบศัตรูได้ทั้ง ๑๐ ทิศ ให้มฤทธิจักรคิดปราถนา แล้วสมเด็จพระ
 อินทรามิเทวบัญชา ให้เวศุกรรมเทวบุตร ผู้มีวุฒิเป็นนายช่าง
 จักสร้างปราสาทหินถวายแต่พระบรมขพิตรอิศรราชเป็นเจ้า เอาแบบ
 อย่างวิมานที่มีนามว่า ธรรมสักกะศาลา แล้วสมเด็จพระอินทรา
 ให้สร้างพระโค บรรจุพระไตรปิฎกในท้องนั้นเสร็จประดิษฐานเป็นนิมิตร
 สำหรับพระราชธานีมีอยู่มากแห่ง แล้วสมเด็จพระอินทราพร้อมด้วยเทวบุตร
 เทวดาก้อาลากลับคืนไปสู่สวรรค์เทวโลก ฝ่ายสมเด็จพระบรมขพิตร
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ดำรัสสั่งให้ยกพระเมรุมาศ ถวายพระเพลิง
 สมเด็จพระบิตราชตามพระราชประเพณี อันพระคาถาสำหรับพระขรรค์
 รัตนมงคลนั้น มีอยู่ในมือพราหมณ์เป็นผู้รักษา แลพระองค์ยก
 พระท้าวติพระชนนี ถวายพระนามเป็นสมเด็จพระมารดาเจ้า พระท้าวติ
 บรมขพิตร พระราชชนนี แบบธรรมเนียมนั้นจึงเป็นเยี่ยงอย่างติดต่อกัน
 มาจนกาลบัดนี้

๑ ส่วนนางงาน (ที่ว่าเป็นเวศกรรม) นั้น เมื่อได้รับเทว
 ขัญชาของสมเด็จพระอินทราชาแล้ว ก็ไปเที่ยวตรวจเลือกหาทำเล
 พนทไคพบไชยภูมิที่อยู่แห่งหนึ่ง พอสมควรจะสร้างเป็นพระราชวังกับ
 ปรากฏปราสาท แลเรือนหลวงสำหรับพระบรมวงษานวงษ์ กับที่อยู่ของ
 เสนายกทั้ง ๕ แล้ว ก็ลงมือสร้างพระนครโดยรอบพระราชวัง ทำเป็น
 กำแพงล้วนแล้วไปทั่วหีน ประกอบด้วยข้อมปราการค้ำยมีอยู่ทุกด้าน
 คูใหญ่โตระโหฐานสอาดอันกว้างขวาง แต่ละข้างก็ยาวยัด คิคนับ
 ทางด้านยาวได้ถึงร้อยเส้นเศษ ทางด้านสกัด ๘๐ เส้นมีเศษ แล้ว
 สร้างเป็นโรงทิมแถวล้วนแล้วไปทั่วหีนทำ สลับซับซ้อนเป็นตอน ๆ มี
 หลายชั้น ประตูเข้ากำแพงซัดทำยอดจตุรมุขเป็นพรหมภักตร์
 ประสมสลักเป็นลวดลายต่าง ๆ นา ๆ แล้วซัดเป็นสระสระคองคา
 ทั้งสวนขบธาราชอุทยาน อันตระการด้วยรูปมนุษย์แลรูปสัตว์ มี
 สวรรค์ทุกอย่าง ชั้นนอกปลูกด้วยศิลา ชั้นในคองตามตาปลูกด้วย
 ตะกั่ว มีอยู่ทั่วทุกลานในพระราชวัง แล้วดำรัสสั่งให้สร้างพระราช
 มณฑลเขยรอันเคียรคาศด้วยตำหนักเป็นหลายที่ ครั้นถึงฤกษ์คิมงคลการ
 ก็เสด็จขึ้นผ่านขณูจมหาศปราสาท ๗ ชั้น คองามสอาดคิวิวิลาศด้วยยอด
 ปรากฏทั้ง ๕ สูงเยี่ยมใหญ่ยิ่ง อันเพริศพรังรจนา ล้วนแล้วด้วยศิลา
 สลักตามฝาเป็นกนกยกกลายต่าง ๆ โดยฝีมือช่างสลักเป็นเรื่อง
 ราวนานา ตามซุ้มทวารากัลลวณคิลารูปสิงห์ หลายฉากหลายชั้น
 วิไลยพรรณไสภา 28/01/2564
 มีโคมแก้วระยารจนาด้วยเงินทอง บิดสุวรรณ

อันเรื่องรองทุก ๆ ห้องในปราสาท ตรัสให้แผ่มาศทาตลอดกลาย บน
หลังคาฉีกฉายยอดมณฑป ทุกปลายยอดปราสาทสูงที่สุด สวมแก้ว
ใหญ่อันงามท รัศมีสีสดสวยสมสง่ายิ่ง เมื่อพิศดูจริง ๆ ก็เหมือน
คิงทิพย์วิมานมาศ. ฯ

๑ ครั้นถึงฤกษ์งามยามดี โปรตให้ตั้งพิธีขึ้นปราสาท จัด
กระบวนพยุหยาตราพร้อมด้วยเสนาโยธามาศย์ แลพระสนมนางนาฏ
ราชบริพารน้อยใหญ่แห่แห่นพระองค์ ออกไปจากปราสาทหินองค์น้อย
เป็นการเรียขร้อยบรรลุดังพระราชวังองค์ใหญ่ แล้วมีพิธีขึ้นพระมณ
เฑียรสถาน พระราชทานนามว่า พระที่นั่งธรรมสภาคาลาราช
มหาปราสาท พระองค์ได้เสวยราชย์ในกรุงกัมพูชาอาณาจักรอัน
รุ่งเรือง บรรดาไพร่บ้านพลเมืองได้อยู่เย็นเป็นสุขบริบูรณ์ทั่วมุขไป
ด้วยโภคทรัพย์ แม้จะหนักมีจำนวนเกิน ด้วยความเจริญแห่งการ
กสิกรรมแลพานิชกรรมแห่งชนทั้งหลาย เช่นการค้าขายแลกเปลี่ยน
สิ่งของกบเงินทองก็คล่องสะดวก บรรดาอาณาประชาราษฎร์ก็ไม
อาจุรักที่จะนึกเบียดเบียนให้เป็นเสียนหนามซึ่งกันแลกัน ใครผู้ร้าย
ออกฉกรรจ์ก็ไม่มีแม้แต่สักราย ถึงสิ่งของตกหายถูกลงลิ้มไว้ก็ได้
ของคนแทบทุกครา ปวงชาวประชามีแต่หน้าชนเบิกบาน พวกนั้น
สำราญด้วยการกีฬาที่รื่นเริง มีแต่ความขรเทิงเป็นผาสุกทุก
ตัวคน. ฯ

๑ ปางนั้นพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ภิระบอภาเลื่องไปทั่วทิศานุทิศ บรรดามหาชนทั่วทุกประเทศ ก็
 พากันนำเครื่องราชบรรณาการมาถวาย ขอเป็นข้าพึ่งพระบารมีโพธิ
 สมภาร ส่วนพระมหาราชที่ครองประเทศใหญ่ ๆ ก็แต่งราชทูตพร้อม
 ด้วยเครื่องราชบรรณาการจำทูลพระราชสาส์นขอเจริญทางพระราชไมตรี
 ขณะนั้นพระมหาราชเมืองจีนได้ทราบข่าว ก็มีความโลมหนักยิ่งนัก อยาก
 จะผูกสัมพันธ์ไมตรีไมตรีด้วย จึงแต่งราชทูตให้นำพระราชสาส์นพร้อม
 ด้วยเครื่องราชบรรณาการมาถวาย เมื่อราชทูตมาถึง เสนาบดีได้นำ
 เฝ้าแลถวายเครื่องราชบรรณาการ พร้อมด้วยราชสาส์นซึ่งมีข้อความ
 ว่า “พระเจ้ากรุงจีน มีความยินดีขอผูกสัมพันธ์ไมตรีกับพระเจ้ากรุง
 กัมพูชาให้ติดต่อกันตั้งหนึ่งสัปดาห์เพื่อข้ามไปมา ด้วยเกรงว่าถ้ามี
 คัทรมาหักหาญเมื่อใด จะไต่เป็นทพึ่งพาอาศัยซึ่งกันแลกัน”
 ขอความนี้ ได้ปรึกษารัฐานเป็นสัญญาซึ่งยอมรับรองว่าเห็นชอบด้วย
 กันแล้ว พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี ก็มีพระราชสาส์นตอบ โดย
 กล่าวข้อความตามสมควร พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการ แล้ว
 ดำรัสสั่งให้พนักงานพาราชาทูตจีนไปชมปราสาทราชวงศ์สร้างด้วยหินแล
 ยกด้วยทอง หลังคาเครื่องบนมียอดมณฑปเป็นต้น ก็แผ่ทองคำ
 หุ้มเคลือบ เมื่อราชทูตจีนได้เห็นสิ่งทุกอย่างแล้ว ก็กลับคนไปเฝ้า
 กราบทูลพระเจ้ากรุงจีนให้ทรงทราบทุกประการ พระเจ้ากรุงจีนก็มี
 พระไทยปราโมทย์ยินดี ทั้งที่ใคร่ขพระราชสาส์นตอบพร้อมด้วยเครื่อง
 ราชบรรณาการด้วย ๗

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ บรรดาหนังสือพระราชสาสนซึ่งมีโต้ตอบไปมาในเวลานั้น
ต่อมาได้คัดสำเนาเก็บรักษาไว้จนกาลบัดนี้ แลฝรั่ง (เคส) ได้แปล
ออกเป็นหนังสือภาษาฝรั่ง (เคส) แล้วตีพิมพ์ไว้ ยังมีอยู่จนทุกวันนี้ ฯ

๑ ในขณะนั้น สมเด็จพระบรมขพิตรพระบาทเจ้าอยู่หัว ดำรัส
สั่งให้สำรวจเขตแดนที่ติดต่อกับเขตของประเทศที่ใกล้เคียง เพื่อ
ให้ทราบอาณาเขตในขอบเขตอาณาจักรของพระองค์ ว่ามีจด
ถึงเพียงไหน คือ

ทิศตะวันออก ถึงเมืองบาเวีย อาณาเขตจรดทะเลบาแตง คือ
ข้างตะวันออกเป็นอาณาเขตของญวน แลข้างตะวันตกเป็นอาณาเขต
ของเขมร มีรูปพระนารายณ์บนทวยหีน จากอุกฤษรเขมรไว้เป็นหลัก

ทิศใต้ อาณาเขตเขมรจรดถึงฝั่งทะเล

ทิศตะวันตก จรดถึงเมืองปราจิณ เป็นอาณาเขตของเขมร
ข้างทิศตะวันตกเป็นอาณาเขตของไทย

ทิศข้างเหนือขึ้นไป ตามสันเขาคงรัก ๑๕ วัน ไปถึงที่ตั้ง
สนามขลุ่ย (แม่น้ำสนามทราย) ข้างใต้เป็นอาณาเขตของเขมร ข้าง
เหนือเป็นอาณาเขตของลาว

ในสมัยนั้นกรุงกัมพูชาธิบดีเป็นประเทศเอกราช มีหัวเมือง
เอก โท ตร จิตวา ขนเป็นหลายหัวเมือง แต่เมืองใหญ่ ๆ ซึ่งเป็น
นคร มีเจ้ากรุงราชครองเมือง เป็นเมืองชนกมถึง ๕ นคร แลเมือง
ไทยก็เป็นหัวเมืองประเทศราชด้วย เวลานั้น เมืองไทยเดิมตั้งกรุง

อยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวง แลมีนครต่างๆ อีกคือ ๑) สวรรคโลก
 ๒) กัมโพชนคร ๓) ขุขันธ์นคร ๔) ทวีปภูไชยนคร ๕) พระ
 พิศณุโลกนคร รวมทั้ง ๕-๖ เมืองนี้เป็นเมืองไทยเดิม ส่วนเมือง
 จันทราภิรมย์นครซึ่งกระษัตริย์จามเป็นเจ้าของเมือง ๑ แลเมืองศรี
 สัตนาคนคร ๑ เป็นมิตรไมตรี ๓ บินาเคืองราชบรรณาการมาถวาย
 ครองหนง. ฯ

๑๐ ๑๒๐ ปี พระบาทสมเด็จพระเอกทัศ
 เจ้าทรงราชย์ได้ ๒๐ พรรษา บรรดาพระราชวงษานุวงศ์ องค์อรรคเสนา
 ข้าราชการน้อยใหญ่ ตลอดจนถึงประชาชนทุกชั้นได้อยู่เย็นเป็นสุข
 ทุกตัวคน ส่วนพระมหากษัตริย์ก็ครองราชสมบัติโดยทรงผดุง
 สุนทรวิธาน มีแต่ทรงคิดถึงราชการ ทรงหลงมัวสำราญ
 แลเพลิดเพลินด้วยพระสนมคฤงคาร ซึ่งขบถลอบฆ่าเรออยู่ใต้พระบาท
 ยุคครั้นนั้นมีพระสนมคนหนึ่ง ได้ลอบใส่มนต์วิชาการเพื่อให้
 พระองค์ทรงพระสติเนหา ครั้นพระองค์ถูกคาถาอาคมดังนี้ก็ไม่ทรง
 สบาย จะประทับอยู่ให้ไปสุขทั้งกาลก่อนหาได้ไม่ เมื่อมีเหตุวิปริต
 ขนคิ่งน บรรดาอาญาประชาราษฎร์ก็เดือดร้อนอาศรร บ้านเมืองที่เคย
 บริบูรณ์ก็กลบอดคคคค เกิดการโกลาหลเดือดร้อนกันขนในบั้นนี้. ฯ

๑๑ ฝ่ายสมเด็จพระอมรินทราบหาราช ทรงเล็งที่พยจักษเห็นสมเด็จพระ
 พระเอกทัศถูกวิชามนต์เส่นให้เสียพระจริตเป็นแน่ จึงสมเด็จพระ
 อมรินทราบนิมนต์พระชเณาสพ ๑ องค์ พระพรหมทั้ง ๓ องค์ ให้เสด็จ

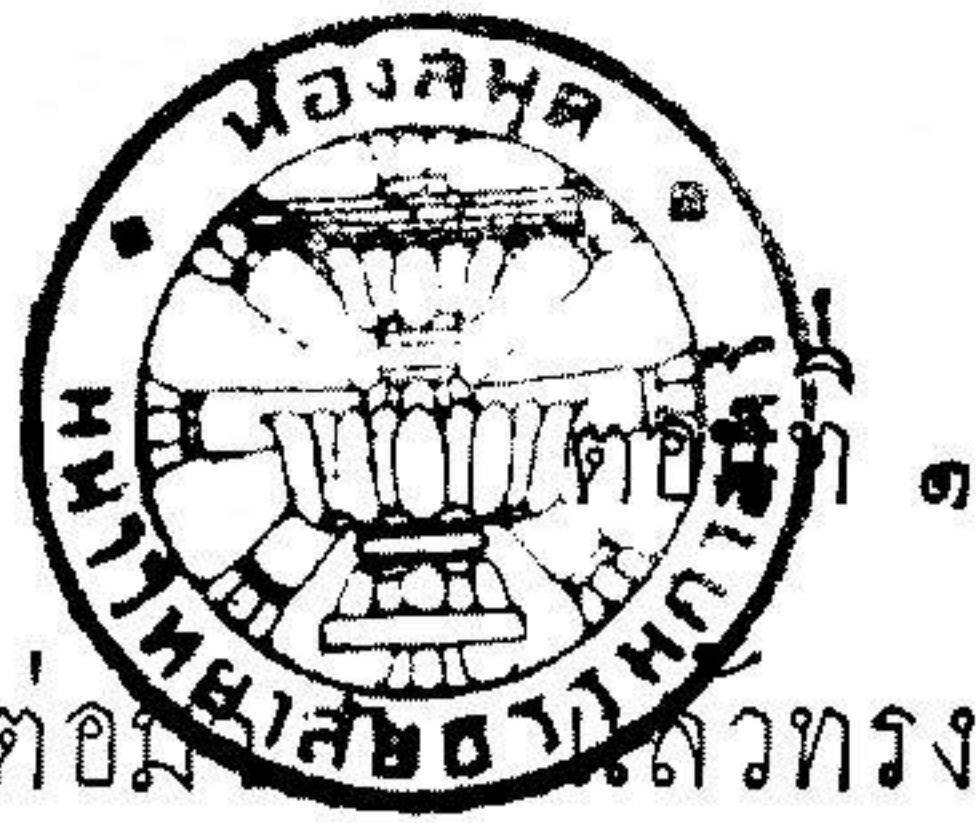
ลงมาสู่กรุงกัมพูชาธานี แล้วพระอรหันตาก็พระมหาพรหมสวดเจริญ
 พระทิพยมนต์เส้เกาะพระเคราะห์ด้วยคุณพระรัตนไตรย แลมนต์พรหม
 วิชา สมนต์พระเกตมาลา ก็หายหลงลืมพระสติเป็นปรกติตั้งเก่า พระ
 อรหันต มหาพรหม ก็สมเด็จพระอินทรา ก็ทรงกรุณาให้เทว
 โยวาทต่าง ๆ เสริ้งแล้ว ให้จัดการราชาภิเศกอีกครั้งหนึ่งพร้อมด้วย
 เครื่องกระษัตริย์ขัตติยา จัดเป็นกระบวนพยุหยาตราครบถ้วนทุกสิ่ง
 แล้วพระขนิษัฏพแลพระพรหมกับพระอินทรา ทรงหลังพระคิงคามรธา
 ภิเศกสรองพระเกษแล้วทรงมงกุฎกับเครื่องอลงกฏบริสุทธ์ ด้วยสุวรรณ
 รัตนอันประเสริฐ เส้คิงทรงพระนารายณ์ทรงพระขรรค์ (เปลี่ยน
 บรมนามาภิไธยใหม่) ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จจอรัตตะพลพาหโล
 พระเกตมาลาจักรพรรดิราช อิศวรมหาเอกราช เป็นพระบรมนารถ
 พระบาทบรมขพิตร เป็นเจ้าชีวิตรเห็นอเกล้า เป็นมงกุฎในกรุง
 กัมพูชาธิบดี คิริยโสธรวรอินทปรัต กุรุรัฐราชธานีบรมย์ อุดม
 ราชนิเวศน์ วิเศษมหาสุนทร จึงพระขนิษัฏพจัดตั้งคณะสงฆ์ชน ๗ คณะ
 มีพระสุคนธาธิบดีเถระ เป็นคณะาธิบดี พระพรหมจัดตั้งตำแหน่ง
 ปโรหิต ๗ ตำแหน่ง มีพระธรรมรัฐเป็นประธานาธิบดี พระอินทร์
 ทรงนฤมิตรเป็นพราหมณ์ผู้ช่ายคนหนึ่ง เพื่อแทนพระองค์เป็นอินทร
 เคารพ แล้วทรงตั้งทหาร ๗ เหล่า มีเจ้าพาทลหะเป็นหัวหน้าบัญชาการ
 ให้อยู่เป็นทรภก (ช่วยตักเตือน) รักษาพระมหากระษัตริย์ ธรรมเนียม

นจึงมตคตอมาจนกาลยตยบั้น เพราะเหตุทวยพระองค์นมีพระบารม
 แรงกลายงนท ตงมหาศักราชเป็นขท ๑ นยล้าคยแต่ขบรมราชา
 ภิเศกครงหลงนนั้นมา ตรงกยพระพุทศักราช ๖๒๑ บัณลุเอกศก
 บรรดาประชาชนสมณะชพรหมณกมความผาศก ราชอาณาจกรก
 รุงเรือง เวลานั้นฝ่ายเมืองไทย เมืองลาว สันเชอพระวงษเจาทจะ
 ครองเมือง จึงพระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรคำรัสเหนอเกล้า ฯ ให้
 พระราชอนชาองค์หนึ่ง ซงเป็นพระราชวงษห่าง ๆ ไปครองเมืองไทย
 กยโปรดให้พระราชวงษอิกองค์หนึ่งไปครองเมืองลาว ในปางนั้น
 พระองค์เป็นผู้มบุญญาธิการนินหารแรงกล้านัก เป็นใหญ่เลิศแก่
 กระษัตริย์ในประเทศทตงอยู่ไกลเคียง ฯ

๑ พระบาทสมเด็จพระอริตตะพลพาหโล พระเกตมาลา
 พระชนมายุขขึ้นได้ ๓๘๘ พรรษา ก้เสด็จสู่สวรรคต แมถงเสด็จล่องลับ
 ไปแล้วกดี แต่พระเกษรตยศแลพระบุญญาธิการอันประเสริฐของ
 พระองค์ก็คงปรากฏมอยู่ตอมาในกาลภายหลัง

เมื่อเสด็จสู่สวรรคตในเวลานั้น พระราชโอรสของพระองค์
 กมีอยู่ แต่ยังไม่ได้ครองราชสมบัติแทนพระบิดา เพราะมีหลาน
 พระมหाराชครู ชอพระธรรมฤทธิ ได้พระภคินิยาสมเด็จพระเกต
 มาลาเป็นพระเทพ จึงได้ราชาภิเศกพระธรรมฤทธิเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 กระษัตริย์เมืองลาวเมืองไทยเป็นพระบรมวงษานวงษพรอ้อมทวยเสนาข้า
 ราชการ ถวายพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระธรรมฤทธิ ศิลปสิทธิ

ฤทธิเดชะ บ้างก็เรียกว่า พระปฐมวรวงษ์ เมื่อพระองค์โตขึ้นครอง
 ราชสมบัติแล้ว ก็ดำรัสสั่งให้จัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพตาม
 พระเกียรติยศเสร็จแล้ว พระองค์ก็ทรงพระราชทานบำเหน็จรางวัล
 แก่เจ้าประเทศราชแลบรรดาเจ้าเมืองกรมการทั้งหลาย ที่ได้นำเครื่อง
 บรรณาการมาถวาย ในงานพระบรมศพ แลในการราชาภิเศกโดย
 สมควรตามชั้นบันดาศักดิ์ทั่วทุกคนเสร็จแล้ว พระองค์ทรงถอดตาม
 พระขรรค์ (ซึ่งเป็นพระแสงราชอาวุธที่พระอินทร์ให้ไว้) สำหรับราชย์
 พระราชทานให้แก่กระษัตริย์เมืองไทย แลทรงชักฝากพระขรรค์พระ
 ราชทานให้แก่กระษัตริย์เมืองลาว พระราชทานให้ไว้เพื่อเป็นเกียรติ
 ยศ (ถ้าที่รอกเป็นมรรฎก) ด้วยพระราชวงษ์ในเวลานั้น มิได้ประทับ
 รวมอยู่ในพระนครเดียวกัน ในครั้งนั้นกระษัตริย์ประเทศราชได้มา
 ช่วยในงานพระบรมศพเป็นอันมาก เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พลพาทโล พระเกตมาลา ยังคงมีพระชนม์อยู่นั้น กระษัตริย์
 ทั้งสกุลชมพูทวีปยอมนบถอย่าเกรงในพระบุญญาภินิหารแลเคษานุภาพ
 แห่งพระองค์ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นเมื่อพระองค์เสด็จสู่สวรรคตแลมีงาน
 พระบรมศพ กระษัตริย์ทั้งหลายจึงพากันมาช่วยเป็นอันมาก เว้นแต่
 ประเทศเมืองใดที่ไกลแสนไกลซึ่งมีอาจจะมาถึงได้ โดยง่ายนั้นจึงไม่มา
 เมื่อเสร็จงานราชาภิเศกแลงานถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว บรรดา
 กระษัตริย์ที่มาช่วยต่างก็กลับไปยังบ้านเมืองของตน พระเจ้า
 ปฐมวรวงษ์ ทรงตั้งพระภคินิยาแห่งสมเด็จพระเกตมาลาเป็นพระอรรค

มเหสีอยู่เป็นผาคูกต่อม... ทรงตั้งพระราชโอรสในสมเด็จพระ
เกตมาลา ๒ พระองค์ เมื่อทรงเจริญวัยขึ้นคือ พระองค์พี่ เป็น
สมเด็จพระมหาอุปโยราช พระองค์น้อง เป็นพระมหาอุปราช ฯ

๑ ครั้นอยู่ต่อมา สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก พระชนม
พรรษาได้เท่าใดก็หาปรากฏไม่ จึงสมเด็จพระมหาอุปโยราช ได้
เกลี้ยกล่อมราชสมบัติราชาภิเศก สรงน้ำมูรธาสระพระเกษ ทรง
พระนารายณ์ ทรงพระขรรค์ ทรงพระนาม สมเด็จพระวิโรราช
บรมพิตรเหนือเกล้า พระองค์ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว
พระองค์ได้เสวยราชสมบัติต่อมา เป็นที่คู่ขลังราญจนตลอดชั่วกาลนาน
แลพระองค์ก็เสด็จสู่สวรรคต ไม่ปรากฏพระชนม์ได้เท่าใด สมเด็จพระ
มหาอุปราช ทรงจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระ
เชษฐาธิราชเสร็จแล้ว พระองค์ก็ราชาภิเศกเป็นกระษัตริย์ สรงน้ำ
มูรธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรงพระขรรค์ ทรงพระนาม
พระบาทสมเด็จพระอุไทยราช พระบรมพิตรเหนือเกล้า ฯ ในกรุง
กัมพูชาธิบดี ยกนางนาคเป็นพระอรรคมเหสีใหญ่ พระองค์ทรงพอ
พระไทยเสด็จประพาศยังหาดทรายทเมืองอมราพิรุณบุรณอยู่เนือง ๆ
อยู่มาพระอรรคมเหสีทรงครรภ์แลประสูตรออกมาเป็นฟอง ตามคำ
โบราณฤาคนแก่คนเฒ่าว่า เป็นเสนียดจัญไร จะเอาไว้ไม่ได้ พระ
อรรคมเหสีก็ทรงมีความลอาาย เลียดพระไทย จึงนำฟองนั้นไปฝังเลียด
ยังหาดทราย แล้วสมเด็จพระอุไทยราชก็เสด็จกลับคืนสู่พระบรมมหา
ราชวังตามเดิม ฯ

๑ ในขณะนั้นเจ้าเมืองไทยในจำพวกเมือง ๑๐๓ ได้ตั้งพลลง
 นายคงเครา ได้ครองสมบัติแทนบิดาแล้ว ได้จัดให้ไพร่ ๓๐๐ คน
 ไปเฝ้ารักษาน้ำเสวยที่ทะเลชบศรในเมืองลโว มีเรือขนาดใหญ่ ๑๐๐ ลำ
 สำหรับบรรทุกน้ำนำส่งมายังท่า กำหนด ๓ ปีต้องนำน้ำเสวยมาถวาย
 พระเจ้าเหนือเกล้าฯ ครึ่งหนึ่ง ครั้นเมื่อคนนำส่งน้ำเสวยมาถวาย
 ยังกรุงกัมพูชาเสร็จแล้ว ก็กลับคืนถิ่นไปทางเมืองบริบูรณ์ ได้พบ
 ฟองนนพอกออกเป็นลูกคน จึงได้เก็บเอาไปเลี้ยงไว้ ให้ชื่อเด็กนั้นว่า
 นายร่วง ครั้นต่อมานางนาคที่เป็นอรรคมเหษีพระบาทสมเด็จพระอไทย
 ราช ได้สมภพพระราชกุมารเป็นคน (ไม่เป็นฟองเหมือนครั้งก่อน)
 มาอีกองค์หนึ่ง ประกอบด้วยลักษณะฉวีวรรณอันประเสริฐ พระราช
 บิดาประทานพระนามว่า พระปฐมกุมาร ฯ

๑ บิดาจะกล่าวถึงนายร่วง ครั้นอายุได้ ๑๓ ปีเห็นนางชน
 ลงเรือพายเล่นอยู่กลางทะเล น้ำไหลเชี่ยวจัด นายร่วงสังเกตเห็นพาย
 เรือไม่ไหว จึงขบคิดสั่งน้ำว่า “ให้ไหลกลับคืนไปจนถึงบ้าน” เมื่อ
 ว่าสนคำลงน้ำก็ไหลกลับ เรือนายร่วงก็ลอยกลับคืนมาจนถึงบ้าน
 เมื่อนายร่วงเห็นดังนั้น ก็เก็บความเอาไว้แต่ในใจ.

อันว่านายร่วงนมพระอรหัตเจ้าได้เสด็จโดยทิพญาณว่า นายร่วง
 ผู้มีชาติแต่ปางก่อน ได้ถวายน้ำอัฐิบ้านแก่พระโกนาคมนเป็นเจ้า เพราะ
 ฉนั้นเมื่อนายร่วงพูดว่าประการใด ก็บันดาลให้เป็นไปตามใจปราถนา
 แห่งคำพูดของนายร่วงนั้นทุกประการ ฯ

๑) ลุพระพุทธศักราช ๘๘๘ ปี มหาศักราช ๓๗๗ ปี พระบาทสมเด็จพระอู่ไทยราชพระบรมขพิตรเหนือเกล้าฯ เสด็จสู่สวรรคต ไม่ปรากฏว่าพระชนมายุได้เท่าใด ด้วยแต่โบราณโบราณมาหาได้กล่าวไว้ไม่ จึงพระราชวงษานุวงศ์อรรคเสนาบดีพิริยปโรหิตพราหมณพฤตมาจารย์ มหาสังฆราช แลบรมราชครู พร้อมกันเห็นว่าพระปฐมกษัตริย์มัญญานินหาร ประกอบด้วยเจษฎาอานุภาพเลิศบุรุษทั้งปวง ก็จัดการบรมราชาภิเษก สรงน้ำมรธาสระพระเกษ ทรงพระมงกุฏ พร้อมเครื่องกกุธภัณฑ์ ทรงนารายณ์ ทรงพระขรรค์ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระปฐมสรียวงษ์บรมนารถพระบาทบรมขพิตร พระองค์ทรงมหิทธิฤทธิเป็นเชอสวรรคย์บรมวงษ์ ดำรงครอบครองกรุงกัมพูชาธิบดี ศิริยโสธรบรรอินทปรีต กุर्वัฐราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชธานีเวคณ์ วิเศษมหาสถาน พระองค์ได้ทรงจัดการถวายพระเพลิงแห่งสมเด็จพระราชบิดาตามประเพณีแห่งกระษัตริย์แต่ปางก่อนทุกประการ

ในรัชกาลของพระบรมขพิตรเหนือเกล้าฯ นี้ มีเหล่าอาสาบรรดาทหารแลมุขมนตรี มีความรู้ในเวทมนต์คัลคาถาศิลปวิชาอันวิเศษขลังต่าง ๆ กัน สำหรับพระขารมีย์ เพื่อจะได้ขำรายปราบศัตรูทั่วทิศ มีอาจจะมาต้านทานต่ออสูรฤทธานุภาพได้เลย บรรดามนตรีนาคก็มีความเกรงกลัวพระเดชาานุภาพทั้งทั่วทุกประเทศ ก็ได้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายแก่พระบาทสมเด็จพระบรมขพิตรเหนือเกล้าฯ อยู่เสมอมิได้ขาด ฯ

๑ บัคนีจะไต่กล่าวถึงนายคงเครา ซึ่งเป็นนายกองส่วย ถึง
 แก่อนิจกรรมลง คนทั้งปวงก็ยกนายร่วงบุตร (บุญธรรม) ให้
 เป็นใหญ่รักษาเมืองอยู่ต่อไป ครั้นถึงกำหนดครบสามปี นักคุ้ม
 ไต่คุ้มเกี่ยวขน ๕๐๐๐ เล่ม กับไพร่ ๑๐๐๐ คน เพื่อมาตักน้ำเสวย
 แห่งพระบาทสมเด็จพระปทุมสรียวงษ์กระษัตราธิราช นักคุ้มไต่
 คนแลเกี่ยวขนมาถึงที่สระน้ำแล้ว ก็ร้องเรียกให้นายกองเข้ตประตริย
 ครั้นคนไต่ นำความไปแจ้งต่อนายร่วง ๆ ก็ออกมา นักคุ้มบอกว่า
 บัคนีเสด็จท่านใช้ ให้มาตักน้ำ นำไปถวายพระบรมกระษัตราณพระ
 นครหลวง นายร่วงตอบนักคุ้มว่า ครั้งก่อน ๆ ตักน้ำใส่โอ่งใส่ไห
 บรรทุกเกี่ยวขนไปให้หนักเป็นหนักเป็นหนา แต่ครั้งนี้ขอให้สานตะกร้า
 ใส่ น้ำเถิดจะดีกว่า จะได้บรรทุกเกี่ยวขนไปได้มาก ๆ แลจะเสวยได้
 นาน ๆ เพราะเป็นการลำบากที่จะต้องมาตักนานแต่ละครั้ง นักคุ้ม
 ตอบว่า แหมตะกร้าจะใส่น้ำได้ นายร่วงตอบว่าอย่าวิตกเลย เกรง
 แต่ไม่ชนะจะเอาไปเสียอีก นักคุ้มไม่กล้าขัด ก็เกณฑ์คนให้สาน
 ตะกร้าสำหรับบรรทุกเกี่ยวขน ๒๕ ตะกร้าต่อ ๑ เล่มเสร็จแล้ว นายร่วง
 เข้ตประตริยให้นำตะกร้าไปตักน้ำใส่จนเต็มแล้ว น้ำก็หารวังไม่ บรรทุก
 เต็มเกี่ยวขนทุก ๆ เล่มแล้ว ก็ให้คนแลเกี่ยวขนออกเดินทางจากที่
 นั้นมา ครั้นมาถึงท่านแห่งหนึ่ง นักคุ้มมีความสงสัยว่าน้ำยังคง
 มีอยู่ประการใด แล้วยกปากนี้ไปเข้ตประตริยเกี่ยวขนดู ก็เห็นว่า
 ยังคงมีเต็มตะกร้าเป็นปรกติที่อยู่ ก็ปากนี้มีความอัศจรรย์ในใจ

ทุกคน จึงขักหลักจากถูกทำเป็นเครื่องหมายไว้ เหตุคั้งนั้นไซ้จึง
 มีคำกล่าวเรียกว่า “หลักจากถูก” อยู่ต่อมาจนกาลบัดตยบัน นักคุ่ม
 ได้นำเกวียนบรรทกน้ำเดินทางผ่านเมืองตักโซ แล้วก็ไปถึงพระมหา
 ราชธานี จึงเข้าไปหาท่านเจ้าพนักงานให้นำความชนกรายเวียนท่าน
 อรรคมหาเสนาบดีตามธรรมเนียม บัดนั้นตามบรรดาข้าราชการใหญ่
 น้อย แลประชาชนในราชธานีที่ทราบข่าว ก็แตกตื่นพากันมาค้ำ
 ที่ใส่ในตะกร้าไม่รวันั้นเป็นอันมาก ส่วนท่านอรรคมหาเสนาบดีเมื่อ
 ได้ทราบเหตุคั้งนั้น ก็นำความชนกรายบังคมทูลแด่พระเจ้าปทุม
 สรียวงษ์ ครั้นสมเด็จพระบรมขพิตรเห็นอเกล้า ๆ ได้ทรงทราบ
 เนื้อความแล้ว จึงมีพระราชดำรัสว่า ผู้มีวิชาการเกิดขึ้นเช่นนี้
 ยังมีมนตรีคนใคร้อาสาไปบ่ารายคัทรได้ ในขณะที่บรรดาเจ้า
 หัวเมืองประเทศราช แลสามนตราชเข้ามาเฝ้าพร้อมกันอยู่น่าที่นั่ง
 เมื่อได้ฟังพระราชดำรัสคั้งนั้น จึงท่านออกญาเดโช คำคิน กราย
 บังคมทูลสนองว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะขอรับพระอาสาแห่งพระองค์ออก
 ไปจับตัวนายร่วงซึ่งเป็นราชคัทรมาถวาย ขอพระองค์อย่าได้ทรงพระ
 วิตกเลย แล้วยกกราบถวายบังคมลาออกไป เกณฑ์คนในเขตของ
 ออกญาเดโช คำคิน ครั้งนั้นข่าวคราวก็ได้ทราบไปถึงนายร่วง ๆ ก็
 ตกใจหนีขึ้นไปเมืองพิจิตร ถึงเพลาค่ำเข้าก็เข้าไปขออาหารชาวบ้าน
 บริโภค ได้รับประทานอาหารกับปลาหมอบ ครั้นรับประทานเนื้อปลา
 หมอบหมดสิ้นแล้ว ยังอยู่แต่คัคักกับแกงแลหนึ่งปลาเท่านั้น แล้ว

ก็โยนไปในน้ำ บังคับว่า “ทำไมปลาไม่เป็นชิ้น” พอว่าขาดกำลัง
ปลาหมอกก็กลับมีชีวิตเป็นชิ้นในทันที แล้วก็ว่ายน้ำไป ครั้น
นายร่วงไปถ่ายอุจจาระหนักถึงไม่ทำไม่ชำระแล้วเธอบังคับให้ ไม่นั้นเป็น
ไม่งก็กลับเป็นตามคำสั่ง ไม่นั้นยังมีพิษพรณอยู่จนถึงกาลบัดนี้
เรียกว่าต้นไม้มัน แล้วนายร่วงก็หนีต่อไปพักอาศัยอยู่ทิว
ศุโขไทย เวลานั้นอายุพอสมควรจะอุปสมบทได้ ท่านเจ้าอธิการ
วัดนั้นจึงบอกบุญแก่ทายกให้จัดการบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ จึงเรียก
กันว่า “พระร่วง” ส่วนออกญาเตโช ภาษาไทยเรียกว่า “ขอม
คำกิน” ออกญาเตโชได้ยกทัพไปถึงเมืองลโว (ลพบุรี) แล้วสืบ
ถามตามชาวบ้านว่า นายร่วงอยู่ภูเขาล่า ชาวบ้านแจ้งว่าไปเมือง
เหนือแล้ว ออกญาเตโชก็ล่าแดงฤทธิเศกคานำบรรดาทหารข้าแรก
ไปผูกพันเมืองสวรรค์โลก สืบถามตามชาวบ้านว่า นายร่วง
อยู่นี่ภูเขาล่า คุ้มมีคารัสเหนือเกล้า ๆ ให้มาหาเจ้าสวรรค์โลก
ชาวบ้านบอกว่า ข้าพเจ้าได้ยินข่าวว่าไปบวชอยู่วัดในเมืองศุโขไทยแล้ว
เมื่อออกญาเตโชได้ข่าวแน่นอนดังนั้นแล้ว ก็ล่าแดงฤทธิข้าแรกพระ
ธรรพาทหารคำกินไปผูกพันในวัดศุโขไทย ไล่ขึ้นเพียงหน้าอก ขณะนั้น
พระร่วงถือไม้กวาดกำลังกวาดลานวัดอยู่ ออกญาเตโชจึงถามว่า
นายร่วงอยู่ภูเขาล่า พระร่วงทราบแน่ในคดีจึงตอบว่า “ให้ท่านหยุด
อยู่นัก่อน อาตมาจะไปตามให้” ครั้นพระร่วงไปแล้ว 28/10/10

คอยอยู่ที่ไม่เห็นกลับมา ทนจะกระตักตัวชนลงก็ไม่ได้ เลยสิ้น
ชีวิตรออยู่ที่นั่น ยังมีเป็นรูปหินอยู่จนทุกวันนี้ ฯ

๑ บัณฑิตจะกล่าวถึงภูมิภาคประเทศ ยังมีพระมหากษัตริย์
พระองค์หนึ่ง ทรงฤทธาเดชาภาพมาก พระองค์ทรงมาพระที่นั่ง
เหาะนำภคินีไปยังเมืองลังกา คคลอกคิมภรพระไตรปิฎก แลนิมนต์
พระแก้วมรกตประดิษฐานยังสำเภาแล้ว ก็เสด็จกลับคืนยังพระนคร
ส่วนสำเภานั้นได้ ไปถึงนครบรรตถกมารทุกลำ เว้นแต่สำเภาลำหนึ่ง
ซึ่งมีพระแก้วมรกตแลพระไตรปิฎกด้วยนั้น ไต่พลัดเข้ามาที่ปากน้ำ
บันพายมาศ (ซึ่งเป็นแคว้นแคว้นของกรุงกัมพูชาธิบดี) พระบาท
สมเด็จพระบรมพิตรเห็นอเกล้า ฯ ไต่ทรงทราบก็มีพระไทยยินดี ให้
ไปนิมนต์พระแก้วมรกตขึ้นมาประดิษฐานบนปราสาท ที่เคยตั้งเทวรูป
ทรงกระทำสักการบูชา แล้วดำรัสสั่งให้แม่ทองคำงานพระไตรปิฎก
คคลอกจากต้นฉอบยทตติมากับสำเภานั้นเสร็จแล้วทรงให้เก็บประดิษฐาน
อยู่บนปราสาท แล้วพระองค์ยกเวนปราสาทนั้นถวายเป็นพุทธวิหาร
คือ พระนครวัด ฝ่ายกษัตริย์ประเทศภูมิภาคเมื่อไม่เห็นสำเภาลำที่
ประดิษฐานพระแก้วมรกตไปถึงพระนครก็มีพระไทยสงสัย ทรงคิด
ว่าชรอยบางที่จะมีเหตุอัปปางอยู่กลางทะเลก็หาทราบไม่ จึงเป็นแต่
ทรงดำรัสให้จัดการสืบข่าวในเรื่องนี้ต่อไป ฯ

๑ บัณฑิตจะไต่กล่าวถึงเมืองไทย เรียกว่า คุโชนไทย เมื่อเจ้า
สุรคตส์กสนวงษ์ บรรดาหม่อมขุนมนตรีพร้อมด้วยพราหมณาจารย์

ก็อัญเชิญพระร่วงผู้มีบุญอันประเสริฐขึ้นเป็นกระษัตริย์ทรงราชย์ มี
พระนามว่า พระร่วง เมื่อได้ลาจากเพศสมณะมาเป็นเจ้าครองราชย์แล้ว
ก็มีใจกำเริบอวดอ้างอิทธิฤทธิ์ มอบเมืองให้มนตรีรักษาแล้ว ตัว
พระร่วงเองก็พาพรรคพวกพอสมควรเข้ามาในกรุงกัมพูชาธิบดี แล้วก็
ตั้งพิธวงสรวงเทวคา มีทิพยวาจาว่า “ข้าจะเข้าไปในพระราชวัง
ของพระเจ้ากรุงกัมพูชาในคราวนี้อย่าให้มีผู้ใดเห็นตัวเลย” แล้วก็
จัดชุมนุมซ่อนพรรคพวกที่มาด้วยเสร็จแล้ว พระร่วงก็ถอดกาย ๒ เล่ม
เดินตรงเข้าไปในพระราชวัง หามิมีมนุษย์ผู้ใดเห็นตัวพระยาร่วงที่เดิน
เข้าไปนั้นไม่ ในขณะนั้นบรรดามขนตรทั้งมนุษย์แลนาคเข้าไปคอย
เฝ้าพระบาทอยู่พร้อมกัน แล้วพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรเหนือ
เกล้า ฯ เสด็จทรงเครื่องสุวรรณรัตน์ สำหรับราชอิศวรบริวารด้วย
กกกฉกฉก ทรงพระขรรค์ราชยัตนมงคล เสด็จออกชนประทักษณ
พระที่นั่งบุษบกภายใต้เศวตฉัตร สำหรับมหาจักรพรรดิราชา พระยา
ร่วงก็ถอดกายเข้าไปในพระที่นั่งธรรมสภาคราชามหาปราสาท สมเด็จพระ
บรมพิตรเหนือเกล้า ฯ ทรงมีพระคำรัสตรัสถามมขนตรมนุษย์
นาค ว่า “เห็นคนแปลกเข้ามาฤาเปล่า” เสนาบดีก็กราบขังคมทูล
พระกรุณาว่า “ไม่เห็นเลย” สมเด็จพระบรมนารถพระบาทเหนือเกล้า ฯ
มีพระคำรัสว่า “โทษคนนิงอาจเข้ามาเพื่อปราณาสังอินใด” เมื่อ
พระยาร่วงได้ยินพระสรเสียงพระบรมพิตรทรงตรัสดังนั้น คายก็พลัด
ตกจากมือ ตกใจกลัว ฤทธิวาจาของตนจะสู้กับพระองค์มิได้ พระ

บรมขพิตรเห็นอเกล้า ๆ เสด็จลงมาจะประหารชีวิต พระยาร่วงก็
 หมอบกราบถวายบังคม ขอพระราชทานชีวิต สมเด็จพระ
 ธรรมิกมหาราชา มีพระคำรัสตรัสว่า “ ฤทธิของตัวเองนี้ไม่ปรากฏ
 ว่าเป็นฤทธิแรงกล้าดอก ” แล้วพระราชทานพระราโชวาทต่าง ๆ
 พระยาร่วงก็กราบถวายบังคมลากลับคืน ถึงวันหลังอีกพระบรม
 ขพิตร เสด็จทรงพระขรรค์แล้วเสด็จประพาศยังหน้าพระลาน ฝ่าย
 พระยาร่วงอยากได้ราชสมบัติ ครั้นออกมาข้างนอกก็มีฤทธิชน ช้าง
 มีฤทธิใส่เข้าไปในพระราชวังจะผลาญสมเด็จพระบรมขพิตร สมเด็จพระ
 พระปฐมสุริยวงษ์ทรงทศนาด้วยทิพเนตร เห็นมุขมนตรีเสน่เสนา
 มิได้เห็นศัตรูเข้ามาถึงนั้นก็ทรงพระพิโรธ มีพระราชคำรัสด้วยพระ
 สุรเสียงอันดังว่า “ ไทยคนนี้ยังอาจดุดกเกรงนัก อวดอ้างบุญฤทธิ
 กุจะละชีวิตไว้ต่อไปไม่ได้ ส่วนข้างนั้นครั้นเข้ามาถึงหน้าพระที่นั่ง ก็
 หมอบกราบด้วยความกลัวพระบารมี อันพระยาร่วงก็ตกใจเหลือกำลัง
 ลงมากราบถวายบังคมทูลอ้อนวอนขอพระราชทานชีวิตต่าง ๆ นา ๆ ว่า
 ข้าพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นข้าในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะมีอาชพฤษร้าย
 พระองค์ต่อไปอีกแล้ว สมเด็จพระบรมขพิตรเห็นอเกล้า ๆ ก็ทรง
 พระกรุณาพระราชทานชีวิตยกโทษให้ และมีพระบัญชาว่า “ เอาเถิด
 ตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป อย่าให้เมืองไทยเป็นส่วยปลาสดแห่งแล่น้ำขัง
 ต่อไปอีกเลย ” ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงทราบชาติวงศ์พระยาร่วง
 ตรัสให้ถวายแต่สุวรรณมालา พระยาร่วงก็กราบถวายบังคมลากลับ

คั้นไปกรุงศรีไชไทย แล้วพระองค์ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อรูปขอม
 ทำกินสูญหายไปเมื่อใด เมื่อนั้นแลกรุงกัมพูชาจึงจะแตกหัก ใน
 เวลานั้นกรุงกัมพูชาธิบดี มีพระมหากษัตริย์เจ้าทรงราชย์ ทรง
 มีอำนาจเหนือนานาประเทศ ครั้นพระบาทสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก
 ราชย์มานาน พระอรรคมเหษีก็สมภพพระราชบุตรองค์ ๑ พระองค์
 มีพระชนมายุยืนยาวกว่ามนุษย์ทั้งปวง ได้เสวยราชสมบัติจนชั่วตลอด
 กาลนาน จึงเสด็จสู่สวรรคต แต่ไม่ปรากฏว่าพระชนม์ได้เท่าใด
 พระบาทสมเด็จพระที่นั่งไชยโกธราช ได้ราชาภิเศกเสวยราชสมบัติ
 ตามประเพณีแต่โบราณต่อมา. ฯ

๕ , ๕ ๕
 จบพระราชพงษาวดารตอนนแต่เพียงนี้
 จะมีตอนต่อไปซึ่งมีข้อความพิศดาร.

๐ ขณะนั้น พระพุทธศักราช ล่วงแล้วได้ ๑๑๘๓ ปี จุดศักราช ๑ ปี เมื่อพระบาทอนรรฆราชได้ทรงทราบข่าวว่า ลำเอาของพระองค์พลัดเข้ามาในเขตแดนของกรุงอินทปัตย์บริวารธานีแล้ว พระองค์ทรงพาเสนาเหาะมาถืองอารามหนึ่ง ก็เสด็จลงพักผ่อนแลทรงขัสสาวะลงบนก้อนหิน ก้อนหินนั้นก็กลุ พระสังฆราชเจ้าอาวาสได้เห็นดังนั้น ก็เดินเข้ามาถามว่า ท่านเป็นพระบาทอนรรฆราชฤา พระองค์ตอบว่า ข้าเป็นมนตรีของพระบาทอนรรฆราช ทรงใช้ให้มาขอลำเอายี่ถูกกรรมที่พลัดเข้ามาในเมืองนี้ พระสังฆราชได้ทราบดังนั้น ก็เข้าไปถวายพระพรพระบาทเทวีมัญไชย โกรธปราศตามเรื่องที่เป็นมา สมเด็จพระบรมบพิตรไม่ทรงยอมให้ ตรัสว่าเป็นบุญลาภของเรา เมื่อพระบาทอนรรฆราชทรงทราบข่าวจากชาวพระนครว่า ไม่ยอมคืนลำเอาที่พลัดมาให้แก่พระองค์ ๆ ก็ทรงพระพิโรธแลทรงรำพึงว่า ถ้าเราจะฆ่ามนุษย์ในพระนครนี้ก็ได้ แต่ทว่าเราเป็นธรรมิกราชา มีควรกระทำให้เป็นเวรเป็นกรรม ควรแต่สำแดงฤทธิพอแต่ให้รู้สำนึก พระองค์จึงเอาปูนมาทาตามพระขรรค์แล้วเสด็จขึ้นทรงบนหลัง พาชักแว้งพระขรรค์เหาะไปบนนภากาศ ทักษิณพระนครบรรพราชวัง ทรงบนภาคัพที่พระสุรเสด็จอันตั้งว่า ถ้าไม่ยอมคืนลำเอายี่ถูกกรรมให้แก่เราแล้ว เราจะฆ่าคนให้สิ้นชีวิตทั้งนคร ถ้าไม่เชื่อก็ขอให้ดูทุกคนเถิด บัดนั้นพระมหากระษัตริย์พร้อมทั้งอรรคมเหษณ์มนตรีราษฎรได้ยินดังนั้น ก็กล้าเข้าไปเห็น

แต่ขุนเขื่อนคอกทุก ๆ คนก็พากันตกใจ จึงสมเด็จพระบรมขพิตร
 ตรัสใช้ให้มนตรีไปกราบทูลพระบาทอนรรฆราช ว่า “พระองค์เสด็จมา
 แต่พระองค์เดียว จะถวายสำเภาขี้ถูกธรรมให้ในเคียวหน้าก็มิควร
 ขอให้พระองค์เสด็จคืนไปก่อน แล้วข้าพเจ้าทั้งหลายจะได้นำไปถวาย
 จนถึงพระนคร” พระบาทอนรรฆราชก็เสด็จกลับคืนไปสู่พระนครแห่ง
 พระองค์โดยทางนภาภาค แล้วพระบาทบรมขพิตรตรัสใช้ให้อามาตย์
 นำสำเภาไปถวายพระบาทอนรรฆราช ขอแต่พระแก้วมรกฏไวกะระทำ
 การสักการบูชา ทั้งสองกระษัตริย์ก็ได้ผูกพันทางพระราชไมตรีไป
 มาต่อกัน เวลานั้นพระบรมศพพระราชบิดายังหาได้ถวายพระเพลิงไม่
 พระบาทเทมัญไชยโกรพราชจึงดำรัสสั่งให้จัดทำพระเมรุมาศเพื่อถวาย
 พระเพลิง มีมโหรีสพการณเริง และมีเครื่องไทยทานสำหรับถวาย
 พระสังฆ์ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นการเรียบร้อยจนเสร็จงาน พระบาทเทมัญ
 ไชยโกรพราชพระองค์มีพระราชบุตรสองพระองค์ ครั้นเสวยราช
 สมบัติอยู่ตลอดกาลนานแล้ว พระองค์ก็เสด็จสู่สวรรคต พระชน
 มายุเท่าใดไม่ปรากฏ พระบรมราชโอรสซึ่งเป็นพระเชษฐาธิราชก็
 ได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา มีการราชาภิเศกสร้างมูรธา
 สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรงพระขรรค์ ทรงพระนามว่า
 พระบาทไชยเชตบรมขพิตรเป็นเจ้า แล้วจัดการถวายพระเพลิงพระ
 บรมศพพระราชบิดาเสร็จแล้ว พระองค์เสวยราชสมบัติเป็นผาคูก
 ตลอดชั่วกาลนานจึงเสด็จสู่สวรรคต พระชนมายุได้เท่าใดไม่ปรากฏ

จึงสมเด็จพะอนุชาธิราช ไทราชาภิเศก สรงมูรธา สระน้ำพระเกษ
ทรงพระนารายณ์ ทรงพระชรรค์ ทรงพระนาม พระเชตไชยบรมขพิตร
เป็นเจ้าเหนือเกล้า แล้วทรงจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จ
พระเชษฐาธิราชเสร็จแล้ว พระองค์เสวยราชสมบัติในพระนครอินท
ปรตเป็นผาคูกนานมา พระองค์มีพระราชบุตรซึ่งประสูติจากพระอทร
แห่งพระอรรคมเหษีพระองค์หนึ่ง แล้วอยู่นานต่อมาพระองค์ก็ถึงซึ่ง
สวรรคาลัยทิวคต พระชนม์มิได้ปรากฏว่าเท่าใด จึงสมเด็จพะบรม
โอรสาธิราชก็ได้เสวยราชสมบัติสนองพระองค์ต่อไป มีการราชา
ภิเศก สรงมูรธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรงพระชรรค์
ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จเจ้าสังขจักรสิงหะพกะนาโมภโยคะเสระ
บรมนารถบรมขพิตรเหนือเกล้า แล้วคำสั่งให้สร้างพระเมรุถวาย
พระเพลิงสมเด็จพะราชบิดาเสร็จแล้ว พระองค์ได้ตรัสใช้ให้นายช่าง
สร้างพระตำหนักเพิ่มเติมตามพอพระราชฤทัย ในรัชกาลแห่ง
พระบาทพระบรมขพิตรบ้านเมืองสมบูรณ์เกิดมุลฎผลยิ่งกว่าในรัชกาล
แห่งพระบิดาแลพระราชบิดาอีก พระองค์ทรงเสวยราชสมบัติเป็น
ศุขต่อมา ก็มีพระราชโอรสาพระองค์ ๓ ครั้นอยู่ต่อมา ในกาล
สมัยวันหนึ่ง พระองค์ทรงเครื่องขลงกฏอนบริสุทธิ แล้วพระองค์
ทรงพระชรรค์เสด็จออกประทับในพระที่นั่งธรรมสภาคราชามหาปราสาท
เป็นที่โหฐาน วิมานสุวรรณคิลา บรรดามุขมนตรีเส่นเส่นามมนุษย์
นาคใหญ่่น้อยคอยเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทเป็นราชบริพาร เวลา

เสด็จออกก็ประโคมดุริยดนตรีแตรสังข์ เลี้ยงตั้งสนั่นหวั่นไหวเป็น
พระเกียรติยศ.

ขณะนั้นมนตรีนาคนักวิชาทำสูงไม่ค่อยมีความยำเกรงกลัวต่อ
พระบรมเดชานุภาพ โดยคิดว่าตัวก็มีฤทธิ์ข้างเหมือนกัน สมเด็จพระ
บรมบพิตรทรงที่คณาการเห็นดังนั้น ก็ทรงพระพิโรธ เสด็จลง
จากพระบัลลังก์ทรงพระดำเนินไปจนถึงใกล้ชดกษัตริย์มนตรีนาคน โดย
ทรงหวังจะประหารชีวิตด้วยพระขรรค์ ฝ่ายมนตรีนาคนหลบทันแล้ว
พ่นโลหิตออกมาถูกพระกายแห่งพระองค์ จึงทรงพระประชวรเป็น
โรคเรื้อนฤดูจึง จำเค็มตั้งแต่เวลานั้นมา หม่อมคินาคาก็มิได้
ไปมาหาสู่กับหม่อมมนุษย์อีกเลย ล้วนสมเด็จพระบรมบพิตรก็ได้เสวย
พระโอสถหลายขนาน แต่ไม่หายจากพระโรคที่เป็นอยู่ ขณะนั้น
ยังมีพระคายนองค์หนึ่ง เป็นผู้มีความวิเศษเวทมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ได้มาถึง
แล้วเข้าไปถวายพระพรพระบาทสังข์จักษว่า ให้ตั้งกระทะต้มน้ำให้
เดือดแล้ว ให้พระองค์พระบาทสังข์จักษ โดดลงไปในกระทะกำลังน้ำ
เดือดนั้น พระคายนจะได้ ใ้ยาให้พระบรมบพิตรได้หายจาก โรคเป็น
ปรกติตั้งแต่ก่อน พระองค์ไม่ทรงเชื่อ แล้วตรัสว่าให้พระคายนโดด
ลงกระทะก่อน พระคายนก็ยอม แต่กราบทูลสั่งว่า เมื่อพระคายน
โดดลงไปในกระทะแล้ว ขอให้ใ้ยาให้ คือ ยาขนานที่ ๑ ทำให้แข็ง
ยาขนานที่ ๒ ทำให้ก่อเป็นรูปว่าง ยาขนานที่ ๓ กระทำให้มีชีวิต

เป็นชน ครั้นกราบทูลเสร็จแล้ว พระคายนาก็โศกกลงไปในกระทะ
พระมหากษัตริย์ก็ทรงใส่ยาลงในกระทะทุกขนาน แต่หาเป็นเหมือน
กิ่งคำของคายนากล่าวไม่ เพียงแต่แข็ง ๆ เท่านั้น หาได้เป็นร่างกาย
มีชีวิตจิตใจไม่ พระองค์จึงตรัสสั่งให้นำเทรากพระคายนั้นไปเท
ทิ้งเสีย ตำบลที่เทเทรากนั้นยังมีปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ฯ

๑ ฝ่ายพระฤษชงเป็นอาจารย์ของพระคายน เมื่อไม่เห็น
ศิษย์กลับคืนไป ก็เข้าโลกียฉานเหาะมาถามข่าว ครั้นได้ทราบเรื่อง
ราวเป็นแน่นอนแล้ว ก็แข่งว่า อย่าให้กษัตริย์ผู้ครองกรุงกัมพูชา
ได้เป็นใหญ่มีอำนาจเหนืออนาประเทศดังเช่นกษัตริย์แต่ปางก่อนอีก
เลย ฝ่ายสมเด็จพระบรมขพิตรทรงพระประชวรพระโรคมีพระอาการ
หนักลง ก็เสด็จสู่สวรรคต ไม่ปรากฏพระชนมายุได้เท่าใด จึง
สมเด็จพระราชบุตร พร้อมด้วยพระราชวงษานุวงษ์องค์อรรคเสนาบดี
มุขมนตรีอันยิ่งใหญ่ จัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพเป็นการเอิก
เกริกเสร็จแล้ว ก็จัดการราชาภิเศกสมเด็จพระราชโอรส ทรงมรุชา
สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรงพระชรรค์ ทรงพระนาม พระบาท
สมเด็จพระจักรพรรดิราชาธิราชพระบรมขพิตรเหนือเกล้า พระองค์ทรง
พระค่านั่งเห็นพร้อมด้วยพระวงษาเสวกามาตย์ว่า พระคายนฤษีกับ
พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระราชบิดา ได้เกิดมีเป็นบรมพเหตุแปลก
ประหลาดกว่ากษัตริย์แต่ปางก่อน พระองค์จึงให้สร้างพระบรมรูป
สนองพระองค์ ทรงประทับรักษาพระโรคกับรูปพระฤษชงไว้เป็นตรางุก

ต่อมา ครั้นพระมหาจักรพรรดิราชาได้เสวยราชสมบัติเป็นผาคูกนานมา
 พระองค์มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง แล้วพระองค์ทรงราชย์ตลอด
 ชั่วกาลนาน ก็เสด็จสู่สวรรคต พระชนม์มิได้ปรากฏว่าเท่าใด บรรดา
 มุขมนตรีเสนาเสนีออกญามหาราชครุ ก็พร้อมกันยกราชสมบัติถวาย
 แก่พระราชบุตร พระมหาจักรพรรดิราชา (ดูเหมือนยังมีทนต์ไทรราชา
 ภิเศก จึงไม่มีพระนามภิไธย) พระราชบุตรผู้ครองเมือง จึงรับสั่ง
 ให้อรรคมหาเสนาบดีออกหมายกะเกณฑ์เจ้านาที่ปลูกสร้างพระเมรุ จะ
 ได้ถวายพระเพลิงสมเด็จพระราชบิดา ครั้นบรรดาเจ้าเมืองกรมการ
 ทั้งปวงในพระราชอาณาจักรกรุงกัมพูชาธิบดี ก็มีหมายออกเกณฑ์
 ราษฎรให้ไปตัดไม้เสาไม้ซุงในป่า เพื่อจะได้นำไปส่งยังเมืองหลวง
 ตามบัญชาสั่งของท่านอรรคมหาเสนาบดี

ตอนนั้นเจ้าต้องขอกล่าวว่า จำเดิมแต่ไทยได้มาตั้งบ้านสร้าง
 เมืองแล้วก็ได้เป็นเมืองชน เคยนำปลาสดแห้งแล่น้ำเสวยมาถวาย
 พระมหากระษัตริย์ผู้ครองราชสมบัติณกรุงกัมพูชาธิบดีตามกำหนดขม
 ได้ขาด ตลอดมาตั้งแต่ปฐมบรมกระษัตริย์ ลุถึงรัชกาลของสมเด็จพระ
 พระปฐมสุริยวงษ์ จึงลดช่วยปลาแล่น้ำลง คงให้เพียงแต่ถวาย
 สวรรณมาลาเป็นเครื่องราชบรรณาการเท่านั้น แลเมืองไทยได้เป็น
 เมืองประเทศราชของกรุงกัมพูชาอยู่ตลอดมาจนถึงได้จัดตั้งบ้านสร้าง
 เมืองมีมากจนถึง ๓๕ นครใหญ่ ๆ ครั้นพระบาทสมเด็จพระสังฆจักร
 ธิ์สวรรคาลัยที่วงศกลงแล้ว จำเดิมแต่ปางนั้นมาประเทศสยามหา
 ได้มาขนต่อกรุงกัมพูชาอีกไม่ ๗

๐ ทนจะไต่ย่อนกล่าวถึงพระราชบุตรพระมหาจักรพรรดิราชา
 เมื่อได้คำสั่งให้ตัดไม้มาทำพระเมรุนั้น ตามบรรดาเจ้าเมืองกรมการ
 ก็กะเกณฑ์อาณานิคมราษฎรให้ไปตัดไม้ซุงไม้เสาในป่า ครั้นนั้น
 ยังมีคน ๆ หนึ่งไม่ทราบว่ามาจากไหน ไม่ได้ความปรากฏ กรมการ
 ได้เกณฑ์คนนั้นให้ไปตัดไม้ ครั้นวันหนึ่งบรรดาผู้คนถูกให้เฝ้าชมรม
 มินาทหุงต้มอาหารให้บรรดาผู้ไปตัดไม้บริโภคนครั้นถึงเวลาหุงเข้า
 บรรดาคนนั้นก็ตั้งหม้อเข้าบนเตาไฟ ครั้นหม้อเข้าเดือด จะหาจำคนเข้า
 ไม้ทัน จึงฉวยไม้ไม้งว้าที่นอนหนึ่งอยู่ที่ใกล้ ๆ มาคนเข้า ไม้ที่นอนนั้น
 ไม่ทราบว่าจะเป็นไม้ยาของผีสังฤาเทวดาได้มาจากไหนไม่ปรากฏ ครั้น
 คนเข้าควยที่นอนไม้งว้าแล้ว เข้าในหม้อก็คำหมก ครั้นเข้าสัก
 บรรดาคนก็คดเข้าชนบริโภคนครั้นก่อนพวกที่ไปตัดไม้ รัยประทานไต่มา
 จนเข้าเกือบหมกหม้อ บรรดาคนเห็นว่าเขายังเหลือน้อยจึงได้หุงเพิ่มเติม
 อีก แลที่นอนไม้งว้านั้นก็หายไป ครั้นหุงเข้าหม้อหลังนั้นสักแล้วก็ได้
 แสร้งเห็นยวงไม้ลงมาจะแขวนหม้อ ต้นไม้นั้นก็อ่อนเอนลงมา เห็น
 ว่าต้นไม้เล็ก ๆ น้อยนั้น ก็เห็นยวเขาต้นยางใหญ่ ๆ ต้นยาง
 ก็อ่อนเอนลงมา จึงเอาหม้อเข้าหม้อแกงแขวนไว้กับกิ่งยอดเป็น
 ลำคยกันแล้ว ก็ปล่อยยอดไม้นั้นให้กลับตั้งขึ้นอยู่อย่างเดิม พอ
 ถึงเวลากินอาหาร พวกตัดฟันไม้เหล่านั้นก็พากันกลับมากินเข้า
 หาเห็นหม้อเข้าหม้อแกงไม้ จึงถามบรรดาผู้คน ๆ จึงชมอไปให้ดู
 ขนยอดไม้นั้น ครั้นคนทั้งหลายแลดูไปก็เห็นหม้อเข้าหม้อแกงแขวน

เป็นระตะกันไปทักขยอกต้นยาง ก็มีความพิศวงยิ่งนัก จึงถามบรม
 นั้นว่าทำอย่างไรจึงจะได้เข้ากิน บรมนั้นจึงว่าถ้าท่านทั้งหลายหัวเข้า
 แล้ว เราจะหยิบหม้อเข้าหม้อแกงลงมาให้กิน ว่าแล้วจึงเห็นยว
 ต้นยางให้ยอกอ่อนลงมาถึงมือ หยิบหม้อเข้าหม้อแกงส่งให้แก่พวก
 ตักไม้เหล่านั้นบริโภาค พวกตักไม้เหล่านั้นกินแต่เข้าขาว เข้าดำ
 ไม้กล้าบริโภาค บรมนั้นจึงกินเข้าดำแต่ผู้เดียวจนหมด บรรดาพวก
 ตักไม้ ครั้นเห็นบรมนั้นมแรงมากเกินกว่าแรงมนุษย์ทั้งปวงเป็น
 อัจฉริยะยิ่งนัก ก็มีความเกรงกลัวบรมนั้นทั้งสน แล้วจึงพากันพูดว่า
 “ถ้ามีฤทธิถึงเพียงนี้แล้ว จะเป็นเจ้าแผ่นดินก็มีฤทธิ ขอให้แต่บรรดา
 พวกเราทุกคนให้ได้รับความสุข อย่าให้ทุกข์ลำบากก็แล้วกัน”
 บรมนั้นตอบว่า ถ้าตังนั้นก็ต้องยกเป็นกองทัพไป แล้วก็ตักไม้ทง
 ทำเป็นกระบองอย่างใหญ่โตผิดปรกติมนุษย์ที่จะถือได้ จึงมีฉายา
 เรียกว่าพระยากระบองทง (คือพระยาโคตรกระบอง) ครั้นได้คทาธร
 ไม้ทงเป็นอาวุธแล้ว ก็พากันยกพวกตรงไปยังพระนครหลวง ฝ่าย
 กระษัตริย์ผู้ครองราชย์กับเสนาโยธาทาญ ครั้นได้ข่าวว่าพระยากระบอง
 ทงยกมาตังนั้นก็จัดให้ทหารออกมาต่อสู้ แต่ทหารเมืองหลวงต้าน
 ทานพระยากระบองทงไม่ได้ ก็แตกพ่ายพากันหนีเอาตัวรอด
 กระษัตริย์ผู้ครองราชย์ตกพระไทยยิ่งนักก็ทิวงคต ไม่ปรากฏว่า
 พระชนมายุเท่าใด ส่วนพระบุตรได้พระราชวงษ์เป็นพระสวามี แล
 พระราชวงษ์นางวงษ์ทั้งปวง ก็พากันแตกหนีไปเอาใคร่ขอยุตามอริญ

ประเทศต่าง ๆ พระยาตรระบองทยุงก็ไ้เสวยราชสมบัติปราบดาภิเศก
 ทรงพระนาม พระโคตมเทวราช ผลักพระวงษ์ใหม่ ขรรคาเส่นเสนา
 ข้าราชการทั้งปวง ตลอดถึงอาณาประชาราษฎรในพระราชอาณาจักร
 ก็อยู่เย็นเป็นสุขปรกติกั้งกาลก่อน ครั้นอยู่นานต่อมา มีโหราจารย์
 พยากรณ์ถวายเป็นว่า บัดนี้ผู้มีบุญไ้มาบังเกิดอยู่ในครรภ์มารดาแล้ว
 พระยาโคตมเทวราชไ้ฟังดังนั้นก็เกรงว่า ถ้าผู้มีบุญไ้มาบังเกิดขึ้น
 แล้ว จะชิงราชสมบัติของพระองค์ จึงตรัสสั่งให้จับสัตว์ทมิครรภ์
 มาคลอกเพลิงเสียให้สิ้น เวลาที่จะคลอกไฟหญิงมีครรภ์นั้น เป็น
 เวลาพลบค่ำ ด้วยเศษขุบูนขุบูนของทารกที่จะไ้เสวยราชสมบัติ จึง
 บันดาลให้พันกุนหนึ่งนทุก (ระเบิด) ขึ้นถูกท้องมารดาของทารกผู้มีบุญ
 แดกออกแล้ว ทารกนั้นก็กระเด็นไปตกอยู่ทันอกชานบนกู่ฎของพระ
 สงฆ์ โดยเทพยดาปกปักรักษา เป็นแต่ถูกเปลวเพลิงลวกตามมือ
 แลเท้าเท่านั้น หาไ้ถึงแก่ความตายไม่ พระสงฆ์ไ้เลี้ยงทารกนั้นไว้
 จนเจริญวัยขึ้น มือเท้าก็พิการ เหตุดังนั้นจึงให้ชื่อว่านายแกรก
 โหราจารย์ก็ไ้พยากรณ์ถวายเป็นว่า พระยาโคตมเทวราชว่า ผู้มีบุญยังอยู่
 หาไ้ตายไม่ พระยาโคตมเทวราชก็ตั้งพระไทยฟังข่าว คอยปราบ
 ปราบอยู่เสมอมิไ้ขาด ฯ

๑ บัดนี้ไ้กล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อเสด็จยัง
 ทรงมีพระชนม์อยู่ ไ้เสด็จเที่ยวโปรดสัตว์ เมื่อเสด็จออกจากเกาะ
 โคกหมันไป ไ้ทรงพบกับบุรุษคนหนึ่งเที่ยวขอทานเขาเขาไ้มา

ก่อนหนึ่ง ครั้นมาพบกับพระพุทธเจ้า ก็มีใจเลื่อมใสศรัทธา นำเข้า
ก่อนนั้นใส่บาตรถวายแก่พระพุทธองค์ โดยเหตุที่บรุษนั้นมือเท้า
เป็นแผล ครั้นยกก้อนเข้าวางลงในบาตรแห่งพระพุทธเจ้า นวมมือ
ที่เป็นแผลนั้นหนึ่งได้หลุดร่วงเข้าอยู่ในบาตรของพระพุทธเจ้า ครั้น
เสด็จมาถึงไตรมาสไม้ก็ทรงประทับเสวยเข้านั้น ได้ทรงหยิบแต่นวมมือ
ที่เป็นแผลนั้นออกแล้ว พระองค์ก็ทรงเสวยไปจนเสร็จ พระอานนท
เถรจึงกราบทูลถามว่า บรุษผู้ที่ถวายทานแก่พระพุทธเจ้าดังนี้จะได้
ผลานิสงส์อย่างใด พระองค์ทรงตรัสพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหลัง
บรุษนี้จะได้ไปบังเกิดเป็นคนพิการแล้วได้เป็นกระษัตริย์ ครองราช
สมบัติในอินทปรัตนคร แล้วลบลัทธิราชไสยสาตรา ตามที่ทรง
พยากรณ์ คือ นายแกรก. ฯ

๑ บัดนี้จะได้กล่าวถึงพระยาโคตมเทวราช เสวยราชย์ได้
๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ครั้นวันคารบ ๗ นั้น บรรดาประชาชนทั้งหลาย
ในราชธานี พากันแตกตื่นเป็นโกลาหล ด้วยตามคำทายของโหรว่า
ผู้มีบุญจะมาทางทิศอีสาน คนทั้งปวงก็พากันคอยดูทั้งพระนคร ฝ่าย
เด็กพิการที่ถูกไฟลวกก็ตะเกียกตะกายลัดไปคอยดูผู้มีบุญกับเขาด้วย
เหมือนนสมเด็จพระอินทราชา ทรงพระดำริเห็นว่าเด็กนี้ได้ถวายทาน
แก่พระพุทธเจ้า ตามที่ทรงตรัสพยากรณ์มานั้น พระหัตถ์ในยกก็แปลงเพศ
เป็นคนแก่คนหนึ่ง ชมาสพายยามไยหนึ่ง ครั้นช้ามมาถึงเด็กพิการ
ซึ่งไปไม่ทันเขา ยังกำลังถดถอกระเียบไปตามหลังคนอื่น พระอินทร์

จึงมีพระบรมพุทธภาษิตว่า “แน่ะเด็กคนนี้จะตกไปไหน” เด็กนั้นตอบว่า “ข้าพเจ้าจะไปถวายบังคมผู้มีบุญกับเขา” คนแก่ทขมาจึงว่า “ถ้าอย่างนั้นขอฝากม้าตัวนี้ ถ้าเราเข้าไปได้พบเห็นท่านผู้มีบุญแล้ว เราจะกลับมาบอกให้ทราบ” เด็กพิจารณาจึงกำชับว่า “ขออย่าไปให้นานนัก” คนแก่ก็รับคำ แล้วมอมม้ากับขยามาให้เด็ก แล้วสั่งว่า “ถ้าหิวเข้าไปให้เอาเข้าไปในยามนั้นกินเถิด” สั่งเสร็จแล้วก็เดินหายไป ฝ่ายเด็กนั้นคอยหาย คอยหาย ไม่เห็นเจ้าของม้ากลับมา จึงเอาขงเหียนมา มาสวมที่แขนที่ถูกไฟลวกเป็นแผลติดกันอยู่นั้น ม้านั้นลาพระองค์ของตน แล้ววิ่งเชือกที่สวมอยู่กับแขน แขนก็คลเหี้ยยกออกตรง ครั้นมา สวมที่แขนข้างหนึ่งอีก มาถึงเชือกแขนก็เหี้ยยกตรงออกไปอีก เด็กนั้นจึงเอาเชือกมาสวมที่เท้า ครั้นมาถึงเชือกเท้าทั้งสองก็เหี้ยยกตรงอีก แล้วเขี่ยขามล้วงมือไปเอาห่อเข้ามาบริโภคมแล้ว เขี่ยคเห็นชวดคนนำม่นชวดหนึ่ง ก็เทน้ำม่นมาทาตัวทั่วสรรพางค์ก็กลับกลายเป็น มิ่งคางามชนิดงทอง จึงนึกแต่ในใจว่า “ตัวกู้นี่ถ้าคือผู้มีบุญ” แล้วก็เขี่ยขามตรวจจุดต่อไปอีก ก็พบเครื่องแต่งองค์สำหรับพระษัตริย์ มีพริ้มทั้งมงกุฎอันอลงกฏอย่างงาม เด็กนั้นก็รู้แน่ชัดว่าตนเป็นผู้มีบุญ ก็แต่งองค์ทรงเครื่องเรื่องอร่ามอย่างมหาพระษัตริย์เจ้าแล้ว ก็ขนขม้าเหาะเข้าไปในกรุง ตรงไปยังนิเวศน์วังหลวง ฝ่ายพระยาโคตมเทวราชทรงรำพึงว่า ถ้าผู้มีบุญเดินดินมากจะสู้ ถ้าขม้าเหาะมากจะลองฤทธิคุณ ในทันใดนั้นผู้มีบุญก็ขม้าเหาะมาจริง ๆ พระยาโคตม

เทวราชก็ควยไต่ตระของไม้ทุงขวางไป ก็หาถูกผู้มีบุญไม่ แต่ไม้
 ตระของนั้นไต่เลยไปตกถึงเมืองล้านช้าง (ครีส์ตนาคนหุต) พระยา
 โคคมก็กราบถวายบังคมผู้มีบุญ แล้วออกจากนิเวศน์วังไปแต่
 ผู้เกี่ยวในวันนั้น พระองค์ไต่เสด็จตามไม้ตระของของพระองค์ไปจนถึง
 เมืองลาว แลไต่ไปหาพระเจ้ากรุงครีส์ตนาคนหุต ฯ เมื่อเห็นพระยา
 ตระของทุงมาคังนั้นก็กลัวอานุภาพ จึงยกพระราชบุตรถวายให้เป็น
 พระเทพี แต่กระษัตริย์เมืองลาวทรงพระดำริเห็นว่า พระยาตระของ
 ทุงนมฤทธิ ถ้าอยู่นานไปจะขบถต่อตัวกูเป็นแม่นมั่น แล้วจึงเรียก
 พระราชบุตรมายังคิยให้อ้อนวอนถามพระสวามีว่า ทำอย่างไรจึงจะตาย
 ให้ไต่ความแน่นอนแล้ว ให้กลับมาบอกบิดา ฝ่ายพระราชบุตรก็มา
 ปฏิบัติพระยาโคคม อ้อนวอนถามด้วยกลมารยาว่า สมเด็จพระ
 สวามีทรงฤทธิอานุภาพมาก หาผู้ใดจะต้านทานต่อสู้พระองค์มิได้
 ชานอัยนมีความสงไสย ทำไฉนพระองค์จึงจะสวรรคต ในเวลานั้น
 พระยาโคคมกำลังหลงเล่ห์เส่นหาด้วยกลมารยาแห่งกระสัตรในการ
 ประนิบัติทางประเวณี ก็มีพระบัณฑูรไปกับพระเทพีว่า “โอ้น้องผู้ทรก
 ของเชษฐา อื่นว่าทวพนฤฯ ถึงแม้ผู้ใดจะทำร้ายประการใด ๆ ก็
 หาตายไม่ เว้นไว้แต่จะเอาไม้สวนทางทวารหนักเท่านั้นจึงจะตาย”
 เมื่อรับสั่งแล้วก็บรรทมเป็นบรมศุขหลับไป ครั้นรุ่งเช้าชน นางเทพี
 ก็นำความไปกราบทูลพระบิดาให้ทรงทราบทุกประการ 28/01/2024 พระเจ้ากรุง

มลาวประเทศเมื่อใดทราบประพฤติเหตุตั้งนั้น ก็สั่งให้ทำเครื่องยนต์
 ไปตั้งซ่อนไว้ภายใต้เว็จสถาน ครั้นพระยาโคตมเสด็จไปลงพระบังคน
 พระบาทเหยียบขลุ่ยเชือกยนต์ เครื่องกลก็ส่งหอกให้พุ่งชนตรงมา
 ข้างบนโดยแรง พระยาโคตมก็ถูกหอกแทงสวนเข้าไปในทวารหนัก
 เมื่อพระองค์ทรงทราบตระหนักแห่งเหตุการณ์แล้ว จึงรับสั่งว่า “เรา
 แพ้กลศึกตั้งนั้นแล้ว จะทนอยู่ในเมืองเขาอย่างไรได้” โดยเหตุตั้งนั้น
 พระองค์จะไปสรรคตณที่ใดก็ไม่ไ้ความปรากฏ. ๓

๐ บัณฑิตจะไ้กล่าวถึงพระนครกรุงกัมพูชา เมื่อพระยา
 ตรีของทลุง ฤา พระโคตมเทวราช ไ้ทราบถว้ายังคมท่านผู้
 มีบุญออกจากบ้านเมืองไปยังเมืองลาวแล้ว ท่านผู้มีบุญก็เรียกประชุม
 ตามมนตรีเสนา พราหมณ์พฤตมา เสวกามาตย์ ราชโหราจารย์
 ถ้ำแก่มาพร้อมกันแล้ว ก็ปราชคาถาเศก สรวงมูรธา สรรพพระเกษ
 ทรงพระนารายณ์ ทรงพระชวรค์ ทรงพระนาม สมเด็จพระอินทพรหมินทร์
 พระบรมพรหมเก็ลเป็นเจ้า ผลักพระวงษ์ใหม่ ในเมื่อพระองค์ไ้
 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปราชคาถาเศกนั้น พระชนมายุไ้ ๗ พรรษา
 บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ครั้นทรงราชย์ไ้ ๓ ปี พระองค์เสด็จไป
 ประทับยังพระที่นั่งขลุ่ยพระมหาปราสาทจักรมขบรพทศิศา ฅวันอาทิตย์
 ชน ๓ ค่ำเดือน ๕ วันนั้นเป็นวันประชุมออกญาสามนตราช พระยาพระ
 น้อยใหญ่ แล้วมีพระราชดำรัสว่า คักราชชงพระเจ้ากรุงตักสิลา
 มหานคร ทรงพระนามพระบาทลักคามหาราชาราชราช ผู้มีอำนาจ

ขุณฺญานินทาร ตรัสให้ตั้งคักกราชสำหรับกระษัตริย์ ฅวันพฤษคัยคัย
 ฅน ๑ ค่ำ เดือน ๕ คักกราช ๑ ในบ้ชวตเอกคก จึงตักเป็นสงกรานต
 ต่อกมา ๓๖ วัน เป็นสงกรานตใหม่ ตั้งแต่พระพทศคักกราชล่วงแลว
 ใต ๓๐๗ ปี ต่อกมาเป็นคักกราชสำหรับใช้ในอาญาจักร จนถึงรัชกาล
 ของพระยาโคตมเทวราช แลเมื่อรัชกาลของพระร่วง ก็ใตล่อบ
 พระพทศคักกราชคร้ง ๑ ต่อกมาถึงรัชกาลพระบาทอนรุช มฤทธาเจษฏา
 นภาพใตทำนบารุงพระพทศสาสนาให้รุ่งเรือง พระองค์ใตล่อบ ใตตั้ง
 จุลคักกราช ๑ เมื่อพระพทศคักกราชล่วงแลวใต ๑๓๘๑ ปี เป็นลำคัย
 ต่อกมาถึงบคน แลวมพระราชดำรัสให้จกการลบกคกคร้ง ๑ ใตวย
 ไม่ปรากฎว่าเป็นคกอะไรแน พระองค์ใตครองราชสมบัติโดยทรงคช
 ลำราญต่อกมา ทั้งบรรดาประชาชนราษฎรก็อยู่เย็นเป็นคช บ้านเมือง
 สมบูรณ์เกิดมุลมุลผล ครนกาลนานมา พระองค์ทรงพระประชวรใน
 พระเค็ชร ค่ำรัสให้เรียกโหราธิขคิม่าพิจารณาตุ พระโหราถวาย
 พยากรณ์ว่า ตามที่พระองค์ทรงพระประชวรพระโรคในพระเค็ชรคั้งน
 เป็นบรพเหตุลำแคงให้ทราบวว่า เมื่อพระองค์เสด็จล่สุวรรณคาลัยแลว
 พระราชวงษของพระองค์จะไม่ใตล่บสันตคิวงษของพระองค์ต่อกไป คคือ
 จะล่บพระวงษแห่งพระองค์แต่เพียงน แลจะมีพระราชประยูรวงษ
 ของสมเด็จพระบาทเทวงษอคจรรย ซึ่งเป็นวงษพระบรมกระษัตริย์
 ขคัยาเป็นเจ้าแต่ปางก่อนนนั้น จะกล่บมาใตล่บวิยามหามงกฎล่บสันต
 คิวงษให้ปรากฎต่อกไป ^{TUDC} เมื่อพระบาทล่บอินทพรอมรินทรใตทรงฟังคั้งน

ก็ทรงพระวิตก จึงดำรัสสั่งให้มนตรีเสนา ยกกองอาสาเหล่าทหาร
 ออกไปยังประจันตประเทศทุกเขตรบ้านเมือง ให้สืบจับพระวงษา
 นวงษ์แลพระราชบุตรของสมเด็จพระบรมพิตร ซึ่งเมื่อครั้งพระยา
 ตระบองทวยงเป็นขบถแย่งราชสมบัติ แล้วพากันหนีไปเท่าใด ๆ นั้น
 ให้จับมาฆ่าเสียให้จั้นสิ้น ถ้าเป็นผู้หญิงให้ตัดเป็นสองท่อน คือตัด
 คอแล้วตัดท้อง บรรดามนตรีเสนาแลเหล่าอาสาทหารก็ออกไปกระทำ
 ตามรับสั่งทุกประการ. ๗

๑ บัดนี้จะกล่าวถึงพระราชบุตร ซึ่งเป็นพระราชนัดดาใน
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราช เมื่อพระราชบิดาทิวงคตไปนั้น พระ
 องค์มีพระสวามีเป็นพระราชวงษ์ ซึ่งหนีไปซ่อนพระองค์อยู่ในอรัญ
 ประเทศเป็นหลายปี จนบรรลุล่วงเวลาในไคทรงพระครรภ์ ครั้นจวน
 จะถว้นทศมาส ทั้งสองพระองค์เสด็จมาประทับอยู่ข้างปลายชนบท
 แห่งหนึ่ง ฝ่ายพวกทหารอาสาที่เฝ้าวตามจับพระวงษานวงษ์ ทวยงคง
 เหลือมืออยู่ ไม่ว่าห่างฤาชิดไคแล้ว ยังได้ข่าวว่าพระราชนัดดาใน
 พระมหาจักรพรรดิราชซึ่งหนีไปนั้น ไคออกมาหาไครอยอยู่ปะปนกับ
 ราษฎร ก็พากันตามไปจับ ไคแต่พระราชธิดา ส่วนพระสวามี
 ไคหนีรอดไป แต่ไม่ทราบว่าจะไปสิ้นพระชนม์ลงณที่ไคไม่ปรากฏ
 เมื่อมนตรีเสนาทหารอาสาจับไคบรรดาพระวงษานวงษ์ของกระษัตริย์แต่
 รัชกาลก่อนมาสิ้นแล้ว ก็นำมาถวายพระบาทพรหมเกิด ดำรัสให้
 ประหารชีวิต เพื่อชณษาฎก็นำไปฆ่าเสียสิ้น แต่เมื่อเพื่อชณษาฎ

๘ พันพระสอของพระราชบุตรแล้ว จะลงมือพันพระอุทรของพระนางอีก
 ฝ่ายพระราชกุมารซึ่งอยู่ในอุทรนั้น โดยอำนาจแห่งบุญญาธิการ
 จึงบันดาลให้พระราชกุมารนั้นเคลื่อนที่ขึ้นไปประทับอยู่ในอระประเทศ
 ครั้นเพื่อฉณฆาฏพันพระอุทรของพระมารดาขาดเป็นท่อนแล้ว เพื่อฉณ
 ฆาฏก็กลับคืนไป พระราชกุมารก็คลานออกมาอยู่บนพื้นหญ้า ขณะ
 นั้นนมหมอบกษบมาเห็นพระราชกุมารแล้ว ก็พากันลงมากางขกปก
 ของบังพระองค์มิให้ต้องแสงพระอาทิตย์ ในเวลานั้นยังมีบุรุษคนหนึ่ง
 เป็นคนเลี้ยงโคชื่อ ตากุเห เห็นมาเห็นกุมารนั้นก็เก็บเอาไปเลี้ยงไว้
 เพราะทราบว่า เป็นพระราชพงษา ครั้นเจริญวัยใหญ่ขึ้น ตากุเห
 เคยให้ ขบนหลังมาไปเลี้ยงโคพร้อมกับแกะด้วย มวนหนึ่ง ตากุเห
 ต้อนโคแล้วขว้างตระบองไปตกหายในที่ลำห้วยแห่งหนึ่ง แกกัวาง
 พระราชกุมารลงจากหลังมา แล้วแกไปเที่ยวหาไม้ตระบองนั้นก็หา
 ใดคืนไม่ เหตุคิงนจึงเรียกชอตาบลนั้นว่า ขตตาบอง (แปลว่า
 หายตระบอง ฤ เมืองพระตะบอง) ส่วนพระราชกุมารนั้น เจริญ
 ด้วยศิริวรรณะ มีลายวงกงจักรที่พระหัตถ์แลพระบาทประกอบด้วย
 บุญญาธิการ ทั้งพระวาจาที่ทรงกล่าวอย่างไร ก็บันดาลให้
 เป็นไปคิงพระไทยปราถนา ครั้นพระชนม์ได้ ๗ ปี มีประชาชน
 เข้าหาเป็นพรรคพวกมากขึ้น การก็ทราบถึงพระบาทพรหมเกิด ๆ
 ค้ำรัสให้ โหรพยากรณ์ โหรทายถวายเป็นว่า “ ถ้าจะต้องการจับตัวเด็ก
 ที่ว่าเป็นผู้มีบุญให้ใดแล้ว ก็ขอให้จับบรรดาเด็ก ๆ ซึ่งมีอยู่ในพระ

ราชธานีมาให้ สิ้น แล้วให้ทนายมือบนแบงทเกลยไว้บนกระตังจิง
 ทุก ๆ คน เมื่อเด็กคนโตมีลายมือเป็นวงกงจักรแล้ว ให้จับเด็กนั้น
 เถอะ” พระบาทพรหมเกล้าทรงดำรัสให้มนตรีกระทำตามคำโหร
 แนะนำ เมื่อมนตรีจับเด็กมาสิ้นแล้ว ก็ให้เอามือทนายบนแบงทุก ๆ คน
 ครั้นมาถึงพระราชกุมาร พอเอาพระหัตถ์ทรงทนายบนแบงแล้วยกขึ้น
 ก็มรอยแปลกประหลาด มนตรีกาลังพิเคราะห์ดี ตากูเหแก่ก็
 ช่วยไ้พระราชกุมารอุ้มหนีออกไป มนตรีเห็นดังนั้นจึงนำความไป
 กรายทูลพระบาทพรหมเกล้า ๆ ดำรัสสั่งให้ยกไปตามจับ จับไม่ได้
 จึงให้แต่งเป็นกองทัพตามไปจับตัวอีกให้จึงได้ ฝ่ายพระราชกุมาร
 บกษจากกรุงนั้น ตากูเหแก่พาหนีไปทางเมืองพระตะบอง แล้วเลย
 ซ้ำมไปพักอยู่ในป่า เพลาคันวันนั้น ตากูเหส่อนให้พระราชกุมาร
 ตั้งสัตยาธิษฐาน ขอดอย่าให้มีเหตุไภยประการใด ก็ห้ามมีเหตุไภย
 อย่างใดไม่ จึงเรียกตำบลนั้นต่อมาว่า “บ้านตากูเห” แล้วแกก็
 พาหนีไปจนถึงฝั่งแม่น้ำใหญ่ จะหาเรือข้ามไปก็ไม่ได้ จึงไ้เดิน
 เลียบตามฝั่งมาจนถึงแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่แหลม มีแผ่นดินยื่นออกไป
 ในแม่น้ำ ตรงนั้นเรียกว่า “จรวยทะเล” ฝั่งข้างขวานอกมีต้น
 มะเคือใหญ่ต้นหนึ่ง ส่วนฟากฝั่งวันตกข้างโนนมีต้นงวสุงต้นหนึ่ง
 พระราชกุมารกับตากูเห ก็หยุดอยู่ณที่นั้น กองทัพก็ยกตามมาทัน
 ตากูเหร้องว่า “โอ้หลานเอ๋ย เราครั้งนี้เห็นจะต้องตายแน่แล้ว”
 พระกุมารจึงออกพระโอบยสุอธิษฐานว่า ถ้าข้าพเจ้าจะได้เป็นพระษัตริย์

สืบสันตติวงศ์ในสวริยามหาปถพินแล้ว ก็ขอให้ต้นมะเคือเอนไป แล
 ให้ต้นงวโน้มา ให้ปรากฏณต้นนี้ ทนไค่นั้น ต้นมะเคือก็เอนไป
 ต้นงวโน้มาตามวาจาบังคัยแห่งพระกุมาร ครั้นตาคูเหเห็นดังนั้น
 ก็มีความยินดีอย่างเหลือล้น จึงพากันไต่ต้นไม้หน้ำขามรอดไปได้
 ที่ตรงนั้นจึงมีชื่อเรียกว่า งวโน้มา (ระกาโกง) แลมะเคือเอน
 (ละเวียเต) จนถึงทุกวันนี้ ฝ่ายกองทัพยกตามมา ครั้นเห็น
 เหตุการณ์ดังนั้นก็มีความอัศจรรย์ในใจ แล้วยกหาเรือข้ามตามจับ
 พระกุมารต่อไปอีก ฝ่ายตาคูเหได้นำพระราชกุมารไปถึงที่ตำบลหนึ่ง
 แล้วยกกิ่งไทรมาปักทำให้ร่มเพื่อกำบังแสงแดด ไทรนั้นก็เปนมัจฉ
 เวลานั้น อยู่ที่พระวิหารสุวรรณค์ เป็นไทรเลี้ยงทาย เวลาที่หนีมา
 ตามทาง พระราชกุมารอดโรยอ่อนกำลัง เมื่อได้มาหยุดพักมี
 ลมพัดโชยมาตอ้งพระองค์เย็น ๆ ก็บรรทมหลับไป อยู่ที่ภายใต้ร่ม
 ต้นงวโน้มา เมื่อพระราชกุมารบรรทมหลับดังนั้น ตาคูเหเป็นผู้เฝ้าระวัง
 รักษาดูแลเหตุการณ์ เมื่อเวลานั้นมีฝูงนกฝูงหนึ่งเป็นฝูงใหญ่ลงหา
 อาหารที่ในหนองแล้ว กระพอบกมเสียงอออองอกกระตก ตาคูเห
 คิดว่ากองทัพยกตามมา ก็ตกใจวิ่งมาปลุกบรรทมพระราชกุมาร ๆ
 ต้นขนหาเห็นกองทัพยกมาไม่ ก็ทรงขคิดเคืองอาชญาว่า “ถ้าได้
 เสวยราชสมบัติเมื่อใด กูจะฆ่าตาคูเห แล้วจะทำบุญแทนคุณ”
 ครั้นถึงเวลาเย็นกองทัพยกมา ทราบข่าวจากชาวบ้านว่า ตาคูเห
 ข้ามน้ำมาฝั่งตะวันตก แล้วมาซ่อนตัวอยู่ในที่แห่งหนึ่งใกล้กับหนอง

นานนี้ กองทัพก็พากันมาเที่ยวค้นหาแต่ไม่พบ จึงให้ระดมช่าง
 เกินเหยียบขยำที่ถนนจนขยำไม่หักเลื่อยค แล่น้ำในหนองงวตแห่ง ก็หา
 ได้ตัวตากเห็บพระราชกุมารไม่ ที่ซึ่งให้ช่างเหยียบขยำนั้น จึงมีชื่อ
 ต่อมาว่า “โคกเหยียบขยำ” ส่วนที่ปลายทุ่งซึ่งตากเห็บพระราช
 กุมารหนีหายตัวไปนั้น กองทัพสงสัยว่าจะซ่อนตัวในกอหญ้ากอพง
 จึงให้ทำไม้กราดเที่ยวกราดหญ้าบนเหล่านั้นมากองไว้ แล้วก็เอา
 ไฟจุด ก็หาได้ตัวตากเห็บพระราชกุมารไม่ ที่ตรงนั้นก็มีชื่อว่า
 “ปลายทุ่ง” (จึงเวียล) มาจนทกวณัน ฝ่ายตากเห็บได้พาพระราช
 กุมารไปซ่อนอยู่กึ่งหญิงสาวคนหนึ่งซึ่งลงมาตักน้ำ พระราชกุมาร
 มีพระทัยปกติพิศุทธิใคร่ในนางนั้น จึงเรียกชื่อตำบลนั้นว่า “บ้าน
 พยนาง” (ภูมิประเดี่ยะเนียง) แล้วออกจากที่นั้น หนีไปซ่อนตัว
 อยู่ในป่าแห่งหนึ่ง จึงเรียกชื่อบ้านนั้นว่า “บ้านซ่อน” (เปรี้ยปนวน)
 ครั้นกองทัพยกตามมาจนจะทัน ก็รีบออกจากป่าหนีไปอีก ก็พบ
 ผุ่งทรายตั้งร้อยตัว จึงเรียกชื่อบ้านนั้นว่า “บ้านร้อยทราย” (ภูมิ
 กระตันรวบ) แล้วก็หนีต่อไปอีก ไปอาไศรยซ่อนตัวอยู่ที่เขาขาลี้ท
 (ขาลีทติ) ฝ่ายอำมาตย์เสนาโยธาทาญตามจับตากเห็บพระราช
 กุมารไม่พบตัวดังนั้นแล้ว ก็พากันกลับไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ
 พรหมเกล้า กราบทูลให้ทรงทราบตามประเพณีเหตุทุกประการ เมื่อ
 ทรงทราบถึงเหตุการณ์ที่อศักรรย์ต่าง ๆ ก็ทรงโทมนัสเสียดพระทัย
 ยิ่งนัก ที่พระองค์เป็นถึงพระมหากษัตริย์แล้ว จะไม่ได้สืบ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระราชวงศ์ต่อไป เมื่อทรงพระตำหนักตั้งนั้นแล้วก็ทรงเคร้าไคกใน
 พระไทย พระโรคก็กำเริบหนักขึ้น ก็เสด็จสู่สวรรคต ก็คชทัต
 เสวยราชสมบัติ ๕๘ ปี แลเมื่อพระองค์ยังเป็นราษฎรสามัญอยู่มี
 อายุ ๗ ปี รวมเป็นพระชนมายุได้ ๖๖ พรรษา พระพุทธศักราชล่วง
 แล้วได้ ๑๖๐๐ ปี บรรดาประชาชนราษฎร ราชครู ปโรหิต พราหมณ์
 พุทธมาจารย์ อรรคมหาเสนาโหราจารย์เห็นพร้อมกันว่า ควรจะ
 ถวายราชสมบัติแก่พระกุมารซึ่งตากเหพาไปนั้น เพราะเป็นพระราช
 วงษ์แห่งพระเกตมาลาเจ้า จึงจัดพยุหโยธาช้างม้าองไชย อภิรม
 เครื่องสูงสำหรับพระมหากษัตริย์ ออกจากเมืองไปข้างทิศทักษิณ
 ครั้นถึงเขาขาลีท (ขาลีทติ) ก็เที่ยวค้นหา แล้วพบขอรราษฎรตาม
 แถวเหล่านั้นให้ทราบว่า จะมาอัญเชิญพระราชกุมารไปเสวยราช
 สมบัติ ฝ่ายตากเหเมื่อแก่ทราบดังนั้น แกจึงไม่พาพระราชกุมาร
 หนีต่อไปอีก บรรดามุขมนตรีเสนาเสวกามาตย์ จึงได้ไปพบกับ
 พระราชกุมาร แลแล้วก็กราบถวายบังคมทูลอัญเชิญเสด็จขึ้นประทับ
 บนพระราชยาน แลมีกระบวนแห่เสด็จมาตามมรรคาจนบรรลูดัง
 พระราชวัง จึงจัดพระเทพพร้อมทั้งพระวงษา ออกญาสามนตราช
 กระทำทักษิณาวรรตพร้อมด้วยกระบวนแห่แห่น มีมยุรถรพชนี องไชย
 เป็นที่รุ่งเรืองเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปในพระราชวังสร้างมรรคา สระพระเกษ
 ทรงเครื่องกกุฎาภิเศก ทรงพระนารายณ์ ทรงพระชรรค์ ทรงพระนาม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับอยู่ ณ กรุงรัตนโกสินทร์
 กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต เป็นเจ้าชีวิตเรือหลวงในกรุงรัตนโกสินทร์
 ศิริยโสธรบรรณอินทปรีชา กุรุราชธานี บุรุษย์ อุดมราชนิเวศน์
 วิเศษมหาสุนทร เสด็จปราบดาภิเษกเสร็จแล้ว บรรดาขุนนาง
 เสนาข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน พร้อมกันกราบถวายบังคมทูล
 เป็นข่า ตามพระราชประเพณี ส่วนบรรดาพระวงษานวงษ์ที่พลัด
 กระจายกระจัดไปอยู่ตามอรัญประเทศต่าง ๆ ซึ่งยังคงมีเหลืออยู่
 เท่าใด ก็โปรดให้ไปติดตามมาชบเลี้ยงเป็นญาติทุกพระองค์ แล
 มนตรเสนาข้าราชการ ก็โปรดเกล้าฯ ชบเลี้ยงตั้งแต่งตามตำแหน่ง
 ยันตาคักกิกิ ส่วนตางูเห่าซึ่งเป็นพระบิดาเลี้ยงนั้น ทรงตั้งแต่งให้
 เป็นขุนนางผู้ใหญ่ ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ แล้วเสด็จพระ
 ราชดำเนินพร้อมด้วยเสนาเสวกามาตย์ราชบริพารใหญ่น้อย ไปยัง
 ที่ซึ่งตางูเห่าได้หักกิ่งไทรมาปักยังแสง พระอาทิตย์ ในเวลาที่ได้
 เสด็จมาพักบรรณครวหนักองทัพนั้น โปรดให้สร้างเป็นพระวิหาร
 พระราชทานนามว่า พระวิหารสวรรค์ แล้วเสด็จยกพยุหยาตรา
 มาที่เขายาเส็ด (ยาเส็ด) ดำรัสสั่งให้สร้างพระวิหาร แลสร้าง
 พระพุทธรูปไสยาสน์ กษัตริย์ซึ่งได้ทรงชอนพระองค์อยู่นั้น ก็ดำรัส
 ให้สร้างเป็นคูหา ล้วนแล้วด้วยหิน แล้วทรงจากฤกษ์พระบรมนามา
 ภิไธยบนแผ่นศิลา ประดิษฐานไว้ ณ ที่นั้นด้วย บรรดาตำบลที่เสด็จ
 หนักองทัพไปในที่แห่งใดที่มีเหตุการณ์แล้ว บรรดาประชาชนก็เรียก

ชอตำบลงนั้นตามเหตุการณ์ทุก ๆ แห่ง ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรง
 ประกอบด้วยพระบารมีแก่กล้า เมื่อใดทรงสร้างที่รุกไว้ทุกแห่ง
 เสร็จแล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับคืนสู่พระนคร ประทับอยู่ในพระราชวัง
 ตั้งอมรวีมาน เป็นศุขนานมา ก็ทรงพระคานงถงเวองททรงอาณา
 ทากเห ด้วยขันทนงไคถงกำหนดแล้ว จึงดำรัสสั่งให้ปลุกเมรุใหญ่
 อันประกอบด้วยเครื่องประเสริฐทุกประการ แล้วตรัสให้หาตากร
 เข้าไป แล้วมีพระราชดำรัสว่า “หากตามิคุณกษเฎราชิงนง เราจึง
 ทำนุบำรุงตา แต่ทว่าตาไคถงลวงเรา ให้เราอาณา วิไลยของ
 พระมหากษัตริย์ ตรัสออกมาแล้วจะคินคามิไคเป็นอันขาด จะเสียด
 ราชวาจา” จึงให้ฆ่าตากรเหแลทำบุญให้เสร็จแล้ว พระองค์ตรัสให้
 เหาลูกหลานของตากรเหมาชบเลียงทำนุบำรุงมิให้ขคสนสิ่งไค เพราะ
 ทรงพระเมตตาตากรเหทมิคุณกษเฎราชิงนง เมื่อไคเสวยราชสมบัตินาน
 มากมิพระราชบุตร ๓ พระองค์ พระองค์พิมิพระนามว่า กมจิลแพะ
 (ครันขเท่า) พระองค์กลางมิพระนามว่า พระบำโนล (ขบ่น)
 พระองค์เล็กมิพระนามว่า พระตาแกรง ครันอยู่นานมาพระบาท
 สมเด็จพระคมะแดงอัญ ประคัญราชขกษจากรงเหนอเกล้า ๆ เสด็จ
 สู่สวรรคต พระชนมายุไม่ปรากฏในราชพงษาวดาร พระกมจิลแพะ
 ชงเป็นพระเชษฐราชบุตร ไคบรมราชาภิเศก สรงมรธา สระ
 พระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรงพระชรรค ทรงพระนาม พระอาลิสต์
 ราชบรมพิตร พระองค์ไคถงวายพระเพลิงพระบรมคัพพระราชบิดา

เสร็จแล้ว ก็เสวยราชสมบัติเป็นสุข อยู่นานต่อมาพระองค์ก็
 สวรรคต พระชนม์เท่าใดไม่ปรากฏ จึงพระยาโนลพระราชอนุชา
 กลาง ได้ราชาภิเศก สรงมูรธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์
 ทรงพระชรรค์ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เหนือเกล้า ฯ ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเชษฐาธิราชเสร็จแล้ว
 เสด็จเสวยราชสมบัติอยู่เป็นผาสุก จำเนียรกาลนานมากก็เสด็จสวรรคต
 ไม่ปรากฏพระชนม์เท่าใด จึงพระราชอนุชาองค์เล็ก ได้ราชาภิเศก
 สรงมูรธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรงพระชรรค์ ทรง
 พระนาม พระบาทสมเด็จพระเสนกราชาบรมนารถ พระบาทสมเด็จพระ
 บรมพิตรเหนือเกล้า ฯ ครองกรุงกัมพูชาธิบดี ศิริโยโสธร ขวรอินท
 ปรัต กุรุรัฐราชธานี บุรรมย์ อุดมราชนิเวศน์ วิเศษสถาน ได้
 ทรงราชย์แล้ว คำรัสให้จัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระ
 พระเชษฐาธิราช ตามประเพณีเสร็จแล้ว ต่อมาพระองค์มีพระ
 ราชบุตรพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระสิงหกุมาร ครั้นพระ
 ราชบุตรเจริญวัยขึ้น พระราชบิดามีพระไทยเส่นหาในพระราชบุตร
 ยิงนก อันพระสิงหกุมาร มีบุตรราชปโรหิตเล่นด้วยเป็นยศบริวาร
 มีวันหนึ่งพระราชกุมารจับแมลงวันหัวเขี้ยวมาเลี้ยงเล่น ส่วนบุตร
 ปโรหิตจับแมลงมุมเส้อมาเลี้ยงเล่นเหมือนกัน ราชกุมารแลกุมาร
 ได้นำสัตว์ทั้งสองมาเล่นด้วยกันทุกวัน ครั้นต่อมาวันหนึ่งพระราช
 กุมารกำลังทรงเล่นแมลงวันหัวเขี้ยว กุมารบุตรปโรหิตก็เล่นแมลง

มุมเล็กอยู่ด้วยกัน สัตว์ทั้งสองได้มาอยู่ใกล้เคียงกัน แมลงมุมเล็ก
 ออกอาหารมา เมื่อเห็นแมลงวันหัวเขียวก็กระโดดเข้ากินเสีย พระราช
 กุมารเห็นดังนั้นก็ทรงกรรแสงว่า “เองเล่นแมลงมุมเล็ก ให้กิน
 แมลงวันหัวเขียวของข้าเสียแล้ว” เวลานั้นบุตรปโรหิตแลพระ
 พไลยงก็พากันตกใจ ไปหาจับแมลงวันหัวเขียวได้มาถวายทดแทน
 เท่าใด ๆ ก็ดี พระราชกุมารก็ไม่ทรงขอมริบ มีแต่กรวดกราด
 ไม่หยุดกรรแสงอย่างเดียว พระพไลยงจะทูลปลอบโยนสักเท่าใดก็
 หาสงบไม่ ยิ่งทรงกรรแสงใหญ่ขึ้น พระพไลยงจึงวิ่งเข้าไป
 กราบทูลพระราชบิดาให้ทรงทราบตามประพฤติกิริยาที่เป็นอย่างนั้น พระบรม
 ยพิตรเห็นอเกล้า ๆ มีพระราชดำรัสว่า “บุตรปโรหิตไม่มีความคิด
 ให้ทหารเอาตัวใส่กรงไปถ่วงน้ำทะเลสาบเสีย ทหารก็ทำตามรับสั่ง
 เมื่อปโรหิตบิดาทราบว่าบุตรชายของตนได้รับพระราชอาญาดังนั้น ก็
 มีความเศร้าโศกเสียใจ มีความอาลัยในบุตรเป็นอย่างยิ่ง เห็นว่า
 พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงตั้งอยู่ในยติธรรม ปราศจากความวิจรรณญาณ
 จึงฆ่าทารกอันไม่รู้เคียงสา เนื่องจากการเล่นของเด็ก ๆ มีความ
 น้อยใจจึงอพยพครอบครัวหนีออกไปอยู่ณเมืองอื่น ฝ่ายพระยานาค
 เมื่อทราบข่าวว่า กระษัตริย์ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมดังนั้น ก็ทรง
 พระพิโรธบันดาลด้วยฤทธิพิน้ำให้ท่วมพระนคร เวลานั้นมนตรีเสนา
 ประชาราษฎร์คนใดทมิเรือ ก็ได้อาศัยอยู่บนเรือ แลเชิญเสด็จ
 พระมหากษัตริย์ให้ขึ้นประทับบนเรือพระที่นั่ง ส่วนพระแก้วมรกต

มีพระมหาเถรองค์หนึ่งได้นิมนต์ไปประดิษฐานบนลำเกาลัดหนึ่ง ลำเกาลัดนั้นได้ลอยไปลอยมายังภูเขาค้าง ๆ แต่ส่วนมนตรเสนาแลอาณาประชาราษฎร์ที่ไม่มีเรือ ก็พากันจมน้ำตายเหลือที่จะนับจะคณนา. ๗

๑๐ บัดนี้จะกล่าวถึงพระศรัทธาขององค์หนึ่ง ทรงพระนาม พระเจ้าอาทิตย์ราช เสด็จราชสมบัติในอโยชนนคร คือเมืองไทยเหนือแต่ในครั้งกระโน้นยังไม่ทันมีไทยอย่างสมัยทุกวันนี้ เมื่อพระเจ้าอาทิตย์ราชทรงทราบว่า พระนครอินทปรตเกิดคอกกโกลายน้ำท่วมพระนครตั้งนั้น พระองค์มีพระราชหฤทัยทรงปรารถนาจะใคร่ได้พระแก้วมรกต จึงให้จัดเรือลำเกาลัดเป็นหลายลำ เสด็จมายังนครอินทปรต ได้ทรงพบกับพระบาทสมเด็จพระเสนากราช พร้อมด้วยมณฑลมนตรเสนาเสนาอาณาประชาราษฎร์ พระเจ้าอาทิตย์ราชก็ทรงปราศรัยไต่ถามถึงความสุขทุกข์แลเหตุการณ์พอสมควรแล้วก็อัญเชิญสมเด็จพระบรมขพิตร พร้อมด้วยมณฑลมนตรเสนาประชาราษฎร์แลนิมนต์ พระแก้วมรกตประดิษฐานบนลำเกาลัดอันสมควรแล้ว ก็ออกเรือลำเกาลัดจากนครอินทปรตไปสู่นครอโยชนนคร ครั้นถึงพระนครพระเจ้าอาทิตย์ราชดำรัสให้จัดพลับพลาเป็นที่ประทับสำหรับสมเด็จพระบรมขพิตร ให้สมตามพระเกียรติยศแลบรรดามณฑลมนตรเสนาเสนาประชาราษฎร์ที่ตามเสด็จไปนั้น ก็ได้โปรดเกล้า ๆ ให้จัดที่พักที่อาศรัย ให้มีที่อยู่ที่กินโดยสมควรทุกคน แลทรงเกอกลทำนุบำรุงมิให้ขาดแคลนสิ่งใด อันพระแก้วมรกตนั้นได้ทรงนิมนต์ไปประดิษฐานในพระวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามหลวง

ทรงกระทำสักการบูชา โดยขี้จี้เคารพ ครั้นอยู่ต่อมาหน้าท้าวเมือง
อินทปรตนั้นก็ลดแห่งเป็นปรกติลง ประจวบกับเวลาที่พระบาทสมเด็จพระ
พระเสนกราชเสด็จสู่สวรรคตในกรุงอโยชนครด้วย พระสังหุมาร
จึงทูลลาพระเจ้าอาทิตย์ราช เพื่อเสด็จกลับไปคืนสู่พระนครอินทปรต
พร้อมด้วยพระบรมศพพระราชบิดาด้วย พระเจ้าอาทิตย์ราชก็ทรงจัด
การส่งเสด็จพระราชกุมารแลราชบริพารโดยดี แต่มีพระราชดำรัสขอ
พระแก้วมรกตไว้ เพื่อไต่ทรงกระทำสักการบูชา พระสังหุมาร
ทรงพระดำริห์ว่า อโยชนครก็เป็นประเทศหนึ่งซึ่งเวลานี้ก็เป็นเอกราช
หาได้เป็นเมืองขึ้นแก่ประเทศเราตั้งแต่ก่อนไม่ ทั้งมีบุญคุณต่อเรา
ในเวลานี้ด้วย จึงทูลตอบอนุญาตตามพระไทยปรารถนาแห่งพระเจ้า
อาทิตย์ราช แลแล้วก็เสด็จออกจากอโยชนคร พร้อมด้วยพระบรมศพ
พระราชบิดา แลราชบริพาร เสด็จกลับไปคืนสู่พระนครอินทปรต ครั้น
เสด็จมาถึงพระนครแล้ว ก็มิรับสั่งให้ ไปเที่ยวตามหามุขมนตรีเสนา
เสนาอาญาประจำราชธานี ที่ยังคงเหลือชีวิตอยู่ในคราวน้ำท่วมรวบ
รวมให้เข้ามาอยู่ในบ้านในเมือง แต่ยังคงเหลืออยู่นอ้นนักห้ามคน
อยู่เต็มบ้านเต็มเมืองเหมือนอย่างแต่ก่อนไม่ แลแล้วมุขมนตรีเสนา
เสวกามาตย์ราชบัณฑิตย์ พราหมณ์พฤตมาจารย์ พร้อมกันราชา
ภิเศกพระสังหุมาร สรงมูรธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรง
พระชรรค์ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระสังหาราชาธิราชเหนือเกล้า
เจ้าอยู่หัว ครองกรุงกัมพูชาธิบดีศรีวิไลยโสธรขรรอินทปรตราชธานี ตาม

พระราชประเพณีเสร็จแล้ว มีพระราชดำรัสให้จัดการสร้างพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระราชบิดาเป็นการสำเร็จเสร็จแล้ว ต่อมาพระองค์มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง พระนามไม่ปรากฏ เมื่อพระองค์ได้เสวยราชสมบัติเป็นกาลนานมา บรรดาพระราชาราชกุมารีก็อยู่เย็นเป็นสุข แลมีจำนวนพลเพิ่มทวีมากยิ่งจนเป็นลำดับ. ๓

๑ บิดนจะกล่าวถึงดาบองค์หนึ่ง สถิตย์จำศีลยังเขาขลุ่ย (ขลุ่ยทิ) แล้วลาจากเพศฤๅษีมาได้หญิงผู้หนึ่งเป็นภรรยา ครั้นอยู่ด้วยกันมาภรรยาก็มีครรภ์ บุรุษคนนั้นรู้สึกเบื่อหน่ายในวิญสงสาร อยากจะกลับไปจำศีลภาวนาเป็นฤๅษีดังกาลก่อน จึงสั่งภรรยาของตนว่า “ถ้าคลอดบุตรออกมาเป็นชายแล้ว อยากจะรู้จักเราผู้เป็นบิดา ให้นำไม้เท้าที่มอมให้ไว้เป็นเครื่องหมาย ไปเที่ยวตามหาเรา เมื่อใดเห็นของสำคัญก็จะได้รู้จักกัน” ครั้นสั่งภรรยาเสร็จแล้ว บุรุษนั้นก็ออกจากบ้านเข้าไปในป่า เที่ยวจำศีลภาวนาถอเพศเป็นฤๅษีอยู่ตามดงตามเขา เป็นที่ลำเนาอันระโหฐานเงียบสงัด อุส่าห์ขำเพ็ญฉานสมาบัติโดยบริสุทธิ แล้วเธอก็กลับมาสำนักยังเขาขลุ่ย (ขลุ่ยทิ) จำศีลภาวนาเป็นสุขต่อไป ๓

๑ บิดนจะกล่าวถึงภรรยาของชายที่ไปถอเพศเป็นฤๅษีนั้น ครั้นครรภ์ถ้วนไตรมาส ก็คลอดบุตรออกมาเป็นผู้ชาย ครั้นบุตรนั้นเจริญวัยขึ้น ก็ถามมารดาหาบิดาของตน มารดาแจ้งว่าบิดาได้ไปจำศีลถอเพศเป็นฤๅษีอยู่แต่ในป่าแลเขาต่าง ๆ ถ้าลูกมีความประสงค์จะไป

ตักตามบิดา ก็ให้นำไม้เท้าไปด้วย จะได้เป็นเครื่องหมายให้บิดา
 ๗๕๖
 ๗๕๗
 ๗๕๘
 ๗๕๙
 ๗๖๐
 ๗๖๑
 ๗๖๒
 ๗๖๓
 ๗๖๔
 ๗๖๕
 ๗๖๖
 ๗๖๗
 ๗๖๘
 ๗๖๙
 ๗๗๐
 ๗๗๑
 ๗๗๒
 ๗๗๓
 ๗๗๔
 ๗๗๕
 ๗๗๖
 ๗๗๗
 ๗๗๘
 ๗๗๙
 ๗๘๐
 ๗๘๑
 ๗๘๒
 ๗๘๓
 ๗๘๔
 ๗๘๕
 ๗๘๖
 ๗๘๗
 ๗๘๘
 ๗๘๙
 ๗๙๐
 ๗๙๑
 ๗๙๒
 ๗๙๓
 ๗๙๔
 ๗๙๕
 ๗๙๖
 ๗๙๗
 ๗๙๘
 ๗๙๙
 ๘๐๐
 ๘๐๑
 ๘๐๒
 ๘๐๓
 ๘๐๔
 ๘๐๕
 ๘๐๖
 ๘๐๗
 ๘๐๘
 ๘๐๙
 ๘๑๐
 ๘๑๑
 ๘๑๒
 ๘๑๓
 ๘๑๔
 ๘๑๕
 ๘๑๖
 ๘๑๗
 ๘๑๘
 ๘๑๙
 ๘๒๐
 ๘๒๑
 ๘๒๒
 ๘๒๓
 ๘๒๔
 ๘๒๕
 ๘๒๖
 ๘๒๗
 ๘๒๘
 ๘๒๙
 ๘๓๐
 ๘๓๑
 ๘๓๒
 ๘๓๓
 ๘๓๔
 ๘๓๕
 ๘๓๖
 ๘๓๗
 ๘๓๘
 ๘๓๙
 ๘๔๐
 ๘๔๑
 ๘๔๒
 ๘๔๓
 ๘๔๔
 ๘๔๕
 ๘๔๖
 ๘๔๗
 ๘๔๘
 ๘๔๙
 ๘๕๐
 ๘๕๑
 ๘๕๒
 ๘๕๓
 ๘๕๔
 ๘๕๕
 ๘๕๖
 ๘๕๗
 ๘๕๘
 ๘๕๙
 ๘๖๐
 ๘๖๑
 ๘๖๒
 ๘๖๓
 ๘๖๔
 ๘๖๕
 ๘๖๖
 ๘๖๗
 ๘๖๘
 ๘๖๙
 ๘๗๐
 ๘๗๑
 ๘๗๒
 ๘๗๓
 ๘๗๔
 ๘๗๕
 ๘๗๖
 ๘๗๗
 ๘๗๘
 ๘๗๙
 ๘๘๐
 ๘๘๑
 ๘๘๒
 ๘๘๓
 ๘๘๔
 ๘๘๕
 ๘๘๖
 ๘๘๗
 ๘๘๘
 ๘๘๙
 ๘๙๐
 ๘๙๑
 ๘๙๒
 ๘๙๓
 ๘๙๔
 ๘๙๕
 ๘๙๖
 ๘๙๗
 ๘๙๘
 ๘๙๙
 ๙๐๐
 ๙๐๑
 ๙๐๒
 ๙๐๓
 ๙๐๔
 ๙๐๕
 ๙๐๖
 ๙๐๗
 ๙๐๘
 ๙๐๙
 ๙๑๐
 ๙๑๑
 ๙๑๒
 ๙๑๓
 ๙๑๔
 ๙๑๕
 ๙๑๖
 ๙๑๗
 ๙๑๘
 ๙๑๙
 ๙๒๐
 ๙๒๑
 ๙๒๒
 ๙๒๓
 ๙๒๔
 ๙๒๕
 ๙๒๖
 ๙๒๗
 ๙๒๘
 ๙๒๙
 ๙๓๐
 ๙๓๑
 ๙๓๒
 ๙๓๓
 ๙๓๔
 ๙๓๕
 ๙๓๖
 ๙๓๗
 ๙๓๘
 ๙๓๙
 ๙๔๐
 ๙๔๑
 ๙๔๒
 ๙๔๓
 ๙๔๔
 ๙๔๕
 ๙๔๖
 ๙๔๗
 ๙๔๘
 ๙๔๙
 ๙๕๐
 ๙๕๑
 ๙๕๒
 ๙๕๓
 ๙๕๔
 ๙๕๕
 ๙๕๖
 ๙๕๗
 ๙๕๘
 ๙๕๙
 ๙๖๐
 ๙๖๑
 ๙๖๒
 ๙๖๓
 ๙๖๔
 ๙๖๕
 ๙๖๖
 ๙๖๗
 ๙๖๘
 ๙๖๙
 ๙๗๐
 ๙๗๑
 ๙๗๒
 ๙๗๓
 ๙๗๔
 ๙๗๕
 ๙๗๖
 ๙๗๗
 ๙๗๘
 ๙๗๙
 ๙๘๐
 ๙๘๑
 ๙๘๒
 ๙๘๓
 ๙๘๔
 ๙๘๕
 ๙๘๖
 ๙๘๗
 ๙๘๘
 ๙๘๙
 ๙๙๐
 ๙๙๑
 ๙๙๒
 ๙๙๓
 ๙๙๔
 ๙๙๕
 ๙๙๖
 ๙๙๗
 ๙๙๘
 ๙๙๙
 ๑๐๐๐

ไว้แต่งของตาแดงหวาน ๆ จึงฉวยไต่ก้อนเหล็กก้อนหนึ่ง ฝ่าไปถูก
 กระจับปี่เข้าทลตลอดตัวไปข้างหนึ่ง กระจับปี่ตาย อีกก้อนเหล็กนั้น
 จะไต่มาจากฤๅษีผู้บิดาฤๅษีจะไต่มาจากไหนก็ไม่ปรากฏ ฝ่ายเจ้าของ
 กระจับปี่ก็นำความไปร้องฟ้องต่อสุภาวระลาการ ๆ จึงให้มาเกาะเอาตัว
 ตาแดงหวาน ๆ ก็นำแต่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน แล้วกราบทูลข้อความ
 ตั้งแต่ต้นจนปลายให้ทรงทราบทุกประการ พระมหากษัตริย์เจ้า จึง
 มีพระดำรัสให้ตาแดงหวานนำก้อนเหล็กนั้นมาปากกระจับปี่ให้ทอดพระเนตร
 อีก ครั้นตาแดงหวานเอาก้อนเหล็กนั้นขว้างเอากระจับปี่ตัวหลังนี้ ก็
 เข้าทลตลอดตัวตายลงอย่างดังก้อนอีก แล้วสมเด็จพระบรมขพิตรทรง
 เสวยแตงนั้นก็ทรงรู้สึกว่ามีรสหวานยิ่งนัก แลมีไอซาอย่างประเสริฐ
 สยพระราชหฤทัย โปรคปรานแตงนั้นเป็นอันมาก จึงมีพระดำรัส
 สั่งว่า “ตั้งแต่บัดนี้ต่อไปอย่าให้ผู้ใดผู้หนึ่งไปเก็บแตงนั้นบริโภาคอีกเป็น
 อันขาด ให้เก็บมาถวายแต่พระองค์อย่างเคียวเท่านั้น” ตาแดงหวาน
 กราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้ามีอาจะห้ามเขาทั้งหลายนั้นได้” สมเด็จพระ
 บรมขพิตร จึงดำรัสสั่งให้นายช่างตักก้อนเหล็กของตาแดงหวานนั้น
 เป็นหอกเล่ม ๓ รจนาเป็นลวดลายพอสมควรแล้ว ก็พระราชทาน
 หอกนั้นให้แก่ตาแดงหวาน แล้วพระราชทานอาญาสิทธิ์ว่า “ถ้าผู้ใด
 ผู้หนึ่งบังอาจเข้าไปในไร่แตงแล้ว ให้ฆ่าด้วยหอกนั้นได้ โดยไม่ต้อง
 มีโทษทัณฑ์อย่างใด” ตาแดงหวานก็รับพระบัญชาได้เห็นอเกล้าแล้ว
 ก็นำหอกกลับมาบ้าน เฝ้ารักษาไร่แตงอย่างกวดขัน เสด็จเก็บแตงหวาน

นำส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินอยู่เสมอมิได้ขาด จนแตงนั้นหมดต้น
 ยิ่งคงเหลือแต่ผลเคี้ยวเท่านั้น ที่จะต้องรักษาไว้ทำเป็นพืชพรรณต่อไป
 ในเวลานั้น สมเด็จพระบรมพิตร พระมหากระษัตริย์เจ้าทรงรำคาญไม่
 เบิกบานในพระราชฤไทย จึงสั่งมุขมนตรีให้จัดกระบวนพยุหยาตรา
 พร้อมด้วยโยธาทาญ ทั้งราชบริพารฝ่ายหน้าฝ่ายในเสด็จแล้ว เสด็จ
 ออกจากพระนครไปประกาศยังข้าแลตามภูเขาด่าง ๆ เพื่อให้เป็นที่สุข
 สำราญในพระราชฤไทย ครั้นเสด็จมาถึงข้าแห่งหนึ่งในเขตรเมือง
 ลำโรงทอง (ลำโรงทอง) อยู่ข้างทิศเหนือแห่งไร้แดงของตาแดง
 หวานนั้น ก็มีคำรัสสั่งให้หยุดพักพวกพลสกลโยธา ครั้นถึงเวลาราตรี
 ตกสงก ตรัสเรียกมหาดเล็กสองนายให้เข้ามาตามม้าพระที่นั่งไปยัง
 ไร้แดงของตาแดงหวาน ครั้นถึงไร้แดงพระองค์ก็เสด็จลงจากม้าที่นั่ง
 แล้วทรงพระดำเนินเข้าไปในไร้แดง เพื่อจะล่องใจตาแดงหวาน ส่วน
 ตาแดงหวานเมื่อเห็นคนเดินเข้ามาในไร้แดงในเวลาวิกาลเช่นนั้น ก็เข้า
 ใจเสียว่าเป็นราษฎรสามัญจะมากโมยแดง ก็ฉวยหอกอาญาสิทธิพุ่ง
 เข้าไปตองพระองค์พระมหากระษัตริย์เจ้า ก็ถึงซึ่งพระชนมชีพตกไยย
 ณที่นั้น พระชนมายุเท่าใดไม่ปรากฏ จึงมหาดเล็กสองนายที่ตาม
 เสด็จก็ร้องบอกตาแดงหวานว่า “มีใช้คนอื่น คือพระเจ้าอยู่หัว
 ของเรา” เมื่อตาแดงหวานทราบความดังนั้น ก็มีความตกใจยิ่งนัก
 จึงช่วยกันนำพระบรมศพมายังพลับพลาที่ประทับ ครั้นรุ่งขึ้นบรรดาท่าน
 เสนาบดีเสนาเสนาเสวกามาตย์ราชปโรหิตทั้งปวง ได้ทราบความ

ตามเรื่องทมเหตการณ์เกิดขึ้นดังนี้แล้ว ก็จัดการอัญเชิญพระบรมศพ
 ขึ้นประดิษฐานตั้งอยู่ณที่อันสมควรแล้ว ก็ประชุมปลุกษากันว่า พระ
 บรมวงษ์ก็สดสันแต่เพียงนั้นแล้ว บรรดามขมนตรีนี้ยิ่งใหญ่เห็นพร้อม
 กันว่า ตาแดงหวานมีบุญเป็นมหัศจรรย์ เช่นเมื่อครั้งสว่างกระบือ
 คว้าก่อนเหล็กก็หลุดลอค ประกอบด้วยลักษณะใหญ่โตสูงศักดิ์
 เวลานอนหลับยากก็กรนดังเสียงฆ้อง เมื่อปลุกษาเห็นพร้อมกันแล้ว
 ก็อัญเชิญตาแดงหวานเป็นกระษัตริย์ ตาแดงหวานไม่ยอมรับ
 ตอบว่า “ข้าพเจ้าไม่ต้องการเป็นกระษัตริย์หรือก เพราะเคย
 อยู่แต่ในป่าไต่ยีนเสียงนกเสียงกา มฤคิ มฤคา กบเขียดคางคก
 ก็เป็นสุขสบายพอแล้ว” บรรดามขมนตรีเสนาจึงว่า ชื่อนั้นไม่
 เป็นไร ขอให้แต่รับเป็นกระษัตริย์เถิด อินเสียงขกษขกษา มฤคิ
 มฤคานั้น ตกเป็นพนักงานเราเอง จะจัดทำให้สัตามความปรารถนา
 ว่าแล้วก็พากันแห่แหนตาแดงหวานให้เข้าสู่พระราชวัง แล้วก็จัดตั้ง
 พิธีราชาภิเศก สรงมูธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรง
 พระชรรค์ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระราชโองการ พระบรม
 บพิตรธรรมิกมหาราชาธิบดีราชเหนือเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัว ครอบกรุง
 กัมพูชาธิบดี ศิริยโสธรขวรอินทปรัต มหาราชธานี จิงอภิเศก
 พระราชธิดากัลยาณในสมเด็จพะสิงหราช เป็นพระอรรคมเหษี
 แล้วจึงจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพ (กระษัตริย์องค์ก่อน)
 แล้วแล้ว จึงมีพระการสสั่งให้ทำเศรเข้าเป็นเพลงอย่างเสียงสัตว์บา

แลทำรูปมฤคิมฤคาขกษยภกษาต่าง ๆ ไว้ทอดพระเนตร ดังเช่น
 เหมือนพระองค์เคยประทับอยู่ในอรัญประเทศเช่นนั้น ยทเพลงดนตรี
 มโหรีสพจึงมีต่อมาจนถึงทุกวันนี้ อนึ่งไว้แต่ที่พระองค์เคยประทับ
 อยู่แต่เมื่อยังเป็นคนอนาถานั้น เดียวนราษฏรเรียกว่า เกาะแตงหวาน
 ส่วนข้าดำบลที่พระเจ้าสิงหกุมารชื่อนมาไว้ก่อนที่จะเข้าไปในไว้แตงนั้น
 เรียกว่าข้าปากช่อง สมเด็จพระบรมพิตร ครั้นเสวยราชสมบัติ
 ต่อมา มีพระราชบุตรกับสมเด็จพระอรรคมเหษีสองพระองค์ สมเด็จพระ
 พระราชบุตรทั้งสองนี้ ได้สืบทอดพระราชวงษานวงษ์เป็นลำดับต่อมา
 ถึงเวลานี้ ส่วนในรัชกาลของสมเด็จพระราชโองการพระบรมพิตรนั้น
 พระองค์ได้ครอบครองอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจาก
 ทุกข์โศกทั้งหลาย ครั้นเสวยราชสมบัติได้ ๑๗ พรรษา ก็เสด็จ
 สวรรคต สิริรวมพระชนมายุที่ยังมีได้เสวยราชสมบัติด้วย ๕๓ ปี
 จึงเป็น ๗๐ พรรษาถ้วน แล้วสมเด็จพระราชบุตรผู้สืบสันตติวงศ์ ก็ได้
 ทรงจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชบิดาตามอย่างประเพณี
 เป็นที่เรียบร้อยโดยบริบูรณ์ ฯ

เรื่องพระราชพงษาวดารเก่าตอนนั้น ได้กล่าวตั้งแต่ประชุม
 ภาระษัตริย์ เป็นลำดับตลอดมา ถ้าจะนับพระมหากษัตริย์ที่ทรง
 บัญญาฉันทนาการแรงกล้าแล้วมี คือ :-

(๑) พระบาทสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (พระเทพมหาราช)
 พระองค์ได้พระราชทานอภัยโทษแก่บรรดาข้าราชการ
 ยักษาศาสนิกชน มนุษย์ นาค แลคนธรรพ์ ก็กล่าวเกรงพระบารมี ทั้งได้เสด็จ
 ไปยังสวรรค์ชั้นดุสิตด้วย.

(๒) พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก พระองค์มีฤทธิ
 ปรากฏ พระเนตรแลพระโอษฐ์ทั้งทิพย์จักขุแลทิพย์โอษฐ์ มละหินวิชา
 พระโองการปกาสิต.

(๓) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐานที่กรุง
 ทรงมีบัญชาฉันทนาการ พระโองการปกาสิต.

รวมทั้ง ๓ พระองค์นี้ ล้วนมีพระเดชานุภาพ ประกอบด้วย
 บุญฤทธิทุก ๆ พระองค์.

ส่วนภาระษัตริย์นอกวงษ์ ก็มีพระบาทพรหมเกิดเป็นต้น ทรง
 มีเดชานุภาพเหมือนกัน.

บรรดาพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้เสวยราชสมบัติในกรุง
 ก็มีพชาติขบขัน ตั้งแต่ประชุมภาระษัตริย์จนตลอดมา ล้วนแต่ทรง
 ทศพิธราชธรรม บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง อาณาประชาราษฎร์

อยู่เย็นเป็นสุข เว้นแต่พระเจ้าเสนกราช พระองค์เดียวเท่านั้น
 ที่ไม่ทรงมีความวิฆารณญาณ.

พระราชพงษาวดารเก่า

จบบริบูรณ์แต่เท่านั้น

ตอนต่อไป มีพิศดารอยู่ในพระราชพงษาวดาร พระบรมนิพนธ์บท

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ตอนที่ ๒

ตั้งแต่สมเด็จพระบรมนารถ

จนถึงสมเด็จพระนารายณ์รามธิบดี

แต่ขุขลุคักราช ๗๐๘ จนถึงขลุคักราช ๑๓๕๖

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ตอนที่ ๒

๑ พระราชพงษาวดารตอนนั้น นับลำดับตั้งแต่รัชกาลของ สมเด็จพระบรมนารถ เป็นปฐมกระษัตริย์ต้นแผ่นดิน สืบต่อ สันตติวงศ์เป็นลำดับตลอดมา จนถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ

๑ พระบาทสมเด็จพระบรมนารถ มีพระราชอนุชาพระองค์ หนึ่ง ทรงพระนาม ตาสวัชช์ แลมีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง ทรง พระนาม ราชอิริราช ครั้นพระบาทสมเด็จพระบรมนารถ เสด็จไปสู่ สวรรคตแล้ว พระราชอนุชาที่ทรงพระนามว่า ตาสวัชช์ นั้น ได้เสวย ราชสมบัติสนองพระองค์สืบไป ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระ บรมนารถ ดังเช่นพระนามของสมเด็จพระเชษฐาธิราชเหมือนกัน ครั้นเสด็จสู่สวรรคต สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ที่ทรงพระนาม ราช อิริราช (ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระบรมนารถกระษัตริย์องค์ก่อน) ได้เสวยราชสมบัติสนองพระองค์สมเด็จพระเจ้าอ้าว ทรงพระนาม พระบาทราชาอิริราช ฯ

๑ สมเด็จพระราชาอิริราช มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงพระ นามพระศรีสิริบท ครั้นพระราชบิดาเสด็จสู่สวรรคตแล้ว พระศรีสิริบท ได้เสวยราชสมบัติสนองพระราชบิดา ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระศรีสรีบริบท เสด็จประทับณพระนครธม (นครหลวง)
 ครั้นเสด็จสู่สวรรคต พระบรมราชาธิราชซึ่งเป็นพระ
 ราชบุตร ได้เสวยราชสมบัติสนองพระราชบิดา ครั้น
 สมเด็จพระราชาธิราช เสด็จสู่สวรรคต สมเด็จพระราช
 โองการ ได้เสวยราชสมบัติสนองพระราชบิดา ครั้น
 สมเด็จพระราชโองการเสด็จสู่สวรรคต พระศรีสรีโย
 พรณ พระราชบุตรได้เสวยราชสมบัติสนองพระราชบิดา
 ครั้นสมเด็จพระศรีสรีโยพรณ เสด็จสู่สวรรคต พระ
 บรมนิพนธยทซึ่งเป็นพระราชบุตร ได้เสวยราชสมบัติ
 สืบพระราชวงษานวงศ์เป็นลำดับต่อมา คือ

๑ สมเด็จพระบรมนิพนธยทได้เสวยราชสมบัติ
 ณพระนครหลวง (คือนครธม) เมื่อศักราช ๗๐๘
 (พ.ศ. ๑๘๘๘) ปีจอ อยู่ในราชสมบัติได้ ๕ ปี พระองค์
 เสด็จสู่สวรรคต ๗

๑ จึงสมเด็จพระศรีธรรมาซึ่งเป็นพระราชอนุชา ได้
 เสวยราชสมบัติสนองพระองค์พระเชษฐาธิราช เมื่อ
 ศักราช ๗๑๒ (พ.ศ. ๑๘๘๓) ปีชวด อยู่ในราชสมบัติ
 ได้ ๓ เดือน พระองค์เสด็จสู่สวรรคต ๗

๑ จึงพระบรมลำพองย์ราชาซึ่งเป็นพระเชษฐา
 ราชบุตร ได้เสวยราชสมบัติสนองพระราชบิดาในช้านั้น

พ.ศ. ๒๓๕ ครั้นเสวยราชสมบัติได้ ๓ ปี ถึงยมโรงศักราช ๒๓๕

(พ.ศ. ๑๘๙๕) สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา (พระ
รามาธิบดีที่ ๑) กระทบเมืองไทย ได้ยกทัพมาล้อม

พระนครกรุงกัมพูชาธิบดี (นครธม) ๑ คักได้ตีตีพระนคร

ตลอดปี ๑ ถึงยมแสงจุลศักราช ๒๓๕ (พ.ศ. ๑๘๙๖)

จึงเสียดกรุง (นครธม) แก่กระทบเมืองไทย สมเด็จพระ

พระบรมล้าพงษ์ราชาก็เสด็จสู่สวรรคตในเวลานั้น สมเด็จพระ

เจ้ากรุงสยาม จึงให้กวาดต้อนครัวเขมร พาเข้าไป

ยังกรุงศรีอยุธยาคราวนั้นราว ๘๐,๐๐๐ คน ฯ

๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงเคกให้เจ้ายาสาตร์

(ซึ่งเป็นพระราชบุตรของสมเด็จพระเจ้าล้าพงษ์ราชา) ขึ้น

ครองราชสมบัติณพระนครธมในยมแสงนั้น ทรงพระนาม

พระบาทสมเด็จพระเจ้ายาสาตร์ อยู่ในราชสมบัติได้ ๓ ปี

พ.ศ. ๒๓๗ ถึงยมแมศักราช ๒๓๗ (พ.ศ. ๑๘๙๘) เสด็จสู่สวรรคต ฯ

๑ จึงสมเด็จพระเจ้ายาอาจ ซึ่งเป็นพระราชอนุชา

ได้เสวยราชสมบัติสนองพระเชษฐาธิราช ในยมแม่นั้น

พ.ศ. ๒๓๙ อยู่ในราชสมบัติได้ ๓ ปี ถึงยรมกาศักราช ๒๓๙

(พ.ศ. ๑๙๐๐) สมเด็จพระเจ้ายาอาจเสด็จสู่สวรรคต ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ แล้วพระเจ้าคัมของบเสียบ ซึ่งเป็นพระราช

บุตรสาคทองได้เสวยราชสมบัติอยู่ณพระนครธมได้เดือน ๑
(ธรรมเนียมของคัมออกจากราชสมบัติไปด้วยเหตุใด ใน
คัมคัมขบไม่ได้อีกแล้ว) ๓

๑ จึงสมเด็จพระราชโองการ พระศรีสุริโยวงษ์

ผู้เป็นพระเจ้าหลานได้ขึ้นครองราชสมบัติในบรณานัน ส่นอง
พระองค์สมเด็จพระพิตุลาธิราช พระองค์อยู่ในราชสมบัติ
ได้ ๓๐ ปี ครั้นถึงคัมกราช ๗๒๘ (พ.ศ. ๑๘๐๘) บมเมียบ
พระองค์เสด็จสู่สวรรคต ๓

จ. ศ. ๗๒๘

๑ จึงสมเด็จพระราชโองการพระบรมรามได้เสวย

ราชสมบัติส่นองพระองค์สมเด็จพระพิตุลาธิราช ในบมเมียบ
นั้น ณพระนครธม พระองค์เสด็จอยู่ในราชสมบัติได้ ๕ ปี
ครั้นถึงคัมกราช ๗๓๒ (พ.ศ. ๑๘๑๓) บจอ พระองค์เสด็จ
สู่สวรรคต ๓

จ. ศ. ๗๓๒

๑ จึงสมเด็จพระธรรมโคตรกราชซึ่งเป็นพระอนุชา

ธิราชได้เสวยราชสมบัติในบจอนัน ส่นองพระองค์สมเด็จ
พระเชษฐา พระองค์เสวยราชสมบัติมาได้ ๓ ปี ถึง
คัมกราช ๗๓๕ (พ.ศ. ๑๘๑๕) บชวค พระเจ้าบรมราชา
(ที่ ๑) ธรรมเนียมผู้ครองกรุงศรีอยุธยาได้ยกทัพมา
ล้อมพระนครอยู่ ๗ เดือน พระนครธมจึงเสียแก่กองทัพ

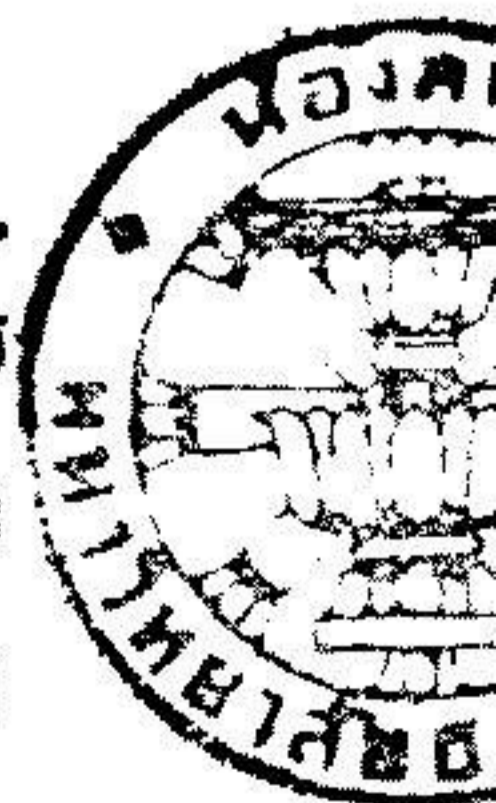
จ. ศ. ๗๓๕

พ.ศ. ๗๓๕ เมืองไทย เมื่อศักราช ๗๓๕ (พ.ศ. ๑๙๑๒) ปีฉลู
 พระเจ้าธรรมโศรกราชก็เสด็จสวรรคตในเวลานั้นด้วย ฯ
 พระเจ้าบรมราชากระษัตริย์เมืองไทย จึงได้เสก
 ให้พระยาแกรก ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าธรรม
 โศรกราชขึ้นเสวยราชสมบัติ^๒ ทรงพระนาม พระอินท
 ราชา ครั้นอยู่ต่อมาไม่นาน พระบรมราชาเจ้าพระยาญาติ
 ใช้ให้มหาดเล็ก (คนสนิท) ๒ คน ไปลอบฆ่าพระอินท
 ราชาถึงที่วังคตเสียบในบัลลังก์นั้นเอง ฯ

๑ แล้วพระบรมราชาเจ้าพระยาญาติ ก็ขึ้นครอง
 ราชสมบัติอยู่มา ๑๒ ปี ถึงศักราช ๗๔๖ (พ.ศ. ๑๙๒๗)
 ปีชวด จึงมีการราชาภิเศก (พราหมณ์ถวายน้ำสังข์
 สรงมูรธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรงพระขรรค์)
 ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระราชโองการ บรมราชา
 รามาธิบดี พระศรีสุริโยพรรณ ธรรมิกมหาราช ครั้น

พ.ศ. ๗๕๐ อยู่ต่อมา ๕ ปี ถึงศักราช ๗๕๐ (พ.ศ. ๑๙๓๑) ปีมโรง
 พระองค์ก็เสด็จมาประทับอยู่ที่เมืองบาดาล แล้วเสด็จ
 มาสถิตย์อยู่ณกรุงพนมเปญตั้งแต่วันได้ ๔๖ ปี ฯ

๒ พระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช สามพระยา ก็ได้พระนคร
 หลวงบดินทร์จุลศักราช ๗๕๓ แล้วทรงตั้งพระอินทราชาลูกเธอให้ครองกรุงกัมพูชา ที่เรียก
 ในชื่อว่า “พระยาแกรก” เข้าใจว่าที่จริง “พระยาแพรก” เพราะลูกเธอขึ้นครองเมือง
 สรรค้อยก่อน.

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

- จ. ศ. ๑๘๕๕ ๑ ถึงศึกกราช ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๑๘๗๖) บัญญู พระองค์
ทรงมอบเวนราชสมบัติให้พระราชโองการพระนารายณ์ราม
ธิบดีทรงราชย์ในกรุงพนมเปญ ส่นองพระองค์ต่อมาได้ ๕ ปี
- จ. ศ. ๑๘๘๘ ถึงศึกกราช ๑๘๘๘ (พ. ศ. ๑๘๘๐) บมเสง พระราช
โองการพระนารายณ์รามธิบดี เสกตั้งสุวรรคต ฯ
- ๑ จึงพระศรีราชาได้ขึ้นเสวยราชสมบัติในปีบมเสง
นั้น ต่อมาพระราชโองการพระศรีสุริโยไทยราชา ได้
ทรงกระทำศึกกับพระศรีราชา (เห็นจะแย่งราชสมบัติ)
พระศรีสุริโยไทยราชาได้ราชสมบัติ (ต่อนี้มากก็เห็นจะ
แย่งราชสมบัติกันอีก) ฯ
- ๑ จึงเจ้าพระยาธรรมราชา ซึ่งเป็นพระราชบุตร
พระราชโองการพระบรมราชา เจ้าพระยาญาติ แล
มารดาชื่อ ท่าน แม่นางศรีเสงยมนันได้ราชสมบัติ (นับ
ตั้งแต่ขทพระนารายณ์รามธิบดีเสกตั้งสุวรรคต แลพระศรี
ราชาได้เสวยราชย์แล้ว เกิดรบพุ่งแย่งชิงราชสมบัติกัน
มาในยุคนั้นเป็นเวลา ๓๓ ปี) ถึงศึกกราช ๑๘๒๐ (พ.ศ. ๒๐๐๑)
บขาล เจ้าพระยาธรรมราชาจึงได้ปราบดาภิเศก (สรง
มูรธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์ ทรงพระขรรค์)
ทรงพระนาม สมเด็จพระราชโองการ พระธรรมราชา
ธิราชรามธิบดี พระองค์ทรงตั้งพระราชวงษ์ใหญ่ฝ่ายใน

- เป็นพระอรรคมเหษี ทรงพระนาม สมเด็จพระภักดีศรี
 เทพธิดา พระองค์ได้เสวยราชสมบัติมา ถึงพระชน
 มายุได้ ๒๗ พรรษา มีพระราชบุตรองค์หนึ่งกับสมเด็จ
 พระอรรคมเหษี ทรงพระนาม เจ้าพระยามหัตถ์ยราช
 ๑. ศ. ๘๓๘ ครนดิ้งศิริราช ๘๓๘ (พ.ศ. ๒๐๑๘) บวชก พระชนม
 พรรษาครบครบ ๓๐ ปี พระองค์แต่งตั้งให้พระราชโอรส
 ไปชอกกองทัพไทย^๓ (โดยเหตุเกิดวิวาทจากความประสงค์
 อย่างใด ในต้นฉบับมีไว้กล่าว) สมเด็จพระเจ้ากรุง
 ศรีอยุธยา ให้ยกทัพมารบ จับได้สมเด็จพระเชษฐา
 แลสมเด็จพระภคินีโย พาไปกรุงเทพพระมหานครทั้ง ๒
 ๑. ศ. ๘๔๘ พระองค์ ครนดิ้งศิริราช ๘๔๘ (พ.ศ. ๒๐๒๘) บรมเมษ
 พระชันษาได้ ๕๐ ปี พระองค์มีพระราชบุตรกับพระแม่นาง
 เทพยขณาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนาม เจ้าพระยาจันทราชา
 แล้วพระองค์เสด็จไปบรรพพระสารีริกธาตุที่ภูเขาสันธก
 ครนเสด็จกลับคืนสู่พระนครกรุงพนมเปญ พระองค์ได้
 ๑. ศ. ๘๖๖ ช้างเผือกช้างหนึ่ง เป็นมงคลเมือง ลุคศิริราช ๘๖๖
 (พ.ศ. ๒๐๔๖) บวชก เสด็จสู่สวรรคต พระชนมายุ
 ได้ ๕๘ พรรษา อยู่ในราชสมบัติได้ ๓๗ ปี ฯ

๓ ทรงในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่เรื่องดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในพระ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ จึงเจ้าพระยาบางมชตยราชาซึ่งประสูตรเมื่อข
 มเสง ถึงบชวตพระชันษาได้ ๓๒ พรรษา ได้เสวยราช
 สมบัติสนองพระราชบิดาอยู่ณเมืองบาสาณ มีการราชา
 ภิเศก (สรงมรธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์
 ทรงพระขรรค์) ทรงพระนามสมเด็จพระราชโองการ
 พระศรีสุคนธบท ราชดิราช รามาธิบดี พระองค์เสวย
 ราชสมบัติได้ ๕ ปี ถึงคักราช ๘๗๐ (พ.ศ. ๒๐๕๓) บมโรง
 พระชนมายุได้ ๓๖ พรรษา ฯ

พ.ศ. ๘๗๐

๑ จึงขุนหลวงกอง เป็นบุตรมนตรีมีใจกำเริบ
 (คิดเป็นขบถ) ตั้งตนเป็นกระษัตริย์ในเมืองบาสาณ
 (พระศรีสุคนธบท เสด็จไปประทับอยู่ที่อื่น) ทรงราชย์
 มาถึงคักราช ๘๗๔ (พ.ศ. ๒๐๕๕) บวอก พระชนมายุ
 ได้ ๔๐ พรรษา จึงมนตรีของพระองค์เอง ได้ (ทรยศ)
 ลอบฆ่าพระองค์เสียดที่แม่น้ำสตั้งแสน ฝ่ายเจ้าพระยา
 จันทราชา ผู้เป็นพระราชอนุชาพระศรีสุคนธบท ประสูตร
 เมื่อขมเมย ถึงขมโรง พระชันษาได้ ๒๓ ปี เสด็จ
 หนีไปยังกรุงศรีอยุธยา ฯ

พ.ศ. ๘๗๔

๑ ลคักราช ๘๗๘ (พ.ศ. ๒๐๕๙) บชวต พระ
 ชันษาได้ ๓๓ ปี เจ้าพระยาจันทราชาได้กราบถวายบังคมลา
 สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยากลับคืนยังพระนคร สมเด็จ

พ.ศ. ๘๗๘

พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงโปรดอนุญาตให้กลับไป^๕ จึง
เสด็จกลับมาถึงเมืองโพธิสัตว์ แล้วพระองค์ให้ตั้งค่าย
ประตู่หอรบ ทรงตั้งพระองค์ขึ้นเป็นกระษัตริย์ เสวยราช
สมบัติณเมืองโพธิสัตว์นั้น บรรดาไพร่บ้านพลเมือง ตลอด
ถึงเมืองอัมราพิตุรณบูรพา ก็มายอมเข้าสวามิภักดิ์กับ
พระองค์สืบ ๆ

๑. ศ. ๘๘๔ ๐ ลุคักราช ๘๘๔ (พ.ศ. ๒๐๗๕) บัมโรง

พระองค์เสวยราชสมบัติอยู่ณเมืองโพธิสัตว์ได้ ๕ ปี พระ
องค์มีพระราชบุตรองค์หนึ่งทรงพระนาม พระบรมราชา

๑. ศ. ๘๐๐ ๐ ครนถังคักราช ๘๐๐ (พ.ศ. ๒๐๘๑) บัจอ เสวยราช

สมบัติได้ ๑๓ ปี พระองค์ยกทัพไปรบกับเจ้ากอง ทรงมี
ไชยชนะให้จับเจ้ากองฆ่าเสีย แล้วเสด็จขึ้นมาประทับ
ณเมืองโพธิสัตว์ โปรดตั้งนามคายนี้นว่า ค่ายมีไชย
(ถ้ายันท่ายมีไชย) แล้วพระองค์ได้ทรงสร้างพระพุทธรูป
อิฐรูปพระองค์หนึ่ง ประดิษฐานณเมืองอัมราพิตุร
บูรพา ๆ

๑. ศ. ๘๐๒ ๐ ลุคักราช ๘๐๒ (พ.ศ. ๒๐๘๓) บัชวค

พระชันษาได้ ๕๓ ปี พระองค์ได้เสด็จออกจากค่าย
ยันท่ายมีไชยมาประทับอยู่ณเมืองลงแวก พระองค์มี

๕ ทรงในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระราชดำรัสให้ก่อสร้างพระพุทธรูปปางทำด้วยศิลา พันบนให้
 ภูคินเสร็จแล้ว ใ้ทรงสร้างพระพุทธรูปอัฐิ & พระองค์
 คือ ตอนส่วนของพระพุทธรูปทำด้วยไม้ แลตอนส่วน
 พระบาทพระพุทธรูปทำด้วยศิลา ใ้พระปฤษฎาองค์ใ้
 ใ้พระภักตรอกทั้งสี่ทิศ แลสร้างพระวิหารมีมุขเด็จ
 ทั้ง ๔ ด้าน มียอดอยู่กลาง ฝาผนังประดับกระจกขัดทอง
 แลใ้สร้างพระพุทธรูปไสยาसनันทพาน กับพระพุทธรูป
 องค์ใหญ่ทำด้วยศิลา ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารบนเขา
 พระราชทรัพย์ ฯ

๑ ลุคักราช ๘๐๒ (พ.ศ. ๒๐๘๓) บชวด พระ
 องค์เสวยราชสมบัติได้ ๒๕ ปี สมเด็จพระเจ้ากรุงศรี
 อโยธยาใ้ยกทัพมาตีกรุงกัมพูชาจับ พระองค์ใ้ยก
 ทัพไปรบกับกองทัพไทย มีชัยชนะจับได้ชโยไทยไว้
 เป็นอันมาก ใ้หนีจากนั้นใ้แตกหนีกลับไปยังกรุง
 ศรีอโยธยา พระองค์จึงยกทัพกลับมาประทัยยัง
 ๑.ศ. ๘๑๗ ภายลงแวก เสวยราชสมบัติต่อมาถึงคักราช ๘๑๗
 (พ.ศ. ๒๐๘๘) บเถาะ พระชนษาได้ ๗๐ ปี สมเด็จพระ
 เจ้ากรุงศรีอโยธยา ใ้เจ้าพระยาองค์ราชา ซึ่ง
 เป็นพระเชษฐา (ของพระองค์) ที่ไปอยู่เมืองไทยนั้น

ยกทัพมา มีไพร่พลราวเก้าหมื่น มาถึงเมืองโพธิสัตว์
 พระองค์ได้ยกทัพไปรบกับพระเชษฐา (เจ้าพระยาองค์
 ราชา^๖) ซึ่งนำกองทัพไทยมารบนั้น อนึ่งเมื่อเสด็จ
 ประทับอยู่ในเมืองโพธิสัตว์นั้น มีบรรพเหตุนิมิตร ให้เห็น
 ปรางค์เป็นไชยมงคล คือมีตนโพธิ์ตนหนึ่งได้หายไปเป็น
 หลายนับแล้ว กลับเป็นชนอีกได้ แต่กกังกำนมียอด
 แลใบสกลไสงามชนเหมือนดังแต่ก่อน พระองค์จึงตรัส
 ให้นำอุปเท่ห์นมหากพลเครื่องสักการะไปบูชา แล
 สัมโภชพระศรีมหาโพธิ์ต้นนั้น แล้วพระองค์จึงทรงนำ
 พระราชบุตรกับไพร่พลออกรบ ก็มีไชยชนะเจ้าพระยา
 องค์ราชา ๆ สรรคตณย์เกาะนั้น จับได้ชเลยไทยไว้เป็น
 อันมาก แล้วพระองค์ให้ปลงพระศพพระเชษฐาเสร็จแล้ว
 ได้ทรงโปรดให้จัดเครื่อง ตกแต่งบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์
 นั้นอีก แล้วทรงตั้งนามให้เรียกว่า พระโพธิ์มัญญู
 แล้วพระองค์ทรงให้สร้างพระวิหาร แลให้เอาพานพระศรี
 ของพระองค์กับพานพระศรีของพระเชษฐา (เจ้าพระยา
 องค์ราชา) มารวมกันสร้างเป็นพระพุทธรูป ๒ พระองค์
 ประดิษฐานณวิหารนั้น ทั้งอัฐิของพระเชษฐาก็ให้บรรจุ
 ไว้ในพานนั้นด้วย เสร็จแล้วพระองค์ก็เสด็จกลับคณยงค้าย
 ลงแวก. ๓

๖ ในพระราชพงษาวดาร ว่าชื่อนักพระสุทัน บางฉบับเรียกพระองค์สวรรคโลก
 เรื่องกล่าวไม่ตรงกัน TUDC 28/01/2564

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ เมื่อแผ่นดินของพระองค์ในยุคนั้น การแต่ง
พระองค์ทรงใช้พระสพักยาว ๘ คอก ส่วนบรรดามขมนตรี
ใหญ่น้อย แต่งกายใช้ห่มผ้าสไบยาว ๘ คอก ถอปศ
ไบตาล ขี้แครงนกรรชิ่ง ส่วนคำรับคำชาน ที่ข้า
ราชการเพ็ดทูลกับพระเจ้าแผ่นดินนั้น ใช้คำว่า พระบาท
มะจ๊ะช (พระบาทผู้เป็นเจ้า) ฯ

จ.ศ. ๘๒๘

๑ ลุคักราช ๘๒๘ (พ.ศ. ๒๓๐๘) บขาล พระชน
มายุได้ ๘๐ พรรษา เสด็จอยู่ในราชสมบัติได้ ๕๐ ปี พระองค์
ก็เสด็จสู่สวรรคต จึงพระบรมราชาซึ่งประสูติรับมโรงแ
พระชันษาได้ ๔๗ ปี เป็นพระราชบุตร ได้ขึ้นครองราช
สมบัติสนองพระราชบิดาค่ายลงแวกในบขาลนั้น ได้มี
การราชาภิเศก ถวายพระนาม เป็นสมเด็จพระราช
โองการ พระบรมราชารามาธิบดี ทรงตั้งพระราชวงษ์
ใหญ่ฝ่ายในเป็นพระอรรคมเหษี ทรงพระนาม สมเด็จพระ
ภักวดี กับพระองค์มีแม่นาง (พระสนมกำนัล) แลพระ
ราชบุตรบริวาร (อันอีกหลายคนแลหลายองค์) ฯ

จ.ศ. ๘๓๒

๑ ลุคักราช ๘๓๒ (พ.ศ. ๒๓๑๓) บมเมียบ
พระชันษาได้ ๕๑ พรรษา เสวยราชสมบัติอยู่ณค่าย
ลงแวกได้ ๕ ปี พระองค์ได้เสด็จไปประทับอยู่ที่เมือง
กำปงกระสัง แล้วเสด็จยกกองทัพไปตีเมืองนครราชสีมา
ซึ่งเป็นเขตแดนของกรุงศรีอยุธยา ได้ชเลยเป็นอัน
มากแล้ว ก็เสด็จกลับคืน

๑ เมื่อขมเมียนเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ได้
 แต่งขุนนางลาว ๒ คน พร้อมยกไพร่พลพันหนึ่ง ให้นำ
 ช้างใหญ่ช้างหนึ่งส่ง ๘ คอกมาชวนชนพินันท์ มีขอ
 สัญญาว่า ถ้าช้างช้างเมืองไหนแพ้ จะเอาเมืองช้างนั้น
 เป็นเมืองชน พระองค์จึงให้แต่งช้างของพระองค์
 ส่ง ๘ คอกเหมือนกัน ออกไปชนกับช้างเจ้ากรุงลาว
 ช้างพระองค์มีไชยชนะแก่ช้างของเจ้ากรุงลาว จึงให้ยก
 ไพร่พลลาวไว้ ปล่อยให้แต่ช้างกับความฉุนนั้นกลับไป
 เจ้ากรุงลาวก็มีความโกรธเป็นอันมาก ฯ

พ.ศ. ๒๓๓๓

๑ ลักก์ราช ๒๓๓ (พ.ศ. ๒๑๑๔) ขมแม่ พระ
 เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต จึงยกกองทัพมาทางบกแล
 ทางน้ำ คือให้อุปราชคุมกองทัพมาทางเรือทางหนึ่ง
 ล้วนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ทรงเป็นจอมทัพยกมา
 ทางบก ครั้นทัพทั้ง ๒ ไ้มาถึงเมืองพระประสพเขตร
 เมืองสนอก ซึ่งเป็นเขตรแดนของเขมรแล้ว ก็ไ้
 ประทะกับกองทัพเขมร ซึ่งสมเด็จเจ้าอยู่หัวเป็นจอมทัพ
 ไ้ทรงยกไพร่พลมาตั้งรับกองทัพลาวนั้น ไ้รบกัน
 เป็นสามารถ พระองค์มีไชยชนะแก่ลาว เจ้าลาวหนี
 รอดไปไ้ จับไ้แต่ชเลยลาวไว้เป็นอันมาก แล้วยก
 เสกกลับคืนสู่พระนคร ฯ

พ.ศ. ๒๓๓๔

๑ ลักก์ราช ๒๓๔ (พ.ศ. ๒๑๑๕) ขวอก พระเจ้า
 กรุงศรีสัตนาคนหุตไ้ทรงแต่งให้เจ้าอุปราช ยกกองทัพ
 28/01/2564

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เรือมาทางน้ำอีก ครั้นกองทัพลาวมาถึงเกาะเจ้าราม
ได้ประทะกบฏกองทัพเรือของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จทรง
เรือพระที่นั่งประคองกระจากเป็นจอมทัพ พร้อมด้วยเรือรบ
ของมขมนตรีเสนาแลไพร่พลเป็นอันมาก มากอวยชัย
ทัพอุปราชลาวณที่นั้น ได้กระทำยุทธนาการรบกันเป็น
สามารถ ทัพเรืออุปราชลาวสู้รบต้านทานกบฏกองทัพเรือ
ของพระเจ้าอยู่หัวมิได้ ก็พากันแตกหนีไป จับได้
ชเลยลาวไว้เป็นอันมาก จึงทรงขนานนามตำบลที่พระองค์
ได้มีไชยชนะแก่กองทัพลาวนั้นว่า ตำบลลาวเรือหัก
แล้วเสด็จกลับคืนสู่ค่ายลงแวก ฯ

๑. ศ. ๘๓๘ ๑. ลุคักราช ๘๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๘) บัชวค สมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชรามธิบดี ได้เสวยราชสมบัติที่ค่าย
ลงแวกได้ ๑๓ ปี พระชนมพรรษาได้ ๕๗ ก็เสด็จสู่สวรรคต
จึงพระสัตธา ซึ่งเป็นพระราชบุตร ประสูติเมื่อขลุ
พระชันษาได้ ๒๔ ปี ได้ขึ้นครองราชสมบัติสนองพระราช
บิดาในบัชวคนี้ ทรงราชาภิเศกแล้ว ถวายพระนามว่า
พระบาทสมเด็จพระราชโองการ พระบรมราชาธิราชธิบดี
สถิตย์ณค่ายลงแวก พระองค์ทรงตั้งพระราชวงษ์สูงศักดิ์
ฝ่ายใน เป็นพระอรรคมเหษี มีพระนามว่า สมเด็จพระ
พระภักวดีศรีจักรพรรดิราชา พระองค์มีพระราชบุตร
กับพระอรรคมเหษี ๒ พระองค์ (๑) พระไชยเชษฐา

(๒) เจ้าพระยาตุน แลมีพระราชบุตรกับพระแม่นาง
แพงลาวอีกองค์ ๓ ทรงนาม เจ้าพระยาโยม. ฯ

พ.ศ. ๒๒๕๒ ๐ ลুদ্ধิกราช ๒๕๒ (พ.ศ. ๒๑๒๓) บีมโรง
พระชันษาได้ ๒๘ พรรษา พระองค์ให้ยกกองทัพไปตี
เขตรแดนกรุงศรีอยุธยาให้ไชยชนะ กวาดต้อนได้
ครอบครัวมาบ้าง แล้วนายทัพนายกองก็นำมาถวาย
พระองค์ ฯ

พ.ศ. ๒๒๕๖ ๐ ลুদ্ধิกราช ๒๕๖ (พ.ศ. ๒๑๒๗) บีมอก เสวย
ราชสมบัติได้ ๕ พรรษา พระชนมายุได้ ๓๒ ปี พระองค์
ทรงสยพระราชฤไทยในพระราชบุตรทั้ง ๒ จึงทรงเค็ก
ให้เป็นกระษัตริย์ชนครองราชสมบัติเป็น ๓ องค์กับพระองค์
พระราชบุตรองค์ที่ประสูติบีมอก พระชันษาได้
๑๓ พรรษา ได้ราชาภิเศก ถวายพระนามว่า พระไชย
เชษฐาธิราชรามาศิขิต

พระราชบุตรองค์นี้เองประสูติบีมอก พระชันษา
ได้ ๕ พรรษา ได้ราชาภิเศก ถวายพระนามว่า
พระราชโองการ พระบรมราชาธิราชรามาศิขิต ฯ

พ.ศ. ๒๒๕๒ ๐ สมเด็จพระบรมบพิตรทั้ง ๓ พระองค์ ได้ทรง
ราชย์รวมกันต่อมา ลুদ্ধิกราช ๒๕๒ (พ.ศ. ๒๑๒๓)
บีมอก จึงสมเด็จพระนเรศวรกระษัตริย์เมืองไทย ใช้

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

หมอบ ๒ คนผู้ซึ่งรู้ศิลปวิทยาการในการบรรจุกฤตียาคูณให้
ถอบวชเพศเป็นสงฆ์ขึ้นไปเมืองลาว แล้วลงมายังกรุง

๑. ศ. ๘๕๓ กัมพูชา สำนักอภัยกับสมเด็จพระสังฆราช ลุคักราช ๘๕๓
(พ. ศ. ๒๓๓๔) ขเถาะ พระสงฆ์สองรูปนั้นกระทำ
กฤตียาคูณ พระองค์ใดถูกคุณกฤตียาคูณของเขา พระ
สติสิ้นแปร เสวยแต่น้ำจืดทุกวันทุกคน พระองค์
ทรงให้นำพระพุทธรูปอัฐิรัศทั้ง ๔ องค์ไปเผาไฟแล้ว ให้
เอาถ่านขี้เถ้าไปบรรจุในพระวิหาร (วัดอะโรตันลขัมมิได้
กล่าว) ฯ

๑. ศ. ๘๕๔ ๐ ลุคักราช ๘๕๔ (พ. ศ. ๒๓๓๕) บัมโรง
พระสงฆ์หมอบกฤตียาคูณทั้ง ๒ รูปนั้น ได้มีหนังสือลอบ
ส่งข่าวคราวประพฤติเหตุไปยังเมืองไทย ฯ

๑. ศ. ๘๕๕ ๐ ลุคักราช ๘๕๕ (พ. ศ. ๒๓๓๖) บัมเสง
พระชันษาได้ ๔๑ พรรษา เสวยราชสมบัติได้ ๑๘ ปี
เวลานั้นน้ำในอ่างกัแห่งงวด ไม่มีน้ำตักกินอ่างเลยแม้
แต่สักหยด ส่วนอ่างเป่ล่านนั้นก็มีการเอียงไปข้างทิศ
ตะวันตก (ทิศนั้นหมายความว่า กรุงศรีอยุธยา) ฯ

๐ ครั้นอยู่ต่อมาถึงเดือนอ้าย (ในบัมเสงนั่นเอง)
สมเด็จพระนเรศวรกระษัตริย์เมืองไทย ได้ทรงกรีธาทัพ
มีไพร่พลถึงสามแสน ยกมาตั้งปลายแดนเมืองพระ

ตะบอง ออกญามโนไมตรีจึงมีหนังสือบอกข่าวเรื่อง
 กองทัพไทยที่ยกมาไปถึงออกญาจักรี เพื่อให้ นำความ
 กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ เมื่อทรงทราบ
 แล้วโปรดให้มีสาตราตอบชี้แจงไปยังออกญามโนไมตรี
 มีข้อความว่า อย่าให้รบกับกองทัพไทย จึงเปิดทาง
 ให้กองทัพไทยเดินเข้ามาเถิก จึงสมเด็จพะอนุชา
 (พระนามอะไรในต้นฉบับมิได้กล่าว) รัชสั่งให้ออกญา
 จักรีมีหมายประกาศไปให้บรรดาเจ้าเมืองกรมการที่อยู่ตาม
 ราชทาง ตั้งแต่เมืองลเวียเอีย จนตลอดถึงเมือง
 โพลีสัตว ให้กวาดต้อนครอบครัวซึ่งอยู่ตามสองข้างทาง
 ที่กองทัพไทยจะยกมานั้น เข้ามารอคอยอยู่ข้างนอกค่าย
 ลงแวกจนสิ้น แล้วการสั่งให้มุขมนตรีเสนาเสนาจก
 เตรียมเครื่องสาตราวุธพร้อมด้วยช้างม้าให้รออยู่ข้างนอก
 ค่าย ครั้นพระราชโองการ พระบรมราชา ทรงทราบว่า
 สมเด็จพะพระนเรศวรได้เสด็จกรีธาทัพมาจนจะถึงค่ายลง
 แวกแล้ว พระบรมราชาได้เสด็จขึ้นทรงช้างพระที่นั่ง
 ออกจากค่ายลงแวก พร้อมด้วยมุขมนตรีเสนาเสนา
 ฝายน่าฝายในไพร่พลครอบครัวที่ตามเสด็จพากันออกจาก
 เมืองไป ครั้นเดินทางมามีท้าวใด ก็ได้ประทะพบกับ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

กองทัพสมเด็จพระนเรศวร บรรดาไพร่พลพากันตกใจ
แตกหนีกระจัดกระจายไป ส่วนพระองค์พระบรมราชาได้
เสด็จหนีไปลงเรือพร้อมกับพระราชบุตรแลพระอรรคมเหษี
ข้ามไปประทับอยู่ณเมืองเสร์ยสนทอร์ (ศรีสุนทร) ๕ ๗

๑ ส่วนสมเด็จพระนเรศวร ก็เสด็จเข้าไปในค่าย
ลงแวก ไทพระศรีสุริโยพรรณ ซึ่งเป็นพระราชอนุชา
กับพระราชบุตร แล้วให้เก็บรวบรวมพระราชทรัพย์ด้วย
แล้วไทพระศรีไชยเชษฐ ซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชาอีกด้วย
แลไทมุขมนตรีบางคนพร้อมกับเครื่องศาสตราวุธ ให้เก็บ
รวบรวมไว้ณที่ส่วนหนึ่ง แต่พระขรรค์สำหรับราชย์แล
บรรดาเครื่องสิ่งซึ่งเป็นของสำหรับพระขรรค์นั้น มีปโรหิต
นำหน้ารอดพ้นไปได้ ๗

๑. ศ. ๑๕๖ ๑ ลุคักราช ๑๕๖ (พ.ศ. ๒๑๓๗) บมเมียบ พระ
ศรีสุริโยพรรณพระชันษาได้ ๓๘ ปี แต่ส่วนพระไชยเชษฐ
นั้นพระชันษาเท่าใดไม่ปรากฏ กองทัพไทยไทพาพระองค์
ไปยังกรุงศรีอยุธยาในบมเมียนั้นเอง แต่ส่วนพระ
เชษฐาประทับอยู่ณเมืองเจิงเปร์ย (ต้นข่า) เห็นว่าสมเด็จพระ
พระราชโองการบรมราชา ไทเสด็จไปประทับอยู่เมือง

เสวยสนทน์แล้ว ให้ขอพระราชทานทัพ ๒ จากพระองค์
พระองค์ก็ทรงโปรดให้ แต่ส่วนพระองค์กับพระอรรคมเหษี
แลพระราชบุตรไท้เสด็จไปประทับอยู่เมืองลาว (ในตอน
ตรงนี้ไม่มีใครจะได้ความดี) ฯ

จ.ศ. ๘๕๗ ๑ ลักก์กราช ๘๕๗ (พ.ศ. ๒๓๓๘) บีมแม พระ
เชษฐาซึ่งประทับอยู่ที่เมือง เจียงเป็รีย ไต่ยกทัพมาช่วยได้
ไทยให้ออกจากเมืองเขมรไป^{๑๐} ฯ

จ.ศ. ๘๕๘ ๑ ลักก์กราช ๘๕๘ (พ.ศ. ๒๓๓๙) บีมอก ทรง
ราชย์ได้ ๓ ปี พระชันษาได้ ๕๒ มีฝรั่งสองคนพี่น้อง
มาจากเมืองลาว ฝรั่งสองคนนี้ พระราชโองการซึ่งเสด็จ
ไปอยู่เมืองลาวนั้น ไต่ขอเขาเป็นบุตรบุญธรรม ครั้น
ฝรั่งสองคนนั้นมาถงพระเชษฐาที่ประทับอยู่ณเมือง เจียงเป็รีย
พระองค์ทรงคิดจะฆ่าเสีย แต่ฝรั่งทั้งสองจึงมาฆ่าพระเชษฐา
ที่เมือง เจียงเป็รีย ถึงซึ่งทวงคดีเสียก่อน ส่วนพระราช
โองการ พระบรมราชา กับพระราชบุตรผู้พี่ซึ่งประทับ
อยู่เมืองลาว ทรงพระประชวร แลวกัสโรคตในเวลา
นั้นด้วย ฝรั่งจึงจ้างคนเขมรให้ไปอัญเชิญพระราชโองการ

จ.ศ. ๘๕๙ ซึ่งเป็นพระราชบุตรพี่น้องมาจากเมืองลาว เมื่อลักก์กราช ๘๕๙
(พ.ศ. ๒๓๔๐) บรกา พระชันษาได้ ๓๘ ปี พระองค์
เสด็จมาประทับทรงราชย์อยู่ที่เมือง เสวยสนทน์ ฯ

๑๐ ในพระราชพงษาวดารว่า ให้มาอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระนเรศวร ขอเป็น
ประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑. ศ. ๙๖๑ ๐ ลุคักราช ๙๖๑ (พ.ศ. ๒๓๔๒) บั๊กญู ทรง
 ราชย์ได้ ๓ ปี พระชันษาได้ ๒๑ พระองค์ได้เสด็จยก
 กองทัพไปตีเมือง ถโโขงขมม (คือคัง) ขณะนั้นมี
 งาม ช่อ โยระ กั๊กแซกช่อ ล็อกสะมะนา ลอบพิฆาฏ
 ฆ่าพระองค์เสีย จึงเจ้าพระยานวง ซึ่งเป็นสมเด็จพะ
 บิตลาได้ขนทรงราชย์อยู่เมือง เสรียสนทอร์ ฯ

๑. ศ. ๙๖๒ ๐ ลุคักราช ๙๖๒ (พ.ศ. ๒๓๔๓) บั๊กญู มี
 ราษฎรคนหนึ่งช่อ แก้วพระเพลิง เป็นขบถตั้งตนขึ้นเป็น
 เจ้า แล้วขามมาล้อมจับพระองค์ (เจ้าพระยานวง) ฆ่า
 เสียในบั๊กญูตนเอง จึงเจ้าพระยาแยม ซึ่งเป็นพระ
 ภคินีได้ทรงราชย์ในเมือง เสรียสนทอร์ ในบั๊กญู
 พระชันษาได้ ๒๑ ทรงพระนาม สมเด็จพะแก้วฟ้า ฯ

๑. ศ. ๙๖๓ ๐ ลุคักราช ๙๖๓ (พ.ศ. ๒๓๔๔) บั๊กญู มี
 ราษฎรอยู่หัวเมืองคนหนึ่งตั้งตัวเป็นเจ้า ไม่อ่อนน้อมต่อ
 พระองค์ ๆ ได้ทรงแต่งคนให้ไปจับก็ไม่ได้ตัว เวลานั้น
 บรรดาราษฎรไพร่บ้านพลเมืองไม่อยู่ในระเบียบเรียบร้อย
 ได้ประพฤติกินเป็นโจรผู้ร้ายจับกันชอกกันขายตามอำเภอ
 น้ำใจ บ้านเมืองอยู่ไม่สุขสบาย ตั้งแต่ข่มเสงจนถึงบั๊กญู
 ได้ ๙ ปี ส่วนสมเด็จพะแก้วฟ้า ก็ไปทรงผนวชเป็น
 พระสงฆ์องค์เจ้าเสีย หาได้ทรงกิจการราชการงาน

เมืองไม้ (เมื่อเวลาทรงราชย์อยู่นั้น) ก็พอพระทัยแต่
 ในการยกทัพข้าง จึงสมเด็จพระเทวกระษัตริ (เป็น
 พระโอรส) ให้แต่งพระราชสาสน์ไปกราบทูลสมเด็จพระ
 นเรศวรเป็นเจ้าณกรุงศรีอยุธยา มีข้อความว่า ด้วย
 ตั้งแต่รัชกาลของพระราชโองการ พระบรมราชาที่
 รัชกาลของพระเชษฐา เจิงเป็รย กิติ รัชกาลของสมเด็จพระ
 พระบรมราชาที่ (แลรัชกาลของพระแก้วฟ้ากิติ) ทั้ง ๔
 รัชกาลนั้นบ้านเมืองร่วงโรยไม่บริบูรณ์ บรรดาหัวเมือง
 ใหญ่น้อยเกิดการกำเริบแข็งเมืองเป็นขบถตั้งตนเป็นเจ้าที่
 หลายแห่ง ราษฎรก็ไม่อยู่ในระเบียบเรียบร้อย ประพฤติ
 ตนเป็นโจรผู้ร้ายจับกันชอกันขายตามอำเภอใจ ห้าม
 ผู้ใดจะปราบปรามให้เป็นทีเรียบร้อยไม่ บ้านเมืองร่วงโรย
 สลายสูญมาแต่บัดมเสงถึงบัดนี้ได้ ๘ ปีแล้ว โดยเหตุนี้
 จึงขอรับพระราชทาน พระศรีสุริโยพรรณ จากกรุง
 ศรีอยุธยา เพื่อให้ไปครอบครองบ้านเมือง (ในกัมพูชา
 ประเทศ) ให้ได้อยู่เย็นเป็นสุข (ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระ
 บาท) ต่อไป เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ทรงทราบ
 ข้อความในพระราชสาสน์ดังนั้นแล้ว ก็ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้พระศรีสุริโยพรรณพร้อมด้วยมเหสีแล

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระราชบุตร กับพระศรีไชยเชษฐาซึ่งเป็นพระราชอนุชา
ทั้งบรรดามุขมนตรีไพร่พลซึ่งตามเสด็จไปอยู่ในกรุงศรี
อยุธยาอัน กลับคืนยังประเทศเขมรโดยทางเรือ โดย
ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดสำเภาให้เป็นพาหนะ แลทรง
โปรดให้ขุนนางไทยมาส่งด้วย แต่ส่วนสมเด็จพระไชย
เชษฐาซึ่งเป็นพระราชบุตรผู้พี่นั้น โปรดให้อยู่ในกรุง
ศรีอยุธยาก่อน ฯ

๑ ฝ่ายพระศรีสุริโยพรรณ เสด็จมาโดยทาง
ชลมารค ครั้นมาถึงเกาะสลากेत เมือง เป็รียกระบะซ
(บ้านฝาย) ซึ่งเป็นหัวเมืองขึ้นแก่เมืองปัต จังตำรว
ไชยโยธา นำสั้มักพรรคพวกมาอ่อนน้อมต่อพระองค์ ฯ
โปรดตั้งให้พระไชยโยธา ได้ว่ากล่าวเป็นเจ้าเมือง
เป็รียกระบะซ ครั้นรวบรวมพระบรมวงษานุวงษ์ได้มาถึง
พร้อมเพรียงกันแล้ว ก็มีการราชาภิเศก ถวายพระนาม
เป็น พระราชโองการ พระบรมราชาธิราช รามาธิบดี
ยกพระชาติสัตตราชเป็นพระอรรคมเหษี มีพระนามว่า
พระภักวดีสัตตชาติตามหากระษัตริ ฯ

พ.ศ. ๘๖๔

๑ ลุคักราช ๘๖๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) บัซาล ทรงราชย์
ได้ ๒ ปี พระชันษาได้ ๔๗ จึงเสด็จพระแก้วฟ้า ซึ่ง
ประสูติที่มโงงมาถึงบัซาล พระชันษาได้ ๒๓ ปี (เห็น

จะลาผนวชแล้ว) ใ้ออกมาเป็นคัทรุ คุมพรรคพวกจะ
มาลอบฆ่าสมเด็จพระบิตุลา ๆ พระองค์จับตัวโตกให้พิฆาฏ
(พระแก้วฟ้า) เสียในขัาลนั้นเอง ๆ

๑ ในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช
(พระศรีสุริโยพรรณ) นั้น (การแต่งกาย) พระองค์
ทรงฉลองพระองค์ครุย ส่วนขุนนางข้าราชการใหญ่น้อย
ก็ให้ใส่เสื้อครุยตามตำแหน่งยศ (อย่างแบบที่ใช้อยู่ใน
กรุงศรีอยุธยา) ด้วย แลห้ามมิให้ใช้ห่มผ้าสไบอย่าง
เช่นที่เมืองลงแวกอีกต่อไป ส่วนคำพูดเพ็ดทูลนั้น ใช้
ขานรับว่า พระศรีสรรเพชญ์^{๑๒} สมเด็จพระนารถ ถ้าเป็น
ขุนนางผู้หญิง ใช้ขานรับว่า พระองค์เป็นพระเจ้า
ถ้าพระมเหสี ใช้ขานรับว่า (พระ) แม่ (ผู้เป็นเจ้า) ๆ

๑. ศ. ๘๘๐ ๑ ลุคักราช ๘๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑) บมเม็ย
ทรงราชย์ไ้ ๑๘ ปี พระชนมายุไ้ ๖๓ พรรษา พระองค์
ทรงมอขเวนราชสมบัติให้พระไชยเชษฐาซึ่งเป็นพระเชษฐ
โอรสชนทรงราชย์สนองพระองค์ ๆ

๑. ศ. ๘๘๑ ๑ ลุคักราช ๘๘๑ (พ.ศ. ๒๓๖๒) บมแม่
พระชนมายุไ้ ๖๔ พรรษาเสด็จสู่สวรรคต สมเด็จพระไชย
เชษฐา ผู้ทรงราชย์ไ้เสด็จ (ย้ายราชสำนัก) ไป

๑๒ พระนามนั้นก็เอาออกไปแต่กรุงศรีอยุธยา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ประทับอยู่ที่ตุงกาไสย พระองค์ทรงยกพระแม่นาง
ซึ่งเป็นพระราชบุตรของกระษัตริย์เมืองญวนขึ้นเป็นพระ
อรรคมเหษณ์ มีพระนามว่า สมเด็จพระภาคีศวรสถิต
นอกจากนี้พระองค์มีนางพระสนมกำนัลอื่นอีก คือ นักแม่
นางคู่ มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงนาม เจ้าพระยากร
นักแม่นางทอง มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง สมภพขลุ
ทรงนาม เจ้าพระยาบุรี นักแม่นางขยขา เป็นลาว มี
พระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงนาม เจ้าพระยาจีน ฯ

จ. ศ. ๙๙๓

๑ ลุคักราช ๙๙๓ (พ.ศ. ๒๑๖๕) ยัรกา
ทรงราชย์ได้ ๕ ปี พระชนมายุได้ ๕๓ พรรษา พระเจ้า
ไผทนา เจ้าเมืองไทย^{๑๓} ได้ยกทัพมาถึงภูเข่า จึงทาง
พระองค์ได้ยกทัพไปรบมีไชยชนะแก่เจ้าเมืองไทย ๆ หนี
รอดไป จับได้แต่ไพร่พลไว้มาก จึงให้เรียกไทย
(ที่จับได้เป็นชเลย) ว่า ไทยจังกาง ฯ

๑๓ เรื่องตรงนี้มีในพระราชพงษาวดาร แต่พบจดหมายเหตุต่างประเทศ ทำให้เข้าใจว่าเคลื่อนคลาตทั้ง ๒ ฝ่าย เรื่องที่จริงนั้นเป็น ๒ ตอน คือเมื่อพระศรีสุพรรณ
มาราชครองกรุงกัมพูชานั้นเกิดวิวาทกับพระยาอ่อน สมเด็จพระนเรศวร ฯ โปรด
ให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จไประงับ ในพงษาวดารฉบับนี้ที่เรียกว่า ไผทนา
คำนี้คือ ฝ่ายนำ หมายความว่าสมเด็จพระเอกาทศรถ ตรงกับพระราชพงษาวดารฉบับ
หลวงประเสริฐ แต่คราวนั้นไม่ได้รับกับไทย มาปรากฏทั้งในจดหมายเหตุฝรั่ง แล
ยี่บุนั้นต้องกันว่า เมื่อพระศรีสุพรรณมาราช พินาไลย พระไชยเชษฐาได้ทรงราชย์
ประจวบสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมขึ้นเสวยราชย์ในกรุง เขมรแขวงเมือง กองทัพไทย
ยกไป เขมรตีแตก

พ.ศ. ๒๒๕๕ ๑ ลุคักกราช ๒๒๕๕ (พ.ศ. ๒๓๖๕) บ้าง เจ้า
อุปราชเมืองไทยได้ยกทัพมาทางเรือ พระองค์ให้ยกทัพ
ไปรบ แต่ไม่ไต่รบกัน เจ้าอุปราชเมืองไทยได้ยกทัพ
กลับคืนไปแล้ว^{๑๔}

พระองค์ได้ทรงสร้างพระเจดีย์องค์หนึ่ง ประดิษ
ฐานอยู่บนเขาพระราชทรัพย์ ทรงตั้งนามว่า พระเจดีย์
ไตรตรังษ์

ในรัชกาลของพระองค์ ได้ทรงให้ใช้คำเพ็ด
ทูลขานรับว่า สมเด็จพระนารายณ์นเรนทร ๓

พ.ศ. ๒๒๕๕ ๑ ลุคักกราช ๒๒๕๕ (พ.ศ. ๒๓๖๐) บ้าง
ทรงราชย์ได้ ๑๐ ปี พระชนมายุได้ ๕๕ พรรษา เสก
สู่สวรรคต สมเด็จพระอุไทยซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช
ได้ทรงครองราชย์ แต่พระองค์ทรงเป็นสมเด็จพระ
อุปโยราช (มีพระอิศริยยศ) ใหญ่ยิ่ง (กว่าพระมหาราช) ^{๑๕}
ถวายพระนามเป็น สมเด็จพระปฐมสุริยวงษ์ราชา เพ็ดทูล
รับขานว่า พระกรุณานเรนทร

อนึ่งพระไชยเชษฐา พระราชบุตรของพระบรม
ราชา เมื่อกำลังแวกแตก (ครั้งสมเด็จพระนเรศวรเป็น

๑๔ กองทัพไทยคราวนี้ยกไปในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีในจดหมายเหตุฝรั่ง แต่ในพงษาวดารนี้ยังหลงว่า สมเด็จพระเอกาทศรถ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เจ้ายกกองทัพไปตี) ไปได้ไปประทับอยู่ในเขตรเมืองขวิบูลย์
นั้น ไปได้เสด็จกลับมา เป็นสมเด็จพระมหาอุปราช ฯ

๑ ส่วนพระบรมขพิตรที่ครองราชสมบัตินั้น คือ
เจ้าพระยาสุร พระชันษาได้ ๒๕ ปี พระองค์ได้ขึ้น
ครองราชย์สนองพระองค์พระราชบิดา ถวายพระนามว่า
พระบาทสมเด็จพระราชโองการ พระศรีธรรมราชา
รามธิบดี เสด็จสถิตย์อยู่ยังเกาะโคก (เกาะน้ำเต้า) ใช้คำ
เพ็ดทูล รัชชานว่า พระราชสมภารพระบารมีวิเศษ ฯ

จ.ศ. ๙๙๒

๑ ลุคักราช ๙๙๒ (พ.ศ. ๒๓๗๓) บมเมียบ
ทรงราชย์ได้ ๔ ปี พระชันษา ๒๗ พระองค์ได้เสด็จ
ยกกองทัพไปตีเมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นเขตแขวง
ของกรุงศรีอยุธยา กวาดต้อนได้ครอบครัวคนไทย
บ้างแล้ว พระองค์ก็ยกทัพเสด็จกลับคืนสู่พระนคร^{๑๕} ฯ

จ.ศ. ๙๙๖

๑ ลุคักราช ๙๙๖ (พ.ศ. ๒๓๗๗) บจอ ทรงราชย์
ได้ ๘ ปี พระชันษาได้ ๓๖ พระองค์เกิดรบกันกับพระ
บรมราชาซึ่งเป็นพระบิดา ๓ รัชชนะ ใต้พิภพพระองค์
ถึงทวงคตเสียในบั้นอนันต์เอง ฯ

จ.ศ. ๙๙๗

๑ ลุคักราช ๙๙๗ (พ.ศ. ๒๓๗๘) บกุญ พระยานุ
ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ถวายพระนามเป็น สมเด็จพระ

๑๕ ศักราชปีแรกแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่ไม่ปรากฏในพระราช

ราชโองการ พระองค์ทรงราชธาธิราชธิปัตย์ สติตย์
ณอุทงภาไชย เพื่อกทูล รัชชานว่า พระกรุณาวิเศษ ฯ

๑. ศ. ๑๐๐๐ ๑ ลุคักราช ๑๐๐๐ (พ.ศ. ๒๑๘๑) ปีชาล
ทรงราชย์ได้ ๕ ปี มีพวกแขกกลิ้งก่อการกำเริบเป็นขบถ
พระองค์ให้จับตัวได้แล้ว (ลงโทษตามโทษานุโทษ) ฯ

๑. ศ. ๑๐๐๑ ๑ ลุคักราช ๑๐๐๑ (พ.ศ. ๒๑๘๒) ปีเถาะ
ทรงราชย์ได้ ๕ ปี พระชันษาได้ ๒๗ เสกีสัสวรรคต
จึงเจ้าพระยานวงชังเป็นพระราชบุตร สมเด็จพระบรมราชา
ธิราช ขนครองราชสมบัติสนองพระองค์พระเชษฐาธิราช
ถวายพระนามเป็นสมเด็จพระราชโองการ ปทุมราชา
ใช้คำเพื่อกทูลรัชชาน ทั้งเช่นแบบอย่างในรัชกาลของ
สมเด็จพระเชษฐา พระองค์ทรงตั้งนักอังกูญเป็นพระ
อรรคมเหษี นักอังกูญนี้เป็นพระราชบุตรในพระไชย
เชษฐา ซึ่งเป็นพระชนิษุาร่วมพระโอรยกก็เกี่ยวกันกับ
พระองค์ ฯ

๑. ศ. ๑๐๐๒ ๑ ลุคักราช ๑๐๐๒ (พ.ศ. ๒๑๘๓) ปีมะโรง
สมภพพระไชยเชษฐา ฯ

๑. ศ. ๑๐๐๓ ๑ ลุคักราช ๑๐๐๓ (พ.ศ. ๒๑๘๔) ปีมะเส็ง
ทรงราชย์ได้ ๓ ปี พระชันษาได้ ๒๒ เวลานั้นสมเด็จพระ
บรมราชา พระองค์เป็นอุปโยราช มีพระราช
อิศริยยศใหญ่ยิ่ง (กว่ากระษัตริย์ทรงราชย์) ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ครั้นถึงขมแสง พระชันษาได้ ๕๓ เจ้าพระยา
จันท์ ทรงนามเป็นพระสถิตา ได้เป็นคัศรมาล้อมจับ
พระบิตลา แลพระราชอนุชาทั้ง ๒ องค์ พิฆาฏฆ่า
เสียในขมแสงนั่นเอง จึงเจ้าพระยาจันท์ทรงนาม เป็น
พระสถิตา พระชันษา ๒๒ นั้น ได้ขึ้นครองราชสมบัติ
สถิตย์อยู่ณอุทงภาไชย ถวายพระนามว่า สมเด็จพระ
พระราชโองการพระรามาริขิต์ ใช้คำเพ็ดทูลรับขานว่า
พระกรุณาพิเศษ ฯ

จ.ศ. ๑๐๐๕ ๑ ลุคักราช ๑๐๐๕ (พ.ศ. ๒๓๘๖) ขมแม่
สมเด็จพระรามาริขิต์ ได้ทรงถือศาสนาอิสลาม ฯ

จ.ศ. ๑๐๑๘ ๑ ลุคักราช ๑๐๑๘ (พ.ศ. ๒๔๐๐) บรกา ทรงราชย์
ได้ ๑๗ ปี พระชันษาได้ ๓๘ เวลานั้นพระราชวงษ์ซึ่งมี
เรื่องเกี้ยวข้องกับพระองค์คือ นกองค์อม ทรงนามพระ
แก้วฟ้า นกองค์โล้ว ทรงนาม พระปฐมราชา นก
องค์ตน ทรงนาม พระอุไทยราช
พระแก้วฟ้า (นกองค์อม) มีแม่นางคนหนึ่ง
ชื่อนักนางจันท์ เป็นลาว มีราชบุตรองค์หนึ่ง ประสูติ
ขมแม่ พระชันษาได้ ๓๘ ทรงนาม นกองค์นนท์ ฯ

จ.ศ. ๑๐๒๐ ๑ ลุคักราช ๑๐๒๐ (พ.ศ. ๒๔๐๓) บรกา พระชน
มายุ พระราชโองการ พระรามาริขิต์ได้ ๓๘ พรรษา

พระแก้วฟ้า พระชันษาได้ ๒๑ จึงพระมารดาซึ่งเป็นญวน
 นั้น ให้ไปนำกองทัพญวนมารบ จับพระรามาคิดได้
 ให้ใส่กรงนำไปเมืองญวน พระองค์ถึงทวงคตทเมือง
 ญวนนั้น ส่วนพระแก้วฟ้าว่าหายไปใต้น้ำในข้อนั้น
 ญวนจึงยกกองทัพกลับมารบกับพระปฐมราชา แลพระ
 อุไทยราช ฯ

พ.ศ. ๓๐๒๓

๑ ลุคักราช ๓๐๒๓ (พ.ศ. ๒๒๐๒) บุกญ

พระปฐมราชา แลพระอุไทยราชทั้ง ๒ พระองค์ ได้ทรง
 รบมีไชยชนะแก่ญวน ได้คตทญวนแตกกลับคืนไปยัง
 เมืองญวนจนสิ้นแล้ว พระปฐมราชา พระชันษาได้ ๒๖ ปี
 ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ได้ทรงยก นางนกลี ผู้เป็น
 พระภคินีร่วมพระบิดาเดียวกันนั้นขึ้นเป็นพระเทพี แล
 พระองค์มีแม่นางคนหนึ่ง ชื่อ นกนางไทย กับพระองค์
 มีราชบุตรยตรา คือ ๑) เจ้าพระยาโล่ห์ สมภพ
 เมื่อขลุคักราช ๓๐๒๓ (พ.ศ. ๒๒๐๔) เป็นราชบุตร
 ๒) นกองค์เภา เป็นราชบุตร (สมภพเมื่อขลุคักราช
 กล่าว) ๓) นกองค์ชี่ สมภพเมื่อขลุคักราช เป็น
 ราชบุตร ฯ

พ.ศ. ๓๐๓๔

๑ ลุคักราช ๓๐๓๔ (พ.ศ. ๒๒๑๕) บัชวค

ทรงราชย์ได้ ๑๔ ปี พระชันษาได้ ๓๙ พระศรีไชยเชษฐ

28/01/2024

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ทรงพระนามเป็นสมเด็จพระปฐมราชา ซึ่งเป็นพระราช
บุตรเขยนั้น คิดเป็นประจามีตรลอบฆ่าพระองค์ถึง
ทิวศตเสียบ แล้วสมเด็จพระปฐมราชาซึ่งมีพระชันษา
๓๓ ปี ได้ขึ้นครองราชสมบัติออกทรงภษาไชย ส่วน
พระรามธิบดี เป็นสมเด็จพระอุปโยราช ฯ

จ. ศ. ๑๐๓๕ ๑) ลุคักราช ๑๐๓๕ (พ.ศ. ๒๒๓๖) ปีฉลู
สมเด็จพระท้าวสัตรให้แขกชวาลอบฆ่าพระองค์ (สมเด็จพระ
ปฐมราชา) เสียบ จึงยกนักองค์ช (ที่ทรงนาม
ว่าสมเด็จพระแก้วฟ้า) พระชันษาได้ ๒๐ ให้ขึ้นครอง
ราชสมบัติออกทรงภษาไชยต่อไป ฯ

จ. ศ. ๑๐๓๖ ๑) ลุคักราช ๑๐๓๖ (พ.ศ. ๒๒๓๗) ปีชวด
สมเด็จพระรามธิบดี (อุปโยราช) ซึ่งเป็นพระปิตุลา ได้
ทรงนำทัพญวนมารบกับสมเด็จพระแก้วฟ้า (นักองค์ช)
เป็นพระภคินีโย แต่ในปีชวานั้น สมเด็จพระรามธิบดี
ได้ทิวศตเสียบ จึงยกองค์ชซึ่งเป็นโอรสของพระ
แก้วฟ้า (นักองค์อม) แลเป็นพรรคพวกข้างฝ่ายสมเด็จพระ
รามธิบดีนั้น ได้ทรงรับตำแหน่งแทนสมเด็จพระ
รามธิบดีนำกองทัพญวนรบกับสมเด็จพระแก้วฟ้า (นัก
องค์ช) ผู้ทรงราชย์ต่อไป สมเด็จพระแก้วฟ้า
(นักองค์ช) จะสู้รบกับนักองค์ชแลทัพญวนไม่ได้ พระ

- องค์จึงเสด็จออกจากอุทงภาไชย ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ปราสาท (ท่าศาลง) แล้วเสด็จสวรรคตณที่นั้น เมื่อ
 จ.ศ. ๑๐๓๘ คักราช ๑๐๓๘ (พ.ศ. ๒๒๓๘) บัมโรง จึงเจ้าพระยา
 โสรั ประสูตบรมลทรนามเป็นพระไชยเชษฐา เป็นพระ
 อนุชา ไต่ชนทรงราชย์ณเมืองปราสาท ส่นอง
 พระองค์สมเด็จพระแก้วฟ้า (นักรงค์ช) มีพระนามว่า
 พระไชยเชษฐารามาอัคร สติตย์ณเมืองปราสาท ส่วน
 ที่อุทงภาไชยนั้น นักรงค์ชชนทกชนทรงราชย์ ส่นององค์
 สมเด็จพระรามาริขติ (ที่เป็นอุปโยราช) เหมือนกัน ฯ
- จ.ศ. ๑๐๔๑ ๑ ลุคักราช ๑๐๔๑ (พ.ศ. ๒๒๒๑) บัมแม
 สมเด็จพระไชยเชษฐาได้เสด็จออกจากเมืองปราสาท ไป
 ยังเมืองอุทงภาไชย นักรงค์ชที่ผู้ทรงราชย์ที่อุทงภาไชย
 พระชฌษาได้ ๒๕ ปี ไต่หนีไปยังเมืองญวน พระไชย
 เชษฐาก็เสด็จเข้าประทับอยู่ณเมืองอุทงภาไชยต่อไป ฯ
- จ.ศ. ๑๐๔๓ ๑ ลุคักราช ๑๐๔๓ (พ.ศ. ๒๒๒๔) บัรกา
 นักรงค์ชที่ประทับอยู่เมืองญวนพระชฌษาได้ ๒๗ ปี
 มีโอรสองค์หนึ่งทรงนามนักรงค์ชอม ฯ
- จ.ศ. ๑๐๔๕ ๑ ลุคักราช ๑๐๔๕ (พ.ศ. ๒๒๒๕) บัจอ
 นักรงค์ชที่ ไปเกลี้ยกล่อมพวกจีนยกเป็นกองทัพมา
 รบกับพระไชยเชษฐา คัลวงเข้ามาถึงเมืองพนมเปญ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

จนถึงเมืองอุดงภาไชย พระไชยเชษฐาจึงเสด็จออกจาก
เมืองอุดงภาไชย ไปประทับอยู่ที่เมืองตระนุมจริง (ขอนแก่น
คางคาว) ในบัดนั้นเอง พระไชยเชษฐาได้เกณฑ์
กองทัพให้ไปรบกับจีน ซึ่งเป็นพรรคพวกของนักองค
นนท์ ๆ ได้ถอยหนีไปตั้งอยู่ที่เกาะแตง พระไชย
เชษฐาจึงเสด็จกลับคืนมาประทับที่เมืองอุดงภาไชยต่อไป
จ.ศ. ๑๐๔๕ เมื่อศักราช ๑๐๔๕ (พ.ศ. ๒๒๒๖) บัณฑิต ฯ

จ.ศ. ๑๐๔๖ ๑) ลัทธิราช ๑๐๔๖ (พ.ศ. ๒๒๒๗) บัณฑิต
นักองคนนท์ได้เสด็จกลับจากเมืองญวน มาประทับอยู่
ที่เมืองเสวยสนทอร์ ฯ

จ.ศ. ๑๐๔๗ ๑) ลัทธิราช ๑๐๔๗ (พ.ศ. ๒๒๓๐) บัณฑิต
พระชันษาพระไชยเชษฐาได้ ๒๗ พรรษา พระองค์
ทรงพระประชวรเป็นไข้ทรพิษ จึงมอบเวนราชสมบัติถวาย
พระมารดาให้ว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์ชั่วคราว ฯ

จ.ศ. ๑๐๕๐ ๑) ลัทธิราช ๑๐๕๐ (พ.ศ. ๒๒๓๓) บัณฑิต
เจ้าพระยานุรักษ์คิดทรยศเป็นศัตรู หนีไปเข้าเป็นพรรคพวก
กับนักองคนนท์ แล้วคิดจะมารบกับพระองค์ พระไชย
เชษฐาจึงรับราชสมบัติคืนจากพระมารดา ทรงว่าราชการ
แผ่นดินด้วยพระองค์เอง ฯ

จ.ศ. ๑๐๕๓ ๑) ลัทธิราช ๑๐๕๓ (พ.ศ. ๒๒๓๖) บัณฑิต
นักองคนนท์ได้ออกไปชอกกองทัพญวน ให้มารบกับ

พระไชยเชษฐา ๗ ทรงมีไชยชนะ ทัพญวนได้แตก
หนีกลับไปเมืองญวนสิ้น ๗

พ.ศ. ๑๐๕๒ ๑ ลุคักราช ๑๐๕๒ (พ.ศ. ๒๒๓๓) บมเมียบ
พระองค์ไท้จกการราชาภิเศก แลถวายพระนาม
เป็นพระราชโองการพระไชยเชษฐา ยกนักองค์คือเป็น
พระอรรคมเหษี มีพระนามว่า พระภักควคศิรจักรพรรดิราช
มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ประสูติในบมเมียนั้น ส่วน
นักองค์นั้นทซึ่งเป็นข้าศึกของพระองค์นั้น พระชฌษา
ไท้ ๓๗ ปี ก็สิ้นพระชนม์เสียในบมเมียนั้น ๗

พ.ศ. ๑๐๕๔ ๑ ลุคักราช ๑๐๕๔ (พ.ศ. ๒๒๓๕) บวอก
พระไชยเชษฐาทรงมีพระราชบุตรองค์หนึ่งอีก ทรงนาม
นักองค์ตน ๗

พ.ศ. ๑๐๕๗ ๑ ลุคักราช ๑๐๕๗ (พ.ศ. ๒๒๓๘) บกญ
พระชฌษา ๓๕ ปี พระองค์ทรงมอบเวนราชสมบัติ
ถวายแก่สมเด็จพระอุไทยซึ่งเป็นพระภคินีโย ประทับ
อยู่ที่เมืองอตุกฏาไชย มีพระชฌษาไท้ ๒๓ ปีนั้น ขน
ครองราชสมบัติ ถวายพระนาม เป็นพระราชโองการ
พระรามธิบดี ส่วนพระไชยเชษฐาเสด็จออกทรงผนวช
ไท้ ๕ วัน แล้วไท้ลาจากผนวช (แต่ยังไม่ทรงรับ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ราชสมบัติคน) พระรามธิบดีได้ทรงราชย์ต่อมา ถึง
 จ.ศ. ๑๐๕๘ คักราช ๑๐๕๘ (พ.ศ. ๒๒๓๘) ปีชวด พระรามธิบดี
 เสด็จสวรรคต จึงสมเด็จพระไชยเชษฐาทรงรับราช
 สมบัติคน ได้ทรงราชย์ต่อมา ฯ

จ.ศ. ๑๐๕๘ ๐ ลุคักราช ๑๐๕๘ (พ.ศ. ๒๒๔๐) ปีฉลู
 จึงสมเด็จพระไชยเชษฐา ให้ไปรักษากองค้อม (ซึ่งเป็น
 โอรสของนักร้องคนนท์ แลเป็นพระภคินีโยของสมเด็จพระ
 ไชยเชษฐา) มาจากเมืองญวน แล้วทรงสถาปนาเป็น
 พระแก้วฟ้า ยกพระราชอิสริยาซึ่งทรงนามพระมหากษัตริ
 ให้เป็นพระชายา มีโอรสองค์หนึ่งประสูติเมื่อขมแม
 ครั้นพระชันษาได้ ๒๓ ปี มีโอรสองค์หนึ่งอีก
 ทรงนามนักร้องชี่ ถวายพระนามเป็นพระสัตถา ฯ

จ.ศ. ๑๐๖๒ ๐ สมเด็จพระไชยเชษฐา ได้ทรงราชย์ต่อมา
 ถึงคักราช ๑๐๖๒ (พ.ศ. ๒๒๔๓) ปีมโรง พระชันษา
 ได้ ๔๐ พรรษา พระองค์ทรงมอขเวนราชสมบัติให้พระ
 แก้วฟ้า (นักร้องค้อม) ซึ่งเป็นพระภคินีโยชนครองราชย์
 แทนพระองค์ต่อไป ฯ

จ.ศ. ๑๐๖๓ ๐ ลุคักราช ๑๐๖๓ (พ.ศ. ๒๒๔๔) ปีมเสง สมเด็จพระ
 ไชยเชษฐาเสด็จออกทรงพระผนวช สถิตย์อยู่ณวัด
 โพธิ์มัญญู ทรงผนวชได้ ๓ วัน ได้ทรงลาจากสิกขาบท
 สมเด็จพระแก้วฟ้าได้ถวายราชสมบัติแก่พระไชยเชษฐาคัน ฯ

๑. ศ. ๓๐๖๔ ๑) ลุคักราช ๓๐๖๔ (พ.ศ. ๒๒๕๕) บั้มเมย
สมเด็จพะไชยเสษฐาทรงมอบเวนราชสมบัติให้แก่พระศรี
ธรรมราชาซึ่งเป็นพระราชบุตร ฯ

๑. ศ. ๓๐๖๖ ๑) ลุคักราช ๓๐๖๖ (พ.ศ. ๒๒๕๗) บั้วอก พระ
ศรีธรรมราชาได้ถวายราชสมบัติให้พระราชบิดาคืน ฯ

๑. ศ. ๓๐๖๗ ๑) ลุคักราช ๓๐๖๗ (พ.ศ. ๒๒๕๘) บั้วกา
สมเด็จพะไชยเสษฐา พระชันษาได้ ๕๖ พรรษา ได้
เสด็จออกทรงพระผนวชอีก ๓ วัน แล้วทรงลาผนวช
ในครั้งนั้นมีพระวงศ์ลาวได้นำไพร่พลมาเข้าสวามิภักดิ์ต่อ
พระองค์เป็นอันมาก ฯ

๑. ศ. ๓๐๗๓ ๑) ลุคักราช ๓๐๗๓ (พ.ศ. ๒๒๕๒) บั้วลู สมเด็จ
พะไชยเสษฐา มีพระชนมายุ ๕๗ พรรษา พระองค์
จึงทรงมอบเวนราชสมบัติให้แก่พระศรีธรรมราชาซึ่งเป็น
พระราชบุตร ให้ครองราชสมบัติสนองพระองค์ต่อไป
ถวายพระนาม เป็นพระราชโองการ พระศรีธรรมราชา
อิราช สถิตย์ณออกงาไชย ฯ

๑. ศ. ๓๐๗๔ ๑) พระราชโองการพระศรีธรรมราชาอิราชมีมเหษี
ทรงนาม นั๊กนางชาติสตรี ถึงบั้มโรงคักราช ๓๐๗๔
(พ.ศ. ๒๒๕๕) ประสตรพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงนาม
เจ้าพระยาจันทน์ มีแม่นางคนหนึ่ง ชื่อ นั๊กนางศรีบุษผา

มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงนาม นกองค์อ้อม ครั้นพระ
 ชันษา (ของพระศรีธรรมราชา) ได้ ๓๐ ปี มีพระราชบุตร
 อีกองค์หนึ่ง ทรงนาม นกองค์สงวน ฯ

๑ พระองค์มีพระราชดำรัสสั่งให้ลาวยกออกจาก
 เมืองขาคี ไปอยู่เกาะเขารามกษัยออกญาราชเศรษฐี
 ลางพวกขกชนไม่ไป แล้วพากันหนีไปเข้าสวามิภักดิ์
 อยู่กับสมเด็จพระแก้วฟ้า ฯ

จ.ศ. ๓๐๗๕ ๑ ลุคักราช ๓๐๗๕ (พ.ศ. ๒๒๕๖) ปีมเส็ง
 เกิดการรบพุ่งกันชน พระราชโองการ พระศรีธรรมราชา
 ธิราชหลักพระองค์ไปอยู่ยังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระ
 แก้วฟ้า ก็ขึ้นครองราชย์ณอุทงกาไชยต่อไป ๑๖ ฯ

จ.ศ. ๓๐๗๗ ๑ ลุคักราช ๓๐๗๗ (พ.ศ. ๒๒๕๘) ปีมแม
 สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ได้ทรงโปรดใช้ให้ขุนนาง
 สยาม ๒ นาย (คือ เจ้าพระยาพลเทพ กับพระยาราชา
 สุกาวดี) กับไพร่พล ๑๕๐๐ คน นำพระราชโองการ

๑๖ ความตอนนี มาเป็นเรื่องในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ใน
 พระราชพงษาวดารแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีปรากฏว่า พวกพระยาเขมร
 อพยพครัวเข้ามาสามิภักดิ์ ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาปรากฏว่า พระเจ้ากรุง
 กัมพูชาถวายช้างเผือก ปรากฏในจดหมายเหตุฝรั่งว่า กรุงกัมพูชาตั้งแขวงเมืองอยู่ได้
 ตลอดแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เข้าใจว่าจะได้กลับเป็นประเทศราชขึ้นกรุงเมื่อ
 ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จึงเป็นมูลเหตุที่สร้างพระนครหลวงขึ้นเฉลิม
 พระเกียรติยศ

พระศรีธรรมราชาธิราชมาปรานีประนอมให้ไปทางไมตรี
 ต่อกันกับสมเด็จพระแก้วฟ้า ครั้นมาถึงเพียงเมืองพระ
 ตะบอง สมเด็จพระแก้วฟ้าออกไม่รับไปทางไมตรี จึง
 ทำนุชนางสยามทั้ง ๒ นาย ก็พาพระราชโองการพระศรี
 ธรรมราชาธิราชกลับไปยังกรุงศรีอยุธยา ฯ

พ.ศ. ๑๐๘๐

๑ ลุคักราช ๑๐๘๐ (พ.ศ. ๒๒๖๓) บ้างอ พระราช
 โองการพระศรีธรรมราชาธิราช กับพระองค์ทองได้
 นำกองทัพไทยมารบกับสมเด็จพระแก้วฟ้าอีกครั้งหนึ่ง แต่
 มิได้ไชยชนะ ก็กลับคืนกรุงศรีอยุธยา^{๑๗} ฯ

พ.ศ. ๑๐๘๔

๑ ลุคักราช ๑๐๘๔ (พ.ศ. ๒๒๖๕) บ้างอ
 สมเด็จพระแก้วฟ้าทรงมอขเวนราชสมบัติให้แก่พระสัตธา
 ผู้เป็นพระราชบุตร ทรงราชย์สนองพระองค์ณอุตงภาไชย
 แล้วยกสมเด็จพระศรีสุชาดาผู้เป็นพระราชบุตรในพระไชย
 เศษฐาให้เป็นพระอรรคมเหษีสมเด็จพระสัตธา ในขณะ
 แหกกลางที่อยู่เมืองนางกะแอก (นางกา) ก่อการ
 กำเริบเป็นขบถ พระองค์ (สมเด็จพระสัตธา) ได้จัดส่ง
 กองทัพให้ไปปราบ มิไชยชนะจับตัวผู้กระทำผิดได้ ฯ

๑ อนึ่งพระราชโองการ พระไชยเชษฐา ผู้เป็น
 สมเด็จพระโอรยาธิราช แลเป็นอุปโยราชใหญ่นั้น ครั้น

๑๗ เรื่องตอนนี้มีในพระราชพงษาวดาร แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระชนมายุถึง ๖๕ พรรษาแล้ว ก็เสด็จสวรรคต ได้
 จักรการถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว สมเด็จพระสังฆราชก็ทรง
 ๑. ศ. ๓๐๘๑ ราชย์ต่อมา ถึงศักราช ๑๐๘๑ (พ. ศ. ๒๒๗๒) บัรกา
 พระชันษาได้ ๒๗ ได้ทรงราชย์แทนพระบิดา ๘ ปี สมเด็จพระ
 พระสังฆราชจึงถวายราชสมบัติคืนพระราชบิดา สมเด็จพระ
 พระแก้วพากรบทรงราชย์ต่อมา ในบัรกา อนุตองภาไชย
 ครั้นพระชนมายุได้ ๕๘ พรรษา มีการราชาภิเศก ถวาย
 พระนาม เป็นสมเด็จพระราชโองการ พระไชยเชษฐา
 ธิราช รามาศิครุข ยอกโลกียะภะวัญนารถ พระองค์
 ทรงราชย์มาได้ ๗ เดือน จึงทรงมอญเวนราชสมบัติให้
 สมเด็จพระสังฆราชผู้เป็นพระราชบุตร ขึ้นทรงราชย์สนอง
 พระองค์อีกอนุตองภาไชย ฯ

๑. ศ. ๓๐๘๒ ๐ ลุศักราช ๑๐๘๒ (พ. ศ. ๒๒๗๓) บัรกา พวก
 ลาวที่อยู่เมืองพระสุทร ขาพนม ก่อการกำเริบ ตั้งตน
 เป็นนักรบญ แล้วฆ่าฟันพวกญวนตายหลายคน สมเด็จพระ
 พระบรมมพิตรทั้ง ๒ พระองค์ ได้ทรงจัดส่งกองทัพให้ไป
 ปรายปราม พวกก่อการวุ่นวายก็สงบลง ฯ

๑. ศ. ๓๐๘๓ ๐ ลุศักราช ๑๐๘๓ (พ. ศ. ๒๒๗๔) บัรกา
 เจ้าเมืองญวน มีความโกรธเคืองด้วยเรื่องคนอยู่ในเมือง
 เขมรได้ฆ่าฟันญวนตายหลายคน จึงยกทัพมากระทำ

การรบกับสมเด็จพระบรมพิตรทั้ง ๒ พระองค์ ๆ ใต้เสด็จ
ออกจากอู่ทองไชยไปประทับอยู่ที่เมืองเข็ยมตรง แขวง
เมืองสนธิก ครั้นที่พญวนกลับแล้ว พระองค์ทั้ง ๒ จึงได้
เสด็จกลับคืนสู่อู่ทองไชย ฯ

จ. ศ. ๑๐๙๔ ๑ ลุคักราช ๑๐๙๔ (พ. ศ. ๒๒๗๕) ปีชวด
เจ้าเมืองญวนได้ยกกองทัพมาอีกครั้งหนึ่ง เสด็จทั้ง ๒
ถอยไปประทับอยู่เมืองเข็ยมกระเขา แขวงเมืองสนธิก
ครั้นที่พญวนกลับแล้ว พระองค์ทั้งสองจึงเสด็จเข้ามา
สถิตย์ณเมืองลงแวก เวลานั้นพระราชโองการ พระไชย
เชษฐา พระแก้วฟ้า เป็นอุปโยราชใหญ่ สมเด็จพระ
พระสัตถาพระราชบุตรเป็นผู้ทรงราชย์ ฯ

จ. ศ. ๑๐๙๗ ๑ ลุคักราช ๑๐๙๗ (พ. ศ. ๒๒๗๘) ปีเถาะ
ใต้ข้างเผือกฟางข้างหนึ่ง มาเป็นศรีพระนคร^{๑๘} ฯ

จ. ศ. ๑๐๙๘ ๑ ลุคักราช ๑๐๙๘ (พ. ศ. ๒๒๗๙) ปีมโรง
พระราชโองการ พระไชยเชษฐา พระแก้วฟ้าทเป็น
อุปโยราชใหญ่นั้น พระชนมายุได้ ๕๖ พรรษา ก็เสด็จ
สู่สวรรคต จึงสมเด็จพระสัตถาผู้เป็นพระราชบุตร ได้
เสวยราชสมบัติแต่พระองค์เดียวต่อมา ฯ

๑๘ ข้างเผือกตัวนี้ส่งเข้ามาถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรุ ขึ้นวางเป็น
พระวิเชียรหัตถ์ฉัตร มีในพระราชพงษาวดาร

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ บัดนี้จะได้กล่าวถึง พระราชโองการ พระศรี
 ธรรมราชาธิราชกับพระองค์ทอง (แล่นกของค้อม) ซึ่ง
 ประทับอยู่กรุงศรีอยุธยา นั้น คือ พระราชโองการ
 พระศรีธรรมราชาธิราช เมื่อพระชันษาได้ ๓๓ พระองค์
 ได้สร้างพระเจดีย์หุ้มด้วยศิลา บัดทองสูง ๙ วา ครั้น
 พระชันษาได้ ๓๕ พระองค์ทรงผนวชได้ ๒ เดือน แล้วทรง
 ลาผนวช ต่อมาอีก ๗ ปี ครั้นถึงพระชันษา ๔๓ ได้ทรง
 ผนวชอีกได้เดือน ๓ แล้วทรงลาผนวช ฯ

๑ ส่วนพระองค์ทองผู้เป็นพระอนุชา ได้ทรง
 สร้างพระเจดีย์หุ้มด้วยศิลา บัดทองสูง ๗ วา แล้วทรง
 ผนวชได้ ๘ เดือน จึงลาผนวช แล้วพระองค์ได้ทรงสร้าง
 พระวิหาร ผูกพัทธสีมา ครั้นพระชันษา ๓๘ ได้ทรงผนวช
 อีก ๘ ปี พระองค์จึงทรงลาผนวช ฯ

๑ อนึ่งนักของค้อม พระชันษาได้ ๒๓ ปี พระองค์
 ทรงผนวชได้ ๓ ปี แล้วลาผนวช ต่อมาอีก ๒ ปี พระชันษา
 ได้ ๒๖ พระองค์ทรงผนวชอีกครั้งหนึ่งได้ ๕ ปี จึงลาผนวช
 พระชันษาได้ ๓๐ ปี จึงสมเด็จพระราชบิดา (พระราช
 โองการ พระศรีธรรมราชาธิราช) ทรงตั้งพระนาม
 พระราชบุตรของพระองค์เรียกว่า สมเด็จพระศรีธรรม
 ราชา แล้วจึงได้กราบถวายบังคมลาพระเจ้ากรุงสยาม ฯ
 ทรงโปรดให้ออกมาเป็นทางไมตรี เพื่อปรานีประนอม

กับพระบรมราชา สมเด็จพระสังฆราช แต่พระบรมราชา
 สมเด็จพระสังฆราช หายยอมเป็นไมตรีด้วยไม่ สมเด็จพระ
 พระศรีธรรมราชา (นักองค์อม) จึงประท้วงค้างอยู่ที่
 เมืองนางรอง แขวงเมืองนครราชสีมา^{๑๕} ฯ

พ.ศ. ๑๐๙๙ ๑ ลูกศักราช ๑๐๙๙ (พ.ศ. ๒๒๘๐) บมเสง
 พระบรมราชา สมเด็จพระสังฆราชทรงราชย์ได้ ๙ ปี
 พระชนมพรรษาได้ ๓๕ พระองค์ทรงแคลงพระทัยใน
 สมเด็จพระศรีสุทธาทาสีซึ่งเป็นพระอรรคมเหษี กับนักองค์
 ไสร์ซึ่งเป็นสมเด็จพระอภัยไทย นักองค์สงวนซึ่งเป็นสมเด็จพระ
 พระศรีไชยเชษฐ แลเจ้าพระยาจันทน์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระ
 พระปฐมราชา ผู้เป็นอนุชาทั้ง ๓ พระองค์ สมเด็จพระ
 พระสังฆราช จึงเสด็จออกจากอุดรฤาไชยไปประทับอยู่ที่
 เมืองพนมเปญ ทรงพระดำริที่จะให้คนมาล้อมจับเจ้า
 ทั้ง ๔ องค์นั้นฆ่าเสีย แต่พระอรรคมเหษีแลพระอนุชา
 ทั้ง ๓ รู้พระองค์ก่อน พระอนุชาทั้ง ๓ จึงเกลี้ยกล่อม
 บรรดาคนที่อยู่ในเมืองลงแวก ชาวเมืองสมัครเข้า
 กับพระอนุชาทั้ง ๓ ล้น ครั้นข่าวนี้ได้ทราบถึงสมเด็จพระ

๑๕ เรื่องตอนนี้อยู่ในพระราชพงษาวดาร แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
 แต่ดูเหมือนพระราชพงษาวดาร จะหลงเอาไปปนเป็นคราวเดียวกันกับเหตุที่เกิดเมื่อ
 จุลศักราช ๑๑๑๐ อีกคราว •

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระสัตถา ๗ จึงยกเป็นกองทัพมารบกับสมเด็จพระอุไทย
 (องค์โล้ว) ๗ รบมีไชยชนะตีทัพสมเด็จพระสัตถาแตก
 กลับคืนไป แล้วพระองค์ไปคอยตั้งสกัดขีไพร่พลที่
 แยกไปตามลำน้ำโดยทางเรอนันไคทั้งสี่ ส่วนพระศรี
 ไชยเชษฐ (องค์สงวน) ไคทรงยกกำลังไปตั้งสกัด
 ทางเมืองบาพนมฟากตะวันออก บรรดาไพร่พลก็ยอม
 สวามิภักดิ์กับพระองค์ทั้งสี่ แลสมเด็จพระปฐมราชา
 (เจ้าพระยาจันท) ไคทรงยกกำลังไปตั้งสกัดข้างฟาก
 ตะวันตก บรรดาไพร่พลที่แตกทัพไปก็ยอมเข้าอยู่ด้วย
 พระองค์ทั้งสี่ แล้วทั้ง ๓ พระองค์ก็ยกทัพตามสมเด็จพระ
 พระสัตถาไป สมเด็จพระสัตถาเห็นเหลือกำลังจะสู้รบ
 ก็พานักองค้อมผู้เป็นพระอนุชาหนีไปประทับอยู่เสียดเมือง
 ญวนแต่เมืองขมแสงนั้น ๗

๑ บัดนี้จะไคยกอนกล่าวถึง พระราชโองการ
 ศัทธิธรรมราชาธิราช สมเด็จพระองค์ทอง แลสมเด็จพระ
 พระศัทธิธรรมราชา (องค์อ้อม) คือ

สมเด็จพระศัทธิธรรมราชา (องค์อ้อม) ไคประทับ
 ค้างที่เมืองนางรอง พระองค์เกลี้ยกล่อมชาวข่าได้
 มากแล้ว ยกมาตีเมืองนคร (คือเสียมราชู) ไคเมื่อ
 ขมแสงนั้น

ฝ่ายพระราชโองการ พระศรีธรรมราชาธิราช
 กับสมเด็จพระองค์ทองซึ่งยังคงประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา
 ในขี้มเสงนั้น ได้กราบถวายบังคมลาสมเด็จพระเจ้า
 กรุงสยาม ๆ ก็ทรงโปรดให้มา พระราชโองการ
 พระศรีธรรมราชาธิราชเสด็จมาทางเรือ มาที่เมืองจันทบุรี
 แล้วเสด็จเลยมาถึงเมืองกำแพง กำปงโสม ส่วน
 สมเด็จพระองค์ทองได้ทรงแยกทางเสด็จมาทางบก มา
 ที่เมืองนางรอง รวบรวมไพร่ชาวบ้านแล้วเสด็จยกตาม
 สมเด็จพระศรีธรรมราชา (องค์อิม) มาที่เมืองนคร
 (เสียมราฐ) แล้วสมเด็จพระองค์ทองเลยเสด็จมา
 ประทับอยู่ที่ใกล้เกาะสำโรงแสน จึงสมเด็จพระมาตุจฉา
 สมเด็จพระอนุชา พระราชบุตรา บุตรี แลพระภคินีโย
 (ที่อยู่เมืองเขมร) มารับพระองค์เข้าไปประทับอยู่ที่
 คลองสำโรงแสน ฯ

๑ ส่วนสมเด็จพระศรีธรรมราชา (องค์อิม)
 ได้เสด็จออกจากเมืองนคร (เสียมราฐ) มาบรรจบ
 พบกันกับพระญาติวงศ์ที่คลองสำโรงแสน เมื่อพร้อมพร้อม
 พระญาติวงศ์แล้ว สมเด็จพระองค์ทองจึงทรงพาพระญาติ
 วงษานวงศ์ทั้งปวงมาประทับที่อุคองภาไชย สมเด็จพระองค์
 ทองจึงให้จกช่างมากับไพร่พลไปรับพระราชโองการ พระ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ศัทธิธรรมราชาธิราช ผู้เป็นสมเด็จพระเชษฐา^๕มาจากเมือง
 กำปงไสม มาประทับอยู่ที่เมืองตรัง แล้วสมเด็จพระ
 พระองค์ทองซึ่ง^๕เป็นพระอนุชา ทรงจัดให้สมเด็จพระอุไทย
 (นักองค์โสรั) ผู้เป็นพระราชบุตร สมเด็จพระศรีไชย
 เชษฐ (นักองค์สงวน) ซึ่ง^๕เป็นสมเด็จพระภคินิยา
 ไปรับพระราชโองการ พระศัทธิธรรมราชาธิราชมาประทับ
 ที่เมืองพนมเปญ แล้วสมเด็จพระมาตุจฉา สมเด็จพระ
 พระอนุชา (องค์ทอง) สมเด็จพระศัทธิธรรมราชา
 (องค์อิม) สมเด็จพระปฐมราชา (เจ้าพระยาจันท์)
 สมเด็จพระราชบุตรแลบรรดาซึ่ง^๕เป็นพระภคินิยา ได้พร้อม
 กันทุกองค์ ไปรับพระราชโองการ พระศัทธิธรรมราชา
 ธิราช จากเมืองพนมเปญ มาสถิตย์ณ^๕ออกดงภาไชย ฯ
 ๑ พระราชโองการ พระศัทธิธรรมราชาธิราช
 ได้ทรงราชาภิเศกอีกครั้งหนึ่ง ถวายพระนามเป็นพระราช
 โองการ พระไชยเชษฐารามาธิบดี พระองค์ทรงยก
 นกนางชาติกระษัตริ เป็นพระอรรคมเหษี ทรงพระนาม
 เป็นสมเด็จพระชาติกระษัตริ
 ทรงตั้งสมเด็จพระองค์ทอง ผู้เป็นพระราชนุชา
 ร่วมพระไทย เป็นมหาอุปโยราช

ทรงยกนักแบน ซึ่งเป็นสมเด็จพะเอกกระษัตริ
 ที่ เป็นพระราชบุตรของพระอนุชา ผู้ร่วมพระบิดาเดียวกัน
 นั้น ให้เป็นพระชายาในสมเด็จพะศรีธรรมราชา ผู้เป็น
 พระราชบุตรของพระองค์

ทรงตั้งสมเด็จพะปฐมราชา (เจ้าพระยาจันท)
 เป็นสมเด็จพะแก้วพา แล้วทรงยกนักองค์บุคย์ ซึ่ง
 ทรงนามเป็นสมเด็จพะอนุชาตีสัตริให้เป็นพระชายา มี
 โอรสองค์หนึ่งเรียกองค์อาจ แล้วถวายพระนามเป็น
 นักองค์ทอง

ทรงยกนักองค์เกา ทรงพระนาม สมเด็จพะ
 มหากระษัตริผู้เป็นพระภคินีในสมเด็จพะสัตถา ให้เป็น
 พระชายาในสมเด็จพะอไทย (นักองค์โล้ว) ผู้เป็นพระ
 ภคินีโยของพระองค์ มีโอรสองค์หนึ่ง ทรงนาม นักองค์

๑. ศ. ๑๓๐๓ ตน ครั้นขมแม่คักราช ๑๓๐๓ (พ.ศ. ๒๒๘๒) สมเด็จ
 พระอไทย เสด็จมีแม่นางคนหนึ่งอีก ชื่อ นกนางรศ
 มีโอรสองค์หนึ่ง ทรงนาม นักองค์ปาง แลมีพระบุตร
 อีกองค์หนึ่ง ทรงนาม นักองค์ม ๗

๑ อนึ่งเมื่อครั้ง พระราชโองการ พระศรีธรรม
 ราชาราช เสด็จประทับอยู่ยังกรุงศรีอยุธยา นั้น พระ
 องค์มีแม่นางไทยคนหนึ่ง ชื่อนกนางรศ มีพระราชบุตร
 ด้วย ๒ องค์ ทรงพระนาม นักองค์หิง ๑ นักองค์ท้วง ๑

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

แลมีพระราชบุตรกับสมเด็จพระชาติกระษัตริ พระอรรค
มเหษีองค์หนึ่ง ทรงพระนาม นกองค์แก้ว แล้วภายหลัง
ถวายพระนามเป็น สมเด็จพระโสภาคกระษัตริ ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระแก้วฟ้า (เจ้าพระยาจันท)

ได้ทรงอยู่กับสมเด็จพระอนุชาติสัตว์ได้ ๕ ปี แล้วพระองค์
สิ้นพระชนม์ สมเด็จพระอนุชาติสัตว์อยู่เป็นม่าย สมเด็จพระ
พระบรมบพิตร จึงทรงโปรดยกให้เป็นพระชายานกองค์หนึ่ง
ผู้เป็นพระราชบุตรของพระองค์ ซึ่งทรงสถาปนาพระนาม
เป็นสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ ฯ

ทรงตั้งนกองค์ทอง พระราชบุตร เป็นสมเด็จพระ
พระแก้วฟ้า แล้วทรงยกนกองค์มี ผู้เป็นพระบุตรใน
สมเด็จพะอุไทย (องค์โล้ว) ให้เป็นพระชายา ครั้น
นกองค์มีทรงครรภ์ สมภพพระราชบุตรกับสิ้นพระชนม์เสีย
จึงสมเด็จพะแก้วฟ้า (องค์ทอง) มีแม่นางอีกคนหนึ่ง
ชื่อนกนางทา เป็นบุตรพระยากระลาโหม ชื่อนิยมน มี
พระบุตรองค์หนึ่ง ประสูติบ่ชอ ทรงนามนกองค์อิ แล
มีโอรสองค์หนึ่งอีก ประสูติบ่ชวต ทรงนามนกองค์ธม ฯ

๑ ส่วนสมเด็จพระศรีไชยเชษฐ (นกองค์สงวน)

พระองค์ไม่มีพระราชเทพีใหญ่ มีแต่พระแม่นาง มีโอรส
๒ องค์ ทรงนามนกองค์นนท์ ๑ แลนกองค์ช ๑ ฯ

จ. ศ. ๑๑๐๒ ๑) ลุคักราช ๑๑๐๒ (พ.ศ. ๒๒๘๓) บั๊วอก ทรง
สถาปนากองกัณฑ์ เป็นสมเด็จพระราม แลทรงเค็ก
สมเด็จพระอุไทย (นักองคัโลร์) เป็นสมเด็จพระมหาอุปราชา ฯ

จ. ศ. ๑๑๐๕ ๑) ลุคักราช ๑๑๐๕ (พ.ศ. ๒๒๘๖) บั๊วญ สมเด็จพระ
มหากระษัตริ ทรงวิวาทกัณฑ์สมเด็จพระอุไทย
(นักองคัโลร์) ซึ่งเป็นพระสวามี ด้วยเหตุพระสวามีไป
ทรงหลงไปรดปรานนางห้ามคนหนึ่ง ซ่อนักเมา สมเด็จพระ
มหากระษัตริ จะทรงทักทานห้ามปรามพระสวามี
สักเท่าใด ก็ไม่ทรงเชื่อฟัง พระองค์ทรงรำคาญไม่สบาย
ในพระไทยเลย จึงได้เสด็จออกไปประทับอยู่ยังปลาย
เขตรแดนเมืองสันอก เรียกเมืองหิมตริง ครั้นเจ้าเมือง
ลาวได้ทราบข่าว จึงให้ขุนนางมาเชิญเสด็จไปประทับอยู่
เมืองลาว ฯ

จ. ศ. ๑๑๐๘ ๑) ถึงคักราช ๑๑๐๘ (พ.ศ. ๒๒๘๙) บั๊วเกาะ จึง
เสด็จสนพระชนม์เสวยที่เมืองลาว

ในบั๊วเกาะ ๑๑๐๘ (พ.ศ. ๒๒๘๙) นี้ ออกญา
นเรนทร์ชอกุต เป็นเจ้าเมืองข่าสักก่อการกำเรียบ ได้
ฆ่าฟันคนญวนล้มตายเป็นอันมาก แล้วตั้งตัวเป็นใหญ่
เกลี้ยกล่อมไพร่พลยกไปถึงเกาะโฮง เข้มแม่สอ
แล้วทำการสู้รบกับกองทัพญวน

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

อนึ่งในรัชกาล ๑๓๐๙ (พ.ศ. ๒๒๙๐) นี้ พระ

ราชโองการ สมเด็จพระศรีธรรมราชาธิราช เสด็จ
 สวรรคต พระชนมายุได้ ๕๗ พรรษา ทรงอยู่ในราช
 สมบัติ (ตอนหลังนี้) ได้ ๑๐ ปี ครั้นถวายพระเพลิง
 พระบรมศพเสร็จแล้ว จึงบรรดามุขมนตรี เสนีเสนา
 แลเจ้าพาทะละหะเอกพร้อมกัน ยกราชสมบัติถวายแด่
 สมเด็จพระมหาอุปโยราช (สมเด็จพระองค์ทอง) ขึ้น
 ครองราชสมบัติต่อไป ถวายพระนามเป็นสมเด็จพระ
 รามาธิบดี ฯ

พ.ศ. ๑๓๑๐

๐ ลุคักกราช ๑๓๑๐ (พ.ศ. ๒๒๙๓) ยี่มโรง

เจ้าเมืองญวนมีความโกรธเคือง จึงแต่งให้แม่ทัพญวน
 คุมไพร่พลเป็นอันมาก พาสมเด็จพระสัตถายกมารบ
 กับออกญานเรนทร์กุด ๆ ต้านทานไม่ได้ก็แตกหนีไป ทฬ
 ญวนมีไชยชนะ ให้เอาไฟเผาเรือรบออกญานเรนทร์
 กุดเสียสิ้น ทฬญวนได้ยกล่องเลยมาจนถึงค่ายพนมเปญ
 เจ้าพาทะละหะเอกเป็นผู้รักษา ทฬญวนตีค่ายนั้นแตก
 แล้วตเลยมาจนถึงค่ายมุขคำพล ถึงเขตรพญาภา จึง
 สมเด็จพระรามาธิบดี ก็ยสมเด็จพระราชบุตรแลพระ
 ภคินีโยภคินียา เสด็จยาตราออกจากบันทายเพ็ชร
 (อุคงภาไชย) ไปยังกรุงศรีอยุธยาในยี่มโรงนั้น ๒๐ ฯ

๑ ฝ่ายกองทัพญวนเมื่อได้ไชยชนะแล้ว ก็จัดส่งสมเด็จพระสังฆราชให้มาประทับอยู่บนพระตำหนักของสมเด็จพระอภัยไทย (ซึ่งเป็นอุปราช เติมทรงนามนักองค์โล้ว) อยู่ข้างทิศตะวันตกขึงปลามาได้ ๖ เดือน จึงออกญากระลาโหมกับออกญาสวรรค์โลกช่ออสู ได้กลับจากตามเสด็จสมเด็จพระรามธิบดี ซึ่งเสด็จไปที่กรุงศรีอยุธยา นั้น มาถึงเมืองโพธิสัตว ได้คิดอ่านเกณฑ์ไพร่พลยกทัพมาสู้รบกับญวน ซึ่งตั้งอยู่ที่ทุ่งสายอังกฤษ (ทุ่งวานเกลบ) มีไชยชนะแก่ญวน แล้วยกติดตามตีชัยไล่ญวนมาจนถึงค่ายบันทายเพชร (อุคงภาไชย) ญวนได้แตกหนีไป ฯ

๑ ฝ่ายนักองค์เอง ซึ่งเป็นพระอนุชาสมเด็จพระสังฆราชประทับอยู่เมืองกำแพงฉิ่ง (ท่าหม้อ) ทรงพระประชวรสิ้นพระชนม์เสียที่เมืองกำแพงฉิ่งนั้น กองทัพญวนจึงนำสมเด็จพระสังฆราชกลับคืนไปเมืองญวน แลสมเด็จพระสังฆราชได้ทวงคืนเสียที่เมืองญวนนั้น ฯ

๑ เมื่อออกญากระลาโหมกับออกญาสวรรค์โลกช่ออสู ยกไพร่พลมารบมีไชยชนะแก่ญวนแล้วก็อยู่เป็นใหญ่ในเมืองบันทายเพชร จึงมีใบบอกขอราชการไปกราบบังคมทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ (สมเด็จพระ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เด็จพระเจ้ากรุงสยาม) ก็ย้สมเด็จพระรามธิบดี ให้ทรง
ทราบเนอความทุกประการ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
ในพระบรมโกษฐ จึงดำรัสใช้ให้สมเด็จพระศรีไชยเชษฐ
(นักองค์สงวน) ออกมายังเมืองบันทายเพชร เมื่อเสด็จ
มาถึงได้ขนครองราชสมบัติในข้มแสง คักราช ๑๑๑๑
(พ.ศ. ๒๒๙๒) ทรงพระนามสมเด็จพระราชโองการ พระศรี
ไชยเชษฐ แล้วทรงตั้งออกญาสุวรรณโลก อูฐ เป็น
เจ้าพาทะละหะ ฯ

จ. ศ. ๑๑๑๒

๑ ลุคักราช ๑๑๑๒ (พ.ศ. ๒๒๙๓) ข้มเมียบ

มีมขมนตรีเสนาข้าราชการหลายคน มีความเกลียดชัง
เจ้าพาทะละหะ (อูฐ) จึงพากันหาความใส่ กรายยังคม
ทลยยงว่า เจ้าพาทะละหะ (อูฐ) เอาใจออกหากจะเป็น
ขบถ สมเด็จพระศรีไชยเชษฐไม่ทันทรงคิด ทรงเชื่อ
ฟังคำขนนางทกรายทลยยง พระองค์จึงดำรัสสั่งให้
โยทมัน กับพวกจามไปล้อมจับตัวเจ้าพาทะละหะ (อูฐ)
แต่เจ้าพาทะละหะ (อูฐ) รู้ตัวก่อน จึงหนีไปกรุงศรี
อยุธยา สมเด็จพระศรีไชยเชษฐจึงทรงตั้งออกญาจักร
ชอเถา เป็นเจ้าพาทะละหะขนแทน ฯ

จ. ศ. ๑๑๑๓

๑ ลุคักราช ๑๑๑๓ (พ.ศ. ๒๒๙๔) ข้มแม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษฐ (พระ

เจ้ากรุงสยาม) ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระรามา
 ธิบดี กับบรรดาเจ้าเขมรทบกองศ์ เสด็จออกมาประทับ
 อยู่ในเมืองเขมรภายหลัง ส่วนเจ้าพาทะละหะ ซอเอก ซึ่ง
 เป็นพระกระษेत्र แลเจ้าพาทะละหะ (อุจู) ก็ไต่ตามเสด็จ
 สมเด็จพระรามาธิบดีมาอยู่เมืองเขมรภายหลังด้วย ครั้น
 มาถึงเมืองเขมรภายหลังแล้ว สมเด็จพระอุไทย (นักองค์โล้ว)
 ไต่กราบถวายบังคมลาสมเด็จพระบิดาไปประทับอยู่ที่เมือง
 นครวัด คึกสร้างแต่พระราชกุศลต่อไป ฯ

พ.ศ. ๑๓๓๔

๑ ลักการาช ๑๓๓๔ (พ.ศ. ๒๒๕๕) บั๊วอก

เจ้าพาทะละหะ เอก ซึ่งเป็นพระกระษेत्रนั้นหาเหตุ
 อยากไต่เป็นใหญ่ คึกกำเรียบใช้ให้หมื่นพรหมซึ่งเป็น
 บุตรไปชักชวนคน ๆ หนึ่ง ซึ่งตั้งชื่อตัวเองว่า คิลย์สวะช
 อยู่ที่เขาสโซล (เขากระเพอม) ให้ยกเป็นกองทัพ
 มาจับสมเด็จพระศรีไชยเชษฐาผู้ทรงราชย์ณบ้นท่ายเพ็ชร
 โดยเหตุอยากไต่ราชสมบัติถวายแด่นักองค์ตน ความ
 เรืองนทรวงทราบถึงสมเด็จพระรามาธิบดี ทรงพระพิโรธ
 มีพระคำรัสว่า พระกระษेत्रเป็นขบถต่อแผ่นดิน พระองค์
 จึงให้จับตัวพระกระษेत्र (เจ้าพาทะละหะ เอก) ฆ่าเสีย
 ที่เขากำแรง พนมสรอง (เขาสง) ฯ

๑ ฝ่ายคิลย์สวะชยกตนขึ้นเป็นเจ้า เรียกว่า

องยอง อ้างอวดตนว่าเป็นพระอนุชาสมเด็จพระลัทธิ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

(ซึ่งทิวคตทเมืองญวน) ศิลป์สวัระชได้คนมือทวน
 ทำชาคนหนึ่งตั้งให้เป็น องคูลราช ให้ชแคว่กันสัณฑ์
 ยกไพรพล ๓๐๐๐ เคษเข้ามาถึงบ้านคัศกระบือ อยู่ข้าง
 ทิศตะวันตกเมืองอุดงภาไชย สมเด็จพระศรีไชยเชษฐ
 จึงดำรัสให้ออกญาพิศณุโลก ซื่อเย้อย (สาม) ให้เป็น
 แม่กองคุมไพร่พลออกไปสู้รบกับศิลป์สวัระชแลองคูลราช
 แต่ต้านทานทัพศิลป์สวัระชแลองคูลราชไม่ได้ จึงดำรัส
 ให้ออกญาวิศาลราชคุมไพร่พลยกไปช่วยรบรบวังทัพ
 ไว้ ครั้นหม่นพรมได้ทราบข่าวว่าสมเด็จพระรามธิบดี
 ซึ่งประทับอยู่ที่เขมรภาย ได้ทรงให้จับพระกระษेत्र
 เอก ผู้บิดาฆ่าเสียแล้วตั้งนั้น ก็เห็นปากองทัพศิลป์สวัระช
 แลองคูลราชกลับมาทเขมรภาย ฯ

๑ สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ (องค์หญิง) กับ
 สมเด็จพระแก้วพา (องค์หญิง) ได้ทรงนำไพร่พลออก
 สู้รบมีไชยชนะ จับได้ตัวศิลป์สวัระชแลองคูลราชใส่กรง
 นำมาถวาย สมเด็จพระศรีไชยเชษฐ (องค์สงวน) ผู้
 ทรงราชย์ณันทายเพชร จึงดำรัสสั่งให้ประหารชีวิต
 ศิลป์สวัระชแลองคูลราชเสียทั้งสองคน ฯ

๑ ในบวอก ๑๑๑๔ (พ.ศ. ๒๒๕๕) นี้ เมื่อปราบ
 ปรามพวกขบถเสร็จแล้ว 28/01/2564
 สมเด็จพระรามธิบดีพร้อม

ด้วยเจ้านายที่เป็นพระราชบุตร บุตรภคินีโย ภคินียา
ได้เสด็จออกจากเขมรมาสถิตย์อยู่ยังบันทายเพชร
(อุตงกาไสย) ทั้งเดิมต่อไป ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระอุไทย (นักองค์โสว์) ประทับ
อยู่นครวัต ได้ ๒ ปี ทรงคิดแต่การสร้างกุศล ครั้นถึง
จ. ศ. ๑๑๑๕ (พ.ศ. ๒๒๗๖) บัรกา พระชนมษาได้ ๕๕ ปี
พระองค์ทรงประชวรพระยอดที่ข้างขวาบรรทมในพระบัฏฐิ
แพทย์ได้รักษาแต่ไม่หาย พระองค์จึงทิวงคตในเดือน ๔
บัรกา นั้น จึงสมเด็จพระรามธิบดี ตรัสใช้ให้มุขมนตรี
ไปนำพระศพมาถวายพระเพลิงที่เมืองบันทายเพชร ฯ

๑. ศ. ๑๑๑๖ ๑ ลุคักกราช ๑๑๑๖ (พ.ศ. ๒๒๗๗) บัจอ สมเด็จ
พระรามธิบดี ทรงสถาปนาให้

(๑) นักองค์ตน ซึ่งเป็นโอรสสมเด็จพระอุไทย
(องค์โสว์) แลเป็นพระราชนัดโตของพระองค์ เป็น
สมเด็จพระอุไทยราชา แทนที่พระราชบิดาซึ่งทิวงคต
ไปแล้วนั้น

(๒) สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ (องค์หิง) เป็น
สมเด็จมหาอุปราช ฯ

๑. ศ. ๑๑๑๗ ๑ ลุคักกราช ๑๑๑๗ (พ.ศ. ๒๒๗๘) บับุญ สมเด็จ
พระไชยเชษฐ ทรงราชย์ได้ ๗ ปี พระชนมายุได้ ๕๖ พรรษา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เสด็จสู่สวรรคต จึงมขมนตรีเสนาเสนาข้าราชการใหญ่น้อย
เห็นพร้อมกัน ยกราชสมบัติถวายคืนแต่สมเด็จพระรามา
ธิบดี ให้ทรงราชย์ต่อไป ฯ

จ. ก. ๑๓๑๘

๑ ลุคักกราช ๑๓๑๘ (พ.ศ. ๒๓๐๐) บัณฺฑู สมเด็จพระ
พระศรีสุริโยพรรณ (องค์หญิง) ซึ่งเป็นมหาอุปราช ให้
ยกกำลังไปล้อมจับสมเด็จพระอุไทยราชา (นักองค์ตน)
จะให้ฆ่าเสีย แต่เจ้าพระยาวรวงษา ซอทย กษัตริย์
พระยาเสนาหอนชิต ซอตอน ได้พาสมเด็จพระอุไทยราชา
(องค์ตน) หนีทันแต่ในเวลากลางคืน ออกเดินทางไป
ยังเมืองเขมม ฯ

๑ ส่วนหม่อมห้ามครอยครวของสมเด็จพระอุไทย
ราชา (องค์ตน) เจ้าพระยาศรีอนชิต ซออวง ได้ควบคุม
พาไปถึงเมืองตระนมเสก (คอนนากแก้ว) ฯ

๑ ในเวลานั้นสมเด็จพระโสรัทศ เสด็จอยู่ที่
เมืองเขมมทรงชนสมยินดี ได้มารับรองสมเด็จพระอุไทย
ราชา (องค์ตน) แลหม่อมห้ามครอยครวเข้าไปพักอยู่
ในเมืองเขมม สมเด็จพระอุไทยราชา (องค์ตน)
ทรงมีความโลมณศยินคียงนั ก จึงขอสมเด็จพระโสรัทศ
เป็นพระบิดาเลี้ยง ฯ

๑ สมเด็จพระโสรัทศ จึงแต่งให้ออกญาโกษา
ชอลา ๑^{TU} ออกญามโนเศรษฐี ซอทอ ๑ และออกญายศ ๑

รวม ๓ นาย เป็นหัวหน้านำไพร่พลยกเป็นกองทัพมา
 เข้ายึดเมืองตริง บันทายมาศ เป็รยกระษัตริ์ นครบริ
 ชาติ ลำโรงทอง ต่ไ้กระทางตลอดมาจนถึงบันทายเพ็ชร
 จึงให้ตั้งทัพจะรบกับพระศรีสุริโยพรรณ (องค์หญิง) ซึ่ง
 เป็นอุปราชต่อไป ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระอุไทยราชา (องค์ตน) ได้
 ขอลาสมเด็จพระโล้รทศยกทัพออกจากเมืองเข็ยม ตาม
 กองทัพออกญาทั้ง ๓ มาภายหลัง เล้ค้จมาถึงกำบัง
 กระสัง ทรงลงเรือพระที่นั่งอย่างเร็ว ไ้พบกับกองทัพ
 เจ้าพระยาศรีอนุชิต (อวง) ๆ จึงนำพระองค์เส้ค้จขึ้นมา
 ตามลำแม่น้ำ เข็ยมจรุก (ปากหมุ) ต่ระทางขึ้นมา
 ตลอดลำน้ำ ต่ไ้ชาวไร่ชาวนาเป็นอันมากแล้ว ต่ตลอด
 ถึงบ้านคลองอำเขอล (คลองเกลอ) บ้านตักวิล (น้ำวน)
 บ้านอันลงสาน (วังสาน) เหล่านั้ ต่ไ้เป็นเมืองชนทุก
 ตำบล จึงยกทัพต่อมาจนถึงเมืองพนมเปญ แล้ว
 ช้ข้ไ้กองทัพสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ (องค์หญิง) ที่ยก
 มาตั้งรบนันแตกกลบคนมายังบันทายเพ็ชร แล้วไพร่พล
 ไ้แตกหนีกระจัดกระจายเอาตัวรอดจากนั้นไปสิ้น ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระแก้วฟ้า (องค์ทวง) ตก
 พระไทยกลัวเขาจะทำร้ายพระองค์ จึงเส้ค้จหนีไปทรง

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ผนวชอยู่วัดสแบง แปลงเพศเป็นพระสงฆ์ เพื่อให้
พ้นมรณโภย ฯ

๑ ส่วนสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ (องค์หญิง)

ซึ่งเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช ทรงตกพระไทยกัว
จึงเสด็จหนีไปเมืองขากะติ จึงมนตรีเสนาบรรดานายทัพ
นายกองพากันตามไปจับพระองค์ได้ แล้วนำไปสำเร็จโทษ
เสียที่เมืองกำปงฉนัง (ท่าหม้อ) ฯ

๑ อินนิกองคันทน์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระรามราชา
แลนิกองคัช ไทหนีไปทรงผนวชอยู่บนพระวิหารไตรย
ในพระราชวังของสมเด็จพระรามาธิบดี ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระแก้วฟ้า (องค์หญิง) ซึ่งได้
เสด็จหนีไปทรงผนวชที่วัดสแบงนั้น มนตรีเสนาทหาร
ของสมเด็จพระอไทยราชา (องค์ตน) ตามไปจับพระองค์
ได้ในพระวิหารวัดสแบงนั้น ให้ลาผนวชออกแล้ว ก็นำ
ไปสำเร็จโทษเสียที่วัดวงกระทาน ฯ

๑ ครั้นสมเด็จพระอไทยราชา (องค์ตน) ได้
ทรงรมมิไชยชนะแก่ปรักษ์ของพระองค์แล้ว ก็เสด็จ
ขึ้นไปเฝ้ากราบถวายบังคมสมเด็จพระรามาธิบดี ผู้เป็น
สมเด็จพระโอยกาธิราชเสร็จแล้ว เสด็จกลับลงมาตรัสสั่ง
ให้ปลุกพลับพลาเป็นที่ประทับพักชั่วคราว อยู่ข้างเหนือ

วัดเจ็ดยี่ใหม่ เสด็จประทับอยู่ได้ ๒ เดือน ครั้นนั้นพระภคินี
 สมเด็จพระอนุชาตีสตรี ซึ่งเป็นพระมเหสี พระศรีสุริโย
 พรรณ (องค์หญิง) ทรงมีความซัดเคืองในพระไทย แล
 ทรงคิดอาฆาตสมเด็จพระอุไทยราชา (องค์ตน) ที่ได้
 พิษามาพระสวามีของพระองค์ จึงทรงเรียกมนตรีผู้ร่วม
 พระไทย ให้คิดอ่านกันกับเจ้าฟ้าทะเลหะ ซอเภา แล
 ออกฉวางษาธิราช ซอโลม ให้ยกไปล้อมจับสมเด็จพระ
 อุไทยราชา (องค์ตน) ฆ่าเสีย แต่สมเด็จพระ
 อุไทยราชา (องค์ตน) ทรงรู้พระองค์ทัน จึงเสด็จ
 จากพลับพลาถ้ำถอยลงมาถึงกำบังหลวง เสด็จลงเรือ
 พระที่นั่งรบสั่งให้จึกเป็นขบวนทัพ แล้วให้กวาดต้อน
 ครอบครัวผู้คนแต่บรรดาซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ก็มาเข้า
 เกลี่ยกล่อมยอมสวามีภักดีเป็นข้าของพระองค์สิ้น แล้ว
 เสด็จล่องเรือพระที่นั่งลงมาที่เกาะโพธิพระบาท ประทับ
 พักอยู่ข้างฟากตะวันตก ในขณะนั้นได้ทรงตั้งให้

(๑) เจ้าพระยาศรีอนุชิต (อวง) เป็นท้าวฟ้า

ทะเลหะ

(๒) เจ้าพระยาวรรวงษา (ทวย) เป็นท้าวมราช

(๓) เจ้าพระยาเสน่หา (ต่อน) เป็นท้าวกร

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

รวม ๓ นายเสร็จแล้ว ทรงให้ยกทัพออกจาก
 โพลีพระบาท ไปรบกับเจ้าพาทะละหะ เภา ๆ ตำบล
 ไม่ได้ก็แตกหนีไป ทั้งบรรดาขุนนางที่เป็นพรรคพวก
 ข้างสมเด็จพระอนุชาติสังขี ก็พากันแตกหนีไม่เป็นอัน
 จะสู้รบ จึงสมเด็จพระรามธิบดี กับสมเด็จพระอนุชาติ
 สังขี สมเด็จพระองค์ทอง นักองคันท ซึ่งเป็นสมเด็จพระ
 พระรามราชา นักองคช ใต้เสด็จออกจากบันทายเพชร
 ไปประทับพักอยู่ที่เมืองโพลีสตว แล้วจับกองทัพแวดล้อม
 ระวังรักษาพระองค์ ฯ

๑ ในขลุ ๑๑๑๙ (พ. ศ. ๒๓๐๐) สมเด็จพระ
 พระรามธิบดีมีพระชนมายุได้ ๖๖ พรรษา พระองค์ทรง
 พระประสูติ แล้วเสด็จสู่สวรรคตที่เมืองโพลีสตวนั้น
 ครั้นถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว จึงบรรดา
 นายทัพนายกองของสมเด็จพระอุไทยราชา (องค์ตน)
 พากันยกทัพตามไปรบที่เมืองโพลีสตวตายแตก ไพร่
 พลหนักระจกปลัดพราย สมเด็จพระอนุชาติสังขีกับ
 สมเด็จพระองค์ทอง ใต้เสด็จหนีไปอยู่ที่ตำบลขเว
 ปลายเขตรแดนเมืองโพลีสตว นายทัพนายกองใต้ตาม
 ไปจับพระองค์ใต้ แล้วจึงนำมาสำเร็จโทษเสียที่เมือง
 กำปงฉนึ่งทั้งสองพระองค์ ฯ

๑ ฝ่ายนักงอนคนนั้น ซึ่งเป็นสมเด็จพะรามราชา
 แลนักงอนอีก ได้หนีจากเมืองโพธิสัตว์ ข้ามลัดไป
 อยู่เมืองสนธิท อาศัยรพพิงอยู่กับเตโชโลม สมเด็จ
 พระอุไทยราชาจึงทรงตั้งให้พระชนะสงคราม ซ่อมูล เป็น
 ออกญาเตโช แล้วให้ยกทัพไปรบกับเตโชโลม รบ
 มีไชยชนะ จับได้ตัวเตโชโลมให้ฆ่าเสีย แล้วล้อม
 จับได้นักงอนคนนั้น นำมาถวายสมเด็จพะอุไทยราชา ๆ
 ดำรัสสั่งให้นำไปสำเร็จโทษเสีย แต่ส่วนนักงอนคนนั้น
 ซึ่งเป็นสมเด็จพะรามราชานั้น จับได้กำลังซึ่งอยู่ในกรุง
 ขณะนั้นมีขุนนางผู้หนึ่ง ซ้อออกญาปารเหตุ ได้ลอบ
 เข้าไปแหกกรงพานักงอนคนนั้น ซึ่งเป็นสมเด็จพะรามราชา
 หนีรอดพ้นไปยังกรุงศรีอยุธยาได้ ๒๓ ฯ

พ.ศ. ๑๑๒๐ ๑ ลุคักราช ๑๑๒๐ (พ.ศ. ๒๓๐๓) ปีชวด
 สมเด็จพะอุไทยราชา (องค์ตน) ประสูติบรมแม่ พระ
 ชันษาได้ ๒๐ พระองค์ชนครองราชสมบัติ มีการ
 ราชภิเศก สรงมูธา สระพระเกษ ทรงพระนารายณ์
 ทรงพระขรรค์ ทรงพระนามพระราชโองการ พระนารายณ์

๒๐ ในพงษาวดารฉบับนี้ ว่า นักงอนคนนั้น ซึ่งเป็นสมเด็จพะรามราชา หนี
 นักงอนคน ซึ่งเป็นสมเด็จพะอุไทยราชาเข้ามาพึ่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อในแผ่นดิน
 สมเด็จพะเจ้าบรมโกษฐ แต่ในพระราชพงษาวดารว่าเข้ามาต่อเมื่อครั้งกรุงธนบุรี
 จึงเป็นเหตุให้พระเจ้ากรุงธนบุรีลงไปตีกรุงกัมพูชา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ราชารามาธิบดี พระศรีสุริโยพรรณ บรมอินทรา มหา
จักรพรรดิราช บรมนารถพระบาทบรมขพิตร เสด็จสถิตย์
เป็นอัครยอศรีสุริยาษฎ์ โสภณชาติวิวงษ์ ดำรงกัมพูชา
มหาอินทปรัตนนคร บวรวิวัฒนวิเวก เอกราชาชาติยาบดินทร์
นรินทรอัครโศภน บรมราชวิสุทธิ จุติชาติวิวงษ์ ทรง
พลาณภาพ องค์อรรคราชา มหามหินทรนรนาถ พระ
บาทบรมขพิตร วิชิตวิไชยไกรรุธม บรมเถกิงถการ
ทรงมีพระราชหฤทัยประกอบด้วย โสภณเจตสิก เตรก
ตรึกนึกในจตุรชัยไทยทาน มีเมตตา กรุณา มุทิตา
อุเบกขา ทรงปราถนาในพระพุทธานุภาพ ๗ ๓ ๗ ๗

พ.ศ. ๑๑๒๓ ๑ ลุคักราช ๑๑๒๓ (พ.ศ. ๒๓๐๒) ยี่เถาะ
พระเจ้ากรุงลาว ได้ให้ขุนนางลาวเชิญพระอัฐิสมเด็จพระ
พระมหากษัตริย์ ผู้เป็นพระราชมารดา นำมาถวาย
พระองค์ จึงเชิญพระอัฐิประดิษฐานบนปราสาทแล้ว
ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระคุณสมเด็จพระมารดา
เสร็จแล้ว จึงให้มิกระบวนแห่นำพระอัฐิไปบรรจุไว้ใน
พระเจดีย์ใหญ่ บนเขาพระราชทรัพย์ ๗

พ.ศ. ๑๑๒๒ ๑ ลุคักราช ๑๑๒๒ (พ.ศ. ๒๓๐๓) ยี่มโรง
พระองค์ทรงพระเมตตาในนักนางวงษ์ จึงทรงตั้งให้เป็น
นักนางขบผาวดี เป็นที่โปรดปรานในพระบาทบรมขพิตร ๗

พ.ศ. ๑๑๒๓ ๑ ถึงขมเส็ง ๑๑๒๓ (พ.ศ. ๒๓๐๔) พระวงษ์
ลาวอยู่เมืองสทิงแตรง ซอ กวัน เป็นพระศรีไชยเชษฐ
ได้นำนักนางแก้วประทุมมา มาถวาย ได้อยู่เฝ้าแหนรัช
ราชการข้างในไคราว ๓ เดือน พระองค์ไม่ทรงโปรดปราน
จึงให้ส่งนักแก้วประทุมมากลับคืนไปยังเมืองลาว ฯ

พ.ศ. ๑๑๒๔ ๑ ถึงขมเมย ๑๑๒๔ (พ.ศ. ๒๓๐๕) พระองค์
ทรงพอพระราชหฤทัยกับพระมหาสังฆราชองค์หนึ่ง นาม
เดิมชื่อ ทิม ได้ดำรงสมณะศักดิ์ เป็นสมเด็จพระสุคนธา
ธิปติ สถิตย์อยู่ณพระอารามวัดสแบง รอยรั้วในพระ
ไตรปิฎกธรรม พระองค์ได้นิมนต์มาให้แสดงพระธรรม
เทศนาทุก ๆ วันพระ แล้วทรงบริจาคน้ำจืดจายถวาย
อยู่เนือง ๆ มิได้ขาด ฯ

พ.ศ. ๑๑๒๕ ๑ ถึงขมแม ๑๑๒๕ (พ.ศ. ๒๓๐๖) พระองค์
ได้เสด็จออกทรงผนวชที่พระอารามวัดเกาะเงินใต้ ๑ วัสสา
(๓ เดือน) แล้วเสด็จทรงลาพระผนวช เวลานั้นมี
ขุนนางมุขมนตรีใหญ่น้อยได้ช่วยโดยเสด็จเป็นอันมาก ฯ

พ.ศ. ๑๑๒๗ ๑ ลุคักราช ๑๑๒๗ (พ.ศ. ๒๓๐๘) บัรกา
นักนางขยผาวดีมีครรภ์ถวนทศมาศ ได้สมภพพระราช
บุตรองค์หนึ่ง ทรงนาม นักองค์เม็ญ พระองค์จึงทรง

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ยกนักษัตรขบผาวดี เป็นพระอรรคมเหษี ทรงพระนาม
สมเด็จพระภักดี พระเอกกระษัตริ ครุจักรพรรดิราช
วรลักษณ อรรคกัลยาณี วุฒิอุทมบรมบพิตร บรรดา
มุขมนตรีน้อยใหญ่ เพื่อกุศลชานริบว่า พระกรุณาพิเศษ
ถ้าเป็นคุณหญิงแลข้าราชการฝ่ายใน เพื่อกุศลชานริบว่า
แม่. ฯ

จ. ศ. ๑๑๒๙ ๑ ลุคักราช ๑๑๒๙ (พ. ศ. ๒๓๑๐) ยุกัญ
นักษัตรแม่ ซึ่งเป็นน้องออกญาบรรณายก ชอช มีครุภ
ถวนทศมาศ ได้สมภพพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงนาม
นักษัตรค้อ ฯ

๑ ในยุกัญ ๑๑๒๙ (พ. ศ. ๒๓๑๐) แล
จุลลักราช ๑๑๒๙ พม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาฯ แดก
เสียกรุงแก่พม่าฯ จับได้พระราชวงษานุวงศ์กระษัตริย์ไทย
แลกวาดต้อนครอบครัวนำจากเมืองไทยไปเมืองพม่าเป็น
อันมาก (ในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓
พระที่นั่งสุริยามรินทร์) เจ้าเสสัง (ศรีสังข์) ออกรบ
แพพม่า หนีจากกรุงศรีอยุธยามาพึ่งพระบารมี พระ
บรมบพิตรณกรุงกัมพูชาธิบคี่ ๒๒ ฯ

พ.ศ. ๑๑๓๐

๑ ลุคักราช ๑๑๓๐ (พ.ศ. ๒๓๑๓) บัชวค
 สมเด็จพระบรมพิตรไต่ทรงยกนักนางอี่ ซึ่งเป็นพระราช
 บุตรสมเด็จพระแก้วฟ้า (องค์ทอง) ขึ้นเป็นพระอรรคมเหษี
 ทรงพระนาม สมเด็จพระภักควที พระศรีสชาดา มหา
 กระษัตริย์ บรมพิตร มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงนาม
 นักองค์เภา ฯ

พ.ศ. ๑๑๓๓

๑ ลุคักราช ๑๑๓๓ (พ.ศ. ๒๓๑๖) บัชลุ
 พระเจ้าตาก (สิน) เป็นบุตรจีนไหหง อยู่ในกรุงศรี
 อโยธยา ไต่รวบรวมกำลังออกรบกับพม่ามิใช่ยชนะ
 ชัยไล่พม่าออกไปจากเมืองไทย แล้วตั้งตนขึ้นเป็นเจ้า
 ในกรุงศรีอยุธยา ไต่ใช้ให้ข้าหลวงนำศฤงคารมาทูล
 สมเด็จพระบรมพิตร พระนารายณ์ราชาธิบดี ณกรุงกัมพูชา
 ให้มีราชสาสน (พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการดอกไม้
 เงินทอง) ไปถวายแก่พระเจ้าตาก เพื่อเป็นทางพระราช
 ไมตรีคูกาก่อน สมเด็จพระบรมพิตรทรงพระดำริห์
 เห็นว่า พระเจ้าตากนี้ เป็นเสมอเพียงแต่บุตรจีนไหหง
 ตระกูลราษฎรสามัญ แลมาตั้งตัวเองขึ้นเป็นกระษัตริย์
 จะให้เรา้นำเครื่องราชบรรณาการดอกไม้ทองเงินไปถวาย
 ยอมเป็นเมืองขึ้นเช่นนี้คูกะไรอยู่ เห็นจะไม่เป็นการ
 สมควร พระองค์จึงไม่ทรงยอมรับเป็นเมืองประเทศราช

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

แก่พระเจ้าตาก บรรดาข้าหลวงเหล่านั้นก็พากันกลับคน
 ยังกองคร้อยททยา นำความชนกราบทูลพระเจ้าตาก
 ทรงทราบข้อความทุกประการแล้ว ก็ทรงพิโรธเป็นกำลัง
 จึงดำรัสใช้เจ้าพระยาสุรสีห์ ซอญญา (คือพระเจ้าอยู่หัว
 วังหน้า ในรัชกาลที่ ๑ กรุงเก่า) ให้เป็นแม่ทัพใหญ่
 นำสมเด็จพระนารายณ์ (นักองค์นนท์) พร้อมด้วย
 นายทัพนายกองไพร่พลเป็นอันมาก ยกทัพมาตั้งนคร
 เสียมราชบุรี ใต้ประตอกองทัพเขมร ซึ่งสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ราชาธิบดี ใต้ทรงใช้ให้ออกญากระลาโหม
 ซอปาง เป็นแม่ทัพ ยกไปรบกองทัพไทยนั้น เมื่อ
 กองทัพทั้ง ๒ ฝ่ายได้ประชันนากันแล้ว ใต้กระทำการ
 รบพุ่งอย่างสาสามารถ แต่กองทัพเขมรสู้กองทัพไทยไม่ได้
 ก็พากันแตกหนี ออกญากระลาโหม ปาง ซึ่งเป็นแม่ทัพ
 ก็ถูกอาวุธตายในท่ามกลางศึก เมื่อกองทัพไทยมีไชย
 ชนะแล้ว ก็ยกทัพกลับคนกรุงธนบุรี^{๒๓} ฯ

๑ ในครั้งนั้นสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิบดี ใต้
 ทรงสถาปนานักองค์ฉิม ซึ่งเป็นพระราชบุตรสมเด็จพระ
 แก้วฟ้า (องค์ดวง) ขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช ฯ

๒๓ ในพระราชพงษาวดารว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าเป็นพระยาอภัย
 รมณูทนต์ กรมพระราชวังบวรเป็นพระยาอนชิตราชา เสด็จทั้ง ๒ พระองค์ พระยา
 โกษาธิบดียกตามไปอีกทัพ ๑ แลครั้งนั้นวัดใต้เมืองพระตะบอง เสียมราชบุรี แล้ว
 ได้ข่าวว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีสวรรคตที่เมืองนครศรีธรรมราช จึงถอยกองทัพกลับ

พ.ศ. ๑๑๓๒

๑ ลุคักราช ๑๑๓๒ (พ.ศ. ๒๓๑๓) ยี่ชาล
 สมเด็จพระโลว์ทศ ผู้เป็นใหญ่ในเมืองเข็ยม ไต้เกณฑ์
 ไพร่พลในเขตรวงเมืองขันทายมาศ เมืองตริง ยก
 เป็นกองทัพไปตีเมืองทุ่งใหญ่ เมืองขันทบุรี จึงพวก
 กองทัพไทย ออกมาสู้รบมีไชยชนะแก่กองทัพสมเด็จพระ
 โลว์ทศ ๆ พ่ายแพ้แก่กองทัพไทย แยกหนทางเครื่อง
 สัตราวุธแลเรอรบเสียเป็นอันมาก จึงพากันล่าถอย
 กลับคืนมายังเมืองเข็ยม ฯ

พ.ศ. ๑๑๓๓

๑ ลุคักราช ๑๑๓๓ (พ.ศ. ๒๓๑๔) ยี่เถาะ
 พระเจ้าตากได้ยกกองทัพมาตีเมืองเขมรอก ในครั้งนั้นได้
 ยกมาเป็นสองทาง คือพระเจ้าตากได้จัดให้เจ้าพระยา
 ยมราชเป็นแม่ทัพใหญ่^{๒๔} คุมไพร่พลยกมาทางบก เดิน
 ทางเมืองเสียมราฐ พระตะบอง แลมาเมืองโพธิสัตวนั้น
 ทางหนึ่ง ส่วนพระเจ้าตากเองได้ทรงเป็นจอมทัพยกมา
 ทางน้ำ พร้อมสรรพไปด้วยเรือรบแลเครื่องสัตราวุธ แล
 นำสมเด็จพระรามราชา (องค์นนท์) มาในกองทัพเรือ
 ด้วย ยกมาทางทะเล ครั้นถึงเมืองเข็ยม ก็ตีเมือง
 เข็ยมแตก สมเด็จพระโลว์ทศสู้รบไม่ได้ ก็หนีออกจาก

^{๒๔} คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ในพระราชพงษาวดารว่า
 ในเวลานั้นเลื่อนจากที่ยมราชเป็นเจ้าพระยาจักรีแล้ว

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เมืองเขมม ไปพักอยู่ที่เมืองตักเซมา (น้ำตา) จึงให้
คนนำข่าวไปกราบทูลสมเด็จพระบรมพิตร พระนารายณ์
ราชาธิราช เมื่อได้ทรงทราบข้อความทุกประการแล้ว
พระองค์จึงพาพระมเหสีกับสนมนางในพร้อมด้วยราชบริพาร
ชายหญิงออกจากพระราชวังเสด็จมายังท่าหลวง เสด็จขึ้น
บนเรือพระที่นั่ง ให้ออกเรือไปพร้อมกับเรือเสนาอำมาตย์
ที่แห่แห่นตามเสด็จ ส่วนบรรดาอาณาประชาราษฎร์ก็
ตกใจพากันหนีลงเรือตามเสด็จไปด้วยเป็นอันมาก
ครั้นเสด็จไปถึงเมือง ตระโลงโชค บตอันเจียน (เลี้ยว
วงแหวน) แล้วให้หยุดเรือพระที่นั่ง ประทับพักอยู่ณที่
นั้นเพื่อฟังข่าวคราว แต่ส่วนเรือครัวราษฎรบางพวกที่ไป
ไม่ทันเสด็จนั้น ก็แวะเข้าพักอยู่ที่คลองปากกระสะช้อยข้าง
ตอนลงระสอ (วังไผ่) ข้างเป็นอันมาก แล้วพากันไป
คดไม้มาขกเป็นรวอยู่รอบเขมมตาเอก ๓

๑ ฝ่ายพระเจ้าตาก ก็ยัสมเด็จพระรามราชา
(องค์นนท์) เมื่อตเมืองเขมมได้แล้ว ก็ยกกองทัพเรือ
เข้ามาถึงเมืองพนมเปญแล้วยกออกไปตามทะเล (แม่น้ำ)
ปราบเขมม จับเอาลูกสาวกับชายหญิงแลเอาทรัพย์
สิ่งของ ๆ ครอบครัวที่ชุมนุมชอนอยู่ที่ขงปากกระสะช้อย กอง
ทัพไทยบางกองก็ยกล่องเลยไปตามครัวหลวงถึงเมืองเขมม
เบญจพรรณ ในเวลากลางคืนได้ประทุษกับทัพออกญา

ยมราช ทวย ซึ่งเป็นกองวังหลัง คอยระวังแลคอยต้อนรับ
 เรือครัวให้ไปพ้นกองทัพไทย ออกญายมราช ทวย ได้
 เกณฑ์ให้คนกำลังแลพวกครัวตักไม้มาทำเป็นค่ายแลขี้ก
 เป็นร้วจอกเรือใหญ่น้อย เปนที่กำบังบังนักระสุนขน
 ของข้าศึก แลรบรบกับกองทัพไทยพอแต่ประทังอยู่
 พอพระเจ้าเวียงคนาม กระษัตริย์เมืองญวนทรงพระเมตตา
 ใ้ให้แม่ทัพญวนยกกองทัพญวนมาช่วยรบ มาพบกับ
 กองทัพวังหลังของออกญายมราช ทวย ก็พากันช่วยรบ
 ตักกองทัพไทยแตกซ่านกลับคืนไป เมื่อกองทัพไทยจะ
 ถอยกลับไปกรุงธนบุรีนั้น ใ้ให้สมเด็จพระรามราชา
 (องค์นนท์) กับไทย ๕๐๐ คนอยู่ที่เมืองกำปอด เกลียกล้อม
 ราษฎรที่อยู่เมืองตรงแลเมืองบันทายมาศใ้พร้อมมูลแล้ว
 สมเด็จพระรามราชา (องค์นนท์) กับไทย ๕๐๐ คน
 แลคนกำลังก็ยกเป็นกองทัพมาที่เข็ยมรกา ฝ่ายออกญา
 ยมราช ทวย ก็จัดไพร่พลออกมาต่อสู้รบกับกองทัพ
 สมเด็จพระรามราชา (องค์นนท์) ๓

๐ บัดนี้จะไต่ข้อนกล่าวถึงกองทัพเจ้าพระยายม
 ราชไทยที่ยกไพร่พลมาทางบกนั้น ครั้นมาถึงเมือง
 เสียมราชู พระตะบอง แลโพธิสัตว์แล้ว ก็กวาดต้อน
 ครอบครัวราษฎรหญิงชายหนุ่มสาว พาไปเมืองไทย
 ในครั้งนั้น ประมาณ ๓๐,๐๐๐ คนเศษ แลที่ตายด้วยอก

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

อาหารก็มาก สิ้นคนจากเมือง เกิดกลียุคใหญ่ในขี้เถาะ
เดือนอายเดือนยี่ ฯ

๑) ลถึงเดือน ๓ ในขี้เถาะ ๑๓๓๓ (พ.ศ. ๒๓๑๕) ใน
เจ้าเสสัง (คริสสังข์) ซึ่งเป็นเจ้าไทยที่หนีจากกรุงศรี
อยุธยาครังเมื่อพม่ามาตีเมือง มาอยู่เมืองเขมรนั้น
ได้สิ้นพระชนม์ลง ฯ

๑) ฝ่ายสมเด็จพระบรมพิตร พระนารายณ์ราชา
ธิราช ซึ่งเสด็จประทับพักอยู่ที่ตระโลงโชค ขทอนเจียน
นั้น ได้ทรงลาพระเจ้าเวียตนาม ออกจากขทอนเจียน
เข้ามาประทับอยู่ที่แพรงเมียดกันโคร์ (คลองปากหนู)
พระเจ้าเวียตนามได้ทรงโปรดให้ องโคยจีน เป็น เขาขอ
มาอยู่ประจำรักษาพระองค์สมเด็จพระบรมพิตร ฯ

พ.ศ. ๑๓๓๕

๑) ลุคักราช ๑๓๓๕ (พ.ศ. ๒๓๑๕) บั้มโรง
สมเด็จพระบรมพิตรได้เสด็จมาประทับอยู่ที่แพรงขักปรัก
(คลองบางเซอกหนึ่ง) ได้ทรงพระอนุสรค่านังถึงความ
ทุกข์ยากของอาณาประชาราษฎร สมณะชพราหมณ์ ที่
ได้รบความเดือดร้อนด้วยประการต่าง ๆ ที่พลัดพราก
จากกันล้มตายหายไป อดอาหารการกินมีจำนวนมาก
กว่ามาก ทรงสมเพชเวทนาเหลือพระกำลัง ทรง
ก็เพราะกองทัพไทยยกมาย่ำยี ทำทุกข์ให้ทั่วทุกเมือง

ทอຍ่ฟากฝั่งตะวันตก พระองค์จึงทรงใช้พระราชวงษ์
องค์หนึ่ง ทรงนามองค์ดวง ซึ่งเป็นสมเด็จพระองค์แก้ว
ให้ไปพุดจาเป็นทางพระราชไมตรีกับแม่ทัพแม่กองไทย
ขอส่งขการสงครามงตเล็กไม่กระทำการรบด้วยกันต่อไป
เพราะมีความเอนดูเวทนาสังสารแก่อาณาประชาราษฎร
ยิ่งนัก แม่ทัพแม่กองไทยก็ยินยอมในการขอส่งขศึก
แลรบเป็นทางไมตรีด้วย จึงได้พาสมาเด็จพระองค์แก้ว
ไปยังกรุงธนบุรี เข้าเฝ้าพระเจ้าตากกราบทูลแจ้งเหตุ
การณ์ต่าง ๆ ตามที่เมืองเขมรขอเลิกรบ แลขอเป็น
ทางพระราชไมตรีด้วย พระเจ้าตากไม่ทรงเชื่อถ้อ จึง
รับสั่งให้เอาสมเด็จพระองค์แก้วไปจำคุกเสีย ๒๕ ๗

๑. ศ. ๑๑๓๕ ๑ ลุคักราช ๑๑๓๕ (พ.ศ. ๒๓๑๖) บั้มเส็ง
นักนางไชย พระแม่นางสมเด็จพระบรมขพิตรได้สัมภพ
พระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงพระนาม นักร้องค์เอง สม่เด็จพระ
บรมขพิตรได้ทรงให้เปลียนชื่อคลองบางเชือกหนึ่ง
เป็นคลองมีลาภ (เพรกเมียนเลียภ) ๗

๑. ศ. ๑๑๓๖ ๑ ลุคักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗) บั้มเมียบ
สมเด็จพะบรมขพิตรได้เสด็จมาประทับอยู่ที่เกาะจีน ๗

๒๕ เรื่องพงษาวดารกรุงกัมพูชาที่เกี่ยวข้องกับไทย แต่ตอนนีไปเนื้อความ
มีปรากฏในพระราชพงษาวดารทั้งนั้น มีผิดกันบ้าง จะกล่าวอธิบายต่อไปเฉพาะแต่ที่
ผิดกันในเนื้อความ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายสมเด็จพระองค์แก้ว ที่ต้องจำคุกทรมาน
 อยู่ที่เมืองไทย ทรงดำริว่าในการที่พระเจ้าตากให้ลง
 โทษโทษทัณฑ์นั้นก็เพราะมีความสงสัยไม่เชื่อถือใน
 ความสัตย์สุจริตของตน สมเด็จพระองค์แก้วจึงใช้
 ให้คนมากกราบทูลสมเด็จพระบรมขพิตร พระนารายณ์ราชา
 ธิปไตยเมืองเขมร ให้ทรงทราบข้อความทุกประการแล้ว
 ขอร้องพระราชทานมารดาบุตรภรรยาไปยังเมืองไทยด้วย
 ครั้นมารดาบุตรภรรยาของสมเด็จพระองค์แก้วได้ไปถึง
 กรุงธนบุรีแล้ว พระเจ้าตากก็สิ้นความสงสัย จึงตรัส
 สั่งให้ปล่อยสมเด็จพระองค์แก้วให้พ้นจากโทษ ทรงพระ
 เมตตาให้ชนเฝ้าแหนเป็นปรกติ ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิปไตย ซึ่งประทับ
 อยู่ที่เกาะจินนิน ทรงพระวิจารณ์เห็นว่า ตามที่
 สมเด็จพระรามราชาได้พากองทัพไทยบุกกรุกเข้ามากระทำ
 สงคราม จนราษฎรสมณะชีพราหมณ์ได้รับภัยอันตราย
 ล้มตายพินาศลงถึงเพียงนี้ ก็เพราะสมเด็จพระรามราชา
 ปรารถนาจะใคร่ได้ราชสมบัติ แลสมเด็จพระรามราชา
 ฤาก็เป็นสมเด็จพระอนุชาพร้อมพระทวดพระราชวงศ์เดียว
 กัน ควรจะมอบเวนราชสมบัติถวายสมเด็จพระรามราชา
 ให้ได้สมตามความประสงค์ ด้วยสมเพชเวทนาอาณา

พระราชารายฎรยั้งนัก เพื่อจะได้รบความศขไม่เกิดทกข์
 โภยสืบไป เมื่อทรงพระดำริห์ดังนี้แล้ว จึงดำรัสสั่งให้
 ประชุมสมเด็จพะมหาสังฆราช พระมหाराชครู พร้อม
 ทัวยปโรหิตมุขมนตรีใหญ่่น้อย ทรงตรัสปลุกษาตาม
 ข้อความที่ไ้ทรงพระดำริห์ไว้นั้น ก็เห็นชอบพร้อมกัน
 ตามกระแสพระราชดำริห์ ฯ

๑. ศ. ๑๑๓๗ ๑ ครั้นถึงบมแม่ ๑๑๓๗ (พ.ศ. ๒๓๓๗) สมเด็จ
 พระนารายณ์ราชาธิปัต ไ้ทรงนิมนต์ให้พระมหาสังฆราช
 พระพรหมมุนี ซอหลง นำข้อความซึ่งเป็นทางพระราช
 ไมตรีไปกราบทูลสมเด็จพระรามราชาที่เมืองกำปอด ขอ
 อัญเชิญให้เสด็จเข้ามาเสวยราชสมบัติ ณบ้นทายเพ็ชร
 สืบไป ฯ

๑ ครั้นพระมหาสังฆราช ไ้้นำความไปถวาย
 พระพรแก่สมเด็จพระรามราชาไ้ทรงทราบแล้ว สมเด็จ
 พระรามราชาไ้เสด็จออกจากเมืองกำปอด เข้ามาประทับ
 อยู่ทพระราชวังณเมืองบ้นทายเพ็ชร แล้วชนเสวยราช
 สมบัติ ทรงพระนามว่าพระราชโองการ สมเด็จพะราม
 ราชาธิราชบรมบพิตร ฯ

๑ ส่วนสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิปัต ทรงดำรง
 พระยศเป็นสมเด็จพระมหาอุปโยราช ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิบดี มีพระชนมายุ
ได้ ๓๗ พรรษา เสด็จอยู่ในราชสมบัติได้ ๑๘ ปี จึงมอข
เวนราชสมบัติให้แก่สมเด็จพระรามาธิบดี^{๒๖} ฯ

พ.ศ. ๑๑๓๘

๑ ครั้นอยู่มาถึงบวอิก ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๘)

สมเด็จพระรามาธิบดี ตรัสสั่งให้นายช่างหล่อขบ
บะเรียมเบญจรงค์ หล่อกระสุนปืนใหญ่ปืนเล็ก แลตำคิน
คำทำเครื่องสาตราวุธไว้ให้พร้อมสรรพโดยฉับพลันทันที
แลตรัสสั่งให้เกณฑ์คนไปตัดไม้ทำค้ำยที่เมืองพนมเปญ
เมืองมุกำปูล ตระเตรียมของกันพระราชอาณาเขต
โดยเหตุพระองค์ไม่ยอมขึ้นแก่เมืองญวน ด้วยเวลานั้น
เมืองญวนเกิดศึกสงคราม รบกับโกเซินชาวป่าอยู่เมือง
โกฏ เป็นขบถตั้งตนขึ้นเป็นใหญ่ มีสองคนพี่น้อง ผู้พี่
ชอติกงอิน ผู้น้องชอติกงเอม^{๒๗} เกลี่ยกล่อมได้
ราษฎรเป็นพรรคพวกมาก แล้วยกทัพไปต่อรบกับ
พระเจ้าเวียดนาม ผู้ครองเมืองเว้ ฯ

๑ ในเวลานั้น องจู่แจ ผู้รักษาเมืองไซ่ง่อน
ได้แต่งคนให้มากกราบทูล สมเด็จพระรามาธิบดี
ขอเสบียงอาหารแลขอให้ยกไพร่พลไปช่วยรบกับญวนโก

๒๖ กรุงกัมพูชากลับมาเป็นประเทศราชขึ้นกรุง ฯ แต่ขึ้นไป

๒๗ ในพระราชพงษาวดารว่า หัวนำญวนขบถ ๓ คนพี่น้องชื่ออ้ายหยากเปนอง

โกเซิน ๑ อ้ายบายเปนองตั้งเวือง ๑ อ้ายคามเปนองลองเขือง ๑

เซ็น สมเด็จพระรามาธิบดีไม่ทรงยอมรับ ของพระเจ้า
มีความโกรธเคืองมาก จึงยกทัพมาตั้งจรวดยังวา แล้ว
ข้ามมาถึงเมืองพนมเปญ ได้รบกันกับกองทัพเขมร
ที่ตรงรบอยู่นั้นเป็นสามารถ ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิบดี ซึ่งเป็น
อุปโยธา ได้เสด็จถอยไปประทับอยู่เมืองลำโรงแสน
สมเด็จพระรามาธิบดี ก็ได้ส่งเสด็จไปด้วยจนถึง
ลำโรงแสนแล้ว จึงเสด็จกลับคืนมายังพระราชวังชั้นท้าย
เพชร ฯ

๑ ส่วนทัพญวนแลทัพเขมรที่ได้ทำสงครามต่อกัน
ที่เมืองพนมเปญ ในเดือนยยวอก ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๘)
นั้น ได้ออกรบกันเป็นหลายครั้ง แต่ต่างฝ่ายไม่ได้ไชย
ชนะแก่กัน ทัพญวนจึงยกกลับคืนไปเมืองไซ่ง่อน ฯ

๑. ศ. ๑๑๓๘ ๑ ถึงบรกา ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๒๐) ออกญาบวร
นายก ช่อชู เป็นที่ออกญาวิบูลราช คิดคิตทระยศต่อเจ้า
นำความไปกราบทูลสมเด็จพระมหาอุปราช (องค์กรม)
ว่าคนจะรับอาสาไปลอบฆ่า สมเด็จพระรามาธิบดี
ผู้ทรงราชย์ เอรราชสมบัติถวายแก่สมเด็จพระมหาอุปราช
(องค์กรม) ฯ ไม่ทรงยอมด้วย ออกญาวิบูลราชตกใจ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

กลัว เพราะตนคิดผิด จึงกลับนำความไปกราบทูลสมเด็จพระ
พระรามราชาธิบดี ยุยงสั่งเสียมไว้ความว่า สมเด็จพระ
พระมหาอุปราชคึกขบถ สมเด็จพระรามราชาธิบดีจึงตรัส
สั่งให้ออกญาวิบูลราช ไปลอบฆ่าสมเด็จพระมหาอุปราช
เสียม ออกญาวิบูลราชได้รบพระบิณฑุรแล้วก็มากัดกัน
กับออกญาศรีอรรคราช ๆ ก็ยอมตกลงด้วย จึงออกญา
ศรีอรรคราช ไปทูลเชิญเสด็จสมเด็จพระมหาอุปราช
มาทรงหมากรุกที่โรงทิมในพระราชวัง สมเด็จพระมหา
อุปราชไม่ทรงทราบในกลอุบายก็เสด็จมา ฯ

๑ ในเวลานั้น สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิบดี
ซึ่งเป็นอุปโยราชที่เสด็จจาก เมืองลำโพงแสน นั้นทรงพระ
ประชวร ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่พระตำหนักข้างใต้ปาก
คลองขุด ฯ

๑ ฝ่ายออกญาศรีอรรคราช เล่นหมากรุก
กับสมเด็จพระมหาอุปราช (องค์เดิม) เมื่อได้ช่องโอกาส
แล้ว ก็ลอบฆ่าสมเด็จพระมหาอุปราช (องค์เดิม) ถึงซึ่ง
ทิวงคตในข้างขึ้นเดือนยยปรกานัน พระชันษาได้ ๒๒ ปี ฯ

๑ ส่วนสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิบดี ซึ่งเป็น
สมเด็จพระมหาอุปโยราช ทรงพระประชวรมีพระอาการ
หนักลง ก็เสด็จสู่สวรรคตในข้างแรมเดือนยยปรกานัน
พระชนมายุได้ ๓๘ พรรษา ฯ

พ.ศ. ๑๑๔๐

๑ ลุคักกราช ๑๑๔๐ (พ.ศ. ๒๓๒๑) บิจอ เกอน
 อ้าย พระเจ้าตากศรีไชให้เจ้าพระยาจักรี (เป็นสมเด็จพระ
 เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกแล้ว คือ สมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัว รัชกาลที่ ๑ กรุงเทพ ฯ) กับเจ้าพระยาสุรสีห์
 (คือ พระเจ้าอยู่หัววังหน้า รัชกาลที่ ๑ กรุงเทพ ฯ) เป็น
 แม่ทัพคุมไพร่พลคนไทยหมื่นหนึ่ง (ที่ถูกสองหมื่น)
 ยกไปตีเมืองลาวตลอดจนถึงเมืองเวียงจันทน์ เจ้าพระยา
 จักรแลเจ้าพระยาสุรสีห์ (ที่เวลานั้น เจ้าพระยาสุรสีห์
 ผู้เดียว) ได้ยกทัพมาถล่มเมืองขันทายเพชร ทูลสมเด็จพระ
 พระรามราชาธิบดี ขอไพร่พลกับเสบียงอาหาร สมเด็จพระ
 พระรามราชาธิบดีก็ทรงจัดให้ คือ ตรีศั่งให้เกณฑ์คน
 เมืองกำปงสวาย เมืองศรีสุนทอร์ เมืองเป็รียเวง แล
 เมืองทะโขงขมม ประสมรวมให้ได้จำนวนหมื่นหนึ่งพร้อม
 กับเสบียงอาหาร มอบให้แก่เจ้าพระยาจักรีแลเจ้าพระยา
 สุรสีห์ ผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ แต่ส่วนเสบียงนั้นจะได้จัดส่ง
 เพิ่มเติมไปให้อีก ฯ

๑ ท่านแม่ทัพใหญ่ทั้ง ๒ ก็ได้แยกกันยกไปเป็น
 สองทาง คือ ทางยกเจ้าพระยาจักรี ยกไปทางเมือง
 กำปงสวาย (ที่ถูกยกไปทางเมืองนครราชสีมา) ส่วน
 ทางเรือ เจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพเรือไปทางทะเลจีน (ตาม

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ลำน้ำโขง) ไปถึงเมืองสมบกสมบุรณ รือแก่ง (ลือ)
 คีลาซังขวางลำน้ำ นำเรือรบชนิดแ่งสาย แ่งโอ ขึ้นไป
 จนถึงเมืองสตั้งตรง (สันทน) แลถึงกบตอ้งห้ามเรือ
 แ่งสายข้ามแก่งหินที่ขวางลำน้ำ ตลอดเลยไปจนถึง
 เมืองโขง เมืองจำปาศักดิ์ เมืองแจะละแม ทิวเมือง
 เหล่านี้ยอมเข้าสวามิภักดิ์แต่โดยดี จึงไม่มีการรบพุ่ง
 อันใด กองทัพไทยจึงได้ยกถ่วงเลยไปจนถึงเมือง
 เวียงจันทน์ แต่เมืองเวียงจันทน์ไม่ยอมสวามิภักดิ์โดยดี
 ได้ออกมาสู้รบกับกองทัพเจ้าพระยาจักรีแลเจ้าพระยาสุรสีห์
 (ลงท้ายเมืองเวียงจันทน์แพ้) ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระรามาธิบดี ครั้นกองทัพ
 ไทยยกไปแล้ว พระองค์ตรัสใช้ให้ออกญาพระคลัง
 ซื่อกรม ไปตั้งกองสี่เข่าสารในเขตเมืองกำปงฉม เป็น
 เสี่ยงส่งกองทัพ ออกญาพระคลังกรมใต้กะเกณฑ์
 ราษฎรชายหญิงในเขตแขวงกำปงสวายให้มาทำการสี่เข่า
 ราษฎรชายหญิงคนใดมาไม่ทันฤทำการชกช้ำ ก็ถูก
 ลงอาญาเข็มนัด ส่วนคนเมืองกำปงสวายที่ได้เกณฑ์
 ให้เข้ากองทัพไปนั้นบางคนก็หนีกลับคนมา ความทรง
 ทราบถึงสมเด็จพระรามาธิบดีจึงมีรับสั่งให้ข้าหลวงตาม
 จับตัว เพื่อเอามาลงพระราชอาญา บรรดาราชภู

เหล่านั้น ก็เข้าร่วมกันเป็นก๊กเป็นเหล่า แล้วก็พากัน
ไล่จับพวกข้าหลวงแลออกญาพระคลังกรม ผู้เป็นแม่กอง
สี่เขานนมาเสีย เมื่อความทราบถึงสมเด็จพระรามาราชา
ธิปัตย์ทรงพระพิโรธ รัชสั่งให้จับตัวเจ้าเมืองกรมการ
เมืองกำแพงมแลกำแพงสวายมาลงพระราชอาญาตามโทษา
นุโทษ คือ

(๑) ออกญามนตรีเส่นหา ชื่อโสธร มีความ
ผิดมาก ต้องรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิต ฯ

(๒) ออกญาแสนทองพา ชื่อเขียง มีความผิด
เป็นมิดยมโทษ ต้องรับพระราชอาญาเขี่ยน ๕๐ ที แล้ว
ถอดออกจากยศบันดาศักดิ์ ฯ

(๓) แต่ออกญาเตโช ชื่อแทน นั้น มีความผิด
น้อยจึงทรงภาคทัณฑ์ โปรดให้กลับคืนไปรักษาราชการ
ยังบ้านเมืองของตนตามเดิม ฯ

พ.ศ. ๑๑๔๑ ๑ ถึงขุฎย ๑๑๔๑ (พ.ศ. ๒๓๒๒) ออกญา
เตโช แทน แลออกญาแสนทองพา เขียง คบคิดกัน
เกลี้ยกล่อมราษฎรให้เป็นขบถแลตั้งแขงเมือง สมเด็จพระ
รามาราชาธิปัตย์จึงตรัสให้หาเจ้าพาทะละหะชอ มุ แต่
เมืองข่าสีกมาเฝ้า แล้วทรงใช้ให้ไปปราบปรามออกญา
เตโช แทน แลออกญาแสนทองพา เขียง กยราษฎร

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ในเขตแขวงกำปงสวาย แลโคกแสะที่เป็นขบถตั้งแขวง
เมืองอยู่นั้น เจ้าพาทะละหะ มู ก็กราบถวายบังคมลา
ยกกำลังออกไป ครั้นไปถึงเมืองกำปงสวายแล้ว ได้พบ
กษัตริย์ออกญาเตโช แทน แลออกญาแสนทองฟ้า เขียง
ผู้เป็นน้อง กษัตริย์ทั้งสองราษฎรในเขตแขวงเมืองนั้น
มาพร้อมกันแล้ว ก็ปรึกษาพร้อมความคิดกันว่า เมื่อ
ครั้งก่อนเราคิดเอาราชสมบัติถวายแก่สมเด็จพระนารายณ์
ราชาธิเบศ (องค์ตน) เราได้ยิงสมเด็จพระรามราชาธิเบศ
ถูกลูกขันทยอกพระทรงวง เราจับได้เอามาใส่กรง แล้ว
แหกกรงหนีไปได้ ยังมีความอาฆาตผูกพยาบาทเราอยู่
ถ้าเราชนยอมเป็นข้าแล้ว เราเห็นจะต้องถูกฆ่าตายเสีย
สิ้น ควรเราคิดต่อสู้รบยอมตายเสียครั้งเดียวจะเป็นการ
สวดกตึกว่าที่จะให้เขามาฆ่าเรา เจ้าพาทะละหะ มู
ออกญาเตโช แทน แลออกญาแสนทองฟ้า เขียง
ปรึกษากันตกลงพร้อมใจกันแล้วก็เร่งเกณฑ์ไพร่พลในทันใด
ให้จัดตั้งค่ายรายทัพ ส่งกองลาดตระเวนมาถึงเมือง
เขียมแสน สมเด็จพระรามราชาธิเบศได้ทรงทราบข่าวศึก
จึงให้เกณฑ์ไพร่พลเสด็จยกกองทัพไปตั้งรับที่เขียมแสน
ไพร่รบพุ่งกันเรื่อยมาจนตลอดถึงกำปงธม ฯ

๑ ฝ่ายออกญาวิบูลราช ชื่อโสธร เป็นผู้รักษา
กรุงอยู่ณเมืองบันทายเพ็ชร ครั้นสมเด็จพระรามราชา

อธิปัตย์ เสด็จยกทัพออกไปจากเมืองแล้ว อยู่ภายหลัง
 ก็คิดกลับกลายใจ ลอบใช้ให้เจ้าพระยาเทพวรชน
 ษอกลง ลงไปหาองเฮา (ญวน) ก็ขอกฎาอิกรวงษา
 ษอสังวัช เจ้าเมืองข่าสัก ขอกองทัพให้ยกเข้ามา เมื่อ
 กองทัพยกมาถึงจรวยจึงวาแลเมืองพนมเปญ ออกญา
 วิบูลราชก็รีบไปรับกองทัพเร่งให้ยกเข้ามาที่เมืองบันทาย
 เพ็ชร แล้วออกญาวิบูลราช จึงไปเชิญนักรงค์เอง ซึ่ง
 เป็นพระราชบุตรของสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิปัตย์ ที่เป็น
 สมเด็จพระมหาอุปโยราช แลซึ่งมีพระชันษาเพียง ๗ ปีนั้น
 ลงจากพระตำหนัก นำมาวางลงบนเรือพระที่นั่งแ่งไอ
 แลวกกลับขึ้นไปค้นเก็บบรรดาพระราชทรัพย์ แลจับเอา
 พระราชบุตรของสมเด็จพระรามราชาธิปัตย์ ๔ องค์ นำมา
 พิฆาฏเสีย แลวก้เอาไฟเผาปราสาทราชมณเฑียรใหม่
 พิณาศหมต บรรดาราษฎรไพร่บ้านพลเมืองทั้งชายหญิง
 ก็ตกใจแตกตื่นพากันหนีไปซ่อนเร้นอยู่ณที่ต่าง ๆ ฝ่าย
 ทหารไพร่พลในกองทัพญวนก็ไล่ยอแย่งเอาทรัพย์สิ่งของ
 ของราษฎรแลพระสงฆ์ได้เป็นอันมาก ส่วนพระพุทธรูป
 พระปฏิมากร แลคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นทิ้งลงในน้ำจน
 ษเข็ยเป็นอันตรายเสียหายไปเหลือที่จะคณนา เมื่อมี
 เหตุเกิดเช่นเช่นนี้ บรรดาข้าเฝ้าก็รีบนำความไปกราบทูล

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

สมเด็จพระรามาธิบดีให้ทรงทราบที่กองทัพเมือง
 กำปงธม พระองค์จึงเร่งให้ยกกองทัพถอยกลับคืน
 พอมาถึงเมืองกำปงฉนัง ก็ได้ประทะกับทัพญวน ทัพ
 เขมร ใต้สู้รบกันเป็นสามารภ ที่ตำบลคลองโองอ่าง
 (เปรกเปรียง) กองทัพสมเด็จพระรามาธิบดีปราไชย
 พ่ายแพ้แก่กองทัพญวนแลเขมร พระองค์จึงเสด็จหนี
 ขนบก ทิ้งเรือแ่งโองแ่งสายซึ่งเป็นเรือรบนั้นเสีย เสด็จไป
 ประทับอยู่ที่เขากำแรงในเขตรแขวงเมืองกรอง พระองค์
 ได้แต่งตั้งให้ คิลย์เมียะซ์ (อาจารย์ทอง) ผู้มีวิชาการ
 ยกไพร่พลลงมาต่อรบกับกองทัพญวน แลเขมรที่เป็นขบถ
 ต่อพระองค์ แต่คิลย์เมียะซ์สู้รบกับกองทัพญวนแลเขมร
 ข้างล่างไม่ได้ก็แตกหนีไป ทัพญวนทัพเขมรพวกล่าง
 ก็ขึ้นไปล้อมจับได้สมเด็จพระรามาธิบดี ไล่กรงแล้ว
 นำมาสำเร็จโทษเสียที่บึงขยอง (หนองหอย) เมื่อ
 เดือนสิบยี่ถุญ ๑๓๔๓ (พ.ศ. ๒๓๒๒) นั้น

สมเด็จพระรามาธิบดี พระชันษาได้ ๕๐ ปี

อยู่ในราชสมบัติได้ ๕ ปี ฯ

๑ ครั้งนั้น เจ้าพาทะละหะ มุ ตังตวชนเป็น

อุปราช เรียกว่าเจ้าพาทะละหะ อุปราช มหาราชบพิตร

แล้วตั้งให้

(๑) ออกศรัทธิกวงษา ซอปก ซึ่งเป็นพระบิดา
 เลียง^{๒๘} นักองค์เอง พระราชบุตรสมเด็จพระนารายณ์
 ราชาธิบดี ที่เป็นมหาอุปโยราชนั้น เป็นออกญาวัง

(๒) ออกญาวิบูลราช ซอโล้ว เป็นออกญา
 กระลาโหม

(๓) ออกญาแสนทองฟ้า ซอเขียง เป็นออกญา
 จักร

๑ ในขุฎ ๑๑๔๑ (พ.ศ. ๒๓๒๒) นั้น บรรดา
 มุขมนตรีเสนาเสนาข้าราชการน้อยใหญ่ได้ประชุมปรึกษา
 เห็นพร้อมกัน ยกราชสมบัติถวายแก่นักองค์เอง ซึ่งมี
 พระชันษา ๗ บนนชนเสวยราชสมบัติ ฯ

๑ อนึ่งออกญาอมราช แขน^{๒๙} เป็นข้าหลวง
 เก็บของสมเด็จพระรามราชาธิบดี แต่เป็นเพื่อนรักกัน
 กับออกญากระลาโหม โล้ว โดยเหตุนี้ ออกญาอมราช
 แขน จึงไม่ถูกทำอันตราย เจ้าพาทะละหะมุ ซึ่งเป็น
 อุปราช ได้จัดส่งให้ออกญาอมราช แขน ไปอยู่กับ
 ออกญาเดโช แทน ที่เมืองกำปงสวาย ความเรื่องนั้น

๒๘ ในพระราชพงษาวดารว่า เป็นพี่เลี้ยง

๒๙ ในพระราชพงษาวดารว่า ซอแขน ที่ได้เป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ต้นสกุล
 พระยาพระตะบองต่อมา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ไต่ทราบไปถึงพระเจ้าตากว่า ออกญายมราช แขน
 ยงรอดชีวิตอยู่ พระเจ้าตากจึงมีรับสั่งให้หาสมเด็จพระ
 พระองค์แก้วเข้าไปเฝ้าแต่ในเปลากลางคืน แล้วตรัส
 บอกว่า บัดนี้มีข่าวว่าญวนยกทัพมารบจับเอาองค์ราม
 (สมเด็จพระรามราชาธิบดี) ฆ่าเสียแล้ว ยงรอดอยู่แต่
 ออกญายมราช แขน กูจะใช้ให้เองไปเอาตัวมันมา
 สมเด็จพระองค์แก้ว ก็กราบถวายบังคมลาจับเอาทองตรา
 ออกมายังกรุงกัมพูชาธิบดี ครั้นมาถึงแล้วก็เชิญทองตรา
 มาวางให้เจ้าพาทะละหะ มู ผู้เป็นอุปราชสำเร็จราชการ แล
 ออกญากระลาโหม โสรั ผู้ช่วยราชการ เมื่อท่านเจ้าพ้า
 แลออกญากระลาโหมทั้งสอง ไต่ทราบความตามทองตรา
 แล้ว ก็ไปตามเอาตัวออกญายมราช แขน มามอบถวาย
 แต่สมเด็จพระองค์แก้ว ๆ ก็พาตัวออกญายมราช แขน
 เข้าไปยังกรุงธนบุรี ขนเฝ้าพระเจ้าตาก ๆ ทรงตรัส
 ตัดเยยนบรีภาษว่า ออกญายมราช แขน เป็นถึงขุนนาง
 ผู้ใหญ่ ไม่ช่วยตกเตือนเจ้านายของตน กระทำให้เสีย
 พระเกียรติยศ แล้วรับสั่งให้เอาตัวออกญายมราช แขน
 ไปลงโทษจำไว้ณคุก ฯ

ราชการในกรุงกัมพูชา ถวายพระนามสมเด็จพระพันาง

เถลิง ๒ คือ

(๑) นักองค์เม็ญ ผู้เป็นพระพี่ใหญ่ เป็น
สมเด็จพระมหากระษัตริ

(๒) นักองค์อ็ ผู้เป็นพระพี่กลาง เป็นสมเด็จพระ
พระศรีวรวงษ์ราชาธิกา บรมขพิตร ฯ

๑) ลุณเฑอนอายุบชวค ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๒๓)
พระเจ้าตากได้ทราบข่าวว่า ขุนนางผู้รักษาราชการเมือง
เขมรกลับไปเข้าข้างญวน จึงจัดส่งกองทัพให้ยกมา
ปราบปราม เป็น ๓ ทางคือ

(๑) ให้พระองค์เจ้าน้อย (กรมขุนอินทรพิทักษ์)
พระราชบุตร เป็นแม่ทัพ ยกทัพเดินทางตรงมายังเมือง
บันทายเพชร

(๒) ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เป็น
แม่ทัพ ยกทัพเดินทางนครเสียมราฐ

(๓) ให้เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพยกทัพเดินทาง
เมืองกำปงสวาย รวม ๓ ทัพ เป็นคนสองหมื่น^{๓๐} ฯ

๓๐ ประสงค์ของพระเจ้ากรุงธนบุรี ถ้าตีกรุงกัมพูชาได้คราวนี้ จะอภิเสก
กรมขุนอินทรพิทักษ์ให้ครองกรุงกัมพูชา. TUDC 28/01/2564

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ เมื่อเจ้าพาทะละหะมู ได้ทราบข่าวศึกตั้งนั้น จึงมีคำสั่งให้กวาดต้อนครอบครัว แลเก็บเอาเรือแพ บรรดาซึ่งอยู่ที่เมืองต่าง ๆ ตามรายทางที่กองทัพไทย จะยกมา เช่นเสียมราชู พระตะบอง สโตง กำปงสวาย เป็นต้น ให้นำเข้าไปไว้ในกรุงทงสิน แลมีคำสั่งกำชับ ไปยังออกญาเตโช แทน ผู้รักษาเมืองกำปงสวายให้ ระวังรักษาเมืองโดยกวดขัน ส่วนตัวเจ้าพาทะละหะเอง ก็ไปเกณฑ์คนจัดทำค่ายรายทัพตั้งเป็นกระบวน เพื่อ ขอกันกองทัพไทยที่กำปงหลวง (ท่าหลวง) เข้มม จุมนิก (ปากคลองขุด) แลที่กำปงระตะ (ท่าเกวียน) แล้วสั่งให้ออกญากระลาโหม โสรั ยกทัพไป เมืองทเลธม (เมืองที่อยู่ตามลำน้ำโขง) กวาดต้อน ครอบครัวซึ่งมีเรือ ตั้งแต่เมืองสมบกสมบุรณ แลเมือง กระแจะให้มาจอดอยู่ที่เมืองเกียนสวาย ฯ

๑ ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระบรมพิตร พระองค์ เอง เสด็จไปประทับอยู่ที่เกาะเกิด ออกญากระลาโหม โสรั เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระ เจ้าพระยา

ออกญาวิบูลราช ซอปา เป็นออกญากระลาโหม ให้อยู่รักษาค่ายจรวยจิงวา ฯ

๑ เจ้าฟ้าทะละหะ มุ ได้จัดให้ขุนนางไปขอกอง
ทัพญวนมาช่วย

พระเจ้าเวยกนามเจ้าเมืองญวนทรงจัดให้องปอมา
เป็นแม่ทัพ ยกทัพเรือ มีเรือแจว ไอ แจวสาย สรรพไป
ควยเครื่องสาตราวุธ มาตั้งเป็นกระบวนทัพอยู่ที่
จรวยจิงวา ฯ

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ ได้ยกทัพมาถึงเมือง
กำแพงสวาย ก็เข้าตีเมืองกำแพงสวายแตก แลขับไล่
กองทัพออกญาเดโช แทน ซึ่งตั้งรบอยู่ที่เนินบุปผ
แตกหนีเข้าป่าไปสิ้น แล้วเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพ
มาตั้งอยู่ที่เขยมจิกอง แลข้ามมาตั้งอยู่ที่ฝั่งตะวันออก
แม่น้ำควย ฯ

๑ องปอมา แม่ทัพญวน จึงจัดให้องกวางนัม
ยกออกญากระลาโหม ปา ยกทัพญวนแลเขมรไปตั้งรบ
ทัพเจ้าพระยาสุรสีห์อยู่ที่เกาะอินแดด (เกาะลอย) แล
จัดให้ออกญายมราช ซอปาง ยกทัพญวนแลเขมรไปตั้ง
รบทัพพระองค์เจ้าน้อย (กรมขุนอินทรพิทักษ์) ที่ปาก

๑. ศ. ๑๑๔๓ คลองซุก เกาะจีน ตั้งแต่เดือนยจนถึงเดือนสี่ในขลุ ๑๑๔๓

(พ.ศ. ๒๓๒๔) นั้น ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๐ บดินจะกล่าวถึงกรุงธนบุรี ตามข่าวว่า
 พระเจ้าตาก ได้ใช้อำนาจกตัญญูแห่งราษฎรอย่างร้ายแรง
 ยิ่งนัก คือให้เขียนตชนนางราษฎรวิเศษเอาทรัพย์สิ้น
 เงินทอง แลมีพระจิตวิปริตไปต่าง ๆ เจ้ารามลักษณ
 เป็นพระราชบุตร กราบทูลตักเตือนพระสตีว่า บดิน
 ชนนางข้าราชการแลราษฎรมีความเดือดร้อน พระเจ้าตาก
 ไม่ทรงเชื่อฟัง กลับกริ้วเจ้ารามลักษณว่าเข้าข้างราษฎร
 ให้ลงพระอาญาเขียนเจ้ารามลักษณเสีย ๓๐๐ ที่ ตั้งแต่
 วันนั้นมา สมณะชีพรามณ์แลชนนางอาญาประจำ
 ราษฎร ก็ยังไต่รับความเดือดร้อนชนอย่างสาหัส ด้วย
 พระเจ้าตากให้ลงอาญาเขียนชนนางแลราษฎรทั้งกลางวัน
 กลางคืน บรรดาชนนางแลราษฎรเมื่อไต่รับความเดือด
 ร้อนถึงนั้น ก็พากันขอร้องให้เกิดพิศอกชนเถิก พวกเรา
 จะไต่ความสุขพอทุกเลาทุกข พ้นจากอาญาทุกขของ
 พระเจ้าตาก ในครั้งนั้นยังมีราษฎร (ชื่อนายขุนนาค
 กัญจนสระ) อยู่เมืองกรุงเก่า ไต่ชักชวนกันตั้งเป็นพวก
 เป็นเหล่า แล้วยกไล่ฆ่า (พระพิชิตณรงค์) เจ้าเมือง
 กรุงเก่าเสีย พระเจ้าตากจึงใช้ให้พระยาสุรศักดิ์ ยกทัพ
 ไปปราบปราม ชนแก้วผู้้องพระยาสุรศักดิ์ จึงพูดกับ
 พระยาสุรศักดิ์ว่า พระเจ้าตากเป็นข้ายิ่งเพียงนี้แล้ว ยัง

จะยอมเป็นข้าด้วยฤๅ ขุนแก้วไม่ยอมเข้าด้วย พระยาสุรศักดิ์
จึงว่า ถ้าน้องคิดดังนี้ พระเจ้าตากทราบแล้ว ไหนเลย
จะไว้ชีวิตเรา เมื่อเป็นดังนี้พุกบ่นองก็เข้าร่วมความคิด
กัน กลับเป็นหัวหน้ายกกองทัพมารบกับพระเจ้าตาก ใน
เวลานั้นบรรดาพระสงฆ์องค์เจ้า ขุนนางใหญ่น้อยแล
อาณาประชาราษฎรทั้งชายหญิง ก็มีความยินดีทุกคน
ในเวลากลางคืนก่อนไก่ขัน กองทัพพระยาสุรศักดิ์แล
ขุนแก้วยกเข้ามาถึงกรุง พวกนี้ให้ร้องเข้ามา แล้ว
ยิงปืนทยอยมมเมืองข้างทิศอีสาน คนนอนเวรเฝ้ายอม
ไต่ยงไต่ตอยจนถึงเวลาสว่าง คนเวรต้านทานไม่ได้
ก็แตกหนีทั้งยอมไป พระยาสุรศักดิ์จึงเข้าไปกราบทูล
พระเจ้าตากว่า บัดนี้บรรดาข้าราชการแลอาณาประชารา
ษฎรก็เห็นพร้อมกันแล้วที่จะเชิญเสด็จออกจากราช
สมบัติ พระเจ้าตากรับสั่งตอบว่า กวิตกแต่ศัตรูมาแต่
ประเทศเมืองไกล แต่เคยวนใช้ลูกหลานของกูเองว่า
กูคิดผิดเป็นข้าเป็นขอลแล้วดังนี้ จะให้พ่อขวชก๊ก ฤๅ
จะใส่ตรางพ่อก๊ก พ่อจะยอมรับทำตามใจลูกบังคับทั้งสิ้น
พระยาสุรศักดิ์ยอมให้ขวชทิวหารวัดแจ้งซึ่งอยู่ในพระราชวัง
แต่ภายหลังให้สึกออกแล้วใส่ตรางจำไว้ ให้ทหาร
คุมอยู่แน่นหนา เจ้ารามลักษณ์แลวงษานุวงศ์ของ
พระยาตากก็ต้องถูกจับมาจำขังเสียสิ้น ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ พระยาสุวรรค์เข้าอยู่ในพระราชวังของพระยาตาก
 คึกขอยากจะยกตนขึ้นเป็นเจ้า ครั้นนั้นพระยาสุริยอโภย
 ยุ่นครราชสีมา มีหนังสือบอกเหตุการณ์มาให้สมเด็จพระ
 เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกแลเจ้าพระยาสุรสีห์ทราบ ขอ
 ให้รีบกลับคืนไปกรุงเทพ ฯ ครั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาแล
 เจ้าพระยาสุรสีห์กลับไปถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ก็ให้เอาตัว
 พระยาตาก พระยาสุวรรค์ เจ้ารามลักษณ แลพรรคพวก
 วงษานวงษ์ของพระยาตากไปประหารชีวิตเสียสิ้นแล้ว
 สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ก็ได้ขึ้นเสวย
 ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นมหา
 อุปราช วังหน้า พระยาสุริยอโภยเป็นอุปโยราช วังหลัง
 จ. ศ. ๑๑๔๔ ในเดือน ๕ ปีชวด ๑๑๔๔ (พ. ศ. ๒๓๒๕ นั้น)

๑ ฝ่าย (ทางเมืองญวน) ท้าวญวนโกเซ็น
 ยกกำลังมาต่อรบกับกองทัพพระเจ้าเวียดนามกษัตริย์
 เมืองญวน ฯ แต่งขุนนางให้มาขอกองทัพเขมร ให้ยก
 ไปช่วยรบกับญวนโกเซ็นขบถ สมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะ มุ
 แลสมเด็จพระเจ้าพระยา โสรั จึงจัดให้ออกญากระลาโหม ปา
 เป็นแม่ทัพนำพล ๕๐๐๐ คน ไปช่วยพระเจ้าเวียดนาม
 รบกับญวนโกเซ็น ออกญากระลาโหม ปา ได้ไปประทะ
 รบกับญวนโกเซ็นที่ตำบลทุ่งบายง ออกญากระลาโหม ปา

เสียทรยศแพ้วณโกเชิน ต่อก็ตองตายในทรยศ ไพร่พล
 ก็ล้มตายเสียหายเป็นอันมาก ญวนโกเชินรบรุกมิไชย
 ชนะแก่พระเจ้าเวียคนาม ไท่ซัยไต้พระเจ้าเวียคนาม
 (องเซียงสื่อ) หนีลงเรือทะเลไช้ ไช้เข้าไปพึ่งอยู่กับสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ที่เมืองไทย ฯ

๑ ในครั้งนั้น องพอมา ขนมาหาสมเด็จพระเจ้าพ
 ทะละหะ มู แลสมเด็จพระเจ้าพระยาโล้วร ขอทางเดินไป
 ติคตามพระเจ้าเวียคนาม (องเซียงสื่อ) ที่อยู่ข้างกอก
 สมเด็จพระเจ้าพาทะละหะ มู แลสมเด็จพระเจ้าพระยา โล้วร ก็จัด
 ให้คนส่งองพอมาไปทางเมืองพระตะบอง ครั้นไปถึงข่า
 เปรัยตูก (ข่าเรือ) คนเขมรที่มาส่งก็พากันฆ่าองพอมา
 แลพวกญวนนั้นตายเสียสิ้นแล้ว ก็เก็บเอาทรัพย์สินของ
 กลับคืนไปเมืองเขมร ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระบรมขพิตร พระองค์เอง เสด็จ
 ออกจากเกาะเกิดมาประทับอยู่ที่คลองมิลาก ข้างใต้
 ตำบลคลังสแบก (คลังหนึ่ง) ประทับอยู่ร่วมกับสมเด็จพระ
 พระท้าวทัง ๒ แลสมเด็จพระพนางเธอทัง ๓ องค์ ส่วน
 ออกญาวิง ซอปก ซงเป็นพระบิดาเลี้ยงนั้น เลื่อนชน
 เป็นออกญากระลาโหม อยู่เฝ้ารักษาพระองค์พระบาท
 บรมขพิตร พระองค์เอง ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๐ ลกลงเดือน ๘ ขะชาลี ๑๓๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕)

สมเด็จพระเจ้าพระยา โสโร มีหนังสือไปถึงออกญาชมราช แขน
 ผู้เป็นเกลอซึ่งอยู่ที่กรุงเทพฯ ๑ ขอให้เขาเนือความชน
 กรายทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว (วังหลวงแลววังหน้า)
 ทั้ง ๒ พระองค์ ขอรับพระราชทานออกญาชมราช แขน
 มาช่วยคิคราชการเมืองเขมร คุ้มจะคิกมาเจ้าพา
 ทะละหะ มู กบออกญาจกร เบียง สมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทาน
 อนุญาตให้ออกญาชมราช แขน กลับมาเมืองเขมรตามท
 กรายทูลขอไปนั้น ครั้นออกญาชมราช แขน ออก
 มาถึงเมืองพระตะบอง สมเด็จพระเจ้าพระยาโสโรก็ไป
 รับนำเข้ามาเมืองบันทายเพชร ได้ผูกปฤกษาทกลงกัน
 ในการที่จะคิกมาเจ้าพาทะละหะ มู แลออกญาจกร เบียง
 แลวกักจับเป็นกระบวนทัพยกไป ออกญาจกร เบียง รู้ตัว
 ก่อนว่าเขาจะมาทำร้ายตัว ก็หนีลงเรือเล็กไปซ่อนตัวอยู่
 ในป่าได้ ๓ วัน คนเขาไปจับตัวมาได้ ก็ประหารชีวิต
 เสีย แต่ส่วนเจ้าพาทะละหะ มู นั้น บ้านอยู่ที่โพธิก่าบ
 (โพธิปูน) หนีชนยกไปถึงเมืองข่าล็ก ออกญา
 อธิกรวงษา สวะช้ จับตัวได้แล้วนำส่งมาให้สมเด็จพระเจ้า
 พระยา โสโร กบออกญาชมราช แขน ๑ ก็ให้ประหาร
 ชีวิตเสีย ๑๓ ขะชาลีนั้น ๑

๑ ครั้นอยู่ต่อมาอีกเดือนหนึ่ง ถึงเดือน ๑๒
 แรม ๑๕ ค่ำ ขาล ออกญายมราช แขน ก็ลอบฆ่า
 สมเด็จพระเจ้าพระยาโล่ห์ตาย แล้วเก็บริบเอาทรัพย์สินของ
 ทั้งบรรดาข้าทาสชายหญิงข้างมา แลให้จับบรรดาขุนนาง
 ที่เป็นพรรคพวกสมเด็จพระเจ้าพระยาโล่ห์มาฆ่าเสียจนสิ้นแล้ว
 ออกญายมราชแขนก็ตั้งตนขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าพาทะละหะ
 จัดตั้งแต่งขุนนางมุขมนตรีให้มียศศักดิ์ตามตำแหน่งเสร็จ
 แล้ว ก็ใช้ให้ออกญาจกัร แยก ยกทัพไปจับตัวออกญา
 เตโช แทน ที่เมืองกำแพงสวาย ออกญาเตโชแทนหนีไป
 เมืองจำปริง ออกญาจกัรแยกก็ตามไปเมืองจำปริง ได้
 ต่อสู้รบกัน แต่ต่างฝ่ายไม่แพ้ชนะก็ยกทัพกลับ แล
 จับตัวออกญาเตโช แทน หาได้ไม่ ฯ

๑ ฝ่ายออกญามหาเทพซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาโล่ห์
 ได้ใช้ให้ไปรักษาราชการเมืองถียงมูม ได้ร่วมคิดกัน
 กับพวกจามยกทัพเรือมาถถึงเมืองพนมเปญ จัดให้แขก
 ชอตันแสนศอกคลรามาทล กับพวกแขกแลจามเป็นทัพนำ
 ยกเข้ามาตักกองทัพของเจ้าพาทะละหะ แขน ๆ ต้านทาน
 ไม่ได้ จึงพาออกญากระลาโหม ปก นำพระบาทบรมบพิตร
 พระองค์เอง สมเด็จพระท้าวทั้ง ๒ แลสมเด็จพระพนาง
 ทั้ง ๓ ลงเรือพระที่นั่งไปเมืองโพธิสัตว เมืองพระตะบอง

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

แล้วเลยเข้าไปยังกรุงเทพมหานคร ขอพึ่งพระบารมี
อยู่กับสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ฯ

๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัววงษ์นา ใ้รับสั่งให้สมเด็จพระ
พระพนางทั้ง ๓ องค์ (๑ นักองค์เม็ญ ๒ นักองค์อิ
๓ นักองค์เภา) เข้าไปอยู่ในพระราชมณเฑียร แล้ว
ไปรตเกล้า ฯ ตั้งขึ้นเป็นพระอรรคชายา ^{๓๑} ฯ

๑ ส่วนออกญากระลาโหม ปก ซึ่งเป็นพระบิดา
เลี้ยงนั้น ไปรตเกล้า ฯ ให้อยู่เฝ้ารักษาพระบาท
บรมขพิตร นักองค์เอง กับสมเด็จพระท้าวทั้ง ๒ ใ้
ทรงพระราชทานทขานเรือนให้เป็นพระตำหนัก ประทับ
อยู่ที่ตำบลบ้านคอกกระบือ ฯ

๑ อนึ่งเจ้าพาทะละหะ แบน นั้น ทรงพระกรุณา
ไปรตเกล้า ฯ ตั้งให้เป็นเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ ^{๓๒} วิเศษ
สงคราม รามนรินทรขัติ อภัยพิริยปรากฏมพาทู ฯ

พ.ศ. ๑๑๔๕

๑ ครั้นถึงปีเถาะ ๑๑๔๕ (พ.ศ. ๒๓๒๖) สมเด็จพระ
พุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ใ้ทรงไปรตเกล้า ฯ
ให้เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าพาทะละหะ) ออกมาคิด
ราชการเมืองเขมร เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าพาทะละหะ)

๓๑ ในพระราชพงษาวดารว่า นักองค์เม็ญถึงอนิจกรรม เป็นพระชายาแต่
นักองค์อิ นักองค์เภา

๓๒ ในพระราชพงษาวดารว่า อภัยภูเบศร์ ฯ 28/01/2564

ได้เห็นว่าราชการอยู่ที่เมืองพระตะบอง แล้วจึงให้ออก
 ญาจักรี แกบ มารักษาเมืองโพธิสัตว์ แลให้ออกญา
 ยมราช กั้น ไปรักษาเมืองเสียมราฐ ฯ

๑ ฝ่ายถ้วนแสด แยก ตั้งข้อคิดว่า เจ้าพระพม
 ซึ่งเป็นที่พ่ายกมารบแลมาขับไล่เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์
 (เจ้าพาทะละหะ) จากเมืองพนมเปญนั้น ครั้นได้
 ไชยชนะแล้ว เจ้าพระพมก็ถอยเรอรบ เลยกวาดเอา
 ครอบครวมาด้วย มาตั้งอยู่ที่เกาะละเวียมระสือสรก
 (ไม้ไผ่สีสุก) คิดตั้งตัวชนเป็นใหญ่ จึงตั้งแต่มุขก
 จามเป็นขุนนาง มีตำแหน่งยศเป็นมุขมนตรี ฯ

๑ ฝ่ายออกญาเตโช แทน ผู้เป็นน้องเจ้าพาทะ
 ละหะ มุ นั้นตั้งตัวชนเป็นสมเด็จเจ้าพาทะละหะ ตั้งให้
 ออกญาไกรครอก เป็นออกญาเตโช แล้วจึงให้อยู่รักษา
 เมือง ส่วนตัวเจ้าพาทะละหะ แทน ให้ออกมาอยู่ที่
 ละเวียม แล ตั้งแต่มุขกจามเป็นขุนนางใหญ่น้อย แล
 กวาดต้อนครัวเขมรให้ ไปอยู่ด้วยเป็นอันมาก แล้วยก
 ไปลอบฆ่าแขกเจ้าพระพมตายเสียแต่เดือน ๕ ปีเถาะนั้น ฯ

พ.ศ. ๓๓๔๖

๑ ลุดงบมโรง ๓๓๔๖ (พ.ศ. ๒๓๒๗) สมเด็จ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ตรัสใช้ให้พระเจ้า
 หลานเธอ (เจ้าพากรมหลวงเทพหริรักษ์) นำเจ้าเวียคนาม

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ยกกองทัพเรือมาถล่มเมืองขาสัก แล้วตรัสใช้ให้เจ้าพระยา
 นครสวรรค์ เจ้าพระยาอภัยรณฤทธิ์ และเจ้าพระยาฤทธิ
 อิกคน^{๓๓} ยกทัพมาทางบก ถล่มเมืองพระตะบอง ตักเตือน
 ให้เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าพาทะละหะ) กับนายทัพ
 นายกองเร่งรีบยกไพร่พลไปตีแขกจาม ซึ่งตั้งอยู่ที่เมือง
 โรงตำเรือ (โรงช้าง) ตีแตกแล้วก็เก็บรวบรวมเอาทรัพย์สิน
 ของเครื่องศาสตราวุธเงินสิน แล้วยกไปช่วยทัพพระเจ้า
 หลานเอกกับเจ้าเวียงคนาม ที่เมืองขาสัก เจ้าพระยา
 นครสวรรค์ได้นำทัพไทย ทัพเขมร ยกไปเมืองเขมร
 ชาติแตก คลองออกญาเมียน ได้ประทะรบกันกับกองทัพ
 ญวนไกเซ็นหลายครั้ง แล้วยกเลยไปถึงเขมรบาราย
 แลยกไปตีค่ายบายง พบกับทัพญวนที่ชุมนุมไว้ ได้ออกมา
 โจมตีทัพไทยทัพเขมรเสียทีแตกหนีกระจัดกระจาย ทัพ
 ญวนไล่ฆ่าฟันเขมรไทยล้มตายลงเป็นอันมาก ทั้งตัวนาย
 แลไพร่ ส่วนตัวเจ้าพระยานครสวรรค์แม่ทัพหนทางเรือ
 ขนบก ลุยโคลนลุยเลนเดินมา ๒๐ วัน จึงถึงเมือง
 พนมเปญ ทัพญวนได้ไล่ติดตามตีมาจนถึงเมืองลงแวง
 พบกับกองทัพเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าพาทะละหะ)

๓๓ ชื่อไม่มีในทำเนียบ ในพระราชพงษาวดารมีชื่อพระยาวิจิตรรงค์ อิกคน ๑
 เห็นจะเป็นพระยาพิไชยชาญฤทธิ.

ไต่ต่อสู้รบกันเป็นสามารถ แต่ทัพเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์
(เจ้าพาทะละหะ) ต้านทานทัพญวนไม่ได้ แยกถอย
กลับคืนไปเมืองพระตะบอง ส่วนเจ้าพระยานครสวรรค์
ก็กลับคืนไปเมืองไทย^{๓๔} ฯ

จ.ศ. ๑๑๔๗ ๐ ในบั้นเส็ง ๑๑๔๗ (พ.ศ. ๒๓๒๘) ญวนไปเชิญ
จัดให้ขุนนางญวน ชื่อ องโกอุยกวินกง เป็นใหญ่มา
รักษาเมืองเขมร บรรดาขุนนางแลราษฎรจำใจจำต้อง
อยู่ในใต้บังคับบัญชาญวนเพื่อรักษาชีวิตไว้รอดท่า สมเด็จพระ
พระบรมมพิตร พระองค์เอง ฯ

จ.ศ. ๑๑๔๘ ๐ ครั้นถึงบั้นเม็ย ๑๑๔๘ (พ.ศ. ๒๓๒๙) อง
โกอุยกวินกง ไต่จัดให้องพอมา ๑ องจงมิญ ๑ กับ
เจ้าพาทะละหะ แทน ออกญากระลาโหม ออก ออกญา
ยมราช กย อยู่รักษาเมืองเขมร ส่วนตัวของโกอุยกวินกง
ไต่กลับคืนไปรักษาเมืองไซ่ง่อน ฯ

๐ ในครั้งนั้น เมืองโพธิสัตว์ ๑ เมืองกำปง
สวาย ๑ เมืองบาราย ๑ รวม ๓ เมืองนั้นหาได้ขึ้นกับ
ญวนไม่

เมืองบารายนั้น เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าพาทะ
ละหะ) ไต่จัดให้ออกญายมราช ควน มารักษา

๓๔ ในพระราชพงษาวดารว่า
ให้หากองทัพกลับถูประหารชีวิต.

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา
 องจงมิญยกกองทัพไปตีเมืองบาราย ยิงถูกออกญา
 ยมราช ควน ตาย ทั้งออกญามหาเทพซึ่งเป็นออกญา
 จักรก็ถูกชนตายด้วย ในเวลานั้นไพร่พลเขมร ญวน
 ถูกอาวุธล้มตายเป็นอันมาก ฯ

๑ ออกญายมราช กุยก ยกทัพไปตีเมือง
 พระตะบอง ใ้รบกันกับกองทัพเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์
 (เจ้าพาทะละหะ) ที่ตำบลคลองโตนเตียว (คลองยาย
 ท้าว) เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ ยิงออกญายมราช กุยก
 ตาย พวกญวน เขมร ก็แตกถอยกลับคืนมาเมือง
 พนมเปญ ฯ

พ.ศ. ๑๑๔๘ ๑ ลุคักกราช ๑๑๔๘ (พ.ศ. ๒๓๓๐) ยมแม่ เจ้า
 เวียดนาม (องเซียงสือ) ใ้ลอบพาสัมคพรรคพวกหนี
 ออกจากเมืองไทย มาถึงเกาะตรนเกลียดล้อมใต้ไพร่
 ญวนแล้วยกไปตีใต้เมืองตักเขมา เมืองกระมวนสือ ฯ

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าพาทะละหะ)
 อยู่เมืองพระตะบอง เมื่อใ้ทราบข่าวว่า เจ้าเวียดนาม
 กลับมาตีเมืองญวนคืนดังนั้น ก็จัดแจงไพร่พลออก
 จากเมืองพระตะบอง มาที่เมืองอุตงภาไซง (โดยคำสั่ง
 ทางกรุงเทพ ฯ ใ้ยกกองทัพไปช่วยองเซียงสือ) ฯ

๑ ฝ่ายเจ้าพาทะละหะ แทน กษัตริย์ออกญา
 กระลาโหม ออก ไปรวมประชุมกันอยู่กับของพดเส็ม
 (พวกญวนโกเชิน) ที่ตำบลคลองเตลิ่งในเขตเมือง
 ยาสัก ฯ

๑ เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าพาทะละหะ)
 จึงจัดให้ออกญาจักรี แกบ เป็นแม่กองใหญ่กับออกญา
 ยมราช กัน เป็นที่ปรึกษา ให้ยกกองทัพเรือไปตาม
 ทางน้ำ ทางทะเลตักวิล (น้ำวน) อันลงสาน (วังสวน)
 ดึงเมือง เมียกรุก (ปากหมู) แลพระสตั้งจวสเคา
 (แม่น้ำจาสเคา) ได้ประทะพบกับกองทัพญวนซึ่งองพด
 เส็ม แลเจ้าพาทะละหะ แทน เป็นนายควบคุม ต่าง
 ฝ่ายก็โคเชารบกัน กองทัพออกญาจักรี แกบ มีไชยชนะ
 ต่ทัพญวนโกเชินแตก องพดเส็มหนีรอดไปไซ่ง่อน
 ไซ่ไคแต่เจ้าพาทะละหะ แทน แลสมัคพรรคพวกเป็น
 อันมาก ออกญาจักรี แกบ จึงบอกส่งตัวเจ้าพาทะละหะ
 แทน พร้อมกับพรรคพวกมาให้เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์
 (เจ้าพาทะละหะ) ณเมืองอุดงภาไชย เจ้าพระยาอภัย

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ธิเบศร์ (เจ้าฟ้าทะเลหะ) ให้ชำระไต่สวน ผู้ใดมี
โทษหนักก็ให้ฆ่าเสีย ผู้ใดโทษเบาเอาไว้ ส่วนตัวเจ้าฟ้า
ทะเลหะ แทน นั้น บอกล่องตัวไปถวายสมเด็จพระพุทธเจ้า
อยู่หัว (รัชกาลที่ ๑) กรุงเทพ ฯ ๆ ทรงพระกรุณา
ไม่เอาโทษ แล้วไปรุดเกล้า ฯ ให้คงที่เป็นเจ้าฟ้า
ทะเลหะคงเดิม ฯ

๑ ลุคักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ. ๒๓๓๒) บัรกา
เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าฟ้าทะเลหะ) พร้อมด้วย
ออกญาจกัร แกบ ออกญายมราช กัน แลเจ้า
เวียคนาม (องเชียงสือ) ยกทัพไปถึงเมืองไซ่ง่อน
ได้รบกับกองทัพญวนโกเชินมีไชยชนะจับได้ตัวของพดเต็ม
แล้วให้ฆ่าเสีย ฯ

พ.ศ. ๑๑๕๒ ๑ ลุคักราช ๑๑๕๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓) บัจอ
เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าฟ้าทะเลหะ) ได้ยกมาตั้ง
ที่เมืองอุดงภาไชย ให้ทำค่ายกรด้วยไม้กระดานโดย
รอบแล้ว ให้ทำค่ายขั๊กกามีหอรบข้างทิศวันออกศาลาคู
ให้ขุดเป็นคูสนามเพลาะ ตลอดจนแนวไปข้างทิศเหนือ
จนถึงโพธิโคลง แลข้างทิศใต้ขุดเป็นคูสนามเพลาะ
จนถึงวัดสมโภช เพื่อยกกันรักษาย่านเมือง

พ.ศ. ๑๑๕๓

๑ ลุคักราช ๑๑๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔) บัญญา สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพ ฯ มีกระแสรับสั่งบังคับมาถึงเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (เจ้าฟ้าทะละหะ) ให้เกณฑ์ไพร่พลเขมรเป็นจำนวนหมื่นหนึ่ง เข้าไปทำราชการขุดคลอง ขุดสระที่กรุงเทพ ฯ ได้ทำแล้วเสร็จในเดือนอ้าย บัญญานัน^{๓๕} ฯ

๑ ในบัญญา ๑๑๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔) นี้ พระบาทบรมขพิตรพระองค์เอง ซึ่งเสด็จประทับอยู่ณกรุงเทพมหานครนั้น พระองค์มีพระแม่นางชื่อนักนางโอด ได้สมภพพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงนามนักองค์จันทร์ ฯ

พ.ศ. ๑๑๕๔

๑ ถึงขชวค ๑๑๕๔ (พ.ศ. ๒๓๓๕) สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพ ฯ ได้ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้รื้อพระตำหนัก พระบาทบรมขพิตร พระองค์เอง ที่ตั้งอยู่เรียกรากกันจากคอกกระบือ ไปปลูกสร้างให้ใหม่ ขุดคลองขุดใหม่ ข้างใต้วัดสระเกษ^{๓๖} ฯ

พ.ศ. ๑๑๕๕

๑ ลุคักราช ๑๑๕๕ (พ.ศ. ๒๓๓๖) บัญญา พระบรมขพิตรพระองค์เอง มีพระแม่นางชื่อนักนางแกสมภพพระราชบุตรองค์ ๓ ทรงนาม นักองค์พิมพ์ ฯ

๓๕ ขุดพระนครก่อนนั้นหลายปี คราวนี้จะทำที่ไหนไม่แน่

๓๖ คือวังเจ้าเขมร ทรมคลองสะพานหันฝั่งตะวันออก ข้างเหนือถนนเจริญกรุง

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑. ศ. ๑๓๕๖ ๑. ลุคักราช ๑๓๕๖ (พ.ศ. ๒๓๓๗) ปีชวด
 นักนางโอด สมภพพระราชบุตรองค์หนึ่งอีก ทรงนาม
 นักองค์สงวน ก็มีพระแม่นางอีกคนหนึ่ง ชื่อนักนางรศ
 สมภพพระราชบุตรองค์หนึ่ง ถัดนักองค์สงวนลงมา
 ทรงนาม นักองค์อ้อม ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ตอนที่ ๓

ตั้งแต่สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี

จนถึงองค์สมเด็จพระนโรดม

มัตยชาด ๑๓๕๖ จนถึงมโหรี ๑๓๖๖

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ตอนที่ ๓

๑ ในรัชกาล ๑๓๕๖ (พ. ศ. ๒๓๓๗) นี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพ ฯ ทรงพระกรุณาอภิเษกพระบาทบรมขพิตรพระองค์เอง ทรงพระนาม เป็นพระบาทสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราช รามธิบดี ศรีสุริโยพรรณบรมสุนทรา มหาจักรพรรดิราช ขรมนารถพระบาทบรมขพิตร สถิตย์เป็นยอดรัฐราษฎร์ โอภาษาชาติวงษ์ ดำรงกรุงกัมพูชา พระมหานครอินทปัต กุรุรัฐราชธานีบรมย์อุดมมหาสถาน แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ออกญากระลาโหม ปก เป็นเจ้าฟ้าทะเลหะ เอกอุมนตรี อภัยพิริยปรากกรมพาศุ เป็นพระบิดาเลี้ยง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ออกมาครอบครองกรุงกัมพูชาธิบดีเมื่อฉวันพุดมชน ๑๒ ค่ำ เดือน ๖ รัชกาล ๓

๑ ส่วนเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าฟ้าทะเลหะ) นั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งแต่งให้เลื่อนตำแหน่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ แล้วให้กลับไปว่าราชการอยู่ณเมืองพระตะบอง มีเมืองเสียมราฐเป็นเมืองขึ้น ๓

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ครั้นสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราช (องค์เอง) เสด็จมาถึงเมืองอุคงกาไชย เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าพาทะละหะ) นำบรรดาขุนนางใหญ่น้อย เข้ามาเฝ้ากราบถวายบังคมทุกคน แล้วถวายตราสำหรับแผ่นดินแก่สมเด็จพระบรมขพิตรเสร็จแล้ว ก็กราบถวายบังคมลาพาสัมคพรคพวกไปอยู่เมืองพระตะบอง ตามพระราชโองการแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว กรุงเพทฯ ฯ

๑ ส่วนสมเด็จพระบรมขพิตรนั้น เสด็จประทับอยู่ที่พระตำหนักซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ อยู่ข้างใต้วิหารล้านอ (วิหารตะกั่ว) ครั้นถึงเดือนอ้าย ทรงให้สร้างพระราชวังทำด้วยไม้กระดาน แลปลูกพระมณฑัยบรมขเด็จพระเจ้าอยู่ข้างทิศอาคเนย์แห่งพระวิหารวัดวังกระดาน ฯ

๑ พระองค์ทรงใช้ให้ออกญาเตโช แทน นิมนต์ต้นโพธิซึ่งอยู่ในพระราชวังนั้น ออกไปประดิษฐานปลูกไว้ข้างทิศตะวันตกพระราชวัง แล้วพระราชทานช้อออกญาเตโช แทน เป็นออกญาโพธิสกลราช ฯ

จ. ศ. ๑๓๕๗ ๑ ถึงบเถาะ ๑๓๕๗ (พ. ศ. ๒๓๓๘) พระบาทบรมขพิตรได้เสด็จขึ้นสถิตย์พระมณฑัยบรมขเด็จพระเจ้าในพระราชวังที่สร้างขึ้นใหม่ แล้วตรัสใช้ให้ออกญาวัง สวรรค์ กษัตริย์ออกญาวิบูลราช เอก ให้เข้าไปที่กรุงเพทมหานคร

กราบบังคมทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์
 ขอรับพระราชทานสมเด็จพระเอกอัครราชูปถัมภ์
 พระท้าวแลท้าวมหากษัตริย์เป็นพระมารดาเลี้ยง กับ
 นักร้องโศก นักร้องแก นักร้องรศ แลบรรดาครอบครัว
 มุขมนตรีซึ่งเคยเป็นข้ากลับคนไปยังเมืองเขมร สมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ ก็พระราชทานให้
 ครอบครัวได้ออกจากกรุงเทพฯ มาเมื่อเดือน ๗ ปีเถาะ ฯ

๐ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้ทรงบัญญัติ
 ๑. จดการบ้านเมือง คือได้ทรงจัดตั้งให้มีขุนนางชั้นผู้ใหญ่
 ในตำแหน่งจตุสดมภ์เอก ๕ นาย ถอดศักดินานายละ ๑๐๐๐๐
 ให้แก่นักร่วมหุ้มแพรแดง มีระบายน ๓ ชั้น สวมเสื้อครุยแดง
 ถอดธงเครื่องยศ ๖ เหลี่ยมมเข้าเฝ้า ตั้งตำแหน่งจตุสดมภ์
 โท ๕ นาย ถอดศักดินานายละ ๘๐๐๐ ให้แก่นักร่วมแพรสีทอง
 มีระบายน ๒ ชั้น สวมเสื้อครุยสีทอง ขุนนางทมศักดิ์ดินา ๖๐๐๐
 ให้แก่นักร่วมสีม่วง มีระบายนชั้นเดียว สวมเสื้อครุยสีม่วง
 ขุนนางทมศักดิ์ดินา ๕๐๐๐—๔๐๐๐ ให้แก่นักร่วมฉนวน สวม
 เสื้อครุยพนเขี้ยว แลขุนนางทมศักดิ์ดินาแต่ ๓๐๐๐ ลงมา
 ให้สวมเสื้อครุยขาว ส่วนภรรยาขุนนางชั้นผู้ใหญ่
 จตุสดมภ์ทมศักดิ์ดินา ๑๐๐๐๐ กับ ๘๐๐๐ นั้น ทรงตั้งให้
 มียศ (เป็นท่านผู้หญิง) ด้วย ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายสมเด็จพระองค์แก้ว (องค์ทวง) นั้น
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ตรัสใช้ให้ไปรักษาเมืองเขมม
ไต่ปี ๑ แล้ว ไต่เสด็จกลับมาประทับอยู่ที่เมือง
บันทายเพ็ชร ฯ

๑ ครั้นถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕
ปีเถาะ ๑๑๕๗ (พ. ศ. ๒๓๓๘) สมเด็จพระบรมบพิตร
ผู้ทรงราชย์ ไต่เสด็จไปกรุงเทพมหานคร เพื่อเสด็จ
ถวายบังคมสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว แล้วเสด็จออกจาก
กรุงเทพ ฯ กลับคืนกรุงกัมพูชา เดือน เดือน ๖

๑. ศ. ๑๑๕๘ ปีมโรง ๑๑๕๘ (พ. ศ. ๒๓๓๙) ฯ

๑ ในปีมโรง ๑๑๕๘ (พ. ศ. ๒๓๓๙) นี้
นักนางรค์ ไต่สมภพพระราชบุตรองค์ ๑ ทรงนาม
นักองค์ทวง ฯ

๑ ครั้นถึงเดือน ๘ ปีมโรง ๑๑๕๘ (พ. ศ. ๒๓๓๙)
สมเด็จพระบรมบพิตรทรงพระประสูติ จนถึงวันพฤษภาคม
แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ในปีมโรง ๑๑๕๘ (พ. ศ. ๒๓๓๙) นั้น
พระองค์เสด็จสู่สวรรคต พระชนมายุ ๒๕ พรรษา อยู่ใน
ราชสมบัติได้ ๓ ปี ฯ

๑ เจ้าพาทะละหะ ปก จึงใช้ให้ออกญาจกรแก้ว
นำความเข้าไปกราบทูล สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว

ณกรุงเทพฯ ฯ ทรงทราบแล้ว มีรับสั่งให้เจ้าฟ้าทะละหะปก
 จักส่งพระศพเข้าไปกรุงเทพฯ ฯ เจ้าฟ้าทะละหะ ปก
 ให้จัดทำราชรถมัญจาคีรีให้เรียบร้อยแล้วให้ท้าวสุรนารี จักทำ

พ.ศ. ๑๑๕๘ บรรดากระบวนแห่ ครั้นถึงเดือนยี่ ยี่มเสง ๑๑๕๘

(พ.ศ. ๒๓๕๐) ก็อัญเชิญพระศพออกจากพระราช
 มณเฑียร ยกขึ้นตั้งประดิษฐานบนราชรถ ให้เคลื่อน
 กระบวนแห่นำลงมาถึงกำแพงหลวง ยกพระศพตั้งบนเรือ
 พระที่นั่งซึ่งทำเป็นมุขเด็จเสร็จแล้ว แห่ออกไปโดยทาง
 ชลมารคถึงกำแพงชโค ข้างเหนือเมืองพะเนียด จึงเชิญ
 พระศพขึ้นตั้งบนพระที่นั่งราชรถ แห่ทางบกไปตั้งห้วย
 ลำเจียก แล้วหยุดพักอยู่คนหนึ่ง ครั้นนั้นสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้บอกมาว่า ให้เจ้าฟ้าทะละหะ
 ปก นำพระศพคนกลับหลัง ไม่ต้องนำเข้าไปกรุงเทพฯ ฯ
 ด้วยพม่ายกทัพมารบกวนวุ่นวายอยู่ ให้แต่ออกญาจักรี
 แกบ นำไพร่พล ๕๐๐๐ คน เข้าไปช่วยทำราชการศึก
 เมื่อเจ้าฟ้าทะละหะ ปก ได้รบกระแสนพระราชโองการ
 ดังนั้น จึงจัดให้ออกญาจักรี แกบ คุมไพร่พล ๕๐๐๐ คน
 เข้าไปกรุงเทพฯ ฯ แล้วก็นำพระศพแห่กลับคนมายังเมือง
 บนท่ายเพชร ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พ. ศ. ๑๓๖๐

๑ ครั้นเดือน ๖ บรมเมษ ๑๓๖๐ (พ. ศ. ๒๓๕๓)

เจ้าฟ้าทะละหะ ปก ได้จัดการให้ทำพระเมรุมณฑล
แล้วยกพระศพมาตั้งถวายพระเพลิง ที่หน้าพระราชวัง
เป็นโถฟ้ารกอกกมสีมาเสร็จแล้ว ให้สร้างพระเจดีย์
ใหญ่องค์ ๑ อยู่ข้างตวันออกแห่งพระเจดีย์ใหญ่องค์เก่า
บนเขาพระราชทรัพย์ ขหนึ่งจึงสำเร็จบริบูรณ์ ครั้นถึง

พ. ศ. ๑๓๖๑

เดือน ๗ บรมเมษ ๑๓๖๑ (พ. ศ. ๒๓๕๒) เจ้าฟ้าทะละหะ
ได้จัดทำบุญฉลองพระอุษู แล้วเชิญไปบรรจุในพระเจดีย์
ใหญ่ที่สร้างใหม่ ก็ให้สร้างพระพุทธรูปด้วยทองสำริด
องค์ ๑ ทวยตะกั่วองค์ ๑ เป็นพระพุทธรูปสนองพระองค์
สมเด็จพระบรมขพิตร แล้วนิมนต์ไปประดิษฐานไว้ใน
พระเจดีย์ใหญ่ใหม่นั้น เพื่อเป็นทนมัสการทวย ฯ

๑ ในบรมเมษ ๑๓๖๑ (พ. ศ. ๒๓๕๒) นี้ นักองค์
พิมพ์ พระราชบุตรซึ่งประสูติแต่ท้องนักนางแก่นั้น ได้
ทรงประสูติแล้วสิ้นพระชนม์เสีย พระชันษาได้ ๗ ข
เท่านั้น ฯ

๑ ในบรมเมษ เจ้าฟ้าทะละหะได้จัดการให้สร้าง
พระราชวังด้วยไม้กระดาน แลพระตำหนักน้อยใหญ่
เสร็จแล้ว เชิญพระราชบุตรทั้ง ๕ องค์ ไปประทับอยู่ที่
พระราชวังใหม่ซึ่งอยู่ข้างเหนือ พระสาแตก (ตลาด
เหล็ก)

๑ ในขั้มแม้น ส้มเต็จพระพุทธรเจ้าอยู่หัวกรุงเทพ ฯ
 ได้มีรับสั่งมาให้เจ้าพาทะละหะ เกณฑ์คน ๕๐๐๐ ไปช่วย
 ทำศึกเจ้าเวียคนาม (อองเซียงลือ) กับญวนโกเซิน
 เจ้าพาทะละหะ จัดให้ออกญาวังหลง คมคน ๕๐๐๐ ไป
 พอไปถึงเมืองลำทวน ไพร่พล ๕๐๐๐ นั้น หนักกลับคน
 มาหมด เจ้าพาทะละหะจึงลงโทษออกญาหลงให้ประหาร
 ชีวิตเสีย แล้วจัดให้ออกญากระลาโหม พรหม เป็นแม่ทัพ
 คุมพล ๕๐๐๐ ยกไปใหม่ กองทัพเขมรได้ยกไปรบกับ
 ญวนโกเซิน ช่วยเจ้าเวียคนามที่ค่ายโกฏ ในเดือน ๔
 ขั้มแม้นน ๗

๑. ศ. ๑๑๖๒ ๑ ถึงบวช ๑๑๖๒ (พ. ศ. ๒๓๔๓) เจ้าพาทะละหะได้สร้างพระวิหารที่พระราชวังเก่า ก่อฝาผนังด้วยอิฐแล้วโยกปูนหลังคามุงกระเบื้อง มีช่อฟ้าใบระกา ทาสาคบสีทอง ๗

๑. ศ. ๑๑๖๔ ๑ ลุคักราช ๑๑๖๔ (พ. ศ. ๒๓๔๕) บจอ เจ้าพาทะละหะได้จัดการพระเกษากันต์ นักองค์จันทร์ ผู้เป็นพระราชบุตรองค์ใหญ่ในเดือน ๖ ถึงเดือน ๘ ผูกพัทธสีมาในพระวิหารวังเก่าแล้ว นักองค์จันทร์ได้ทรงพระผนวชจำพรรษาอยู่ในพระวิหารวังเก่านี้ได้ ๓ เดือน ลุปลาวารณาออกวัสสาแล้ว พระองค์ทรงลาผนวชในขั้มแม้น ๕ ๗

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายออกญากระลาโหม พรหม ซึ่งเป็นแม่ทัพ
คุมไพร่พลเขมร ๕๐๐๐ คน ไปช่วยทำศึกเจ้าเวียตนามนั้น
เจ้าเวียตนามว่าออกญากระลาโหม พรหม กับนายทัพ
นายกองซึ่งไปช่วยนั้นเป็นขบถให้จับตัวไปทำโทษ ครั้น
เจ้าเวียตนามตีโตเมืองเว้แล้วจึงโปรดให้พันโทษ
ให้กลับคนมายังเมืองบันทายเพ็ชร กับเจ้าเวียตนาม
ให้นำขุนรูปมังกรค์ ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์สำหรับแผ่นดิน
ที่ทองเขาโตเอาขบวนนั้นไป ครั้นญวนมาทำศึกกับสมเด็จพระ
พระรามราชานนกลับคนมาส่งให้เมืองเขมร เพื่อเป็นของ
สำหรับแผ่นดินสืบไป ฯ

๑ อนึ่งออกญากระลาโหม พรหม ตั้งแต่ได้
กลับมาจากเมืองญวนแล้ว ก็อวดอ้างตนว่า ได้ไปช่วย
ทำสงครามเจ้าญวนมีไชยชนะ มีกริยาแข่งกระต้าง
ไม่อ่อนน้อมยำเกรงต่อเจ้าฟ้าทะเลหะ ตั้งแต่เดือน ๑๒ ถึง
เดือน ๓ เจ้าฟ้าทะเลหะ จึงให้เรียกตัวออกญากระลาโหม
พรหม มาที่พระราชวังเก่า แล้วลงโทษจำไว้ใน
วังเก่า นั้น ฯ

๑ ถึงเดือนยยจอ ๓๓๖๕ (พ. ศ. ๒๓๔๕) เจ้าฟ้า
ทะเลหะได้เชิญนักองค์จันทร์ ผู้เป็นพระราชบุตรองค์ใหญ่
เข้าไปกรุงเทพมหานคร เพื่อเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว

ทั้ง ๒ พระองค์ แลให้คุมตัวออกญากระลาโหม พรหม
 จ. ศ. ๑๑๖๕ นำไปถวายด้วย อยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึงขัณฑ์ ๑๑๖๕
 (พ. ศ. ๒๓๔๖) เจ้าพาทะละหะ กษัตริย์กษัตริย์ กักราบ
 ถวายบังคมลาสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์
 กลับคืนมาเมืองบันทายเพชร ส่วนออกญากระลาโหม
 พรหม นั้น มีรับสั่งให้เอาตัวไว้ในกรุงเทพ ฯ แล
 ไปรตเกล้า ฯ ให้หลวงพจนานพิชิตร ช่อเมือง เป็นออกญา
 กระลาโหม ออกมาทำราชการอยู่เมืองเขมรแทนที่
 ออกญากระลาโหม พรหม คนเก่า ฯ

๑ ในขัณฑ์ ๑๑๖๕ (พ. ศ. ๒๓๔๖) นั้น เจ้าพาทะ
 ละหะ ได้ขอให้ท่านพระมหาสังฆราชา สังฆราชา
 ช่งเมืองดำรงสมณะศักดิ์ เป็นพระสังฆราชาสุคามมุนี
 เดิม ช่อเพชร นั้น เป็นผู้อำนวยการนายช่าง ในการ
 สร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่องค์หนึ่ง เมื่อได้สร้างเสร็จแล้ว
 ได้นิมนต์ขึ้นไปประดิษฐานบนเขาพระราชทรัพย์ ฯ

๑ ในวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ ขัณฑ์ ๑๑๖๕
 (พ. ศ. ๒๓๔๖) นั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัววังหน้าณกรุงเทพ ฯ
 เสด็จสู่สวรรคต ฯ

๑ ถึงเดือนอ้าย (ในขัณฑ์นั้น) เจ้าพาทะละหะ
 เข้าไปกรุงเทพ ฯ เสด็จสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว วังหลวง
 แล้วเลยอยู่ช่วยงานพระบรมศพ พระเจ้าอยู่หัววังหน้าด้วย ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

จ. ศ. ๑๓๖๖

๑ ฤกษ์ขั้ววศ ๑๓๖๖ (พ. ศ. ๒๓๔๗) เจ้าฟ้า

ทะเลหะ ได้กราบถวายบังคมลา สมเด็จพระพุทธเจ้า
อยู่หัววังหลวงกลับคืนมายังเมืองบันทายเพ็ชร ฯ

๑ ในขั้ววศ ๑๓๖๖ (พ. ศ. ๒๓๔๗) นี้ เจ้าฟ้า

ทะเลหะ ได้จัดสร้างพระวิหารสำหรับพระพุทธรูปองค์ใหญ่
ซึ่งประดิษฐานไว้บนเขาพระราชทรัพย์นั้น ทำด้วยอิฐ
ฝาผนัง โบกด้วยปูน หลังคามุงกระเบื้อง แต่ยังไม่
ทันแล้วเสร็จ ฯ

จ. ศ. ๑๓๖๗

๑ ครันต์ต่อมาถึงขั้ววศ ๑๓๖๗ (พ. ศ. ๒๓๔๘)

นักนางโศก พระมารดานักองค์จันทร์ ซึ่งเป็นพระราชบุตร
องค์ใหญ่ สร้างพระวิหารหลัง ๑ ทวศธรรมเก็ (วัดธรรม
มรรฎก) อยู่ข้างตวันออกพระวิหารพระพุทธรูปองค์ใหญ่
ของเจ้าฟ้าทะเลหะสร้างนั้น ฯ

๑ ฅวันชน ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีขลุ ๑๓๖๗

(พ. ศ. ๒๓๔๘) พระเจ้าเวียงคนาม กระษัตริย์เมืองญวน
ได้ตรัสใช้ให้องคเษโดย ๑ องโดยโย ๑ เป็นราชทูต
กับขุนนางญวนอีก ๑๗ นาย มีไพร่มาด้วย ๗๘ คน เชิญ
พระราชสาสนแลเครื่องราชบรรณาการ มีหีบ ๓ หีบ
ใส่แพร ๖๘ ผืน นำมาถวายสมเด็จพระบรมขพิตร
พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิปัตย์ ฯ

๐ ในครั้งนั้นเจ้าพาทะละหะ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินให้จัดแต่งรับ คือ ให้ปลูกโรงเบ็นทพกทเมืองพนมเปญ & โรง ที่ท่าหลวง & โรง แลที่หน้าพระราชวังอีก & โรง ให้มีเครื่องประดับประดา ตั้งโต๊ะเครื่องบูชา มีเทียน ๒ เล่ม เฉากฤษณา เครื่องหอมทุก ๆ โรง เวลาแห่งพระราชสาสนมา ให้จัดช่างม้าเข้าเป็นกระบวน แลให้บรรเลงเพลงพิณพาทย์มาตลอดตามทางด้วย ส่วนขุนนางที่เข้าในกระบวนแห่ ล้วนแต่แต่งกายสวมเสื้อตามตำแหน่งชั้นศักดิ์ทิ เกินแห่ซ้ายขวาน่าหลัง ตามตำแหน่งแลตามลำดับยศ ฯ

ในการใช้จ่ายรับรองราชทูตญวนคราวนั้น สิ้นเงินไป ๔๐๐ ตำลึง แล้วยังส่งราชทูตญวนกลับคืนไปเมืองญวน ฯ

๐ ลุณวันชน ๓๓ ค่ำ เดือนอ้าย ปีฉลู ๓๓๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘) เจ้าพาทะละหะ ได้ตามเสด็จนักองค์จันทร์ ซึ่งเป็นพระราชบุตรองค์ใหญ่เข้าไปกรุงเทพฯ แลเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ฯ

พ.ศ. ๓๓๖๘

๐ ถึงวันพฤษภาคม ๓๓ ค่ำ เดือนหกขาล ๓๓๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๘) เจ้าพาทะละหะ บิวยมีอาการหนักลง ครั้นถึงวันอาทิตย์แรม ๔ ค่ำ เดือนแปดขุมาสาธ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ปีชวาล ๑๓๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๙) เจ้าฟ้าทะละหะ กิ่งแก้ว
 อนิจกรรมลงเณทพกในกรุงเทพ ฯ อายุได้ ๖๕ ปี สมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้
 จักการปลงศพ เจ้าฟ้าทะละหะ ตามควรแก่เกียรติยศ
 แลตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่ ฯ

๑ ลุฉวนจันทร์ชน ๕ คำ เดือน ๘ ทศกัณฐ์
 ปีชวาล ๑๓๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๙) พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ อภิเศกนักองค์จันทร์
 ซึ่งเปนพระราชบุตรองค์ใหญ่ ในสมเด็จพระนารายณ์ราชา
 อธิราช กรุงกัมพูชา มีพระชันษาได้ ๑๖ ปี ขนทรงราชย์
 ทรงพระนาม สมเด็จพระอุไทยราชาธิราช ๒ มหา
 จักรพรรดิราช บรมนารถ พระบาทบรมบพิตร สถิตย
 เบนอิศระยอศรีสุราชฎูร์ โอภาษชาติวงษ์ ดำรงกัมพูชา
 ธิปัตย์ ศรียโสธร นครอินทปัต กุรุสุราชธานี บุรรมย์
 อุดมมหาสถาน แล้วพระราชทานเครื่องยศ พระพิตร
 ภูษาอันประเสริฐ แลโปรดเกล้า ฯ ให้จักการส่งเสด็จ
 พระบาทบรมบพิตร ออกจากกรุงเทพมหานครมาเมืองข้าง
 ขนเดือนเก้าปีชวาล ๑๓๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๙) ถึงเมือง
 บันทายเพชร เสด็จขึ้นประทับบนพระราชมณเฑียร เมื่อ
 วันจันทร์ชน ๑๓ คำ เดือนสิบในปีชวาลนั้น ฯ

๑) ลถึงเดือนอ้ายในขาลัน เจ้าพระยาอภัย
 ธิเบศร์ (เจ้าพาทะละหะ) ซึ่งอยู่เมืองพระตะบองได้นำ
 บุตร ชื่อนักนางเทพ มาถวายพระบาทผู้เป็นเจ้า สมเด็จพระ
 พระอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์ ในครั้งนั้นสมเด็จพระโอยก
 พระนามเดิม นกองค์ เป็นพระคริสตชาตากรษัตริ
 ซึ่งเป็นพระบุตรในสมเด็จพระแก้วฟ้านั้น ได้เสด็จมาจาก
 พระตะบองพร้อมด้วยเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ด้วย เสด็จมา
 ประทับอยู่ที่พระตำหนักตำบลโพธิกำโย (โพธิปูน) กับ
 นกองค์เภาซึ่งเป็นพระบุตร ฯ

๑) ลณวนชน ๑ คำ เดือน ๓ ในขาลันนั้นนักท้าว
 มหาภษัตริ ผู้เป็นพระมารดาเลี้ยงช่วยมีอากรหนัก
 แลวกถึงอนิจกรรม อายุได้ ๖๗ ปี ฯ

๑) ถึงข้างแรมเดือน ๓ ขาล เจ้าพระยาอภัย
 ธิเบศร์ ได้ทูลลากลับไปเมืองพระตะบอง ฯ

๑) สมเด็จพระบรมขพิตรผู้เป็นเจ้า ได้ทรงให้
 สร้างเมรุในที่พระราชวังเก่า ครั้นถึงเดือน ๔ ขาล
 ทรงให้ยกศพพระมารดาเลี้ยงไปตั้งในเมรุ แล้วทรงบำเพ็ญ
 พระราชกุศล จนตลอด ถึงณวนชน ๑๕ คำ เดือนหก
 ปีเถาะ ๑๑๖๘ (พ.ศ. ๒๓๕๐) จึงพระราชทานเพลิง
 ฌาปนกิจศพนั้น ฯ

พ.ศ. ๑๑๖๘

ปีเถาะ ๑๑๖๘

(พ.ศ. ๒๓๕๐)

จึงพระราชทานเพลิง

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฤๅษี ๑๒ คา เดือนอ้าย ปีเถาะ ๑๓๖๘
 (พ.ศ. ๒๓๕๐) พระเจ้าเวียงคนามกระษัตริย์เมืองฉวน
 ทรงนาม ยาลอง^๓ ตรัสใช้ให้ขุนนางชอของเงินชอของ ๑
 ของผอชอกิน ๑ นำตราทองคำรูป ๔ เหลี่ยมมีลายเป็นรูป
 สิงโต หน้า ๗ แน่นมาถวาย พระบาทบรมขพิตรผู้เป็น
 เจ้าแล้วแล้ว ขุนนางฉวน ๒ นาย ก็กราบถวายบังคม
 ลากลับไปเมืองฉวน ฯ

๑ ฤๅษี ๓ ปี เถาะ ๑๓๖๘ (พ.ศ. ๒๓๕๐)
 พระบาทผู้เป็นเจ้าตรัสใช้ให้พระองค์แก้ว (แก้ว) กับ
 ออกญาจกร แกบ ให้หน้าเครื่องราชบรรณาการ ไปถวาย
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวณกรุงเทพ ฯ เลขอรัยพระ
 ราชทานสมเด็จพระมาตุจฉาที่อยู๋ณกรุงเทพ ฯ กลับคืน
 กรุงกัมพูชาด้วย สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
 กรุณาอนุญาตให้กลับ คือ:—

(๑) สมเด็จพระมาตุจฉา ซึ่งเป็นสมเด็จพระท้าว
 พระนามเดิม นกองค์เม็ญ^๔ ๑

(๒) พระภักวดี พระเอกกระษัตริย์ ที่แต่ก่อน
 เป็นพระแม่นางขยผาวดี เดิมชอ วง แลเป็นพระมารดา
 นกองค์เม็ญ ๑

๓ คือองเชียงสือนั่นเอง ใช้นามแผ่นดินว่า ยาลอง เมื่อได้เมืองฉวน
 ทั้งหมดแล้ว กลับตั้งเป็นอิศรภาพ

๔ นกองค์เม็ญ ถึงอนิจกรรมในกรุง ฯ ถึงในหนังสือต่อไปข้างหน้าก็ว่าได้
 กลับไป

(๓) สมเด็จพระมาตัจฉนา ทรงพระนาม นกองค์
 ภา ๑ อินนีกองค์ภาอันใดเป็นพระเทพ สมเด็จพระเจ้า
 อยู่ห้วงน้ำ มีพระราชบุตรองค์หนึ่งทรงนาม พระองค์
 เจ้ากัมพูชฉัตร สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่ห้วงหลวง ทรง
 อนุญาตให้แต่นกองค์ภากลับได้ แต่ส่วนพระองค์เจ้า
 กัมพูชฉัตรนั้นโปรดเกล้าฯ ให้คงอยู่กรุงเทพ ฯ

อนึ่งสมเด็จพระมาตัจฉนา องค์หนึ่งทรงพระนาม
 เป็นสมเด็จพระศรีราชธิดา เต็มทรงนาม นกองค์คือ ท
 นกนางเขน ซึ่งเป็นน้องออกญาบรรณายกโสธร เป็น
 พระมารดานั้น ก็เป็นพระเทพสมเด็จเจ้าอยู่ห้วงน้ำ
 เหมือนกัน มีพระราชบุตร ๒ พระองค์ ทรงพระนาม
 พระองค์เจ้าปุก ๑ พระองค์เจ้าวง ๑ เหตุคั้งนั้นสมเด็จ
 พระพุทธเจ้าอยู่ห้วงหลวง จึงทรงห้ามไว้ให้คงอยู่
 ที่กรุงเทพ ฯ ทั้งพระมารดาแลพระราชบุตร ๕ ฯ

๕ ในพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระอุไทยราชาทูลขอนกองค์คือ นกองค์ภา
 กลับไปกรุงกัมพูชา ไม่พระราชทานอนุญาต รับสั่งว่าแม่ลูกจะปลัดกัน จึงไม่ได้ไป
 ทั้ง ๒ คน แล้ว เรื่องนี้เป็นเหตุอันหนึ่งซึ่งทำให้สมเด็จพระอุไทยราชาโทมัส เลย
 กระจ่างกระเดื่องเมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีความปรากฏในหนังสือครอพิ์แต่งเรื่องเป็นทูต
 เข้ามาเมืองไทยนั้น ว่าเมื่อไปเมืองไซ่ง่อน เจ้าหญิงกรุงกัมพูชาซึ่งเคยเข้ามาเป็นพระชายา
 อยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้ลงไปถึงเมืองไซ่ง่อนในขณะนั้นองค์ ๑ จึงเข้าใจว่าคงจะได้กลับ
 ออกไป แต่จะไปทั้ง ๒ องค์ดังกล่าวในหนังสือเรื่องนั้นๆ ไปแต่องค์เดียว สงไสยอยู่
 ถึงกระนั้นข้อที่พระราชพงษาวดารกล่าวไว้รับสั่งห้าม ด้วยเกรงว่าแม่ลูกจะปลัดกันนั้น
 ก็เป็นอันไม่จริง ควรฟังว่าพระราชทานอนุญาตให้ไปตามใจสมัคร.

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

แต่ทกลบคนเมืองเขมรคราวนั้น ก็มีแต่สมเด็จพระ
พระมาตจนฺดา ๒ พระองค์ กับพระภักวดี พระเอกกระษัตริ
อีกองค์หนึ่งเท่านั้น

ในเวลานั้น พระบาทบรมขพิตรสมเด็จพระอุไทย
ราชาเสด็จประทับอยู่ที่พระมณเฑียร ในพระราชวัง
บันทายเพชร ฯ

พ.ศ. ๑๓๗๐

๑ ฤๅวันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะโรง ๑๓๗๐

(พ.ศ. ๒๓๕๑) เวลา ๓ ยามเกิดไฟไหม้ ท้วยทหาร
เผาประตูพระราชวังข้างทิศใต้เดินเลื้อยไม่ระวังเหตุการณ์
ไฟจึงไหม้กระท่อมข้างไม้ ซึ่งอยู่ใกล้กับพระราชวังนั้น
ลูกไฟได้ปลิวไปตกถูกหลังคาพระตำหนักก็ไหม้ขึ้น แล
ไฟติดลามต่อไปไหม้หอพระไตรย พระราชมณเฑียร ใน
พระราชวังจนหมดสิ้น พระราชทรัพย์สูญสิ้นไปในเพลิง
ครั้งนั้นเป็นอันมาก สมเด็จพระบรมขพิตร จึงทรงให้สร้าง
พระราชวังใหม่ แลปลูกตำหนักเป็นที่ประทับอยู่ที่เนิน
จำขอกมาศ แต่ส่วนสมเด็จพระอนุชา พระองค์สงวน
พระองค์อม พระองค์ดวงนั้น ปลูกพระตำหนักประทับ
อยู่นอกพระราชวังข้างทิศเหนือทั้ง ๓ พระองค์ ฯ

๑ ฝ่ายพระองค์แก้ว (ดวง) กับออกญาจักร
แกบ ได้โดยเสด็จสมเด็จพระท้าวแลสมเด็จพระมาตจนฺดา

มาจากกรุงเทพ ฯ ถึงเมืองบันทายเพ็ชร เมื่อวันชน ๓
 ค่ำ เดือน ๘ ในปีมโรง ๑๓๗๐ (พ.ศ. ๒๓๕๓) นั้น ฯ

๑ ในครั้งนั้นออกญาเดโช เมือง เจ้าเมืองกำปง
 สวายตั้งแขวงเมือง ไม่ยอมอ่อนน้อม สมเด็จพระบรม
 บพิตรพระบาทผู้เป็นเจ้าจักรีศรีให้เจ้าพาทะละหะ แล
 มุขมนตรีไปเอาตัวออกญาเดโช เมือง แต่ออกญาเดโชเมือง
 รู้ตัวก่อน จึงหนีออกจากเมืองกำปงสวายเข้าไปอยู่เสียที่
 กรุงเทพ ฯ ฯ

๑ ลูกวันศุกรแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ ปีมโรง ๑๓๗๐
 (พ.ศ. ๒๓๕๓) พระบาทผู้เป็นเจ้าสมเด็จพระอุไทยราชา
 ผู้ทรงราชย์ จะเสด็จเข้าไปกรุงเทพ ฯ จึงมอบพระราชวัง
 ถวายแต่สมเด็จพระท้าว พระองค์เมื่อย ให้ทรงประทับ
 อยู่วรक्षाแล้ว เสด็จออกจากเมืองบันทายเพ็ชร ไปพร้อม
 ทั่วยเสนาข้าราชการผ่ายนำแลผ่ายในติดตามเสด็จ ครั้น
 เสด็จไปถึงเมืองพระตะบอง นิกนางเทพซึ่งเป็นพระเทพ
 กำลังมี ครรรภอยู่ จึงได้มอบฝากไว้กับเจ้าพระยาอภัย
 ธิเบศร์ แลนกกถซึ่งเป็นบิดามารดาที่อยู่ณเมืองพระตะบอง
 แล้วเสด็จเลยเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ เข้าเฝ้าสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ฯ ไต่ทรงโปรดประทานให้ก่อกำแพง
 ล้อมพระตำหนัก ซึ่งประทับอยู่ที่กรุงเทพ ฯ นั้นให้แต่
 พระผู้เป็นเจ้าได้ประทับอยู่โดยเรียบร้อย ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายนักนางเทพซึ่งมีครรภ์พักอยู่กับบิดามารดา
 ที่เมืองพระตะบองนั้น ครั้นครรถ์ครบถ้วนทศมาศก็
 สัมภพพระราชบุตรองค์หนึ่ง เมื่อวันพฤหัสบดีขึ้น ๑๕ ค่ำ
 ๑.ศ. ๑๑๗๑ เดือน ๖ ปีมะเส็ง ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒) ทรงนาม
 นกองค์ แขน ๗

๑ ลูกเดือน ๘ ปีมะเส็ง ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒)
 พระบาทผู้เป็นเจ้าโตเข้าเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว กรวย
 ถวายบังคมลาออกจากกรุงเทพฯ แล้วเสด็จมาตามทางไม้
 ค่อยจะทรงสยาย ครั้นถึงเมืองตะโหนดเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
 มาทางเมืองพระตะบอง แล้วเสด็จมาทางลัดถึงเมือง
 ยันทายเพชร เสด็จขึ้นประทับบนพระราชมณเฑียร เมื่อ
 หนึ่งแรม ๘ ค่ำ เดือน ๘ ในขมเส็งเอกศกนั้น ๗

๑ ครั้นถึงเดือน ๑๑ ปีมะเส็งเอกศก ๑๑๗๑
 (พ.ศ. ๒๓๕๒) สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัววังหลวง
 ณกรุงเทพฯ ทรงพระประสูติแล้วเสด็จสู่สวรรคต จึง
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ ได้ขึ้น
 เสวยราชสมบัติ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัย เป็นพระเจ้าอยู่หัววังหลวง แลสมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ถัดลงมา ได้เถลิงราชสมบัติ
 เป็นพระมหากษัตริย์ราชวังหน้า ๗

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ (เจ้าฟ้าทะละหะ
 แขน) ซึ่งอยู่รักษาเมืองพระตะบองนั้นช่วยมอการหนัก
 กิ่งอสังกรรมในข่มเสงเอกคกนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวณกรุงเทพ ฯ องค์ใหม่ จึงได้โปรดเกล้า ฯ ทรง
 ตั้งให้ออกญาวิบุลราช แขน เป็นเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์
 ออกมารักษาเมืองพระตะบอง แทนเจ้าพระยาอภัยธิเบศร์
 คนเก่าต่อไป ฯ

๑ สุธวันพุดมชน ๓๓ คำเตือนยในข่มเสงเอกคก
 นั้น พระบาทผู้เป็นเจ้าตรัสใช้ให้

(๑) สมเด็จพระอนุชาที่ ๑ ทรงนาม นักพระองค์
 สงวน

(๒) สมเด็จพระอนุชาที่ ๒ รองลงมา ทรงนาม
 นักพระองค์ อิม

(๓) สมเด็จพระองค์แก้ว (แก้ว)

(๔) ออกญากระลาโหม เมือง

(๕) ออกญาจักรี แยก

นำเครื่องราชบรรณาการเข้าไปกรุงเทพ ฯ เพื่อ
 ช่วยในงานพระบรมศพ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
 รัชกาลที่ ๑ ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พ.ศ. ๑๑๗๒

๑ ลักศักราช ๑๑๗๒ บมเมียบโตศก (พ.ศ. ๒๓๕๓)
พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงธนบุรี ๗ ได้โปรด
เกล้า ๗ ทรงสถาปนาให้

(๑) นักพระองค์ สงวน ทรงพระนาม เป็น
สมเด็จพระไชยเชษฐา พระมหาอุปโยราช

(๒) นักพระองค์ อิม ทรงพระนาม เป็นสมเด็จพระ
ศรีไชยเชษฐา พระมหาอุปราช ก็ยได้ทรงพระกรุณา
พระราชทานเครื่องยศตามถ้านันดรศักดิ์ทั้ง ๒ พระองค์
เสร็จแล้ว ก็พากันกราบถวายบังคมลาออกจากกรุงธนบุรี ๗
มายังบันทายเพชร พร้อมกับขุนนางข้าราชการที่ตาม
เสด็จนั้นทุกคน ๗

๑ ในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่างนำกรุงธนบุรี
ได้ โปรดเกล้า ๗ ให้ออกญาเดโช เมือง กลบคินมาอยู่เมือง
เขมรตามเดิม พร้อมกับสมเด็จพระอนุชาทั้ง ๒ แต่เมื่อ
มาถึงทางแยกแล้วก็ทูลลาสมเด็จพระอนุชา พระมหา
อุปโยราช แลพระมหาอุปราช เลยไปอยู่เมืองกำปงสวาย
ที่เดียว ๗

๑ ฝ่ายสมเด็จพระอนุชาทั้ง ๒ พร้อมด้วยขุนนาง
ข้าราชการที่ตามเสด็จได้มาถึงเมืองบันทายเพชรในเดือน ๗
บมเมียบโตศกนั้น สมเด็จพระอนุชาทั้ง ๒ พร้อมด้วย

ข้าราชการใดเขาเฝ้าสมเด็จพระบรมบพิตรพระบาทผู้เป็น
 เจ้า กราบทูลแถลงข้อราชการให้ทรงทราบข้อความ
 ทุกประการแล้ว สมเด็จพระอนุชาทั้ง ๒ พระองค์ ก็
 กราบถวายบังคมลาออกมาประทับยังพระตำหนักเดิมของ
 พระองค์ ส่วนข้าราชการต่างก็กราบถวายบังคมลาออก
 จากที่เฝ้าไปยังบ้านเรือนสถานที่แห่งตน ฯ

๑ ครั้นอยู่ที่ออกมาออกญากระลาโหม เมือง กบ
 ออกญาจกัร แกบ คิคคตทรยศ^๖ เป็นขบถต่อสมเด็จพระ
 พระบาทผู้เป็นเจ้า ผู้ทรงราชย์ ๆ จึงตรัสให้ส่งพระราช
 อาญาประหารชีวิตรออกญาทั้ง ๒ ซึ่งคิคมิชอบนั้นเสีย เมื่อ
 ฅวันแรม ๑๓ ค่ำเดือน ๑๐ ในข้มเม็ยโทศกนั้น ฯ

๑ ฝ่ายออกญา เม็ง เมื่อไต่ข่าวว่า สมเด็จพระ
 พระอุไทยราชาผู้ทรงราชย์ ไต่ส่งพระราชอาญาให้
 ประหารชีวิตร ออกญากระลาโหม เมือง กบออกญา
 จกัร แกบ เสียถึงนนักครันคร้าม มีความมลทินในใจ
 จึงจัดการเกณฑ์ไพร่พลมาตั้งเป็นกระบวนทัพอยู่ที่เมือง
 กำปงสวาย ฯ

๖ คราวนี้เป็นเริ่มต้นที่สมเด็จพระอุไทยราชา เอาใจออกหากจากกรุง ฯ ใน
 พระราชพงษาวดารว่า มีตราออกไปเกณฑ์กองทัพเขมรเข้ามาช่วยรบพม่า สมเด็จพระ
 พระอุไทยราชาเพิกเฉยเสีย ออกญาทั้ง ๒ คนนี้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ จะกะเกณฑ์ผู้คน
 ตามท้องตรา สมเด็จพระอุไทยราชาว่าเป็นขบถ จับฆ่าเสีย

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (คนใหม่)^๗ ซึ่ง
อยู่รักษาเมืองพระตะบองนั้น ก็จัดการกะเกณฑ์ไพร่พล
แลก่อกำแพงทำค่ายคูประตูหอรบ อย่างแข็งแรง
แน่นหนาอยู่ ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์อยู่ที่
บันทายเพ็ชรนั้นทรงใช้ให้ออกญามหามนตรี เกา กับ
ออกญามหาธิราช มาศ ไปที่เมืองเว้ ทูลพระเจ้าเวียตนาม
เจ้าเมืองญวน ขอให้ยกกำลังมาช่วย แล้วทรงตั้งให้
ออกญาวงษาอรรคราช ตี ซึ่งรับราชการในตำแหน่ง
ออกญาจ๊กวันนั้นเป็นออกญาเตโช แล้วทรงโปรดให้เป็น
แม่ทัพยกไพร่พลไปปราบปรามออกญาเตโช เมือง ซึ่ง
ตั้งแขงเมืองอยู่ที่เมืองกำปงสวาย ฯ

๑ ฝ่ายออกญาเตโช เมือง เมื่อได้ข่าวว่ากองทัพ
หลวงยกมาตั้งนั้นก็ไม้อาจจะอยู่ต่อสู้รบ จึงพาพรรคพวก
ครอบครัวบุตรภรรยา หนีออกจากเมืองกำปงสวายไป
อยู่เสียดเมืองไทย ฯ

๑ ลุดงข้างชนเคอนอายข้มเมียบ โทคก ๓๓๗๒
(พ. ศ. ๒๓๕๓) พระเจ้าเวียตนามเจ้าเมืองญวน ตรัสใช้
ให้อองสลก กับ อองผอเลี้ยงยกไพร่พล ๓๐๐๐ กับเรือรบชนิด
แง่ออ แ่งสาย แ่งลาย ขนมาตั้งทัพอยู่ที่เกาะจิน ฯ

๑) ลุงข้างแรมเคื่อนอายุขมเมียบโตคก ๑๑๗๒
 (พ. ศ. ๒๓๕๓) เจ้าเวียดนามเจ้าเมืองญวน ตรัสใช้ให้
 องคิญา ยกไพร่พล ๓๐๐๐๐ กับเรือรบชนิดแงโอ แ่งสาย
 แ่งลาย ขนมาตั้งทัพเพิ่มเติมอยู่ที่เกาะเงินอีก ฯ

๑) ลุงข้างชนเคอนยี่ ขมเมียบโตคก ๑๑๗๒
 (พ. ศ. ๒๓๕๓) องลิวกัญ ซึ่งเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองไซ่ง่อน
 กับองทุนกุน ไต่ยกไพร่พลกับเรือรบชนิดต่าง ๆ เป็น
 อันมาก มาตั้งทัพอยู่ตั้งแต่ตำบลคลองมิลาก (เปรง
 เมียนเลียก) จนตลอดมาถึงเกาะเงิน ฯ

๑) ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ณกรุงเทพฯ ตรัสใช้ให้พระยาสิทธิราชรองเมือง ๑
 พระยาอภิรักษ์กัญจิ ๑ กับพระยาปลัดเมืองนครราชสีมา ๑
 รวม ๓ นาย ให้ยกไพร่พลเป็นอันมากมาตั้งทัพอยู่ที่เมือง
 พระตะบอง ฯ

๑) ฝ่ายสมเด็จพระอภัยราชา ผู้ทรงราชย์
 ณบันทายเพชร ไต่ทรงจัดส่งกำลังออกไปให้รักษาค่าย
 ทางต่าง ๆ เพื่อยองกันบ้านเมือง คือ

(๑) ให้ออกญาธรรมเดโช เป็นแม่กอง กับ
 ไพร่พลยกไปตั้งรักษาค่ายทางตำบลเขย่ม ปรละลายมาค

(๒) ให้ออกญาเสนาานชิต เป็นแม่กอง กับ
 ไพร่พลยกไปตั้งรักษาค่ายทางตำบลเขย่มแสน ๒๘/๐๑/๒๕๖๔

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

(๓) ให้ออกญาบรรณายก สวรรค์ เป็นแม่กอง
กับไพร่พลยกไปตั้งรักษาค่ายทางที่ตำบลกำแพงฉาง

(๔) ให้ออกญาเทพวรชน เทียบ เป็นแม่กอง
กับไพร่พลยกไปตั้งรักษาค่ายทางที่ตำบลแม่น้ำขี้กั้นเตล
รวมทั้ง ๔ กองนี้ให้ระวังรักษาเหตุการณ์ เพื่อ
ป้องกันบ้านเมืองโดยถวตชน ฯ

๑ ลุงข้างแรมเดือนยี่มเมียโทศก ๓๓๗๒

(พ. ศ. ๒๓๕๓) เห็นว่าบ้านเมืองเรียบริอราชฎรอยู่เย็น
เป็นสุขปราศจากที่พิศกศัตรมมาแต่ที่ใด เมื่อเป็นเช่นนั้นใช้
องลิวักญ กับองตัญญา แม่ทัพญวนจึงขอลาสมเด็จ
พระอุไทยราชา ยกทัพกลับไปเมืองไซ่ง่อน^๘ ฯ

๑ ครนถางชนเดือน ๓ ในขมเมียโทศกนั้น
พระสังฆราชพระธรรมวิสัยสนานิมิตต์มาจากนครวัด มา
ถวายพระพรเยี่ยมเยียนสมเด็จพระอุไทยราชา ฯ ทรงพระ
โสมนศันยถอรับรองเป็นอันดี ด้วยพระสังฆราช พระธรรม
วิสัยสนาองค์นี้ เคยเป็นพระราชครูในสมเด็จพระราชบิดา

๘ ในพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระอุไทยราชาบอกไปเมืองญวนว่า ขุนนาง
เขมรเป็นขบถ ขอกำลังญวนมาช่วยป้องกัน บอกเข้ามาทางกรุงเทพ ฯ ว่าขุนนางเขมร
เป็นขบถจะเกณฑ์กองทัพเข้ามาตามท้องตราไม่ได้ ไทยให้ข้าหลวงคุมกำลังไป ญวน
ก็ให้ข้าหลวงคุมกำลังขึ้นมา เวลานั้นญวนกับไทยยังเป็นไมตรีกัน ทำนองญวนจะมา
รู้ว่าเปนกลอุบายของสมเด็จพระอุไทยราชา จึงเลิกทัพกลับไป ข้าหลวงไทยลงไป
ไม่ทันได้พบแม่ทัพญวน

ของพระองค์ เมื่อครั้งทรงพระผนวชอยู่ที่วัดสมอราย
 ณกรุงเทพ ฯ นั้น ได้สั่งสอนพระกรรมฐานแลพระธรรม
 ทั้งหลายถวายแก่พระราชบิดา เหตุคั้งนั้นพระบาทผู้เป็น
 เจ้า พร้อมด้วยพระราชมารดาแลพระวงษานวงษ์ จึงมี
 ความเลื่อมใสศรัทธาอย่างยิ่ง ได้นิมนต์พระสังฆราช
 พระธรรมวิปัสณา ไปบำเพ็ญพระราชกุศลบนเขาพระราช
 ทรัพย์เสร็จแล้ว พระบาทผู้เป็นเจ้าก็ขสมเด็จพระอนุชา
 ทั้ง ๓ พระองค์ ได้ทรงพระผนวชในสำนักพระสังฆราช
 พระธรรมวิปัสณา เป็นประธาน แลได้ทรงศึกษาพระธรรม
 กรรมฐาน จากพระสังฆราช พระธรรมวิปัสณาด้วย ฯ

๑ ลุดงข้างชนเคอน ๔ ในข้มเมียบโทคกนั้น พระ
 สังฆราชพระธรรมวิปัสณา ได้ถวายพระพรลาจะไปสร้าง
 พระพุทธรูปที่ลาทขนยอกเขาสันอุก พระบาทผู้เป็นเจ้า
 จึงตรัสใช้ให้

- (๑) ออกญาพระคลัง นวง
- (๒) ออกญาศรีธิเบศร์ราชา ไชย
- (๓) ออกญาอิทธิกรวงษา อง
- (๔) เจ้าพระยาราชศก แก้ว

๕ พระธรรมวิปัสณาองค์นี้ ตามความที่ปรากฏในนี้ เข้าใจว่าเป็นไทย ที่เรียกว่า
 “พระธรรมวิปัสณา” ไม่มีในทำเนียบสมณะศักดิ์ไทย ท่านองค์นี้คงเป็นถานานุกรมฤ
 อาจารย์วิปัสณาอยู่วัดสมอราย ได้ไปเป็นพระราชาคณะที่กรุงกัมพูชา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

รวม ๔ นายขึ้นไปส่งพระสังฆราช พระธรรมวิสัยสนา

ไปสร้างพระบาทพระพุทธเจ้าอนเขาสันธุก ๓

พ.ศ. ๑๑๗๓

๑ ลุงเดือน ๕ บรมแมตริศก ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

มีฝรั่งพ่อค้าเข้ามาขายสินค้า ๑ บรรทุกสินค้า มีสิ่งของอันมี
 ราคาแปลก ๆ ต่าง ๆ เข้ามาจอดท่าขายอยู่ที่ท่าพง
 โพลีโตจ (โพธิ์เล็ก) ฝรั่งเจ้าของท่าขายได้เข้าเฝ้าพระบาท
 ผู้เป็นเจ้าถวายสินค้าที่นำมาในท่าขายนั้น พระบาทผู้เป็นเจ้า
 จึงทรงตั้งให้ฝรั่งทวนาย เป็นที่ออกญาพิพิธประเทศราช
 เป็นผู้ค้าริหคักจัดหาสินค้าต่างประเทศเข้ามาถวาย แล้ว
 พระบาทผู้เป็นเจ้า พระราชทานเข้าสารกับสินค้าสิ่งของ
 ทั้งปวงที่มีอยู่ในเมืองเขมร บรรทุกให้เต็มลำท่าขายแล้ว
 ฝรั่งทวนายก็กราบถวายบังคมลากลับคนไปเมืองฝรั่ง ๓

๑ ลุงเดือน ๗ บรมแมตริศก ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

พระสังฆราช พระธรรมวิสัยสนา ซึ่งไปสร้างพระพุทธรูปบาท
 เขาสันธุกนั้น เมื่อได้สร้างลงรักยัดทองเสร็จแล้ว ก็กลับ
 เข้ามาถวายพระราชกุศลแก่พระบาทผู้เป็นเจ้า ๆ คริสต์สั่ง
 ให้สร้างกุฏิแลศาลา ถวายพระสังฆราช พระธรรม
 วิสัยสนา แลพระภิกษุสงฆ์ สถิตย์จำพระวัสสาอยู่ข้าง
 ตวันออกเขาพระราชทรัพย์ สมเด็จพระมหาอุปโยราช
 (องค์สงวน) ก็ได้ทรงพระผนวชประทับจำพระวัสสาอยู่

กับพระสังฆราช พระธรรมวิสัยสนาด้วย แต่นักองค์คิ้ว
ซึ่งเป็นพระราชอนุชาองค์เล็กนั้น ได้ไปทรงพระผนวช
ประทับอยู่กับท่านพระมหาพรหมมุนี นอง ฌวัชฌุทธิศ ฯ

๑๑ ลเดือน ๑๑ ปีมะแมตรีศก ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
เกิดมีคนตั้งตนขึ้นเป็นนักบุญ ตั้งชื่อตัวเองว่า คิลย์ไชย
สำนักอยู่ที่เขากระโจล ครั้นนั้นพระบาทผู้เป็นเจ้า
สมเด็จพระอุไทยราชาผู้ทรงราชย์ ตรัสใช้ให้ออกญา
ยมราช คง กับนายทัพนายกองหลายนายยกทัพไป
ปราบปราม จับได้ตัวคิลย์ไชย แล้วก็ฆ่าเสียในเวลานั้น ฯ

๑๒ ครั้นถึงวันออกพระวัสสา สมเด็จพระอุไทย
ราชา ผู้ทรงราชย์ ได้นิมนต์พระมหาสังฆราช นวง ๑
พระสังฆราช บวรสถิตาเรือง ๑ สมเด็จพระ หิง ๑ กับตรัส
ให้ออกญาพระเสด็จคำ ๑ ออกญาพระคลัง นวง ๑ ไป
ประชุมพร้อมกันกับพระสังฆราชาคณะ ณเขาพระวิหาร
บนเขาพระราชทรัพย์ แปลคัมภีร์พระวินัยไตรปิฎก
ถวายพระสังฆราช พระธรรมวิสัยสนา ฯ

๑๓ ลเดือนอ้ายปีมะแมตรีศก ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
สมเด็จพระองค์แก้ว (คิ้ว) พระชันษาได้ ๙๒ ปี ทรง
พระประสูติพระชนม์ลง สมเด็จพระมหาอุปโยราช

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ไต่ทรงลาพระผนวชมาทรงจัดการทำงานพระศัพ สมเด็จพระองค์แก้ว (กวัง) ที่ตำบลเหนือตลาดเหล็ก (ฉะสาแตก) ในครั้งนั้น มีนิมิตรเห็นดาวหาง โคจรอยู่ข้างทิศพายัพ ฯ

๑๑ ลุกเดือนยยบมแมตริศก ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

พระสังฆราช พระธรรมวิสุตนา ถวายพระพรลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าไปสร้างพระวิหารที่พระพุทธบาทบนเขาสันตึก ฯ

๑๒ ลุกักราช ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔) ฅวันขึ้น

๒ ค่ำ เดือน ๓ ยยบมแมตริศก สมเด็จพระมหาอุปโยราชเสด็จทรงหลีกพระองค์ออกจากบันทายเพ็ชร ไปแต่ในเวลากลางคืน ออกญาสุวรรณโลก เจ้าเมืองโพธิสัตว์ กษัตริย์ออกญา เบ็ง ออกญา มาศ ออกญา นพ แลราชภูรเมืองโพธิสัตว์ ไต่มารีบแห่เสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ สมเด็จพระอุไทยราชาผู้ทรงราชย์ ไต่นิมนต์พระมหาสังฆราช แลพระราชาคณะขอให้ไปติดตามเชิญสมเด็จพระมหาอุปโยราช ให้เสด็จกลับคืนมาบันทายเพ็ชร สมเด็จพระมหาอุปโยราชก็หาทรงยอมเสด็จกลับคืนไม่ ครั้นต่อมาสมเด็จพระอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์ ไต่ตรัสใช้ให้

- (๑) ออกญาสวรรค์โลก มก
- (๒) ออกญาอิราชวงษา แก้ว
- (๓) ออกญาราชอิศวร เทียน
- (๔) เจ้าพระยามนตรีอนุชิต

รวม ๔ นาย ไปทูลเชิญสมเด็จพระมหาอุปโยราช
 ขอให้เสด็จกลับคืนพระนคร แต่สมเด็จพระมหาอุปโยราช
 หาทรงยอมรบที่จะเสด็จกลับคืนไม่ ซ้ำทรงกักตัวขุนนาง
 ทั้ง ๔ นายนั้น ให้อยู่ที่เมืองโพธิสัตว์เสียด้วย สมเด็จพระ
 พระอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์ จึงตรัสใช้ให้ออกญาขรรษา
 ไปทูลพระเจ้าเวียงคานาม เจ้าเมืองญวน ขอกำลังมาช่วย
 รักษาพระองค์ เจ้าเมืองญวนตรัสใช้ให้องคเณร
 นำพลญวน ๕๐๐๐ กับเรือรบชนิดแง้โอ แแง้สาย แแง้ลาย
 มาจอดอยู่ที่เกาะจีน เพื่อระวังรักษาพระองค์พระบาทผู้
 เป็นเจ้า ฯ

๑ ในคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัว (รัชกาลที่ ๒) ณ กรุงเทพ ฯ ได้โปรดเกล้า ฯ
 ให้ออกญาขรรษา ควน^{๑๑} ออกมาช่วยทำงานปลงพระศพ
 สมเด็จพระองค์แก้ว (แก้ว) ครั้นมาถึงเมืองโพธิสัตว์
 ได้พบกับสมเด็จพระมหาอุปโยราช ฯ

๑๑ ออกญาขรรษา ควน คนนี้ ปรากฏชื่อในที่อื่นอีก เข้าใจว่าเป็นกรมการ
 เมืองพระตะบอง

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ครั้งนั้นสมเด็จพระมหาอุปโยราช ได้ทรง
ทำหนังสือส่งมากราบทูล สมเด็จพระอไทยราชา ผู้ทรง
ราชย์ ทูลขอหัวเมือง คือ

(๑) เมืองกรอกัว

(๒) เมืองกรวง

(๓) เมืองขลุง

รวม ๓ หัวเมืองให้ขึ้นอยู่กับพระองค์ สมเด็จพระ

พระมหาอุปโยราช ฯ

๑ ครั้นต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
(รัชกาลที่ ๒) กรุงเทพ ฯ ได้ตรัสใช้ให้พระยายมราช^{๑๒}
เป็นแม่ทัพใหญ่ กับพระยาราชรองเมือง พระยาไผทนา
พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาสรสงคราม ยกพล ๕๐๐๐ มา
ทางเมืองพระตะบอง กับตรัสใช้ให้พระยาพหลเทพ พร้อม
ด้วยนายทัพนายกองแลไพร่พล ยกมาทางเมือง
สติงแตรง^{๑๓} ฯ

๑ เมื่อสมเด็จพระมหาอุปโยราช ได้ทรงทราบ
ว่า กองทัพไทยได้ยกมาเป็นอันมากดังนั้น ก็ทรงทำ
หนังสือส่งมากราบทูลสมเด็จพระอไทยราชา ผู้ทรงราชย์
ขอเมืองบริบูรณ์ เป็นเมืองขึ้นในพระองค์อีก ฯ

๑๒ เจ้าพระยายมราช น้อย ที่ภายหลังเป็นเจ้าพระยาอภัยภทร

๑๓ ที่ว่าพระยาพหลเทพ (เจ้าพระยาพหลเทพ) ยกไปด้วยนี้ ไม่มีใน

๑ ฝ่ายสมเด็จพระอู่ไทยราชา ผู้ทรงราชย์
 ครั้นทรงทราบว่า กองทัพไทยยกมาเป็นอันมากตั้งนั้น
 พระองค์จึงทรงจัดส่งกำลังไปรักษาด่านทาง เพื่อยองกัน
 บ้านเมือง คือ

(๑) ตรัสใช้ให้ออกญาชมราช คง กษัไพร่
 พล ๑๐๐๐ ยกไปตั้งรักษาด่านทางที่ตำบลระเวงไม้ฉัตร
 ในเขตแขวงเมืองละเวียงพะเอียบ ฯ

(๒) ตรัสใช้ให้ออกญาโยธาสงคราม มา ออก
 ญามนตรีเส่นหา เมียน แลออกญานราธิปัตย์ ไชย
 รวม ๓ นาย พร้อมกษัไพร่พลยกไปตั้งรักษาด่านทางที่
 เมืองกำปงฉนัง รวมกษักองออกญาบรรณายก สี่ระชั

(๓) ตรัสใช้ให้ออกญาธรรมเทโช เมียน เป็น
 แม่กองใหญ่ ตรวจตราระวังรักษาทางลำน้ำ ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาอุปโยราช ได้ตรัสใช้
 ให้ออกญาอัครวงษา กุยก์ ไปยุยงราษฎรให้ก่อการ
 กำเริบชนทเมืองพนมเปญ สมเด็จพระอู่ไทยราชา
 ผู้ทรงราชย์ จึงตรัสใช้ให้ทวนพอ กษัออกญาจักร
 บัต ยกทัพไปปราบปรามราษฎรที่ก่อการวุ่นวายในเมือง
 พนมเปญ ฯ TUDC 28/01/2564

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายของเคืองติญผอเส็ง ใ้ใช้ใ้ห้องขัญกวาน
ไปเมืองพระตะบอง ครั้นองขัญกวานกลับจากเมือง
พระตะบองมาถึงเมืองโพธิสัตว สมเด็จพระมหาอุปโย
ราชก็ทรงกักเอาตัวของขัญกวานไว้ ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์
ใ้เสด็จลงจากพระราชมณฑลมาประทับอยู่ที่ท่าโพธิ์เล็ก
(ก่าปงโพธิ์โตจ) ฯ

๑ ลุณวันอาทิตย์แรม ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปี มแม
ตรีกก ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔) เจ้าพระยามนตรีเสนาหา
คุษ เข้ามากราบทูลสมเด็จพระอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์
ว่า ออกญาบรมราช ควน ๑ ออกญาจักรี เศษฐ ๑ พระยา
ไผทนา ๑ ออกญาวงษาราช แก้ว ๑ ยกพล ๓๐๐๐ มา
ทางน้ำ ๑๔ แลพระยายมราช ๑ พระยาราชรองเมือง ๑
พระวิเศษสุนทร ๑ ออกญาสุวรรณคโลก ๑ ยกพล ๓๐๐๐
มาทางบก พร้อมกันสมเด็จพระมหาอุปโยราช ฯ

จ.ศ. ๑๑๗๔

๑ ลุณวันชน ๒ ค่ำ เดือน ๖ ปี วอกจัตวาศก ๑๑๗๔
(พ.ศ. ๒๓๕๕) สมเด็จพระอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์
เสด็จลงสู่เรือพระที่นั่ง พร้อมด้วยสมเด็จพระไอยก

๑๔ ขุนนาง ๔ คน ออกญาบรมราช ควน เป็นกรมการเมืองพระตะบอง
TUDC 28/01/2564
อีก ๓ คน ชื่อเป็นขุนนางเขมรเห็นจะเป็นพวกมหาอุปโยราช.

นักองค์เม็ญ ส้มเต็จพระท้าวซึ่งเป็นพระมารดา กัยบรรดา
 มขมนตรีซึ่งเป็นข้าในพระองค์ ไต่พากันลงเรือเพื่อตาม
 เสด็จเสด็จแล้ว องเคื่องผอเสด็จให้ โยงเรือพระที่นั่ง
 ออกจากท่าหลวงเมืองบันทายเพ็ชร ไปได้ ๕ วันถึงตำบล
 คลองขกเป็รียค (คลองบางเข้อกหนึ่ง) ให้จอดเรือ
 พระที่นั่งพักอยู่ณที่นั้น แล้วองลิวักัญซึ่งเป็นใหญ่อยู่ที่
 เมืองไซ่ง่อน ไต่จกให้องผอไวถ้อหนึ่งสื่อมากกราบทูล
 ส้มเต็จพระอไทยราชา ขออัญเชิญเสด็จให้เสด็จเข้าไป
 ประทับอยู่ที่เมือง บัญแก องลิวักัญ ไต่สั่งให้ปลุกพระ
 คำหนักถวายให้เสด็จประทับ แลปลุกเรือให้ขึ้นนาง
 ที่ตามเสด็จนั้นอยู่ที่เมืองบัญแกทุกคน แล้วองลิวักัญ
 ไต่ถวายอึแปะ ๓๐๐๐ พวงกัยเข้าสาร ๓๐๐๐ ถึง เพื่อจะ
 ไต่แจกจ่ายให้ข้าราชการที่ตามเสด็จด้วย ฯ

๑ ในครั้งนั้น องเคื่องเพ็ญเสด็จ กัย องทงงวน
 พาญวนเขตรเมืองพระตะพังยกเป็นกองทัพมาตั้งอยู่ที่เมือง
 ละเวียแอม (เขตรเมืองเขมร) ไต่ประทะกัยทัพไทยที่
 ตำบลจรวยจิงวา แล้วไต่ใช้ให้ องเคื่องเพ็ญจัน ยกไพร่
 พลไปตั้งอยู่ที่ เข้มมเม็ยคจูก คอยฟังขอราชการ ฯ

๑ ฝ่ายส้มเต็จพระอไทยราชา ซึ่งประทับพัก
 อยู่ที่เมืองบัญแกนั้น ไต่ตรัสใช้ให้

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

(๑) ออกญาขรรค์ราช อุก

(๒) ออกญาพหลเทพ ขวัญ

(๓) ทวนพอ ซึ่งเป็นที่พระพยอม

รวม ๓ นายเข้าไปเฝ้าพระเจ้าเวียงคนาม เจ้าเมือง
ญวนนครรุงเว กวาทูลเรื่องราชการเมืองเขมรซึ่งเกิด
การรุ่มวาย เมื่อพระเจ้าเวียงคนามทรงทราบแล้ว รัชสั่ง
ว่า จะทรงช่วยทำนุบำรุงอย่าได้มีความวิตกเป็นทุกข์เลย
ท่านออกญาทั้ง ๒ กับทวนพอ ก็กราบถวายบังคมลาพระ
เจ้าเวียงคนาม นำข้อความกลับคืนมากราบทูลสมเด็จพระ
อุไทยราชาให้ทรงทราบข้อความทุกประการ ฯ

๑๑ เดือน ๕ บวออกจัตวาศก ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)
พระเจ้าเวียงคนามตรัสใช้ให้ องเหี้ยบกีญ นำทองแดงเงิน
กับผ้าแพรพร้อมด้วยอี่แปะ ๕๐๐๐ พวง มาถวายสมเด็จพระ
อุไทยราชาที่บันกองค์เม็ญ ซึ่งเป็นสมเด็จพระโอยก
แลนังนางโอด ซึ่งเป็นสมเด็จพระมารดา กับพระราชทาน
ให้บรรดาขุนนางกับไพร่พลที่ตามเสด็จได้รับพระราชทาน
โดยทั่วทุกคน ฯ

๑๒ เดือน ๕ ค่ำ เดือน ๑๐ บวออกจัตวาศก ๑๑๗๔
(พ.ศ. ๒๓๕๕) สมเด็จพระมหาอุปโยราช กับพระองค์
ท้วง ซึ่งเป็นพระอนุชาองค์สุดท้าย UDC ๒๒๘๐๑๕๕๖๔ ได้เสด็จเข้าไปเฝ้า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผนวช
พระมหานคร เอาไว้แต่แม่ทัพไทย แม่ทัพเขมรกับไพร่
พลอยู่รักษาเมืองบันทายเพชร^{๑๕} ฯ

๑๑ ฤๅษี ๓๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีวอกจัตวาศก ๑๓๗๕
(พ.ศ. ๒๓๕๕) พระเจ้าเวียงคนามตรัสใช้ ให้ขุนนางญวนชื่อ
องตักน เป็นแม่ทัพออกจากกรุงเวียงมาที่เมืองไซ่ง่อน
ให้จัดการต่อเรือสำเภา เรือแง่สาย แ่งลาย แลเกณฑ์
ไพร่พลญวนไว้สำรองสำหรับในการที่จะส่งสมเด็จพระอุไทย
ราชา ให้เสด็จกลับคืนไปทรงราชย์ ยังเมืองเขมร
ตามเดิม ฯ

๑๒ ในเดือนอ้ายปีวอกจัตวาศก ๑๓๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๕)
ออกญาสุวรรคโลก เอก ให้หม่อช่างซึ่งอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์
คล้องไต้ช่างเผือกผู้เชือกหนึ่ง ประกอบด้วยลักษณะ
อันงาม จึงนำเข้าไปถวายสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ณกรุง ฯ^{๑๖} ฯ

๑๕ ในพระราชพงษาวดารว่า เมื่อสมเด็จพระอุไทยราชาหนีไปนั้น พามหาอุปราช
กับนักพระองค์ด้วงไปด้วย ถึงกลางทางทั้ง ๒ นั้นหนีกลับมาหาพระมหาอุปราช
เจ้าพระยามราชมีหนังสือไปถึง สมเด็จพระอุไทยราชา แลแม่ทัพญวนหนึ่งเสียไม่ตอบมา
เจ้าพระยามราชรออยู่ เห็นว่าถึงฤดูน้ำญวนยกมาจะเสียที่ในเชิงศึก จึงพาเจ้านายเขมร
เข้ามากรุง.

๑๖ ช้างเผือกนี้ ขนระวางเป็นพระยาเสวตรบุญชร,

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฤๅษีวันแรม ๕ ค่ำ เดือนยี่ บวออกจัตวาศก ๑๑๗๕
(พ.ศ. ๒๓๕๕) พระเจ้าเวียงคนามตรัสใช้ให้ขุนนางฉวน
นำอึแปะ ๑๐๐๐ พวง มาพระราชทานบรรดาขุนนางแล
ไพร่พลที่ตามเสด็จสมเด็จพระอุไทยราชาไว้รับพระราชทาน
ทั่วทุกคน แลถวายเงินสมเด็จพะโอยก๊กของค์เม็ญ
เงิน ๒๐ แนน ถวายเงินสมเด็จพะมารดา เงิน ๒๐ แนน
(แนน ๑ น้ำหนักราว ๒๕ บาท) ฯ

๑ ฤๅษีเดือน ๓ บวออกจัตวาศก ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๕)
พระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย ตรัสใช้ให้
พระยามหาอำมาตย์ นำหนังสือขอรบสั่งไปทูลพระเจ้า
เวียงคนาม กล่าวถึงขอราชการเมืองเขมร ฯ

๑ ฤๅษีวันศุกรชน ๕ ค่ำ เดือน ๕ บวออกจัตวาศก
๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๕) พระเจ้าเวียงคนามมีหนังสือขอรบสั่ง
ฉบับ ๑ ถึงองค่างุณมขอความว่า ให้จัดการส่งสมเด็จ
พระอุไทยราชากลับคืนยังเมืองบันทายเพ็ชร แล้วยให้จ่าย
เงิน ๓๕๗ แนน กีบเข้าเป็ลือก ๒๐๐๐๐ ถึง กีบอึแปะ ๕๐๐๐
พวง ถวายแต่สมเด็จพะอุไทยราชา จะไต่ทรงแจกจ่าย
ให้แก่บรรดาขุนนางแลไพร่พลที่ตามเสด็จ ฯ

๑. ศ. ๑๑๗๕

๑ ฤๅษีกราว ๑๑๗๕ (พ. ศ. ๒๓๕๖) ฤๅษีวันพุธ
แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ บวระกาเบญจศก ๒๘/๐๑/๒๕๖๔ ๑๑๗๕
องค่างุณมไต่จก

กระบวนแห่ ท้ายแห่สมเด็จพระอุไทยราชา เสด็จกลับคน
เมืองเขมร คือ—

(๑) ได้จัดให้ทวนพอสั่ง เป็นออกญาราชเคชระ
กัของทงโพน เป็นผู้บังคับกระบวนที่ ๑ นำพล ๒๐๐๐ แห่
นำมาข้างหน้า ออกจากเมืองขันทอง ๑๓ ค่ำ

(๒) กระบวนแห่ถัดลงมา ได้จัดให้องคิณ
เหา กัของสุรโลร์ ซึ่งเป็นเจ้าเมือง เป็นผู้บังคับกระบวน
ที่ ๒ นำพล ๒๐๐๐ แห่นำหน้ามาอีกกระบวนหนึ่ง ออกจาก
เมืองขันทอง ๑๔ ค่ำ

(๓) กระบวนแห่ที่ ๓ คือกระบวนหลวง มีอง
คัากน แลสมเด็จพระอุไทยราชา พร้อมด้วยสมเด็จพระ
พระท้าว พระราชมารดา พระสนมกำนัล ราชบริพาร
มุขมนตรีน้อยใหญ่ ไพร่พลข้าในพระองค์ กระบวนหลวง
นี้โดยยกออกจากเมืองขันทอง ๑๕ ค่ำ เดือน ๖
ขระกาเบญจศก ๑๓๗๕ (พ. ศ. ๒๓๕๖) ถึงท่าหลวงขันทอง
ทายเพชร ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ในขระกานั้น ๗

๐ เมื่อได้เสด็จมาถึงขันทายเพชรแล้ว บรรดา
ขุนนางไทยเขมรที่อยู่ในเมืองขันทายเพชร ได้เข้ามาเฝ้า
พระองค์ คือ พระยาพิไชยอินทรา พระยาพิทักษ์โกษา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ออกญาขมราช ควบ ออกญาจักรี เศษฐ์ พระวิเศษสุนทร
 กษัตริย์บรรดาชนนางเขมรซึ่งยังคงค้างอยู่ที่ขันทายเพื่อชรเท่าใด
 ก็ไม่อาจคอดัง ใ้พากันเข้ามาเฝ้าทุกคน แล้วตรัสใช้
 ใ้ไปใ้ห้วงตักนซึ่งเป็นชนนางผู้ใหญ่ด้วย แล้วมข
 มนตรซึ่งเป็นเจ้านาทรรักษาเครื่องสำตราวุธ ยืนใหญ่
 ยืนเล็ก กระสุนคินค้ำ เสี่ยงอาหาร แลพระราชทรัพย์
 ที่ยังตกค้างอยู่เท่าใด ก็ทำบาญชีนำมาทูลเกล้าฯ ถวาย
 แก่สมเด็จพระอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์ทั้งสน ฯ

๑ อนึ่งบรรดาชนนางเขมร ซึ่งค้างอยู่
 ขันทายเพื่อชรเท่าใด ไปตามเสด็จก็ ใ้แลบรรดาภรรยา
 ข้าราชการที่สามีตามสมเด็จพระอนุชาไปกรุงเทพ ฯ ก็ใ้
 พระบาทผู้เป็นเจ้ามีทรงเอาโทษทัณฑ์ประการใด ใ้ทรง
 พระเมตตาทุกคน ด้วยเป็นข้าสำหรับพระบารมี ฯ

๑ ครั้นเสร็จการแล้ว พระยาพิไชยอินทรา
 พระยาพิทักษ์โกษา พระยามหาอำมาตย์ ออกญา
 ขมราช ควบ ออกญาจักรี เศษฐ์ แลพระวิเศษสุนทร
 ใ้ถ้ถวายบังคมลาสมเด็จพระอุไทยราชา นำไพร่พล
 กลับคืนไปยังเมืองพระตะบองแลกรุงเทพ ฯ ฯ

๑ ต่อมาสมเด็จพระอุไทยราชาผู้ทรงราชย์ ใ้
 ตรัสใช้ใ้ให้ออกญาธิกรณราช เตน ๓ ออกญาศรีสุริยวงษ์

ศุข ๑ นำศุภอักษร กับเครื่องราชบรรณาการ เข้าไป
 ทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภา
 โไลย ณ กรุงเทพมหานคร^{๑๗} โปรดเกล้าฯ ทรงรับ
 ร้องเป็นอันดี แล้วทรงพระกรุณา ตรัสใช้ให้พระยามหา
 อำมาตย์ นำเงินเหรียญ ๓๐๐๐ เหรียญ กับเข้าเปลือก
 ๓๐๐ เกวียน กับผ้าแพรวแลผ้าลายมาประทาน สมเด็จพระ
 พระอุไทยราชา กับสมเด็จพระมาตุจฉา แลสมเด็จพระ
 มารดาด้วย แล้วพระยามหาอำมาตย์ก็ถวายบังคมลา
 สมเด็จพระอุไทยราชา กลับคืนไปกรุงเทพฯ ฯ

๑๑ ลุณหวันทิตยชน ๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีระกา
 เบญจศก ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖) องค์ำกุนผู้เป็นใหญ่
 ไต่เสฉญสมเด็จพระอุไทยราชา มาประทับอยู่ที่ค่ายทำใหม่
 ณกรุงพนมเปญ อยู่ข้างใต้วัดอุณาโลมชานานนามเรียกว่า
 บันทายแก้ว^{๑๘} ฯ

๑๒ ในครั้งนั้น องค์ำกุน สั่งให้ทำค่ายขนทค่ายล
 ละเวียแอมอีกแห่ง ๑ แล้วให้สร้างคลังสำหรับเก็บเสบียง

๑๗ ไทยกับญวนตกลงกันให้เขมรขนททั้ง ๒ ฝ่าย

๑๘ เมืองบันทายเพชรอยู่ข้างเหนือเป็นที่ดอน ไทยเดินทัพออกไปมาถึงค่าย
 เมืองพนมเปญอยู่ริมแม่น้ำโขงข้างใต้ ญวนใช้เรือไปมาถึงสะดวก เวลาเขมรอยู่กับไทย
 จึงมักตั้งราชธานีข้างเหนือ ถ้าไปเข้ากับญวน มักตั้งราชธานีข้างใต้ ด้วยเหตุดังกล่าว
 มาแล้ว

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

กษัตริย์ให้สร้างหอสำหรับพระบารมีแห่งพระเจ้าเวียงคนาม ที่
 จรวขังวา เมืองฉนวนชนค้ำ ๑ กษัตริย์ ๑๕ ค้ำแล้ว ให้
 บรรดามุขมนตรีน้อยใหญ่ทั้งฉนวนแลเขมร พากันไป
 กราบบทวายบังคม รำภูกถึงพระเศษพระคุณ แลพระ
 บารมีแห่งพระเจ้าเวียงคนาม กระษัตริย์เมืองฉนวน
 ทุก ๆ คน ฯ

๑ เมืองตากนได้จัดการบ้านเมือง เห็นว่าเรียบ
 ร้อยแล้ว องตากน จึงตั้งให้องเล็งเพ็ญเล็ง เป็นเขาหอ
 กษัตริย์ องเหียบ แลไพร่พลฉนวน ๑๕๐๐ คน อยู่ระวังรักษา
 พระองค์สมเด็จพระอไทยราชา ผู้ทรงราชย์ แล้ว องตากน
 องเหียบกัญ องขัญจัน แลองทงโพน ลาสมเด็จพระ
 อไทยราชากลับคนไปเมืองฉนวน แลได้นำเอาช่างจาก
 เมืองเขมรไปด้วย ๕๘ เชือก ฯ

๑ ฉนวนชนค้ำ ค้ำเดือน ๑๓ ปีระกาเบญจศก ๑๑๗๕
 (พ.ศ. ๒๓๕๖) พระเจ้าเวียงคนามตรัสใช้ให้องเหียบกัญ
 นำเงินแน่นมาให้ช่าง ๕๘ เชือก ที่องตากนนำเอาไป
 ถวายพระเจ้าเวียงคนามนั้น คือ ช่างใหญ่ ๗ เชือก
 ราคา ๓๕ แน่น ช่างผู้นาคย้อม ๔๓ เชือก ราคา ๘๐ แน่น
 ช่างทวเมียบ ๘ เชือก ราคา ๑๖ แน่น รวมช่าง ๕๘ เชือก
 ราคาเป็นเงิน ๑๔๑ แน่น. ๑๕ ฯ

๑๕ เฉลี่ยราคาช่างที่ฉนวนคิดให้ ช่างพลายใหญ่ตัวละ ๑๒๒ บาท ช่างพลาย
 ขนาดข้อมตัวละ ๕๓ บาท ช่างพังตัวละ ๕๐ บาท

๑ ลุณวันอาทิตย์แรม ๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีระกา
 เบญจศก ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖) พระเจ้าเวียงคนามตรัสใช้
 ให้้องเหี้ยขกัญญา นำพระมาลาแลดลองพระองค์เครของยศ
 มาถวายสมเด็จพระอุไทยราชา ครั้นรุ่งขึ้นสมเด็จพระ
 อุไทยราชา ทรงพระมาลาแลดลองพระองค์ ทพระเจ้า
 เวียงคนามประทานมานั้น ไปถวายยังกรมวังพระบัณฑูร
 เพื่อเสด็จความเคารพต่อพระขารมพระเจ้าเวียงคนาม ท
 หอซึ่งตั้งอยู่ที่จรวยจิงวา พร้อมกับขุนนางข้าราชการ
 น้อยใหญ่ ล้วนแต่งกายสวมเสื้อกางเกงแลโปกคี่คะ
 ้วยผ้าแพรอย่างฉนวนทุกคน ฯ

พ.ศ. ๑๑๗๖ ๑ ลุคักราช ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗) ปีจอฉก
 เดือน ๗ ท่านยายมกผู้เป็นมารดานักนางโอด ซึ่งเป็น
 สมเด็จพระมารดาในพระบาทผู้เป็นเจ้านั้นป่วยด้วยโรคชรา
 กัดงแแก่กรรมลง สมเด็จพระอุไทยราชา ตรัสให้ปลุก
 เมรุข้างใต้วัดคณาโลม แล้วให้ยกศพท่านยายมกขึ้นตั้ง
 ในเมรุ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแล้ว พระราชทาน
 เพลิงศพท่านยายมกแล้วเสร็จในปีจอฉกนั้น ฯ

๑ ในครั้งนั้นได้ข่าวว่า พระเจ้าเวียงคนาม
 กระษัตริย์เมืองฉนวน ทรงพระนามว่า ยาหลอง (คืออง
 เชียงสอ) นนสวรรค์ พระราชบุตรได้ขึ้นครองราช

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

สมัยที่แทนพระราชบิดา ทรงพระนามว่า พระเจ้ามินมาง
สมเด็จพระอุไทยราชา จึงตรัสใช้ให้ออกญาสุภาธิบดี
นวง ๑ ออกญาบูรเทศ คำ ๑ นำเครื่องราชบรรณาการ
ไปถวายพระเจ้ามินมางที่เมืองเว้ คือ

- (๑) ฝรั่ง ๕๕ ชั่ง
- (๒) ขผึ้ง ๕๕ ชั่ง
- (๓) รวง ๕๕ ชั่ง
- (๔) งาช้าง ๕๕ ชั่ง
- (๕) ผลกระวาน ๕๕ ชั่ง
- (๖) ผลเร่ว ๕๕ ชั่ง
- (๗) วิก ๒๐ ชั่ง

รวมสิ่งของ ๗ อย่าง ข

๑ ลูกเขว่นหินทรชนคำ ๑ เดือน ๘ ปีจอฉศก ๑๑๗๖

(พ.ศ. ๒๓๕๗) สมเด็จพระอุไทยราชา มีราชกิจจะทรง
ใช้ออกญาเดโช เม็ง แต่ออกญาเดโช เม็ง กับออกญา
โชลผู้เป็นน้องได้พาครอบครัวอพยพหนีไปอยู่เสียที่เมืองโขง
ในเขตแขวงเมืองลาว สมเด็จพระอุไทยราชา จึง
ทรงตั้งให้ ทวนหมัด ซึ่งเป็นน้องออกญาขมราช ทวนพอ
เป็นออกญาเดโช^{๒๐} แลทรงตั้งให้ออกญาศรีอรรคราช

มาศ เป็นออกญาปลัดเคโซ ทรงโปรดให้ออกไปรักษา
เมืองกำแพงสวาย ฯ

๑) ลุณวันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอฉศก ๑๑๗๖
(พ.ศ. ๒๓๕๗) เจ้าพระยาอภัยธิเบศร์ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการ
เมืองพระตะบองนั้นถึงอนิจกรรมลง พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงตั้งให้ออกญาวิบูลราช
เป็นพระยาอภัยธิเบศร์ พระพลเคก เป็นพระยาอคมภักดี
แลหมื่นเที่ยง เป็นพระวิเศษสุนทร รักษาราชการอยู่ยัง
เมืองพระตะบอง ฯ

๑) ลุณวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๓ ปีจอฉศก ๑๑๗๖
(พ.ศ. ๒๓๕๗) สมเด็จพระท้าว สมเด็จพระมาตุจฉา แล
สมเด็จพระมารดา ได้เสด็จลงไปเยี่ยมเยือน องค์ท่าน
ซึ่งเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองไซ่ง่อน เสด็จไป ๒๕ วันจึงเสด็จ
กลับขึ้นท่ายแก้ว (คือกรุงพนมเปญ) ฯ

๑) ลุณวันชน ๘ ค่ำ เดือน ๔ ปีจอฉศก ๑๑๗๖
(พ.ศ. ๒๓๕๗) สมเด็จพระอุไทยราชาผู้ทรงราชย์ ได้
ทรงตั้งพระราชกำหนดใหม่ โดยทรงแก้ไขพระราช
กำหนดเก่า ซึ่งมีข้อความต่อไปนี้

(๑) ขุนนางซึ่งประจำอยู่ในตำแหน่งฎาอยู่นอก
ตำแหน่งก็ดี ขุนนางฎาราชฎารเป็นหมื่นไม่มีบุตรกิด ถ้า

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ถึงแก่กรรมลง ทรงห้ามมิให้เอาทรัพย์สินมรดกมาเป็น
ภาคหลวงเลยเป็นอันขาด

(๒) บรรดาวิญญาณกะทรัพย์แลอวิญญาณกะทรัพย์
กับเครื่องอุปโภคบริโภค แลสิ่งของเครื่องยศที่ทรงพระ
กรุณาพระราชทานให้แก่ข้าราชการคนใด ในเวลาประจำ
รับราชการอยู่ตามตำแหน่งนั้น ถ้าข้าราชการผู้นั้นได้ออก
จากตำแหน่งไปก็ดี ถ้าได้ถึงแก่กรรมลงก็ดี ทรงห้าม
มิให้เรียกบรรดาทรัพย์สินของนั้นคืน ฯ

๑ ๑๑๗๗ ๗ ค่ำเดือน ๕ ปีกุกุญส์ปัตศก

จ.ศ. ๑๑๗๗ ศักราช ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘) ออกญาเดโช หมัด ใ้มี
ใบบอกมากราบทูลสมเด็จพระอุไทยราชาผู้ทรงราชย์ ว่า
มีกองทัพไทยยกมา ยึดเมืองนครราชสีมาแล้ว
สมเด็จพระอุไทยราชา จึงตรัสใช้ให้สมเด็จพระเจ้าพระยา
กั^{๒๑} เป็นแม่ทัพใหญ่ยกออกญาโยธาสังคราม เมียน ๑
ออกญาเอกราช เตน ๑ แลออกญานรินทร์ นวง ๑ พร้อม
ด้วยไพร่พลยกไปตั้งรักษาด่านทางเมืองโพธิ์สัตว กับ
ตรัสใช้ให้ออกญานเรนทรเสนา มา ๑ เจ้าพระยาอินทร
วิไชย แขวง ช่อ แสกกฮาราล ๑ พร้อมด้วยไพร่พลยกไป
ตั้งรักษาครวทเกาะกำยานในทะเลสาบ ฯ

๑ ลุณหวนชน ๓๒ คำเตือน ๖ บัญญัติปัตศก ๓๓๗๗
 (พ.ศ. ๒๓๕๘) สมเด็จพระเจ้าพระยาภิเษมทิพย์ใหญ่ ใช้ให้
 ออกญาเอกราช เตน ๑ ออกญาสุวรรณคโลก นวง ๑ กับ
 ไพร่พลพอสสมควร ให้ไปเก็บมูลค่างคาวที่เมืองพระตะบอง
 ในครั้งนั้นมีชนนางไทย ชื่อพระยารามกำแหง ๑ พระยา
 อภัยธิเบศร์ ๑ พระวิเศษสุนทร ๑ ห้ามปรามมิให้เก็บมูล
 ค่างคาว แล้วยกเป็นกองทัพไล่ฆ่าฟัน ถึงถูกออกญา
 สุวรรณคโลกมีขาดเจ็บ แล้วขับไล่ออกญาอรรคราช เตน
 มาจนกระทั่งถึงเมืองโพธิสัตว สมเด็จพระเจ้าพระยาภิเษมทิพย์
 ใหญ่ ก็ยกออกญาโยธาสงคราม เมียน ออกญานรินทร์
 นวง ก็พาไพร่พลถอยกลับคืนมายังบ้านท้ายแก้ว ฯ

๑ ฝ่ายออกญานเรนทรเสนา กับเจ้าพระยาอินทร
 วิไชย ก็ยกไพร่พลถอยกลับมามาตั้งรับอยู่ที่เขยเมพระสตัด ฯ

๑ ฝ่ายพระยารามกำแหง พระยาอภัยธิเบศร์
 แลพระวิเศษสุนทร ก็กวาดต้อนครัวจากเกาะกำยานจาก
 ตำบลถมอแกรง นำเข้าไปยังเมืองพระตะบอง ๒๒ ฯ

๒๒ ในพระราชพงษาวดารว่า เหตุเรื่องนี้เกิดขึ้นด้วยข้าหลวงญวนคิดอุบายให้
 สมเด็จพระอไทยราชา แต่งข้าหลวงเขมรขึ้นมาเก็บนมศิลาที่เมืองพระตะบองตาม
 ธรรมเนียมแต่ก่อน แต่ยกมาเป็นกองทัพหลายกอง ถ้าเห็นได้ทั่วที่จะเข้ายึดเอาเมือง
 พระตะบอง พระยารามกำแหงเป็นข้าหลวงประจำอยู่เมืองพระตะบอง กับพระยาอภัย
 ภูเบศร์เห็นผิดสังเกตให้ ไปห้าม กองทัพเขมรไม่ฟังขึ้นยกเข้ามา จึงเกิดรบกันขึ้นกับ
 พวกเมืองพระตะบอง พวกเขมรสู้ไม่ได้ถอยหนี ต่อเกิดเหตุขึ้นแล้วจึงโปรดให้เจ้าฟ้า
 ธรรมขุนอินทรรัถย์ ยกกองทัพลงไปรักษาเมืองพระตะบอง

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายสมเด็จพระอุไทยราชา ตรัสใช้ให้

ออกญายมราช ทวนพอ กับออกญาวัง เมื่อนำไพร่พล
ยกไปตั้งรับเพิ่มเติม ก็ไปพบกับกองทัพทยอยมา ตั้งรับ
อยู่ที่ตำบลเขยเมมพระสคง กองทัพทยอยมาที่หลังนกลีดย
ตั้งอยู่เขตนั้นด้วย ฯ

๑ ลุณวนชน ๓๐ คำเดือน ๘ บัญญัติปีตศก ๑๑๗๗

(พ.ศ. ๒๓๕๘) พระเจ้ามีนมางตรัสใช้ให้องหิญาเล็ง
มาสอบถามจกเอาถ้อยคำ สมเด็จพระยาภิ กับออกญา
เอกราช เตน เมื่อได้ทราบข้อความทุกประการแล้ว
องหิญาเล็งก็กลับคืนไปเมืองเว้ ฯ

๑ ลุณวนชน ๘ คำเดือน ๑๐ บัญญัติปีตศก ๑๑๗๗

(พ.ศ. ๒๓๕๘) องกังกง มีหนังสือมาขอให้ส่งตัวสมเด็จพระ
ยาภิไปยังเมืองไซ่ง่อน สมเด็จพระอุไทยราชาจึง
ตรัสใช้ให้ออกญายมราช ทวนพอ ๑ ออกญากระลาโหม
แบนฝรั่ง ๑ แลออกญาราชเตชะ หลง ๑ นำตัวสมเด็จพระ
ยาภิไปยังเมืองไซ่ง่อน แต่ครั้นพากันไปถึงตำบล
บงกรุม สมเด็จพระยาภิก็แวะไปอยู่เสยทเมองศรี
สนทอ์ หาไปถึงเมืองไซ่ง่อนไม่ ครั้นถึงวันแรม ๕ คำ
เดือน ๑๑ ในบัญญัติปีตศกนั้น สมเด็จพระอุไทยราชา
จึงทรงทราบว่า สมเด็จพระยาภิหาไปถึงเมืองไซ่ง่อน

ไม่ จึงตรัสใช้ให้ออกญาจักรี สวรรค์ ไปเร่งออกญา
 ยมราช ทวนพอ ออกญากระลาโหม แขนฝรั่ง ออกญา
 ราชเคษะ หลง ให้จำสมเด็จพระเจ้าพระยาแก้วแล้วรีบนำตัวส่ง
 ไปยังเมืองไซ่ง่อนโดยเร็ว ออกญาทั้ง ๓ เมื่อได้รับ
 พระบัญชาตรงบังคับไปดังนั้น ก็จับตัวสมเด็จพระเจ้าพระยา
 จำแล้วคุมตัวส่งให้องตาทูกุนที่เมืองไซ่ง่อนเสร็จแล้ว ออก
 ญาทั้ง ๓ ก็กลับคืนเมืองเขมร ฯ

๑ ลุณวันชนค้ำ ๓ เดือน ๓๒ บัญญัติปีตศก ๓๓๗๗
 (พ. ศ. ๒๓๕๘) สมเด็จพระท้าว สมเด็จพระมารดา กับ
 สมเด็จพระมาตุจฉา จะเสด็จไปเมืองเว้ สมเด็จพระอุไทย
 ราชเจ้าจักรีใช้ให้ (๑) ออกญาเชษฐ โมต (๒) ออก
 ญาวงษาอรรคราช (๓) ออกญาราชเคษะ หลง
 (๔) ออกญาอิราชวงษา ไสร์ (๕) เจ้าพระยาเสนา
 ราชคเชนทร์ ให้ รวม ๕ นายกับไพร่พลแห่นำตามเสด็จ
 สมเด็จพระมารดา แลสมเด็จพระมาตุจฉาไปเมืองเว้
 แต่ครั้นเมื่อเสด็จไปถึงเมืองไซ่ง่อน กลางมรรคา
 สมเด็จพระมารดาแลสมเด็จพระมาตุจฉา ไม่ทรงสบาย
 ประชวรลง จึงเสด็จกลับคืนมายังเมืองเขมร ฯ

๑ ลุณวันชน ๓๓ ค่ำเดือนอ้ายบัญญัติปีตศก ๓๓๗๗
 (พ. ศ. ๒๓๕๘) พระเจ้ามินมางไท้ตรัสใช้ให้องยามจัน

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

องวิญญู กษัตริย์ของพ่อเล็ง เป็นแม่กองคุมไพร่พลญวน ๔๐๐๐
 คุมไพร่พลเขมรเมืองพระตะพิง ๓๐๐๐ ชนมาทำค่ายที่
 ตำบลเมียบจรุง แล้วขุดคลองลัดออกไปหาทะเล ตั้งแต่
 เข็มเมียบจรุงไปตลอดทะเล เป็นระยะทาง ๓๓๒๕ เส้น
 แล้วขุดคลองอีกสายหนึ่ง จากเข็มเมียบจรุงไปตลอด
 ทางทะเลข้างทิศตะวันออก เป็นระยะทาง ๓๔๒ เส้น ๓๒ วา
 ในเวลานั้นกะเกณฑ์ให้ราษฎรเขมรช่วยทำการขุดคลอง
 ทั่วจนสำเร็จ เมื่อญวนได้จัดการทำค่ายแลขุดคลอง
 เสร็จแล้ว จึงจัดการย้ายค่ายซึ่งเดิมตั้งอยู่ที่เกาะ
 แดงนั้น ชนมาตั้งอยู่ที่ทะเลข้างทิศตะวันตกเคียงกันกับ
 คลองขุดใหม่แห่ง ๑ แลชนมาตั้งอยู่ที่เกาะกาดอก
 แห่ง ๑ กับค่ายเก่าซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลผะตอกเขียง ก็ย้าย
 ชนมาตั้งอยู่ที่เข็มจอต้วย ฯ

๑ ลุณวันศุกรชน ๖ ค่ำเดือนยย ๖ ๖๖๖ ๑๓๗๗

(พ. ศ. ๒๓๕๘) พระแม่นางในสมเด็จพระอุไทยราชาผู้
 ทรงราชย์ ชื่อนักนางกระจับ ได้สมภพพระราชบุตร
 องค์หนึ่ง พระราชบิดาผู้เป็นเจ้าได้ทรงโปรดให้ทำพิธี
 เกษากันต์ ถวายพระนาม พระองค์เจ้า มี บรรดามุข
 มนตรน้อยใหญ่พร้อมกันมาทำขวัญผูกพระที่กลักทุกคน ฯ

๑. ๓๑๗๘
 ๑. ๓๑๗๘ (พ.ศ. ๒๓๕๘) มีหนังสือขอกของออกญา
 เตะไซ หมัก เจ้าเมืองกำแพงสวายเข้ามากราบทูลว่า มีโจร
 ผู้ร้ายได้ควบคุมกันเป็นพวก ยกไปลอบทำร้ายออกญา
 เตะไซ หมัก พวกโจรได้ยิงถูกออกญาปลัด เมอ ตาย
 แล้วพวกโจรมันไล่ออกญาเตะไซ หมัก เจ้าเมืองกำแพง
 สวายกับออกญามนตรีเส่นหา เจ้าเมืองปากคิ พากันหนี
 พวกโจรถอยลงมาอยู่ในเขตเมืองกำแพงเลง ฯ

๑. ๓๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๕๙) สมเด็จพระอยู่ไทยราชาผู้ทรงราชย์ ทรง
 ตั้งให้ออกญาเสนา มา เป็นออกญาเตะไซ แล้วตรัสใช้
 ให้เป็นแม่ทัพยกไพร่พลไปปราบปรามอ้ายพวกเหล่าร้ายที่
 ก่อการวุ่นวายณเมืองกำแพงสวาย ออกญาเตะไซ มา
 ก็ยกทัพไปปราบปรามโจรผู้ร้ายสังขราชคายนแล้ว จึงมี
 ตราโปรดเกล้า ฯ ให้ออกญาเตะไซ มา เป็นเจ้าเมือง
 กำแพงสวายต่อไป ฯ

๑. ๓๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๐) สมเด็จพระอยู่ไทยราชาผู้ทรงราชย์ ตรัส
 ใช้ให้ออกญามหามนตรี ตอน กับออกญาอิศวรร อง
 นำเรือ ๒๐๐ กะระออมบรรทุกเรือไปทางเมืองกำแพง นำเข้า

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ไปถวาย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย
ณกรุงเทพมหานคร ฯ

แลตรัสใช้ให้ออกญาจักรี สวรรค์ กษัตริย์
มหาเสนา มาศ นำเครื่องราชบรรณาการไปถวาย พระเจ้า
มินมางที่เมืองเวทวย ซึ่งมีจำนวนสิ่งของต่อไปนี้

- (๑) ขผึ้ง ๓ หาบ
- (๒) ผลกระวาน ๓ หาบ
- (๓) ผลเร่ว ๓ หาบ
- (๔) รง ๓ หาบ
- (๕) งาช้าง ๓ หาบ
- (๖) นอแรด ๒ นอ

รวม ๖ อย่าง

๑ ลุณวันแรม ๖ ค่ำเดือน ๑๑ ปีชวดอัฐศก ๑๑๗๘

(พ.ศ. ๒๓๕๘) พระเจ้ามินมางตรัสใช้ให้ องวิญญู
เจ้าเมือง ๆ ลงโฮ นำเสือกางเกงกับหมวก เครื่องยศ
๒๗ สำรับ มาพระราชทานให้ขุนนางเขมร ผู้ซึ่งมี
ถ้านนตรถอศักดินาตั้งแต่ ๘๐๐๐—๘๐๐๐—๑๐๐๐๐ ไว้ ให้
แต่งกายในเวลาทีไปถวายบังคมรำภักถึงพระเศษพระคุณ
พระบารมีแห่งพระเจ้านมมาง ณหอซึ่งตั้งอยู่ ที่จรวยจึงวา

๑ ลุณวันแรม ๖ ค่ำเดือน ๖ ปีชวดอัฐศก ๑๑๗๘

(พ.ศ. ๒๓๕๘) ออกญาจักรี สวรรค์ กษัตริย์ มหาเสนา

มาศ ไต่กลับมาจากเมืองเว้ นำความกราบทูลว่า
 ขรรคาสั่งของที่นำเข้าไปถวายพระเจ้ามินมานั้น พระเจ้า
 มินมาทรงรับแต่ขอแรก ๒ ขอ งาม้าง ๑ กิ่ง นอก
 จากนี้ได้ขอถวายกลับคืนมา แลพระเจ้ามินมาได้สั่ง
 ผ้าแพรกับผ้าขาวมาถวายพระบาทผู้เป็นเจ้าด้วย ส่วนตัว
 ออกญาทั้ง ๒ พระเจ้ามินมาได้พระราชทานเงินกับผ้าแพร
 แลเสื้อ กางเกง หมวกเครื่องยศคนละสำหรับ ๓

๑ ลุณวนชน ๑๐ คำ เดือน ๓ ปีชวดอิฐุศก ๑๑๗๘
 (พ.ศ. ๒๓๕๘) พระเจ้ามินมาทรงตั้งให้ องวิญญู
 เจ้าเมืองลงโฮเป็นบาทหอ ตรัสใช้ให้มาอยู่รักษาพระองค์
 สมเด็จพระอไทยราชา เปลี่ยนของเพ็ญเลิง บาทหอเก่า
 กลับคืนไปเมืองญวน ๓

๑ ลุณวนชน ๑๕ คำ เดือน ๓ ปีชวดอิฐุศก ๑๑๗๘
 (พ.ศ. ๒๓๕๘) สมเด็จพระอไทยราชา ตรัสให้จับตัว
 ออกญากระลาโหม แบนฝรั่ง จำตรวน ด้วยขุนนาง
 กับราษฎรนำความกราบทูลว่า ออกญากระลาโหม
 แบนฝรั่ง กินสินบน ขายตำแหน่งที่ขุนนางให้แก่ผู้
 ให้สินบนมีอยู่เป็นอันมาก ก็ถ้ามีทาสชายหญิงของ
 ผู้ใดหนีเข้าไปอยู่ด้วยก็เอาไว้เสีย หาได้ให้เงินค่าทาส
 ของเขาไม่ มีอยู่เป็นหลายราย เทียวทำชู้กับลูกเมีย

ราชพงษาวารกุฎกัมพูชา
 ของผู้อื่นแล้วลักพาเอาไป หากคนให้ลูกสาวพ่อแม่เขาไม่
 แลในเวลาชำระความ ก็กระทำการทุจริต กินสินบน
 ความชนะให้แพ้ ความแพกลับให้ชนะ สุกแล้วแต่ได้
 สินบนจากฝ่ายไหน สมเด็จพระบาทผู้เป็นเจ้าจึงทรงตั้ง
 ศาลรับสั่ง ให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้สอบสวนพิจารณาความ
 เรื่องนี้ ก็ได้ความสมจริงทั้งโทษภัย แลออกญากระลา
 โหมม แบนฝรั่ง ก็ยอมรับสารภาพ ว่าตนได้กระทำผิด
 จริง จึงทรงมอบตัวให้ออกญากรมราช ทวนพอ รักษา
 ตัวออกญากระลาโหมม แบนฝรั่ง ๆ ก็หักทวนแล้วหนี
 ไปเสีย สมเด็จพระบาทผู้เป็นเจ้า จึงตรัสใช้มุขมนตรี
 ให้ไปตามจับตัว ออกญากระลาโหมม แบนฝรั่ง ให้จึงได้
 ออกญาเดโช เมียน ได้ติดตามไปจนถึงเมืองละเวียแอม
 กำนันนายบ้านได้ช่วยกันตามจับ ได้ตัวออกญากระลาโหมม
 แบนฝรั่ง กับลูกคนหนึ่งชื่อนายกุกทเมืองละเวียแอมนั้น
 แลก็นำตัวเข้ามาถวาย สมเด็จพระบาทผู้เป็นเจ้า ๆ
 ทรงพระราชทานรางวัลให้แก่ผู้ที่จับได้เป็นเงิน ๕๐๐ ตำลึง
 ให้แบ่งปันกัน กับพระราชทานผ้าแพรให้ด้วยทุกคน
 แลให้ส่งพระราชอาญาประหารชีวิตออกญากระลาโหมม
 แบนฝรั่ง กับอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้พาหนี แต่นายกุกนั้น
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกโทษให้ปล่อยตัวไป ส่วน

สมุหยาธิบดีชอไชย ๑ ชอเมอ ๑ เป็นผู้ช่วยคิดให้แหก
 คอกหนึ้นให้ลงพระอาญาเหมือนหลังคนละ ๕๐ ที แล้ว
 ส่งตัวทั้งครอบครัวบุตรภรรยาไปเป็นตะพุ่นหญ้าม้า ส่วน
 เสมียนทนายนอกจากนี้ให้ลงโทษจำตรวนแลเหมือนหลัง
 ตามโทษหนักโทษเบา แลทรัพย์สินของทั้งปวงก็ฆ่าทาส
 ชายหญิง ของออกญากระลาโหม แบนฝรั่ง ให้เรีย
 ราชบาทว์เป็นของหลวงทั้งสิ้น ส่วนเจ้าพนักงานของ
 ออกญาสมราช ทวนพอ ซึ่งเล่นเล่มีความประมาท
 ต่อหน้าที่ของตน ปล่อยให้ออกญากระลาโหม แบนฝรั่ง
 นักโทษหนีไปได้นั้น ทรงให้เหมือนหลังสั่งสอน แลบรรดา
 ขุนนางที่ให้สินบนออกญากระลาโหม แบนฝรั่ง เพื่อให้
 ช่วยเพ็ดทูลขอตังให้ตนเป็นขุนนางนั้น รัยสั่งให้ถอด
 ออกจากยศบันดาศักดิ์ทุกคน ฯ

๑๑ ลุณวนชน ๓๓ ค่ำ เดือน ๔ ปีชวดอัฐศก ๑๓๗๘
 (พ.ศ. ๒๓๕๘) นักองค์เม็ญ ซึ่งเป็นสมเด็จพะไชยภัก
 นักองค์เภา ซึ่งเป็นสมเด็จพะมาตัจฉา กับนักนางโอด
 ซึ่งเป็นสมเด็จพะมารดา ไต่แห่อัฐิท่านยายมกไปกระทำ
 บุญแลบรรจ้อัฐิที่เมืองกระแจะ จนถึงข้างชนเดือน ๕
 ในปีชวตนั้น จึงไต่เสด็จกลับคืน ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พ.ศ. ๑๑๗๙

๑ ลุคักราช ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๖๐) บัณฑุก

สมเด็จพระอุไทยราชาผู้ทรงราชย์ ไต่ทรงพระดำริห์
กับของเขาสอบ ออกข้อบังคับดังนี้

(๑) ให้บรรดาขุนนางในกรุง ฯ ที่มีหัวเมืองขึ้น
อยู่กับตนนั้น ออกหมายประกาศแจ้งความไปให้เจ้าเมือง
กรมการราษฎรทุก ๆ หัวเมือง จงทราบโดยทั่วกัน ให้มี
ความอุสาหะตั้งใจกระทำนา ถ้าครัวหนึ่งมี ๒ คนพลวเมีย
ทำนาได้เข้าขบละ ๕๐ ถึง ให้เก็บเข้าเป็นภาคหลวง ๕ ถึง
ถ้าครัวใดที่มีลูกเมียยาวไพร่หลายคน แลทำนาได้เข้า
มากกว่า ๕๐ ถึงขึ้นไป ก็ให้เก็บเข้าเป็นภาคหลวง
เพียง ๕ ถึงเท่านั้นเหมือนกัน เพราะมีผู้คนมากจึงทำ
เข้าได้มาก

(๒) ให้จัดทำบัญชีสำมะโนครัว เพื่อให้ทราบ
ว่าในครัวเรือนใดมีคนชายหญิงเด็กผู้ใหญ่กี่คน

(๓) ให้จัดส่งรายงานน้ำฝนต้นเข้า เข้ามา
กราบทูลว่าเมืองใดมีฝนตกฤาไม่มี ราษฎรได้ทำนา
ฤาไม่ได้ทำให้ทรงทราบทุก ๆ ปี ฯ

๑ ในบัณฑุก ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๖๐) นั้น
ถึงฤดูทำนาราชฎรทำนาไม่ได้ด้วยฝนแล้ง ราษฎรจึง
พากันไปหาที่ทำนาตามข้งตามหนอง เนทไคซงมีน้ำ

ได้ทำข้างแต่เล็กน้อย ครั้นถึงฤดูปลูกเข้าโพศ ราษฎร
ก็ทำไร่เข้าโพศตามริมฝั่งแม่น้ำ น้ำขึ้นท่วมเข้าโพศ
เสียหายหมดแล้ว นางจึงลกลงไป ฯ

๐ ครั้นถึงเดือนชน ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีฉลู
นพศก ๑๑๗๘ (พ.ศ. ๒๓๖๐) น้ำในแม่น้ำกลบชนมาอีกมาก
จนท่วมกำแพงแก้ว บรรดาเรือนชานของราษฎรที่ปลูก
อยู่ตามริมตลิ่งแม่น้ำ ถูกน้ำท่วมหักพังลอยไปตามน้ำ
สัตว์พาหนะ ช้าง ม้า โค กระบือ แลสัตว์ป่า เสือ ลมั่ง
ทรายเป็นต้น ก็หนีไปหาที่โคกที่เนินอาไศรยอยู่ แลค้าย
ของฉวนซ่งทำอยู่ทะเลเวียงแอม แลค้ายเขาค้อ ก็ถูกน้ำ
ท่วมไหลเซาะพังทำลายหมด ส่วนพระราชวังที่สมเด็จพระ
พระคไทยราชา ประทับอยู่นั้นน้ำก็ท่วมโดยรอบ สูงจาก
พื้นดิน ๑ วา ๑ คืบ บรรดาขุนนางน้อยใหญ่มาประชุม
พร้อมกัน กระทบที่ราษฎรให้มาชุกคินถมที่ในพระราชวัง
ให้สูงชัน แลจตุระวงรักษาการทุกหน้าที่พนักงาน แบ่งชน
เวรผลัดเปลี่ยนกันมานอนเฝ้าท่ามกลางคณกลางวัน ในยี่
นั้นราษฎรทำนาไม่ได้ ด้วยถูกน้ำท่วมต้นเข้าเน่าหมด ที่
ยังเหลืออยู่ข้างก็แต่เล็กน้อยไม่พอบริโภค ราษฎรอด
อาหารไต่กินแต่เผือกมัน เข้าเปลือกมีราคาแพงถึงหนึ่ง
ถึง ๕ บาท สวรรพคสังของกำแพงชนทุกอย่าง บรรดา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

คนที่มิไรร้าย ก็คบคิดกันกระทำการโจรกรรมปล้นสดมภ์ไม่
เลือกหน้า แลเกิดฆ่าพวกรนแท่งกนชน แม่บิดากฆ่าบุตร
บุตรก็ฆ่าบิดา อุบายต่าง ๆ นา ๆ นอกจากนยังมี
อีกมาก ๆ

๑ ลุณวณชน ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู นพศก ๑๓๗๘
(พ.ศ. ๒๓๖๐) พระเจ้ามินมางทรงตั้งให้องเล็งตากน
เป็นเขาคอ มาเปลี่ยน องทงแจ เขาคอคนเก่ากลับคืนไป
เมืองญวน เวลาองทงแจจะกลับไป สมเด็จพระอู่ไทย
ราชา ได้เสด็จไปเมืองไซ่ง่อน พร้อมกับ องทงแจด้วย
เพื่อไปทรงเยี่ยมเยียน องตากน ผู้เป็นใหญ่^{๒๓} ซึ่งรักษา
ราชการอยู่ที่เมืองไซ่ง่อน จนถึงวันชน ๘ ค่ำ เดือน ๑๒
ปีฉลู นพศก ๑๓๗๘ (พ.ศ. ๒๓๖๐) จึงได้เสด็จกลับมา
ขึ้นท่ายแก้ว ๆ

๑ ลุณวณชน ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีฉลู นพศก ๑๓๗๘
(พ.ศ. ๒๓๖๐) สมเด็จพระอู่ไทยราชา ตรัสให้สร้าง

๒๓ ในพระราชพงษาวดารเรียกองตากนเหมือนกัน คำนี้ตรงกับภาษาจีนว่า
“ไต๋กุน” ได้ความจากหนังสือครอเฟ็ดว่า องตากนคนนี้ เดิมเป็นนายทหาร
ได้เข้ามาอยู่เมืองไทยกับองเชียงสือ ร่วมสุขทุกข์กันไปจนได้เมืองญวนคืน องเชียงสือ
ยกย่องให้เป็นผู้ใหญ่มาอยู่ครองเมืองไซ่ง่อน ครั้นถึงแผ่นดินมินมาง ในพระราช
พงษาวดารว่า ยกย่ององตากนเป็นบิดาเลี้ยงของพระเจ้าแผ่นดิน จึงมีอำนาจสิทธิขาด
ใจองตากนเป็นศัตรูกับไทย เมื่อในรัชกาลที่ ๒ พม่าไปชวนญวนให้เข้ากันยกมา
ตีเมืองไทย องตากนจะรับ แต่ขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองเว้พร้อมกันไม่เห็นชอบด้วย
ญวนจึงมิได้เข้ากับพม่า

ปราสาทในพระราชวังชั้นท้ายแก้ว มีมุข ๔ ด้าน แลมี
 ยอดอยู่กลาง ลงรักยัตทอง มุงด้วยกระเบื้อง พนแลฉา
 ทำด้วยไม้กระดาน ฯ

๑ ฤๅวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีฉลูนพ
 ศก ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๖๐) สมเด็จพระอุไทยราชา ตรีสใช้
 ให้ออกญาราชเคชะ หลง กัยออกญาภิมุขวงษา นนท์
 นำเครื่องบรรณาการลงเรือไปทางเมืองกำปอตเข้าไปยัง
 กรุงเทพพระมหานคร เพื่อไปช่วยในงานพระศพ สมเด็จพระ
 กรมพระราชวังบวร ฯ ณ กรุงเทพ ฯ ครั้นเสร็จแล้วออกญา
 ทัง ๒ ก็กลับคืนมา ฯ

พ.ศ. ๑๑๗๒

๑ ลุคักราช ๑๑๗๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓) ปีมะโรง
 ไทศก มีภิกขุรูป ๑ ชื่อแก้ว อยู่วัดลำบัว ในเขตเมือง
 พนมเปญ ตั้งตนเป็นนักศิลาผู้วิเศษ ไปเกลี้ยกล่อม
 ราษฎรที่อยู่เมืองขำพนมได้เป็นอันมากแล้ว ก็ยกเป็น
 กระบวนทัพไปไล่จับ ออกญาธรรมเดโช เจ้าเมืองขำพนม
 ฆ่าเสีย แล้วภิกขุแก้วก็ไปรวบรวมกับสมเด็จพระยาภิ
 ออกญาเรนทร์ กุล แลนายแกเปรียญ ยกทัพไปจับ
 ญวนฆ่าตายเสียเป็นอันมาก องตาทัน จึงจัดให้ องจัญทาว
 กัยนายทัพนายกองยกไพร่พลญวน ๓๐๐๐ มาตั้งอยู่ที่เมือง
 เกาะสติน ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายสมเด็จพระอไทยราชา เมื่อทรงทราบ
 เหตุการณ์ดังนั้น จึงตรัสใช้ให้เจ้าพาทะละหะ ทวนพอ
 ยกทัพไปช่วยของญาคูวรบกับภิกขุแก้ว จับตัวได้ให้ฆ่า
 ภิกขุแก้วเสีย แต่สมเด็จพระยาภิ ออกญานเรนทร์กล
 แลนายแกเปรียญ ๓ คนจับตัวได้ แล้วนำส่งไปให้
 องค์ตากุน ซึ่งเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองไซ่ง่อน องค์ตากุน ได้ให้
 สอยถามปากค่านักโทษทั้ง ๓ ๆ ตอบแก้ว่า ที่มีเหตุเช่น
 ๒๔ เพราะเกิดวิวาทบาดหมางกันกับเจ้าพาทะละหะ
 ทวนพอ องค์ตากุน จึงให้จำส่งตวนักโทษทั้ง ๓ มาถวาย
 พระบาทผู้เป็นเจ้าเมืองเขมร แล้วของเล็งญิม ซึ่งเป็น
 เขาหอส่งให้ฆ่าเสียสิ้น ๒๔ ฯ

๑ ในขั้มโรงโทศกนี้ นักนางกระจับพระแม่นาง
 ในสมเด็จพระอไทยราชา ได้สมภพพระราชบุตรอีกองค์ ๑
 แต่อยู่ได้ถึงพระชันษา ๗ ปี เป็นผัดาคสันพระชนม์เสีย ฯ

พ.ศ. ๑๑๗๔

๑ ลุคักราช ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๖๕) ขั้มเมียบ
 จัตุวาคก นักนางยศพระแม่นางในสมเด็จพระอไทยราชา
 ได้สมภพพระราชบุตรอีกองค์ ๑ ทรงนามนักองค์เกา ฯ

๒๔ ในพระราชพงษาวดารว่า แต่แรกญวนทำอารีล่องจนเขมรนับถือ ครั้นญวน
 ได้อำนาจปกครองเมืองเขมรแล้ว ก็กดขี่กะเกณฑ์ใช้สอย พวกเขมรพากันได้ความ
 เดือดร้อน พวกเจ้านายอยู่ในมือญวนทำอะไรไม่ได้ พวกราษฎรจึงรวบรวมกันทำร้าย
 พวกญวนหลายคราว แต่กำลังสู้ญวนไม่ได้ เหตุที่กล่าวตรงนี้ เป็นเรื่องเขมรต่อสู้
 ญวนคราว • ที่จริงมิใช่เรื่องนักบุญ

๑ ในขั้มเม็ยจัควาคกนั สม่เต็จพระอุไทยราชา
 ตรัสให้สร้างปราสาท ประกฤษฐานพระพุทธรูปในพระ
 ราชวัง แล้วนิมนต์พระสงฆ์ ๕๐๐ รูปมาเทศนา
 สังคายนาย ฯ

๑ ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัย ผนวกรูปพระมหานคร ไพรกเกล้า ฯ ใช้ให้
 ข้าหลวงนำพระอัฐิ สม่เต็จพระไชยเชษฐา มหาอุปโยราช
 (นักองค์สงวน) ซึ่งสิ้นพระชนม์ที่กรุงเทพฯ นั้น มา
 พระราชทาน ข้าหลวงผู้เชิญพระอัฐิได้มาทางบกถึงเมือง
 พระตะบอง สม่เต็จพระอุไทยราชา จึงตรัสใช้ให้ออกญา
 สุริโยไทย พรหม กัยเจ้าพระยาอินทจักรี เกิด ไปรับแห่
 พระอัฐิมาแต่เมืองพระตะบองโดยทางเรือมายังบันทายแก้ว
 ครั้นพระอัฐิมาถึงแล้ว สม่เต็จพระมรรคา ได้ตรัสให้ยก
 พระอัฐิขึ้นตั้งบนทอนสนมควร แล้วทรงบำเพ็ญพระราช
 กุศลเป็นหลายเดือน จึงแห่พระอัฐิไปบรรจุอยู่บนเขา
 พระราชทรัพย์ ฯ

๑ สม่เต็จพระมรรคามีพระชนมายุถึง ๖๓ พรรษา
 โดยพระโรคชรามาเบียดเบียน ประชวรหนักลงก็ถึง
 ทิวังกต ฯ TUDC 28/01/2564

พ.ศ. ๑๑๘๑

๑ ลุคักกราช ๑๑๘๑ (พ.ศ. ๒๓๗๒) บัญลอุเอกศก
 นักนางแย่น ซึ่งเปนน้องนักนางกระชัย พระแม่นางใน
 สมเด็จพระอุไทยราชา ได้สมภพพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 ทรงนามนักองค์สงวน ฯ

๑ ในบัญลอุเอกศกนี้ พระองค์เภาซึ่งเป็นสมเด็จพระ
 พระมาตัจฉา พระชนมายุได้ ๕๘ พรรษา ทรงพระประชวร
 สิ้นพระชนม์ลง สมเด็จพระอุไทยราชาตรัสให้ปลุก
 พระเมรุ ถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระมารดา แล
 พระศพสมเด็จพระมาตัจฉาเสร็จแล้ว ให้แห่พระอัฐิไป
 บรรจุอยู่บนเขาพระราชทรัพย์ ฯ

พ.ศ. ๑๑๘๒

๑ ลุคักกราช ๑๑๘๒ (พ.ศ. ๒๓๗๓) บิชาลโทษก
 องต่ากุนซึ่งเป็นผู้ใหญ่อยู่ที่เมืองไซ่งอน ได้ช่วยถึงแก่
 กรรมลง พระเจ้ามินมาง จึงทรงตั้งองพอจัญให้มา
 รักษาการที่เมืองไซ่งอน แทนองต่ากุนถึงแก่กรรม
 องพอเว คิดขบถจับองค์พอจัญฆ่าเสียแล้วตั้งตัวเป็นใหญ่
 แขงเมืองไม่อ่อนน้อมยอมชนกับพระเจ้ามินมาง ๆ จึง
 ทรงใช้ให้แม่ทัพกับไพร่พล ยกมาปราบปรามองพอเว
 ได้ต่อสู้รบกัน ๒๕ ฯ

๒๕ ในพระราชพงษาวดารว่า พระเจ้ามินมางขัดเคืององต่ากุนมานานแล้ว แต่ไม่
 กล้าลงโทษ ต่อองต่ากุนตายจึงยกโทษองต่ากุน แล้วให้อาศพไปประจานอย่างศพ
 นักโทษ พวองต่ากุนจึงเป็นขบถขึ้น

๑ ในขณะนั้นพระเจ้ามินมาง ได้มีหนังสือรับสั่ง
 มาให้ส่งสมเด็จพระองค์แก้ว ยา จากเมืองพนมเปญ
 ไปเมืองเว้ สมเด็จพระองค์แก้ว ยา ไม่ยอมเสด็จไป
 อพยพครอบครัวหนีไปอยู่เสียดที่เมืองตักโซ แล้วเข้า
 ไปเป็นข้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^{๒๖}
 ณกรุงเทพฯ ฯ

๑ พระเจ้ามินมางจึงทรงตรัสใช้ให้องจ่ายไป
 เกณฑ์ไพร่พล ญวนเขมรที่เมืองพระตะปung แล้วทรงตั้ง
 ให้เป็นเขาทอ พาไพร่พลมารักษาราชการอยู่ที่เมือง
 พนมเปญ ฯ

พ.ศ. ๑๑๙๔ ๑ ลุคักกราช ๑๑๙๔ (พ.ศ. ๒๓๗๕) บั่มโรง
 จิตวาศก แม่ทัพญวนของพระเจ้ามินมางรบมีไชยชนะ
 แก่องพอเว ตักายไช้งอนแตกจับได้ตัวของพอเวผู้ขบถ
 ให้ประหารชีวิตเสีย ฯ

๑ ฝ่ายองพตมาเมืองเมียดจรุก แล้วหนชนมา
 ที่เมืองพนมเปญ สมเด็จพระอุไทยราชา ให้เจ้าพระยา
 ศรินครธรรมราช รัช พาตัวไปช่อนอยู่ที่เมืองเขียม
 จเลิง ฯ

๒๖ ที่จริงในตอนนี้เป็นรัชกาลที่ ๓

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายออกญาสวรรคโลก เกาะ เจ้าเมือง
โพธิสัตว์ เกิดเหตุวิวาทกันกับสมเด็จพระเจ้าพระยา สวรรค์
แล้วออกญาสวรรคโลก เกาะ แปรจิตรคิตขบถต่อ
สมเด็จพระอไทยราชา อพยพบุตรภรรยากวาดต้อน
ครอบครัวเมืองโพธิสัตว์ ประมาณราว ๒ ภาค คงเหลือ
แต่เพียงภาคเดียว แล้วนำครอบครัวภรรยาไปพึ่ง
เมืองไทย^{๒๗} ฯ

๑ สมเด็จพระอไทยราชา พร้อมด้วยขุนนาง
มุขมนตรีใหญ่น้อยได้มาประชุมปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า
ออกญาสวรรคโลก เกาะ หนีเข้าไปพึ่งไทย ครอบครอง
จะยงไทยให้ยกทัพมารบกับเมืองเขมรเป็นมั่นคง จำจะ
ต้องจัดการขอกันรักษาย่านเมือง สมเด็จพระอไทยราชา
จึงตรัสใช้ให้ออกญาจักรี หลง พร้อมด้วยนายทัพ
นายกองกับไพร่พลที่เกณฑ์ได้จากเมืองยาพนม ราวกล
สวายเตียบ แลเปรี้ยเวง มีจำนวนราว ๒๐๐๐ คนเศษ
ไปตั้งรักษาค่ายทางอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ จัดให้ทำค่ายค
ประตูหอรบอย่างแน่นหนาขยับขันมั่นคง แล้วผูกหัดไพร่
พลเป็นทหาร ให้รู้ชำนาญในการณรงค์สงคราม ฯ

๒๗ ในกรุงกัมพูชาขุนนางเป็น ๒ พวก พวกสมเด็จพระอไทยนับถือข้างญวน
อีกพวกหนึ่งนับถือไทย ราษฎรในตอนหลังมาถูกญวนกดขี่เคียดแค้น ไม่พอใจญวน
มากนัก ครั้นพวกองต๋ำคนเป็นขบถเถิดรบกันขึ้นเองทางเมืองไซ่ง่อน อำนาจญวน
ทางเมืองเขมรอ่อนลง พวกพระยาพระเชมรที่นับถือไทยจึงกล้าขึ้น

๑ ลูกเดือน ๕ ในขุมโรงจันทวาศก ๓๓๘๕ (พ.ศ. ๒๓๗๕) มีหนังสือคำสั่งมาจากที่ประชุมราชการกรุงพนมเปญ สั่งให้ออกญาจกวิ หลง กับนายทัพนายกอง ยกทัพพลยกกลับออกจากเมืองโพธิสัตว กลับคืนไปกรุงพนมเปญ ฯ

๑ ครันต่อมา ออกญาสุวรรณคโลก คง ซึ่งเป็นเจ้าเมืองโพธิสัตว (คนใหม่) มีใบบอกเข้ามากราบทูลสมเด็จพระอุไทยราชาว่า มีกองทัพไทยยกมาทางเมืองพระตะบอง^{๒๘} สมเด็จพระอุไทยราชา ตรัสว่า จะทรงใช้ให้เจ้าฟ้าทะเลหะ สวรรค์ ยกทัพไปตั้งรับทัพไทยที่เมืองโพธิสัตว เจ้าฟ้าทะเลหะ สวรรค์ กราบทูลว่า ออกญาจกวิ หลง สมควรเป็นแม่ทัพไปรักษาเมืองโพธิสัตวของกันทัพไทยได้ สมเด็จพระอุไทยราชา จึงตรัสใช้ให้ออกญาจกวิ หลง ยกทัพออกไปยังเมืองโพธิสัตว ออกญาจกวิ หลง รับพระบัญชาแล้ว ก็ไป

๒๘ ในพระราชพงษาวดารว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดเครื่องญวนอยู่ว่า ปากกับใจไม่เหมือนกัน ส่วนปากว่าคิดถึงคุณกรุงเทพฯ ฯ ที่ได้ทรงทำนุบำรุงองเชียงสีมาแต่แรก แต่พยายามชิงเมืองเขมรไปแต่รัชกาลที่ ๒ แลซ้ำอุดหนุนคนเวียงจันทน์ซึ่งเป็นขบถในรัชกาลที่ ๓ โดยญวนประสงค์จะเอิบเอื่อมอำนาจ เข้ามาในพระราชอาณาเขต เห็นญวนหย่อนกำลัง เป็นโอกาสที่จะเอาเมืองเขมรคืน จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา สิงห์ เสนี เป็นแม่ทัพยกกลงไปทางเมืองเขมรทัพ ๑ เจ้าพระยาพระคลังที่ภายหลังเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงษ์ เป็นแม่ทัพเรือยกไปทัพ ๑ ให้ไปสมทบกันที่เมืองไซ่ง่อน.

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

กราบเรียนเจ้าฟ้าทะละหะ สวรรค์ ว่า จำจะต้องรอกอย
ไพร่พลที่ไปเกณฑ์จากเขตรเมืองขามนัม แลเขตร
เมืองรำทวลให้มาถึงก่อน จึงจะยกทัพออกไปได้ เจ้าฟ้า
ทะละหะสวรรค์ คอบว่า ในการที่จะรอกอยกองทัพหัวเมือง
เห็นจะช้านักไม่ทันราชการ ให้ออกญาจักรี หลง จัก
เรียก พระ พญา ขรรคาคทมอยู่กัษทนายคนใช้ตามสมควร
ยกออกจากกรุงไปพลางก่อน แล้วไปเกณฑ์เอาไพร่พล
ตามหัวเมืองรายทางตลอดไป เมื่อกองทัพหัวเมืองที่
กรุงเกณฑ์ไปได้มาถึงแล้ว จะจัดส่งไปเพิ่มเติมให้อีก
ต่อภายหลัง ออกญาจักรี หลง ก็รับบัญชาเจ้าฟ้า
ทะละหะ สวรรค์ มาจักเรียก พระ พญา นายทัพนายกอง
ที่จะไปช่วย คือ

(๑) ออกญา มหาเสนา แก

(๒) ออกญา ศเสนทรนายก กุญ

(๓) ออกญา สัตราธิษติ พรหม

กัษทนายคนใช้ในบ้านอีก ๘ คน ก็พากัน

ยกออกจากกรุงพนมเปญไป จักเกณฑ์ไพร่พลตาม

หัวเมืองรายทางได้คน ๓๐๐ คน ก็หยุดรอกอยกองทัพ

กรุง ฯ ที่ว่าจะส่งไปเพิ่มเติมให้นั้น ก็หาเห็นส่งไปไม่

ฝ่ายกองทัพไทยก็ยิ่งยกรุกเข้ามาทุกที จนถึงเมือง

ละเวียพะเอียบ ออกญาจกร หลง กับนายทัพนายกอง
 กับไพร่พล ๓๐๐ คน ก็จำเป็นต้องยกออกไปตั้งรับที่ขังโพธิ
 ไค้ประทะกับกองทัพไทยไค้ยงบนเข้าสู้รบกัน แต่กอง
 ทัพไทยมีกำลังมากกว่ามาก ไพร่พลถึง ๕๐๐๐-๖๐๐๐
 กองทัพเขมรมีกำลังน้อยเพียง ๓๐๐ คนเท่านั้นก็แตกพ่าย
 หนี กองทัพไทยจับไค้ตัวออกญาคเชนทรนายก กุญ แต่
 ไทยไม่ฆ่า ไค้เอาตัวมาในกองทัพไทยด้วย ฯ

๑ ฝ่ายออกญาจกร หลง แม่ทัพ แตกหนี
 จากกองทัพมีคนสนิทติดตามมาด้วย ๓ คนเท่านั้น พา
 กันเดินลัดไปในเขตรเมืองเป็รียกระบะซ้ ซ้ำมตัดไป
 เขตรเมืองบาพนม ฯ

๑ ฝ่ายออกญามหาเสนา แก กับออกญาสาตรา
 ธิบตี พรหม พาไพร่พลที่ยังเหลืออยู่หนีเข้ามากรุง
 พนมเปญ ฯ

๑ ลุณวันแรม ๖ ค่ำ เดือนยมีมเสงเบญจศกคัก
 ราช ๑๓๕๕ (พ.ศ. ๒๓๗๖) สมเด็จพระอไทยราชา ทรง
 ทราบว่าออกญาจกร หลง แม่ทัพฝ่ายขกแลออกญา วัง
 แม่ทัพฝ่ายเรือ ปราไชยพ่ายแพ้แก่กองทัพไทยเสียแล้ว
 ดังนั้น พระองค์จึงพาพระราชบุตรา บุตรี ทั้ง ๕ องค์
 พร้อมด้วยพระราชวงษานุวงษ์ พระสนมนางกำนัลราช

พ.ศ. ๑๓๕๕

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

บริวารลงสู่เรือพระที่นั่ง ออกจากพระราชวังชั้นท้าย
แก้วกรุงพนมเปญ ไปที่เมืองลงโฮ ส่วนขุนนางมุข
มนตรี บางคนก็ติดตามเสด็จไปจนถึงเมืองลงโฮ บางคน
ก็หลบลี้ลี้ก้อยู่ตามทาง แลบางคนมิได้ไปเลยก็มี ฯ

๑ ต่อมาภายหลังกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชา
พร้อมด้วยนายทัพนายกองไทย กับสมเด็จพระศรี
ไชยเชษฐา มหาอุปราช (องค์อิม) แลสมเด็จพระองค์ด้วง
ซึ่งเป็นพระอนุชา พวกนั้นเข้ามาถึงชั้นท้ายแก้ว กรุง
พนมเปญ ทั้ง ๕ ทัพพร้อมกัน แลเจ้าพระยาบดินทรเดชา
สมเด็จพระองค์แก้ว ยา ออกญาสุวรรณคโลก เกาะ
กับนายทัพนายกองไทย พวกนั้นยกทัพไปตีค่ายฉนวน
ที่เขมมเมียดจรุก แลที่เขมมเงี้ยว ให้อยู่แต่สมเด็จพระ
มหาอุปราช สมเด็จพระองค์ด้วง ออกญาราชโยธา กับ
นายทัพนายกองไทยลาวบางคนรักษากรุงพนมเปญ ฯ

๑ ในครั้งนั้นนักเทพเป็นสภานิติ ช่อโตจ ไต่ยก
ลูกสาวของตนคนหนึ่ง ช่อเข็น ถวายเป็นพระแม่นาง
ในสมเด็จพระองค์ด้วง แลถวายตัวลูกชายอีกคนหนึ่ง
ช่อหมั่นหมั่น ซึ่งเป็นพนักนางเข็น เป็นมหาดเล็กด้วย ฯ

๑ ฝ่ายออกญาจักรี หลง ซึ่งแตกทัพหนีไป
ในเขตรเมืองบาพนมนี้ เดินทางไปถึงบ้านมริจ ได้

พยกนักร์ออกญาบรมราช โห้ กำลังกะเกณฑ์คนในเขต
เมืองขานม เขตเมืองละโวจขมม แลเขตเมือง
รำทวล สวายเป็นบ ใต้ไพร่พล ๑๐๐๐ ออกญาจักรี หลง
ก็ควบคุมไพร่พลที่เกณฑ์ไว้ใหม่นี้ไปชุมนุมอยู่ในป่าดงรับ
ทัพไทย ที่ตำบลบ้าน สโมง ในเขตเมืองเปรี้ยเวง ฯ

๑ ฝ่ายทัพไทยกองหนึ่ง ซึ่งพระยาราชนิกุล
แลพระยาจำแสนยก เป็นแม่กองใหญ่ไต่ยกไพร่พล
ข้ามลำน้ำมาข้างฝั่งตะวันออก แล้วยกเดินทางยกมา
ในเขตเมืองเปรี้ยเวง ครั้นมาถึงตำบลบ้าน สโมง ก็
ประทะกับทัพของออกญาจักรี หลง ที่ชุมนุมอยู่ในป่า
ออกโจมตีกองทัพไทย ในเวลากำลังเดินทางมา กอง
ทัพไทยไม่ทันรู้ตัวก็พากันแตกหนี ล่าถอยไปถึงบ้านคู
แลกรอเรือราษฎรชาวบ้านที่ทิ้งร้างไปนั้น ผู้กมิตทำเป็น
แพนำไพร่พลลงแพข้ามน้ำไปขึ้นที่เมืองระกาโกง ๒๕ ฯ

๑ ในครั้งนั้น บรรดาราชฎูรไพร่บ้านพลเมืองซึ่ง
อยู่ตามหัวเมืองที่กองทัพไทยยกมานั้น ไต่พากันมั่วสุม

๒๕ ในพระราชพงษาวดารว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้เจ้าพระยานครราชสีมา
ทองอิน กับพระยาราชนิกุล คุมกองทัพเดินบกแยกลงไปตีเมืองไซ่ง่อนอีกทาง ๑
กองทัพนี้ไม่ติดต่อกับกองทัพใหญ่ เดินลงไปเห็นพวกเขมรที่ไปในกองทัพไม่ปรกติ
ได้สวนได้ความว่า กองทัพใหญ่ลงไปเพียงด่านลำวาวแล้วถอยกลับจึงต้องถอย เมื่อ
ถอยนี้ต้องแยกกันรับมา ญวนเขมรตามตี กองพระยาสี่ทราขเดโชกับกองพระยา
นครสวรรค์หายไป ๒ กอง แต่กองเจ้าพระยานครราชสีมา พระยาราชนิกุลกลับมาได้

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ประชุมกันตั้งเป็นพวกเป็นเหล่ารวมกันขึ้นเป็นกองทัพ แล้ว
ยกไปไล่ตามจับไพร่พลไทย ลาว ที่แตกทัพมานั้นฆ่าฟัน
ล้มตายเสียเป็นอันมาก ฯ

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา สมเด็จพระองค์
แก้ว ขา กษัตริย์ออกญาสวรรค์โลก เกาะ ที่ยกทัพไปตี
ค่ายญวนที่เขมมเมียบจรุงนั้น มีไชยศึกได้ค่ายญวน แล้ว
ได้พบกันกับกองทัพพระยาพระคลัง ซึ่งยกทัพเรือมาทาง
ทะเล เมื่อกองทัพทั้ง ๒ ได้พบกันแล้ว ก็ยกเลยไปตี
ค่ายญวนที่เขมมเงี้ยว ได้รบกันกับทัพญวนเป็นสามารรถ
ฝ่ายไทยมีไชยศึกค่ายญวนที่เขมมเงี้ยวแตก แล้วทัพไทย
ยกไล่ทัพญวนไปถึงค่ายเมืองลงโฮ กองทัพไทยยกเข้า
ตีรบกันกับญวนเป็นสามารรถ แต่ครั้งนั้นทัพไทยปราไชย
ญวนมีไชยชนะ ได้ยกไล่ตามตีกองทัพไทยที่แตกเข้า
เต็มชนมมา ทัพไทยก็ล่าถอยร่นออกมา เจ้าพระยา
บดินทรเดชา กษัตริย์ออกญาสวรรค์โลก เกาะ แยกทัพมา
ทางเมืองเปรียกระบะซ แล้วเดินทางบกกลับไปเมือง
พระตะบอง^{๓๐} ฯ

๓๐ ในพระราชพงษาวดารว่า กองทัพไทยตีเมืองญวนลงไปได้จนถึงด่านคลอง
ลำาว ด่านนั้นแข็งแรง กองทัพบกยกเข้าตี กองทัพเรือช่วยไม่ทัน ตีไม่ได้ จะทำการ
ต่อไปไทยขัดเสบียงจึงต้องถอยทัพ แต่กองทัพไทยไม่ได้แตกทั้งทัพบกทัพเรือ อนึ่ง
เมื่อกองทัพไทยยกลงไป พวกเขมรเป็นใจช่วยเหลือมาก ครั้นไทยถอยทัพพวกเขมร
เห็นว่าทำการไม่ตลอด ก็คบกันเป็นโจรผู้ร้ายออกปล้นสดมภ์คนพาหนะที่เลื่อยลำ
เมื่อไทยถอยทัพ ญวนตามรบ ไทยตีแตกไปทุกที ครั้งหลังญวนตามมารบที่เมือง
โจดก เจ้าพระยาบดินทรเดชาตีแตกไป

๑ ฝ่ายพระยาพระคลัง แม่ทัพเรือได้ถอยหนี
ออกมาตามทางคลองขุด แล้วออกเรือไปทางทะเลที่
เขมร กานา ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระองค์แก้ว ขา ก็เสด็จหนีกลับ
คืนมาเมืองพนมเปญ พบกับขสมเด็จพระมหาอุปราช แล
สมเด็จพระองค์แก้ว ฯ

๑ ฝ่ายพระยาราชาโยธา ได้ยกทัพล่าถอยออกไป
แลได้กวาดต้อนครัวที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเขาไปด้วย
ครั้นไปถึงท่าระแทะ พวกครัวข้างครัวก็พากันหนีไปชุมนุม
ซ่อนอยู่ตามโคกตามป่า แลครัวข้างพวกก็คิดไปกับ
กองทัพไทย ฯ

๑ ฝ่ายองตุมแขะ กับองจัญญ์ ยกไพร่พลไล่
ตามตีกองทัพไทยที่แตกหนี มาจนถึงเมืองพนมเปญ
แล้วก็แยกทางกันไล่ตีกองทัพไทยต่อไป คือ องตุมแขะ
ยกไปทางทะเลหม (ตามลำน้ำโขงตอนตั้งแต่เมืองพนม
เปญ ถึงเมืองกระแจะ สัตตงตรง) แลองจัญญ์
ยกไปทางทะเลสาบ แลเขตเมืองโพธิสัตว ฯ

๑ ฝ่ายออกญาจักรี หลง กับออกญายมราช
ให้ ได้ยกกองทัพไล่กองทัพไทยไปจนถึงเขตกำปาง
สวาย ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พ.ศ. ๑๑๙๖

๑ ฤๅษีเดือน ๕ บมเมยฉศก ๑๑๙๖ (พ.ศ. ๒๓๗๗)

พระเจ้ามีนมาง ครัสใช้ให้องกลางบิณ จักเรือแลไฟร่พล
ญวนแห่งส่งสมเด็จพะอุไทยราชา พร้อมด้วยพระราชบุตร
บุตรา พระราชวงษานวงษ์ เสนาข้าราชการ กลับคนมา
ยังขึ้นท่ายแก้ว กรุงพนมเปญ ฯ

๑ ครั้นเสด็จมาถึงกรุงพนมเปญแล้ว ทรงให้
สร้างพระราชวังประทับอยู่ที่ฝั่งโพธิพระบาท ฯ

๑ ในเวลานั้น เจ้าฟ้าทะเลหะ สวรรค์ กษ
สมเด็จเจ้าพระยา สวรรค์ บัวยมีอาการหนัก ก็ถึงแก่
อสัญกรรมลง ฯ

๑ สมเด็จพะอุไทยราชา ทรงพระดำริห์เห็น
ว่า เวลานั้นกองทัพไทยก็ยกกลับคืนไปหมดสิ้นแล้ว จึงมี
พระราชโองการให้ออกญาจกรี หลง กษออกญายมราช
ให้ เลือกจักหานายทัพนายกองคนใดซึ่งเป็นที่ไว้วางใจได้
ให้คุมไฟร่พลอยู่รักษาเมืองกำปงสวาย ส่วนออกญา
ทง ๒ ให้เข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณกรุงพนมเปญ
เมื่อออกญาทง ๒ ใ้ครอบกระแสดพระราชโองการดังนั้น ก็
รีบจิตปฏิบัติตามข้อรับสั่งแล้ว ก็พากันเข้ามาเฝ้าพระบาท
ผู้เป็นเจ้า ณกรุงพนมเปญ ฯ

สมเด็จพะอุไทยราชา ผู้ทรงราชย์ ทรงพระ
กรุณาตั้งให้

- (๑) ออกญาจักรี หลง เป็นเจ้าฟ้าทะละหะ
- (๒) ออกญายมราช ให เป็นสมเด็จพระยา
- (๓) ออกญาวิบุล รอค เป็นออกญายมราช
- (๔) ออกญาอิศวร แก้ว เป็นออกญาจักรี

๑ ฝ่ายของจัญญ์ เมื่อเสร็จราชการศึกแล้ว ก็
กลับคืนไปเมืองฉนวน แต่ส่วนของทุ่งแยะนั้น ใ้รับคำสั่ง
ใ้ช่วยรักษาเมืองพนมเปญ ฯ

๑ ลุทวนชน ๘ คำ เดือนยี่ บั่มเม็ยฉก
ศักราช ๑๓๘๖ (พ.ศ. ๒๓๗๗) สมเด็จพระอุไทยราชา
ผู้ทรงราชย์ ทรงพระประศวร พระธาดพิการ ลงพระบังคน
เป็นโลหิต ก็ถึงทิพยทิวงคตบนพระที่นั่งนาวา ฅฝั่งปาก
โพธิพระบาท พระชนม์พรรษาไ้ ๕๕ อยู่ในราชสมบัติ
ไ้ ๒๘ พรรษา จึงพระบุตร บุตรา ทั้ง ๕ องค์ พร้อมด้วย
พระวงษานวงษ์ข้าราชการใหญ่น้อย คิดทำพระเมรุ ยก
โกษฐพระบรมศพไปประดิษฐานในพระเมรุ บำเพ็ญ
พระราชกุศลแล้ว ถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว
ก็สร้างพระเจดีย์อยู่ทวคธรรมเก้ (ธรรมมรฎก) บนเขา
พระราชทรพย์ แล้วก็ให้พระบรมอัฐิไปบรรจุในพระ
เจดีย์นั้น ฯ TUDC 28/01/2564

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑) หนึ่งในเวลาเมื่อทำงานพระบรมศพสมเด็จพระ
 อู่ไทยราชานั้น พระเจ้ามินมาง ได้ตรัสใช้ให้องค์มาง
 นำเครื่องบรรณาการมาช่วยด้วย ฯ

๑) ในขั้มเมื่อยฉก คักราช ๑๓๙๖ (พ.ศ. ๒๓๗๗)
 พระเจ้ามินมาง มีกระแสรับสั่งมาถึงองค์มางซึ่งนำ
 เครื่องบรรณาการมาช่วยงานพระบรมศพนั้น ให้จัดการ
 อภิเศกพระองค์เจ้า มี ซึ่งเปนพระราชบุตรที่ ๒ ในสมเด็จพระ
 อู่ไทยราชานั้น ขนครองราชย์แทนพระราชบิดาสืบไป
 ทรงพระนามตามภาษาญวนว่า ขากันถ พระชันษาในเวลา
 ขนทรงราชย์ได้ ๒๐ พรรษา เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวัง
 เกาะโพธิพระบาท รวมกับสมเด็จพระพันางเธอ แล
 สมเด็จพระอนุชา พร้อมด้วยมขมนตรีใหญ่น้อย ฯ

๑) ครั้นนั้น ฮ่องเล็งกุน ซอ เส่า เปนเขาหอมมา
 รักษาเมืองพนมเปญ มีนกระทำให้บรรดาข้าราชการ
 น้อยใหญ่ แลไพร่บ้านพลเมือง ได้รับความเดือดร้อน
 ต่าง ๆ นา ๆ มีนยังค้ำให้สวมเสื้อกางเกงโพกคี่คะ
 อย่างเพศญวน แลยังค้ำให้ซุนนางเข้าไป โฮว (คำนับ
 เฝ้า) มีนทุกวัน แลมีนตั้งซอซุนนางเขมร เปลี่ยนเป็น
 ภาษาญวน เรียกว่าองจัญพอ โดย กาย ลางถวน เตะองคร่า
 แล้วเกณฑ์ให้ราษฎรเขมรทำไร่ไถนาให้ มีน TU@ 29/01/2564 บรรคการราษฎร

เขมรได้รับความเดือดร้อนอย่างสาหัส ไม่แต่เท่านั้น มัน
 คึกจะยกเอาพระนครประเทศเขมรทั้งหมด ให้อยู่ใน
 กำมือของมัน มันจึงจัดตั้งให้ องอานญ องเวียน มีอำนาจ
 บังคับบัญชาหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร ฯ

พ.ศ. ๑๑๘๘ ๑) ลุคักกราช ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๘๐) ปีระกานพคก
 เจ้าพาทะละหะ หลง จัดทำเมรุถวายพระเพลิง พระศพ
 นักองค์เม็ญ ซึ่งเป็นสมเด็จเจ้าพระท้าวเสด็จแล้ว แห่พระอัฐิ
 ไปบรรจุในพระเจดีย์ ซึ่งได้สร้างขึ้นใหม่อยู่ข้างใต้วัด
 พระวิหารตะกั่ว ฯ

๑) ในปีระกานพคก ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๘๐) นั้น
 องเล็งกุ่มมีคำสั่งบังคับให้ขุนนางเขมร เกณฑ์ราษฎร
 มาทำค่ายที่เมืองพนมเปญ แลตัดทางขึ้นไปถึงสพาน
 ยมราช เลยไปจนถึงกัษเขตรเมืองตริง บันทายมาศ
 จัดให้ปลูกโรงตามทางในระยะ ๕๐ เส้น ให้มีโรงหลัง ๑
 แลให้คนอยู่ประจำรักษาเหตุการณ์โรงละ ๓ คน ให้
 ผลัดเปลี่ยนเวียนกันไป โรงนั้นให้ปลูกตามระยะทาง
 ตั้งแต่เมืองพนมเปญไป จนถึงกัษเขตรเมืองตริง
 บันทายมาศ เมื่อมีเหตุการณ์สิ่งใดเกิดขึ้น ให้บอก
 ท่อ ๆ กันมา ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ในครั้งนั้นออกญาไชย กษัตริย์ออกญาชู ๒ คน
พี่น้อง อยู่ในเขตเมืองกำปงโสม ทำคอกตั้งไม่อ่อนนุ่ม
ต่อของเล็งกัน ก่อการกำเริบตั้งเป็นขบวนทัพ องเล็งกัน
จึงจกให้นายทัพนายกองยกไพร่พล ญวนไปจับตัวออกญา
ทั้ง ๒ แต่จับไม่ได้ ออกญาไชย ออกญาชู หนีไป
พงพระบารมี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณกรุงเทพ ฯ ฯ

๑ ครั้นต่อมา ออกญาเตโช ราม เจ้าเมือง ฯ
กำปงสวาย ตั้งแขวงเมืองไม่อ่อนนุ่มต่อของเล็งกัน ฯ
จกส่งกองทัพไปจับตัวออกญาเตโชรามได้ ให้ประหาร
ชีวิตรเสียชีวิตเมืองพนมเปญ แล้วองเล็งกันตั้งให้ ออกญา
ขรรณายก จาย เป็นออกญาเตโช ไปเป็นเจ้าเมือง ฯ
กำปงสวาย แลจกตั้งให้สนอง เอี้ย เป็นองจัญ ไปรักษา
ค่ายที่เมืองกำปงสวายกับองอานญวน ฯ

พ.ศ. ๑๒๐๐

๑ ลักการาช ๑๒๐๐ (พ.ศ. ๒๓๘๓) บังอ องจัญ
เขมรชื่อ เอี้ย มีความเกลียดชังญวน จึงคิดกลบใจจับ
เอาองอานญวนมาเสีย เมื่อองเล็งกันได้ทราบข่าว ก็จกให้
เจ้าพาทะละหะ หลง กษัตริย์นายทัพนายกองเขมร ญวน
ยกไปจับตัว องจัญ (สนอง) เอี้ย แต่หาได้ตัวสนอง
เอี้ยไม่ TUDC ทัพสนองเอี้ยได้กวาดต้อนครัวเมืองสโตง

เมืองจันทบุรี ข้ามทะเลไปไว้ เข้าไปพึ่งพระบารมี พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานคร
เสียแล้ว ฯ

๐ เมื่อจับตัวสนองเอี้ยไม่ได้อีก องเล็งกุน
มีความโกรธเป็นอย่างมาก สั่งให้จับตัวออกญาเดโช งาม
เจ้าเมือง ๆ กำปงสวาย กั๊กกรมการแลราษฎรบางคน
ที่สงสัยว่าจะจะเป็นพรรคพวกกับสนองเอี้ย องเล็งกุนสั่งให้
ประหารชีวิต ออกญาเดโช งาม กั๊กกรมการราษฎร
บางคนเสียที่เมืองพนมเปญ ที่คงเหลือมีไต่ฆำนันให้ส่ง
ตัวไปเมืองญวนทั้งสิ้น ฯ

๐ ฝ่ายสมเด็จพระองค์ดวง เมื่อเสด็จประทับ
อยู่ที่กรุงเทพมหานครนั้น พระองค์มีพระแม่นาง
แลพระราชบุตร บุตราคงนี้ ฯ

(๑) นักรางแหว เป็นบุตรพระพิพิณฤทธิ คง
สมภพพระราชบุตร เมื่อยมเสงตรัคกองค์หนึ่ง ทรงนาม
นักรังคกระมล

(๒) นักรางแหว ได้สมภพพระราชบุตร
องค์หนึ่งอีก เมื่อยมเสงตรัคก องค์นี้

(๓) นักรางแหว ได้สมภพพระราชโอรส
องค์หนึ่ง เมื่อยมเสงตรัคก คักราช ๑๓๘๗ (พ.ศ. ๒๓๗๘)

ทรงนาม นักองค์รอลิ่ง (งามกลม) ต่อไปทรง
พระนามเป็นพระองค์ราชาวดี^{๓๑}

(๔) นกนางเภา ไ้สัสมภพพระราชบุตร
องค์หนึ่ง เมื่อยชวตโทษก ทรงนามพระองค์ศรีสวัสดิ

(๕) นกนางคำ ไ้สัสมภพพระราชบุตรองค์หนึ่ง
เมื่อยชวตโทษก ทรงนามพระองค์วิตถา

๑ ฝ่ายองค์เล็งกุน ซึ่งพระเจ้าเมืองญวน ไ้
ทรงแต่งให้มาอยู่รักษาเมืองพนมเปญนั้น ครั้นไ้ทราบ
ข่าวว่า สมเด็จพระศรีไชยเชษฐามหาอุปราชกับสมเด็จพระ
พระองค์ด้วง เสด็จออกมาประทับอยู่ที่เมืองพระตะบอง^{๓๒}
แลเมืองมณฑลบุรีทงนั้น องค์เล็งกุนก็คิดกลอุบายที่จะ
จับกุมเอาพระองค์สมเด็จพระศรีไชยเชษฐาไปเมืองญวน
องค์เล็งกุนจึงแต่งให้ญวนคนหนึ่งชอ กวา ว่าเป็นญวน
ที่ผูกพระหัตถ์ ทำพระขวัญตั้งแต่สมเด็จพระอุไทยราชา
ให้ญวนกวาแปลงตัวเป็นเขมร เพราะมันรู้ภาษาเขมรชค
แลองค์เล็งกุนตั้งให้ญวนกวาเป็นองพอ แล้วให้ถอหนึ่งลือ
ขององค์เล็งกุนเข้าไปเมืองพระตะบอง ลอบลักนำหนังสือนั้น
ไปถวายสมเด็จพระศรีไชยเชษฐา ขออัญเชิญเสด็จมา

๓๑ คือสมเด็จพระนโรดม

๓๒ ในพระราชพงษาวดารว่า ครั้งนั้นพระยาอภัยภูเบศร์ ถึงอนิจกรรม จึงทรง
ตั้งนักพระองค์อ้อม ซึ่งเป็นพระมหาอุปราช เป็นเจ้าเมืองพระตะบอง ทรงตั้ง
นักพระองค์ด้วง เป็นเจ้าเมืองมณฑลบุรี.

ครองกรุงกัมพูชาธิบดี สมเด็จพระศรีไชยเชษฐาไม่
 ทรงทราบในกลอุบาย ก็ทรงเชื่อ จึงทรงทำหนังสือบอก
 กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หา
 ความเท็จใส่ให้สมเด็จพระองค์ด้วงว่า สมเด็จพระองค์ด้วง
 จะทรงเอาพระไทยออกหาก จากกรุงเทพพระมหานคร
 จะทรงหนีไปเมืองเขมร จะไปทรงพึ่งบุญญวน พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงตรัสใช้ให้พระยาณรงค์
 วิไชย กับพระพรหมบริรักษ์ เป็นข้าหลวงมาเชิญสมเด็จพระ
 พระองค์ด้วงให้กลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ แล้วพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลให้สมเด็จพระ
 องค์ด้วง ในพระราชวัง ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระศรีไชยเชษฐา ซึ่งประทับอยู่ที่
 เมืองพระตะบองนั้น

ครั้นถึงเดือนชน ๑ ค่ำ เดือนยยบุญ เอกศก

พ.ศ. ๑๒๐๓ คักราช ๑๒๐๓ (พ.ศ. ๒๓๘๒) ก็ทรงให้จับตัวพระยาปลัด
 รัช กักรมการเมืองพระตะบองบางคนได้แล้ว พระองค์
 จึงทรงพาพระมารดาแลพระแม่นางพร้อมด้วยบุตรบุตรี
 เสด็จออกจากเมืองพระตะบองมาเมืองพนมเปญ อง
 เล็งกุนจึงให้คุมพระองค์แลครอบครัวของพระองค์ ส่งไป

เมืองญวน ส่วนพระยาปลัดกรมการเมืองพระตะบอง ที่
สมเด็จพระศรีไชยเชษฐาจับตัวไปส่งให้องเล็งกุนนั้น ๑
เล็งกุนให้ฆ่าเสียข้าง ที่เหลือมิได้ฆ่า ก็จำตรวนส่งไป
เมืองญวนสิ้น ฯ

พ.ศ. ๑๒๐๒

๑ ลุคักราช ๑๒๐๒ (พ.ศ. ๒๓๘๓) บัชวตโทษก
องเล็งกุนคิดกลอุบาย จะเอาตัวขุนนางผู้ใหญ่เมืองเขมร
ส่งไปกักตัวไว้ที่เมืองญวน จึงแกล้งส่งให้เจ้าพาทะละหะ
หลง ๑ สมเด็จพระยาโล้ว ๑ ออกญากระลาโหม ๑
ลงไปเฝ้าพระเจ้ามินมางนครเว้ ครั้นขุนนางผู้ใหญ่
ทั้ง ๓ ไปถึงกรุงเว้แล้ว ก็หาให้กลับคืนมาเมืองเขมรไม่

ครั้นต่อมา องเล็งกุน คิดกลอุบายอีก ที่จะคิด
ล้างวงศ์กระษัตริย์เมืองเขมรอย่าให้เหลืออยู่ องเล็งกุน
จึงสั่งให้จับเจ้านายเมืองเขมรส่งไปเมืองญวน คือ

- (๑) นักองค์เมีย
- (๒) นักองค์แมน
- (๓) นักองค์เกา
- (๔) นักองค์สงวน

รวมทั้ง ๔ องค์นี้ส่งไปที่เมืองไซ่ง่อน โดยเหตุนี้
บรรดาขุนนางข้าราชการใหญ่น้อยในเมืองเขมร พวกนี้
มีความเดือดร้อนเสียใจเป็นอันมาก พวกนี้รู้ดีกว่า ใน

การที่ องเล็งกุน คึกกลอุบาย สั่งให้ขุนนางผู้ใหญ่
เมืองเขมรไปอยู่เมืองญวน แลจับเจ้านายเมืองเขมร
๕ พระองค์ ส่งไปเมืองญวนคังน ญวนคังคิดทำลายล้าง
วงศ์กระษัตริย์เมืองเขมร ให้สายบุญสิ้นวงศ์เจ้านาย
ไม่มีพระมหากษัตริย์ปกครองต่อไป จะให้เมืองเขมร
วินาศ แลให้อยู่ในเงอมนมือของญวนฝ่ายเดียว จึง
บรรดาขุนนางน้อยใหญ่เจ้าเมือง กรมการทุก ๆ หัวเมือง
แลอาณาประชาราษฎรทุกคนพากันโกรธเคืองเจ็บแค้นญวน
เป็นอันมาก ก็ชักชวนกันรวมเป็นหมู่เป็นพวก ไล่จับ
องญวนที่อยู่กำกักรักษาราชการตามหัวเมืองฆ่าเสียเป็น
หลายคน ที่เขมรไล่จับฆ่าไม่ทัน ก็พากันหนีเข้ามาหา
องเล็งกุนที่เมืองพนมเปญ ยังคงค้างแต่องขำมาง ๑
องอานภ ๑ องคำสาย ๑ ที่อยู่รักษาเมืองโพธิสัตว หา
ไต่เข้ามาประชุมอยู่ที่เมืองพนมเปญคังเช่นองญวนที่รักษา
หัวเมืองอื่น ๆ ไม่ ฯ

๐ ฝ่ายขุนนางแลราษฎรเขมร เมื่อเห็นว่าบ้าน
เมืองไม่มีกระษัตริย์แลไม่มีเจ้านายของตนปกครองแล้ว
ต่างคนก็ต่างตั้งตนขึ้นเป็นเจ้าพาทะละหะบ้าง เป็นออกญา
จักรี ออกญาวังบ้าง กษัตริย์แห่งอื่น ๆ ทุก ๆ ตำแหน่ง
แล้วรวบรวมกันตั้งเป็นกองทัพทุก ๆ เมืองไม่ยอมอ่อนน้อม
ชนกษัตริย์ญวน ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายนักองค์เม็ญ นักองค์แมน นักองค์เภา
แลนักองค์สงวน เจ้าทั้ง ๔ องค์ซึ่งองเล็งกุนห้วยส่งไป
เมืองญวนนั้น เมื่อไปถึงเมืองลงโฮ กงกก เจ้าเมือง
ลงโฮได้ส่งแต่นักองค์เม็ญ ๑ นักองค์เภา ๑ นักองค์
สงวน ๑ รวม ๓ องค์เท่านั้นไปยังเมืองไซ่งอน แต่ส่วน
นักองค์แมน กงกก เจ้าเมืองลงโฮเอาพระองค์ไว้ ทาส่ง
ไปพร้อมกบเจ้านายองค์อื่นไม่ ทวัญวนหาว่าพระมารดา
ได้หนีไปพึ่งไทยกรุงเทพ ฯ ครั้นต่อมาไม่ช้าญวนก็ให้นำ
นักองค์แมนไปสำเร็จโทษเสียที่เมืองลงโฮ พระชันษา
ได้ ๓๒ ปี ฯ

๑ ฝ่ายขุนนางเขมรซึ่งรวบรวมกันเป็นกองทัพ
ตั้งต่อสู้รบกับญวนที่อยู่ในเมืองเขมรนั้น ได้มารวมประชุม
กันปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า เวลานี้บ้านเมืองของเรา
(เมืองเขมร) ไม่มีเจ้านายปกครองเป็นกระษัตริย์ ทวัญ
ญวนมาทำลายล้างให้เสียประเพณีไปดังนี้ เราควรจะจัด
หาเจ้านายของเราพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง มาครอบครอง
บ้านเมืองต่อไป เวลานี้เห็นมีอยู่แต่สมเด็จพระองค์ดวง
ซึ่งประทับอยู่ที่กรุงเทพ ฯ ควรเราจะมีหนังสือไปบอก
เข้าไปกราบทูล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ขอรับพระราชทานสมเด็จพระองค์ดวง ให้เสด็จออกมา

ครอบครองกรุงกัมพูชาธิบดีต่อไป เมื่อปลุกษาเห็นตกลง
กันแล้วดังนี้ บรรดาขุนนางใหญ่น้อยแล่นนายทัพนายกอง
ทั้งปวง ก็พากันแต่งหนังสือบายบอกมอขให้ออกญาวิบูล
หลง ก็ข้อออกญาสวรรค์โลก ปุถ เป็นผู้นำบายบอกเข้าไป
กราบทูล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวณกรุงเทพ
พระมหานคร ฯ

๑ ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ
ได้ทรงทราบตามบายบอกแล้ว ก็ทรงพระกรุณาตรัสใช้
ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ยกทัพพาสมเด็จพระองค์ด้วง
ออกมาถึงเมืองโพธิสัตว์ ก็เข้าโจมตีค่ายญวน องขำมาง
องค์ำสาย แลองอานภุยอมแพ้มืออาจสู้รบ ขอส่งเครื่อง
อาวุธกระสุนคืนทำให้เจ้าพระยาบดินทรทั้งหมด ขอแต่
ให้ปล่อยตัว องขำมาง องค์ำสาย แลองอานภุยไฟร์พล
ญวนทั้งหมดกลับคืนไปเมือง อย่าให้กองทัพไทยเห็นยว
รงไวเลย เจ้าพระยาบดินทรก็ยอม ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระศรีไชยเชษฐ กับพระองค์
เม็ญ พระองค์เภา พระองค์สงวน ซึ่งญวนมันส่งไป
เมืองเวนนี ครั้นญวนได้ทราบข่าวว่า เมืองเขมรเกิด
การกำเริบ ต่งแขงเมืองทุกหัวเมืองเช่นนั้น พระเจ้า
มินมาง จึงตรัสใช้ให้ องจัญกลางมัญ นำพลญวน

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เขมรแห่งสมเด็จพระศรีไชยเชษฐา พร้อมด้วยขัตติยบัตรา
 กับพระองค์เม็ญ (ญา มี) ผู้ทรงราชย์ พระองค์เภา
 แลพระองค์สงวน กลับคืนมาให้ประทับอยู่ที่เมืองพนม
 เปญ พร้อมกับของเลี้ยงกัน เพื่อให้ขุนนางราษฎรเขมร
 ยืนเทาคความโกรธหายเจ็บแค้นกับญวน แต่ถึงกระนั้นก็
 บรรดาขุนนางก็ไม่นับถ้ออ่อนน้อมต่อสมเด็จพระศรีไชยเชษฐา
 พระองค์เม็ญ (ญา มี) ผู้ทรงราชย์ พระองค์เภา
 พระองค์สงวนนั้นเลย เมื่อของเลี้ยงกันเห็นว่า บรรดา
 ขุนนางราษฎรเขมรไม่มีใครเขานับถ้ออ่อนน้อมต่อเจ้านาย
 ทั้ง ๔ องค์นั้นแล้ว ของเลี้ยงกันก็พาเจ้า ๔ องค์กลับไป
 ไปให้ประทับอยู่ที่เมืองเม็ญทจรุก ฯ

๑ ในเวลานั้น สมเด็จพระศรีไชยเชษฐา ได้
 พระองค์เภา ซึ่งเป็นพระราชบุตรในสมเด็จพระอไทยราชา
 เป็นพระเทพี แลนักองค์พิมพ์ ซึ่งเป็นโอรสของสมเด็จพระ
 พระศรีไชยเชษฐา ไทนักองค์สงวน ซึ่งเป็นพระบุตรใน
 สมเด็จพระอไทยราชาเป็นชายา ฯ

พ.ศ. ๑๒๐๖

๑ ครั้นถึงขมโรงฉศก คักราช ๑๒๐๖ (พ.ศ. ๒๓๘๗)
 สมเด็จพระศรีไชยเชษฐา มหาอุปราช ทรงประจรรณงที่วงศ์
 ทเมืองเม็ญทจรุก พระชนมายุได้ ๕๑ พรรษา สมเด็จพระ
 พระมารดาแลสมเด็จพระบุตร บัตรา ได้จัดทำงานพระศพ
 ถวายพระเพลิงเสร็จที่เมืองเม็ญทจรุกนั้น ๒๘/๐๑/๒๕๖๔

๑) อนึ่งพระศรีไชยเชษฐมหาอุปราช เมื่อเสด็จ
 ยังกงมีพระชนม์ชีพอยู่นั้น พระองค์มีพระแม่นาง แล
 พระราชบุตร บุตราคือ

(๑) นักรางมา มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรง
 นาม นักรของค์พิมพ์ ประสูติเมื่อขี้ไต้ไม่ปรากฏ

(๒) นักรางแม่น มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 ทรงนามพระองค์เจ้าเกษณี ประสูติเมื่อขี้ไต้ไม่ปรากฏ

(๓) นักรางเอียง มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 ทรงนามพระองค์เจ้าคารากร ประสูติเมื่อขี้ไต้ไม่ปรากฏ

(๔) นักรางมาศ มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ทรง
 นามพระองค์เจ้าเอง ประสูติเมื่อขี้ไต้ไม่ปรากฏ

(๕) นักรของค์เภา มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 ทรงนามพระองค์เจ้าสำออก

ส่วนนักรของค์พิมพ์ ซึ่งเป็นพระโอรสในสมเด็จพระ
 พระศรีไชยเชษฐมหาอุปราชนั้น มีพระชายาแลบุตร
 บุตราคือ

(๑) นักรของค์สงวน มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 ทรงนามนักรของค์ปฐมวงษ์ ประสูติเมื่อขี้ไต้ไม่ปรากฏ

(๒) นักรางปราง มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 ทรงนามนักรของค์ภุมริน

เป็นแม่ทัพหลวง ให้เจ้าหมื่นไวยวรรณารถ^{๓๓} เป็นแม่ทัพ
นำ มีไพร่พล ๑๐๐๐๐ ยกทัพเรือมาทางทะเล มาตั้งทัพ
อยู่ที่เมืองกำปอด ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระองค์ด้วง พร้อมกับนายทัพ
นายกองไทยเขมร ได้ออกจากเมืองอุดงภาไซย ไปจัด
ทำค่ายประชิดกับกองทัพญวนที่คลองชคเขตรเมืองตรัง ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพากรมชนนโศกระวีรังสรรค์ กับ
เจ้าหมื่นไวยวรรณารถ ยกทัพกลับไปเมืองไทย ฯ

๑ ฝ่ายญวนซึ่งตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลเขยเมม แลที่
ตำบลคลองชค ครั้นได้ทราบข่าวว่า กองทัพเรือไทย
ได้ยกกลับไปสิ้นแล้วดังนั้น พอเวลากลางคืนญวน
ก็ยกกองทัพมาโจมตีปล้นค่ายไทยซึ่งตั้งอยู่บนบก บรรดา
นายทัพนายกองแลไพร่พลไทยเขมร กำลังนอนหลับไม่
ทันรู้ตัวก็พากันแตกออกจากค่ายเป็นอลหม่าน แต่ครั้น
เมื่อทราบว่าญวนยกมาปล้นค่าย ก็พากันต่อสู้รบกับญวน
เป็นสามารถ สมเด็จพระองค์แก้วฯ ออกญาเสนา ตอน
แลนายแสงนายกองทัพไทยซึ่งเป็นบุตรออกญาบรมราชูป
ฮาวุธสิ้นพระชนม์แลตายในทรบ กับบรรดาไพร่พลไทย
เขมรก็ถูกอาวุธล้มตายหลายคน เหลือจากนั้นก็พากัน

๓๓ คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

แตกหนีระล่ำระสาย สมเด็จพระองค์ด้วง ก็ทรงรวบรวม
ไพร่พลที่ตนแตกได้เป็นหมู่เป็นกองแล้ว ก็เสด็จยกทัพ
ถอยกลับคืนมายังเมืองอุคงกาไชย ฯ

พ.ศ. ๑๒๐๔

๑ ลุคักราช ๑๒๐๔ (พ.ศ. ๒๓๘๕) บิชาลจัตวาศก

เจ้าพระยาบดินทรเดชาแลสมเด็จพระองค์ด้วงมาประทับอยู่
ที่เมืองพนมเปญ ได้ตรัสแลบัญชาสั่งให้นายทัพนายกอง
ไทยเขมร นำไพร่พลไทยเขมรไปทำค่ายข้างฝั่งแม่น้ำ
ฟากตะวันออกที่ตำบลค่ายเหล็กแห่ง ๑ แลที่ตำบลเขียม
คีระเขมรแห่ง ๑ แต่ขอตำบลเขียมคีระเขมรนี้ ได้
ตรัสให้เปลี่ยนเรียกชื่อใหม่ว่า เขียมมิไชย แลให้ทำ
ค่ายข้างฝั่งตะวันตกแม่น้ำอีก ที่ตำบลเปรกโตจ (คลอง
เล็ก) แห่ง ๑ แลที่ตำบลเปรกยักโต (คลองมือหัก)
แห่ง ๑ แลแล้วจัตวาท่านมิกองลาตตระเวนระวังตรวจตรา
ลูทางทุกกองทัพญวนอาจจะยกมานั้นทุก ๆ แห่ง ฯ

๑ ในครั้งนั้นออกญาราชเดชะ นวง ซึ่งตั้งตน
เองเป็นออกญาจักรี คือกองชกคำสั่งไม่เข้ามารักษาของ
กันเมืองขานนม แลออกญานราชขัติ มก ซึ่งตั้งตนเอง
เป็นออกญากระลาโหม เจ้าเมืองเปรี้ยเวง ก็คอกองไม่
ยอมอ่อนน้อมเข้ามากราบถวายบังคมสมเด็จพระองค์ด้วง
ตามอย่างธรรมเนียมชากบเจ้าชาวกบนาย เจ้าพระยา

บดินทรเดชาแลสมเด็จพระองค์ด้วง จึงตรัสแลบัญชา
 สั่งให้คนไปตามตัว ออกญากระลาโหม มก ยอม
 มาแต่โดยดี แต่ออกญาจักรี นวง นั้นบิดพลัวไม่มีใคร
 จะมา ต้องให้ไปตามเอาตัวถึง ๓ ครั้ง จึงได้ตัวมา
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาแลสมเด็จพระองค์ด้วง ตรัสแล
 บัญชาให้ลงโทษประหารชีวิตรอกญาจักรี นวง เสีย แต่
 ออกญากระลาโหม มก นั้น ทรงภาคทัณฑ์ไว้ แล้วโปรด
 ใช้ให้กลับไปรักษาเมืองเป็รียงเวงข้างปากฝั่งตะวันออก
 แล้วให้เกณฑ์คนส่งมารักษาค่ายที่เขยมนมิไชยด้วย ฯ

พ.ศ. ๑๒๐๖

๑ ลุคักราช ๑๒๐๖ (พ.ศ. ๒๓๘๗) บั่มโรงฉศก
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา กลับคืนเข้าไปกรุงเทพ ฯ เอาไว้
 แต่พระยาณรงค์วิไชย ๑ พระพรหมบริรักษ์ ๑ พระอินทร
 บาล ๑ กับนายทัพนายกองไทยบางคน ให้อยู่ระวังรักษา
 สมเด็จพระองค์ด้วงซึ่งประทับอยู่ณกรุงพนมเป็ญ ฯ

๑ ในเมื่อเวลาที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา จะออก
 จากเมืองพนมเป็ญเข้าไปกรุงเทพ ฯ นั้น สมเด็จพระองค์
 ด้วง ตรัสใช้ให้ออกญายมราช พรหม ซึ่งทำการในตำแหน่ง
 เจ้าพาทะละหะ ๑ ออกญาเตโช เอียบ ๑ ออกญามนตรี
 เส้นหา อิน ๑ ให้นำเครื่องราชบรรณาการเข้าไปถวาย
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับเจ้าพระยา
 บดินทรทจะเขาไปกรุงเทพพระมหานครกรุงนน ฯ

สัปดาห์คก มีขุนนางคคการเป็นขบถต่อสมเด็จพะองค์ ควัง
หลายคนคค

- (๑) ออกญาจักรี เมีย
- (๒) ออกญาบรรราช รัช
- (๓) ออกญาพระคลัง คุช
- (๔) ออกญามโนราช เสรี
- (๕) ออกญาศรีสุนทร เทียง
- (๖) ออกญาศรีพิพิง เกา
- (๗) ออกญามนตรีจรงค์ โไพช
- (๘) ออกญาเรืองรงค์เสนา ออก
- (๙) ออกญารักษาภูมินทร์ โสสม
- (๑๐) ออกญาเสน่หาพิทักษ์ โสสม
- (๑๑) ออกญาศรีนครธรรมราช มก
- (๑๒) ออกญาวงษาธิปัตติ เสรี

ทั้ง ๑๒ คนนี้โตคคคคกันทรยศเป็นขบถต่อสมเด็จ
พะองค์ควัง เมื่อพะองค์ทรงทราบความคคคคคคของ
ขุนนางเหล่านี้แล้ว พะองค์ตรัสให้เรียก ออกญาจักรี
เมีย มาเฝ้าทพะตำหนักแพ แล้วให้จับตัวไว้ แต่ออกญา
มโนราชเสรี ยังไม่ทนได้ จับตัว เพราะได้ทรงใช้ให้

ไปจับโจรผู้ร้ายที่เขตรเมืองศรีสุนทอรัยยังไม่กลับมา แล
ออกญามนตรีจตุรงค์ โพงษ ออกญาเรืองณรงค์เสนา ออก
ออกญารักษาภูมินทร์ โสถม กัษออกญาวงษาธิบดี เสรีย
๔ คนนี้ ได้ตรัสใช้ให้ไปเกณฑ์คนตัดไม้ ที่เขตร
เมืองตะโพงขมมเพื่อมาสร้างพระตำหนัก ฯ

๐ ฝ่ายออกญาขรรษา รัช ครั้นทราบว่าทรง
ให้จับตัวออกญาจกร เมษ แล้วตั้งนั้น ออกญาขรรษา รัช
ก็หนีไปประชุมร่วมคิดกับออกญามโนราช เสรีย ซึ่งเป็นน้อง
แลออกญามนตรีจตุรงค์ โพงษ ออกญาเรืองณรงค์เสนา
ออก ออกญารักษาภูมินทร์ โสถม ออกญาวงษาธิบดี เสรีย
เกณฑ์คนเขตรเมืองตะโพงขมมแลเขตรเมืองศรีสุนทอรั
ตั้งเป็นขบวนทัพแขงเมืองอยู่ สมเด็จพระองค์ ด้วง แล
พระพรหมบริรักษ์^{๓๔} ได้ตรัสแลสั่งให้พระนรินทร์โยธา
ปลัดเมืองพระตะบอง กัษออกญาวงษาอรรคราช เปรีย
ยกกองทัพเรือไปทางน้ำ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยา รัช ยกทัพ
ไปทางบก ไปปราบปรามจับตัวอ้ายพวกคึดมิชอชเหล่านั้น
จับได้ความมากคือ

(๑) ออกญามโนราช เสรีย

(๒) ออกญามนตรีจตุรงค์ โพงษ

๓๔ คือเจ้าพระยาบรมราช แฉ้ว บุตรเจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

(๓) ออกญาเวียงนครเสนา ออก

(๔) ออกญารักษามินทร์ โสสม

(๕) ออกญาวงษาธิบดี เสรี

๑ สมเด็จพระองค์ที่ ๒ ทรงให้ส่งพระอาญา
ประหารชีวิตรเสียบพร้อมกันกับพรรคพวกที่เมืองพนมเปญ
ส่วนบุตรภรรยาแลทรัพย์สินสมบัติของขุนนางขบถเหล่านี้ให้ริบ
เป็นของหลวง แต่ออกญาบรรราช ๑ ออกญาศรี
สุคนธ์ เทียง ๑ ออกญาศรีสุทิวัง เกา ๑ ออกญา
พระคลัง ศข ๑ ได้อพยพครอบครัวบุตรภรรยาหนีไปพึ่ง
บุญญวนอยู่เมืองเมียดจรุก ฯ

๑ ครั้นต่อมาสมเด็จพระองค์ที่ ๒ พระยาณรงค์
วิไชย กับพระพรหมบริรักษ์ ทำหนังสือขอกให้ออกญา
รักษามินทร์ โสสร ถูเข้าไปกราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพพระมหานคร ขอความ
ในใบบอกนั้นว่าญวนยกทัพมาจะตีเมืองเขมร พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงตรัสใช้ให้เจ้าพระยา
บดินทรเดชาเป็นแม่ทัพยกไพร่พลไทย ลาว เขมร ๕๐,๐๐๐ คน
มาเมืองเขมร แล้วไปรุดเกล้าฯ ให้ออกญาบรรราช พรหม
ซึ่งทำการตำแหน่งเจ้าพาทะละหะ ออกญาเดโช เอี้ย แล
ออกญามนตรีเสนาหา อื่น ที่นำเครื่องราชบรรณาการไป
ถวายนั้น กลับออกมาเมืองพนมเปญพร้อมกันกองทัพ
เจ้าพระยาบดินทรเดชาด้วย ฯ

๑ ในขั้มเสงส์ปตคก ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘) นำ
 ในแม่น้ำชนมากกว่าทกขั ท่วมตลิ่งแลไหลเข้าไปใน
 กำแพงที่พัก ส้มเด็จพระองค์ดวงจงรับสั่งให้ทำที่พัก
 ใหม่อยู่ข้างใต้วัดระลือแก้ว ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา
 พักอยู่ แล้วจัดให้นายทัพนายกองไทย เขมร ลาด
 ตระเวนตรวจตราระวังเหตุการณตามค่านทางทุก ๆ แห่ง ฯ

๑ ฤๅณเดือน ๑๐ ขั้มเสงส์ ปตคก ๑๒๐๗
 (พ.ศ. ๒๓๘๘) พระนรินทรโยธา ปลัดเมืองพระตะบอง
 กัขออกญากระลาโหม มก ซึ่งรักษาค่ายมิไชย มี
 หนึ่งสือไขบอกเข้ามาว่า ญวนได้ยกทัพเรือมากอง ๑
 มาตั้งอยู่ที่ตำบลน้ำจรวยตำบลองในเขตระเบียมจอ มีไพร่
 พลประมาณ ๓๐๐๐ คน กัขเรือรบชนิด แ่งโอ แ่งสาย
 หลายลำ แม่ทัพเรือทยกมาขอ งบค่าสายคายถัญ
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงให้สมเด็จพระองค์ดวง กัขพระ
 พรหมบริรักษ์ พร้อมด้วยนายทัพนายกองไทย เขมร
 ยกทัพเรือไปตั้งอยู่ที่ค่ายแตก (ค่ายเหล็ก) ฯ

๑ ฝ่ายองค่าสายคายถัญ ได้ยกทัพเรือไป
 โจมตีค่ายมิไชย ขั้ได้พระนรินทรโยธาปลัดเมืองพระ
 ตะบอง กัขออกญากระลาโหม มก แลนายทัพนาย
 กองไทย เขมร พากันหน้ทั้งค่ายไปทางเบียมจอ ออก
 ตามแม่น้ำเล็กไปตั้งทัพอยู่ที่บ้านลำข้วยกดาว ในเขต
 เมืองศรีสนทธรช่าย หาได้มีหนังสือส่งข่าวแจ้งเหตุ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

การณ้มาให้กองทัพตั้งรักษาค่ายแตกทวายข้อความไม่
กองทัพญวนจึงยกถ่วงเลยมาถงค่ายแตก ที่สมเด็จพระ
พระองค์ดวง กับพระพรหมบริรักษ์รักษา ก็เข้าโจมตี
เอาค่ายแตก สมเด็จพระองค์ดวงกับพระพรหมบริรักษ์
ก็ขับไพร่พลเขมรไทยให้ออกต่อสู้รบกับกองทัพญวนเป็น
สามารถ ต่างฝ่ายได้ยิงชนโต้ตอบกันไปมาถึง ๓ วัน
กองทัพไทยเขมรเห็นว่าจะต้านทานมิได้ จึงพากันถอยกลับ
คนมาเมืองพนมเปญ เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่า
กองทัพญวนมีกำลังมาก รุกรานเข้ามาตั้งนั้น จึง
พาสมเด็จพระองค์ดวงพร้อมด้วยนายทัพนายกองไทยเขมร
ออกจากเมืองพนมเปญมาตั้งอยู่ที่เมืองอุดงภาไซย ฯ

๑ ฝ่ายทัพญวนก็ยกเลยติดตามมาตั้งประชิด ตั้ง
แต่กำแพงหลวงปากคลองขุดตลอดไป จนถึงกำแพงตระลาจ
กำแพงหนึ่ง ฯ

๑ อนึ่งเจ้านายเขมร ที่ญวนพาเอาไปไว้ที่เมือง
ญวนนั้น ญวนได้พากลับคนมาให้ประทับอยู่ที่เมืองพนม
เปญทุกพระองค์ ๓๕

๓๕ ความคิดญวนในเรื่องเมืองเขมรนั้น ตั้งแต่สมเด็จพระอุไทยนักรบองค์
จันทร์ พริดาโลยแล้ว เจ้าเขมรฝ่ายชายเข้ามาพึ่งกรุงเทพ ฯ อยู่กับญวนแต่ฝ่ายหญิง
ญวนคิดจะรวบรัดเอากรุงกัมพูชาเป็นหัวเมืองญวน จึงกวาดเจ้าเขมรลงไปไว้เมืองญวน
ญวนปกครองกรุงกัมพูชาเอง เอาเขมรไว้ไม่อยู่ ไทยให้นักรบองค์ดวงลงไปครอง
กรุงกัมพูชาตั้งอยู่ข้างฝ่ายเหนือ พวกเขมรพากันมาเข้ากับนักรบองค์ดวงมากขึ้น
ญวนจึงส่งเจ้านายเขมรกลับขึ้นมา ประหนึ่งจะกลับตั้งเป็นประเทศราช ให้เจ้าเขมร
ครอบครองชนญวนอย่างครั้งนักรบองค์จันทร์

แลณวนได้ตั้งทัพอยู่ที่ท่าเจ้าฟ้า
ตะกั่ว แล้วจัดทำค่ายทิวทิศแยงแห่ง ๑
แห่ง ๑ กับที่เจดีย์ใหม่อีกแห่ง ๑ ฯ

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา ได้จัดให้ทำค่าย
ขุดสนามเพลาะรอบค่ายเมืองอุคงภาไชย แล้วยกทัพ
ช้างพร้อมด้วยไพร่พลไทย เขมร ลาว ไปตั้งอยู่ที่บ้าน
กระสัง วัควังเก่า แล้วจัดให้ไปตั้งประชิดกับทัพญวน
ที่เนินเขาเรนอีกกอง ๑ ส่วนครัวหลวงนั้น ได้จัดแยก
ส่งไปพักไว้ที่เมืองพระตะบองข้าง ส่งไปพักอยู่ที่คลอง
เนินพระกวางตงปลายเขตรเมืองลำโรงทองข้าง ฯ

๑ ในเวลานั้นทัพญวนกำลังชกเข็มแรงกล้ามาก
จัดส่งกองทัพชนมาทุก ๆ ทาง เข้ามาตั้งประชิดกันกับ
กองทัพไทยเขมรซึ่งตั้งอยู่ที่เนินเขาเรนแลที่เนินกันโกล
สมเด็จพระองค์ดวงกษเจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงจัดทัพช้าง
ให้ออกรบ ทัพไทยแลเขมรยิ่งถูกองจัญญ์ญิบญ์แม่ทัพ
ญวนกองนี้ตาย แล้วทัพไทยเขมรก็ขับช้างไล่เหยียบย่ำ
แลยิง ทัพญวนถูกอาวุธแลถูกช้างเหยียบย่ำตายลง
เป็นอันมาก กองทัพญวนจะต้านทานมิได้ ก็แตกหนี
ลงเรือถอยไปตั้งอยู่ที่ท่าหลวง ในการรบกันครั้งนี้ ฝ่าย
กองทัพไทยเขมรจับได้ตัว องโคอิน นายกองทัพญวน
นาย ๑ ได้เอาตัวมาทั้งเป็น แล้วเจ้าพระยาบดินทรเดชา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

กับสมเด็จพระองค์ดวงตรัสแลขัญชาให้ทำหนังสือเข้าผนึก
ซอง แล้วม้วนใส่ในกระบอกให้อง โดยอินนำกลับไปส่งให้
องค์ำสายคายถัญซึ่งเป็นแม่ทัพที่ท่าหลวง ข้อความใน
หนังสือนั้นว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชา แม่ทัพฝ่ายไทย
กับสมเด็จพระองค์ดวง ซึ่งเป็นเจ้านายฝ่ายเขมร มีความ
ปรารถนาให้ประชาราษฎร์ได้อยู่เย็นเป็นสุขด้วยกันทั้ง๒ฝ่าย
จึงใคร่ให้สงบการสงคราม จะได้เป็นไมตรีสุขด้วยกัน
ต่อไป เมื่อองค์ำสายคายถัญได้รับหนังสือทราบข้อความ
แล้ว องค์ำสายคายถัญหายอรัญเป็นไมตรีด้วยไม่
กลับไปส่งหนังสือแกลง โดยอินให้กลับไปคนมายังเมืองอุดง
ฤาไชย แล้วกองทัพญวน ก็ยกกลับมาตั้งประชิดกับ
กองทัพไทยเขมร ตั้งแต่ตำบลเจดีย์ใหม่ ตามริมฝั่ง
น้ำจนตลอดถึงวัดสแบง เพื่อต่อสู้รบกับกองทัพเจ้าพระยา
บดินทรเดชาต่อไป^{๓๖} ฯ

๓๖ ในพระราชพงษาวดารว่า ตั้งแต่ญวนแตกทัพข้างเจ้าพระยาบดินทรเดชาไปจาก
เมืองอุดงฤาไชยแล้ว ทั้ง ๒ ฝ่ายก็ร่ากันอยู่ แม่ทัพญวนมีหนังสือมาก่อนว่า ถ้า
นักพระองค์ดวงอ่อนน้อมยอมถวายเครื่องราชบรรณาการแก่พระเจ้ากรุงเวียดนามจะยอม
เลิกสงคราม แลจะส่งเจ้านายเขมรแลมารดาของนักพระองค์ดวงคืนมาให้ เจ้าพระยา
บดินทรเดชาให้นักพระองค์ดวงตอบไปว่า ถ้าญวนยอมให้นักพระองค์ดวงปกครองกรุง
กัมพูชาอย่างครั้งนักพระองค์เอง จะยอมถวายเครื่องราชบรรณาการ ความที่หมายนั้น
คือครั้งนักพระองค์เองกรุงกัมพูชาขึ้นอยู่กับไทย ชั่วแต่ถึงกำหนดก็ส่งบรรณาการไป
เมืองญวน มาครั้งนักพระองค์จันทร์ เป็นการตรงกันข้าม คือนักพระองค์จันทร์
เอากรุงกัมพูชาไปขึ้นอยู่กับญวน เป็นแต่ถึงกำหนดส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามา
กรุงเทพฯ ฯ ที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาจะให้เหมือนครั้งนักพระองค์เองนั้น หมายความว่า
ให้ญวนยอมให้กรุงกัมพูชาขึ้นไทย เป็นแต่ถึงกำหนด จะให้เจ้ากรุงกัมพูชาส่ง
เครื่องราชบรรณาการไปเมืองญวน การพูดจาโต้ตอบต่อมากองอยู่ในทางนี้ ตลอดจน
เลิกสงคราม.

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา ได้มีบัญชาให้ทำค่ายแลขตสนามเพลาระตั้งแต่ตำบลวัดตะกั่วไปจนถึงเขาพระราชทรัพย์ แล้วสร้างขอมชน ๒ แห่ง คือที่ขานโพธิ ๓ ต้นแห่ง ๑ แลที่วัดวังเก่าแห่ง ๑ แล้วให้ลากเอาขอมใหญ่ไปตั้งขอมขอม มีบัญชาให้ระดมยิงกองทัพญวนกระสุนขอมใหญ่ได้ถูกค่ายญวนพังทลายวินาศลง ญวนจะตั้งคันทานต่อรบต่อไปไม่ได้ อองคำสายกายถัญ จึงใช้ให้นายทัพนายกองญวนมาเจรจากับเจ้าพระยาบดินทรเดชาขอสงบศึกแลขอเป็นไมตรีต่อไป ฯ

๑ ลุณวันชน ๕ ค่ำเดือนอ้ายขอมเสงส์ปัตศก ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘) เจ้าพระยาบดินทรเดชา มีบัญชาใช้ให้ขุนนางไทยเขมร ลงไปพูดคุยแจงกับอองคำสายกายถัญแม่ทัพญวนที่ท่าหลวงว่า ถ้าอองคำสายกายถัญจะใคร่เป็นไมตรีกับฝ่ายสยามแลเขมรจริงจึงตั้งคำพูดแล้ว ขอให้อองคำสายกายถัญ ส่งนักพระมารดาทัพพระราชบุตรบุตราพระวงษานวงษ์เจ้านายเขมร แลมุขมนตรีพร้อมด้วยราษฎรเขมรเงินจามแขก บรรดาซึ่งญวนได้เอาตัวไว้เท่าใด ๆ นั้น กลับคืนมาให้พบพร้อมมลกษณกับสมเด็จพระองค์ดวง จึงจะเห็นแน่ชัดว่ามีน้ำใจจะใคร่เป็นมิตรไมตรีต่อกันจริง ฯ

๑ เมื่ออองคำสายกายถัญได้ทราบข้อความดังนั้นแล้ว จึงพูดตอบว่า ในเรื่องนี้ฝ่ายแม่ทัพญวนจะใคร่พบ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

สนทนาเจรจาให้เป็นการตกลงกับเจ้าพระยาบดินทรเดชา
แลสมเด็จพระองค์ตัวเอง จึงขอนัดพบกัณฑ์ตำบลโพธิ
สามต้น ขุนนางไทยเขมรก็ลาแม่ทัพญวนกลับ นำข้อ
ความมากราบเรียนเจ้าพระยาบดินทรเดชา แลกราบทูล
สมเด็จพระองค์ตัวเอง ให้ทราบแลทรงทราบข้อความตาม
ที่แม่ทัพญวนพูดบอกมานั้นทุกประการ ฯ

๑ ครั้นถึงวันกำหนดนัดพบ เจ้าพระยาบดินทร
เดชาแลสมเด็จพระองค์ตัวเอง ก็บัญชาแลตรัสให้จัดพล
ช้างม้ามีจำนวน ๕๐๐ ให้ยกไปพร้อมกับเจ้าพระยาบดินทร
เดชาแลสมเด็จพระองค์ตัวเองเสด็จไปยังตำบลโพธิสามต้น
ซึ่งได้ปลูกเป็นโรงสำหรับเป็นที่ประชุมเจรจาสงบสงคราม
ต่อกัน

เมื่อต่างฝ่ายได้มาประชุมพร้อมกัน ภายใน
โรงนั้นแล้ว เจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพสยาม ได้
กล่าวขนกกับแม่ทัพญวน คือองค์นายตายถัญแลของ
ข้าตายว่า ในการที่เรามาครั้งนี้ คือพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ
ณกรุงเทพพระมหานคร ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ใช้ให้เราซึ่งเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ ให้นำพาสมาเด็จพระองค์
ตัวเองอันเป็นเจ้าของเขมร ให้มาครอบครองกรุงกัมพูชา

ธิปไตย เพื่อคุณแลความศุขทุกข์ ให้บรรดาพระราชาราช
 เขมรได้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป เราเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่
 ก็ต้องช่วยทำนุบำรุง ให้สมเด็จพระองค์ด้วงได้ครอบครอง
 ประเทศเขมร เพราะฉะนั้นองค์สาวยดาบญ้องงำกาย
 ซึ่งเป็นแม่ทัพทั้ง ๒ ก็ควรจะช่วยทำนุบำรุงสมเด็จพระ
 องค์ด้วงให้ ได้ครอบครองรักษาราชเขมรให้อยู่เย็น
 เป็นสุขปราศจากความเคียดแค้นต่อไปทุกกัน

เมื่อแม่ทัพญวนทั้ง ๒ ได้ฟังถ้อยคำเจ้าพระยา
 บดินทรเดชา กล่าวขบขันดังนี้แล้ว จึงพูดตอบว่า สมเด็จพระ
 เจ้ากรุงญวนก็มีคุณแก่เจ้านายเมืองเขมร ได้ทรง
 พระกรุณาช่วยทำนุบำรุงตั้งแต่ต้นเสมอมา ดังเช่นสมเด็จพระ
 เจ้ากรุงสยามเหมือนกัน ตั้งแต่เดิมมาพระนครทั้ง ๓
 (ไทย, เขมร, ญวน,) ก็เป็นเมืองที่เป็นมิตรไมตรีต่อกัน
 เคยใช้ราชทูตจำทูลพระราชสาสน์ไปมาหากันมิได้ขาด
 แต่ครั้งนี้เป็นเพราะทวยเมืองเขมรเกิดการวุ่นวาย พระ
 นครทั้ง ๒ (ไทยแลญวน) จึงเป็นข้าศึกศัตรูกันชน บดิน
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าเที้ยวตรี ตรัสใช้ให้เราทั้ง ๒ ซึ่ง
 เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ในกรุงเว้ พาสมเด็จพระมารดา พระ
 ราชบุตร บุตรา กับพระวงษานุวงษ์เจ้านายของเขมรมา
 ให้ประทับอยู่ที่เมืองพนมเปญ เพราะทรงพระกรุณา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระไทยจะใคร่ทำนุบำรุงให้ประเทศเขมรได้รับความผาสุก
 ดังเช่นแต่กาลก่อนสืบไป

เจ้าพระยาบดินทรเดชา พุคตอัยแม่ทัพญวนว่า
 เมื่อความประสงค์ทั้ง ๒ พระนครต้องกันตงนแล้ว ก็ขอ
 ให้องทั้ง ๒ จักส่งเจ้านายเขมรทุกพระองค์ ซึ่งประทับอยู่
 เมืองพนมเปญมายังเมืองอุดงภาไซย เมื่อเจ้านายเขมร
 ได้มาพบปะพร้อมมูลพระวงษานุวงศ์ทุกพระองค์แล้ว เรา
 จะไต่จกการอภิเศกสมเด็จพะองค์ควัง ให้ครอบครอง
 กรุงกัมพูชาต่อไป แล้วเราทั้ง ๒ ฝ่ายต่างก็จะไต่พากัน
 ถอยทัพกลับไปยังบ้านเมืองแห่งตน

แม่ทัพญวนทั้ง ๒ พุคตอัยแม่ทัพญวนเดชา
 ว่า ในเรื่องนี้เราจะตกลงยอมตามลำพังแห่งตนเองไม่ได้
 จำต้องนำความกราบทูลให้สมเด็จพะเจ้ากรุงญวนไต่ทรง
 ทราบเสียก่อน เมื่อโปรดเกล้าฯ มีรับสั่งขังคยให้เรา
 ทำประการใด เราจึงจะปฏิบัติตามกระแสพระราชโองการ
 แลแม่ทัพญวนพคตอัยอีกว่า ขอให้เจ้าพระยาบดินทร
 เดชา สรรอค่ายแลพากองทัพไทยถอยกลับจากเมือง
 อุดงภาไซยไปกรุงเทพพระมหานครเสีย เราจะได้จักส่ง
 เจ้านายเขมรทกองค์ไปถวายสมเด็จพะองค์ควัง ส่วน
 การอภิเศกให้สมเด็จพะองค์ควัง ขนครองราชสมบัตินั้น
 ขอไว้ให้เป็นพนักงานเรากก็ได้

เจ้าพระยาบดินทรเดชาพูดตอบแม่ทัพญวนว่า ใน
 การที่จะจัดอภิศึก ให้สมเด็จพะองค์ดวงชนครอบครอง
 ประเทศเขมรนั้น ก็มีแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 กรุงสยามเท่านั้น ที่จะทรงอภิศึก ในข้อนี้ขอย่าให้
 ทั้งสองมีความปรารภเถียง ในข้อที่เราจะพดตกลงกัน
 ก็คือขอให้ทั้งสองสั่งให้ รอค่ายที่เจดีย์ใหม่ ทำหลวง
 แลที่เมืองพนมเปญเสียให้สิ้นแล้ว อดสั่งเจ้านายเขมร
 ทกองค์ จากเมืองพนมเปญไปรวบรวมกับพระวงษานวงษ์
 ที่เมืองอุทงกาไชย แล้วทั้งสองถอยทัพกลับคืน
 ไปไซ่ง่อน ฝ่ายเราก็จะถอยทัพกลับคืนไปกรุงเทพ
 พระมหานคร

องค์าสายตายถัญ แลองค์ายตาย แม่ทัพญวน
 ได้ฟังเจ้าพระยาบดินทรเดชาพูดดังนั้น จึงตอบว่า ก็เป็น
 การชอยชอย แต่การที่เป็นไมตรีต่อกันนั้นเป็นการแผ่นดิน
 ขอย่าให้ต่างฝ่ายได้เปรียบเสียเปรียบซึ่งกันแลกัน ฉะนั้นเรา
 จะให้สัญญาต่อกันว่าอีก ๓ วัน เราขอให้กองทัพฝ่ายไทย
 มารอค่ายญวนของเราให้หมดสิ้น แลฝ่ายเราจะให้
 กองทัพญวนไปรอค่ายไทยให้หมดสิ้นคัจกัน แล้วเราจะ
 ยกกองทัพญวนถอยกลับไปพักอยู่เมืองพนมเปญ แล
 ฝ่ายกองทัพไทยก็ยกถอยกลับไปพักอยู่เมืองโพธิสัตว กับ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

อีกประการหนึ่ง องถำเจียงกัษญวนแลแขก ๕๐ คน ซึ่ง
ออกญาจกริ บาง เจ้าเมือง ๆ ลำทวลจับส่งไปเมืองไทย
แต่ก่อนนั้น เราขอให้แม่ทัพสยามจัดการส่งกลับคืนมาให้
เรา เราจึงจะจักส่งเจ้านายเขมรคืนให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา

เจ้าพระยาบดินทรเดชาพุดตอบว่า ถ้าเมื่อตกลง
กันแล้วดังนี้ เราจะไต่มีใบขอกเข้าไปกราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา ขอให้ทรงโปรด
เกล้า ๆ ส่งตัวของถำเจียงกัษญวนแลแขก ๕๐ คนมาให้

เมื่อแม่ทัพทั้งสองฝ่ายได้พุดจากตกลงตามข้อความ
ที่กล่าวมาแล้ว ต่างฝ่ายก็ลากันกลับไปค่ายแห่งตน^{๓๗} ๆ

๑ ครั้นเดือนยี่ บีมเสงสัปตศก ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘)
สมเด็จพระองค์ทวงแลเจ้าพระยาบดินทรเดชา ตรัสแล
บัญชาใช้ให้ออกญากรมราช พรหม ว่าที่เจ้าพาทะละหะ
กัษออกญาธิราชมนตรี เพ็ชร ถ้อใบขอกเข้าไปกราบบังคม
ทูล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณกรุงเทพ
พระมหานคร ขอพระกรุณาเบิกตัว องถำเจียงกัษไพร่

๓๗ เหตุที่ญวนขอเลิกสงครามครั้งนั้น ได้ความว่า เพราะในเมืองญวนเกิดขบถ
ขึ้นทางเมืองตั้งเกีย ในกรณีที่แม่ทัพทั้ง ๒ ฝ่ายกล่าวว่า จะต้องปลุกษาหารหรือเข้าไปถึงเมือง
หลวงเสียก่อนนั้นเป็นแต่พิธี ที่จริงได้รับคำสั่งแล้วทั้งสองฝ่าย ข้างฝ่ายไทยปรากฏ
ในพระราชพงษาวดารว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้หารือกรุงเทพ ฯ ตั้งแต่แรกญวนมี
หนังสือมา ทรงเห็นชอบแล้ว จึงได้ให้มีหนังสือตอบญวน

ญวนแขก ๔๐ คน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็โปรด
เกล้าฯ ทรงให้เบิกญวน ของถ้าเจียง กบฏไพร่ญวนแขก
๔๐ คนนั้น มอบให้แก่ออกญาบรมราช พรหม ว่าที่เจ้าพา
ทะเลหะ แลออกญาภิรามนตรี เพ็ชร นำมาถงกรุง
กัมพูชาแล้ว เจ้าพระยาบดินทรเดชา แลสมเด็จพระองค์
ด้วง ตรัสใช้ให้คนไปบอก องค์สาวยทนายถัญว่าองถ้าเจียง
กบฏญวนแลแขก ๔๐ คนนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
กรุงสยาม ได้ทรงพระกรุณาให้มาถึงเมืองอุดงภาไซย
แล้ว เมื่อแม่ทัพญวนได้ทราบดังนั้น

พ.ศ. ๑๒๐๘

ครั้นถึงเดือน ๗ บรมเมษอธิศก ๑๒๐๘ (พ.ศ. ๒๓๘๙)

แม่ทัพญวนก็จัดส่งสมเด็จพระมารดา แลเจ้านายเขมรทุก
องค์พร้อมด้วยชนนางข้าราชการเขมรทุกคน กบฏรูป
พระอิสวรร พระนารายณ์ พระขรรค์สำหรับราชย์ แลตรา
สำหรับแผ่นดินแท้จากเมืองพนมเปญมาทางเรือ มาถง
ท่าหลวงเมืองอุดงภาไซย แล้วแจ้งความให้เจ้าพระยา
บดินทรเดชาแม่ทัพสยาม แลสมเด็จพระองค์ด้วงได้
ทรงทราบแลทราบแล้ว เจ้าพระยาบดินทรเดชา กบฏสมเด็จพระ
พระองค์ด้วง ตรัสแลมีบัญชาให้นำตัวของถ้าเจียงกบฏไพร่
ญวนแขก ๔๐ คน สั่งให้แก่แม่ทัพญวนรับไป แม่ทัพ
ญวนก็ยกทัพกลับคืนไซยงเมืองไซง่อน ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายสมเด็จพระองค์ควง แลเจ้าพระยา

ยทินทรเดชา จึงมีบัญชาแลตราให้เสนาข้าราชการ
น้อยใหญ่เก่าแก่ฝ่ายในแลคุณผู้หญิง ภรรยาข้าราชการ
ไปรับสมเด็จพระมารดาทักขิพระราชบุตรยัตรา พระภคินี
พระภคินียา เจ้านายทุกองค์ แลให้จัดกระบวนแห่
พระนารายณ์ พระขรรค์ราชย์ แลตราสำหรับแผ่นดิน
จากท่าหลวงขนมายังพระราชวังเมืองอุดองกาไชย ฯ

๑ ในขั้มเม็ยอัฐศก ๑๒๐๘ (พ.ศ. ๒๓๘๘) นี้
เจ้าพระยา ยทินทรเดชา แลสมเด็จพระองค์ควง ตรัสแล
บัญชาสั่งให้ รอค่ายฉนวนทเมืองพนมเปญ เอาไม้ไป
ปลูกสังฆรณ์ซ่อมแซมพระอารามต่าง ๆ ในเมืองอุดองกาไชย
คือ วัดวังเก่า วัดพระพุทโธไสยาสน์ วัดวิหารตะกั่ว วัดปราง
วัดกรังฟโลย แลพระอารามอื่น ๆ อีกเป็นหลายวัดจัด
ปลูกสังฆรณ์ขึ้นใหม่ ฝานึงทาปูน หลังคามุงกระเบื้อง
แลพระพุทธรูปองค์โตที่ชำรุดแตกหัก ก็จัดซ่อมแซมขึ้น
ใหม่ ทารกบัตทองแลวนิมนต์พระสงฆ์ให้คงอยู่ทุกวัด
จัดตั้งขั้มขั้มไทยทานถวายทุกอย่าง ส่วนพระเจดีย์ที่อยู่ข้าง
เหนือวัดปรางนั้น ก็ได้นิมนต์พระอรหันตศาตามาบรรจุ
ในพระเจดีย์นั้นด้วย ฯ

เมื่อการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัดวาอารามเสร็จแล้ว
สมเด็จพระองค์ด้วง กจกสร้างพระตำหนักประทับอยู่ที่เมือง
อุคงกาไชยต่อไป ฯ

๐ ลเดือน ๔ บมเมยอัฐศก ๑๒๐๘ (พ.ศ. ๒๓๘๙)
พระเจ้าเทยวตรภรรยาเมืองญวน ตรัสใช้ให้องขำมาง
นำตราทองคำรูป ๔ เหลี่ยม หนัก ๕ แนนมาถวายสมเด็จพระ
พระองค์ด้วง แลพระเจ้าเทยวตร ถวายพระนามสมเด็จพระ
พระองค์ด้วง เป็นภาษาญวนว่าเคาขางกวิกเกวิง เสร็จแล้ว
องขำมาง กราบถวายบังคมลากลับคืนไปเมืองญวน
สมเด็จพระองค์ด้วงจึงตรัสใช้ให้

(๑) ออกญาราชเคชะ นวง

(๒) ออกญาขรรนายก กุยก

(๓) ออกญาธานาธิปัต

รวม ๓ นายนำเครื่องราชบรรณาการไปถวาย
พระเจ้าเทยวตรณกรุงเว้ตอบแทน ตามอย่างธรรมเนียม
ภรรยาแต่ปางก่อนซึ่งเป็นมิตรไมตรีต่อกัน เมื่อ
ออกญาทั้ง ๓ ได้ไปถึงกรุงเว้ แลได้ถวายเครื่องราช
บรรณาการเสร็จแล้ว ก็กราบถวายบังคมลาพระเจ้า

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พ.ศ. ๑๒๐๙

๑) ๒) ๓) ๔) ๕) ๖) ๗) ๘) ๙) ๑๐) ๑๑) ๑๒) ๑๓) ๑๔) ๑๕) ๑๖) ๑๗) ๑๘) ๑๙) ๒๐) ๒๑) ๒๒) ๒๓) ๒๔) ๒๕) ๒๖) ๒๗) ๒๘) ๒๙) ๓๐) ๓๑) ๓๒) ๓๓) ๓๔) ๓๕) ๓๖) ๓๗) ๓๘) ๓๙) ๔๐) ๔๑) ๔๒) ๔๓) ๔๔) ๔๕) ๔๖) ๔๗) ๔๘) ๔๙) ๕๐) ๕๑) ๕๒) ๕๓) ๕๔) ๕๕) ๕๖) ๕๗) ๕๘) ๕๙) ๖๐) ๖๑) ๖๒) ๖๓) ๖๔) ๖๕) ๖๖) ๖๗) ๖๘) ๖๙) ๗๐) ๗๑) ๗๒) ๗๓) ๗๔) ๗๕) ๗๖) ๗๗) ๗๘) ๗๙) ๘๐) ๘๑) ๘๒) ๘๓) ๘๔) ๘๕) ๘๖) ๘๗) ๘๘) ๘๙) ๙๐) ๙๑) ๙๒) ๙๓) ๙๔) ๙๕) ๙๖) ๙๗) ๙๘) ๙๙) ๑๐๐)

(พ.ศ. ๒๓๙๐) สมเด็จพระองค์ด้วง ทรงให้จัดการพระราชพิธีเกษากันต์ พระราชบุตรองค์ใหญ่ ทรงนามพระองค์เจ้าอรอเล็ง แล้วถวายพระนามเป็นพระองค์เจ้าราชวดีให้ทรงพระผนวชเป็นสามเณรกับท่านพระสังฆราชา นุร สติชัยอยู่วัดกรังฟไลอย ฯ

๑) ๒) ๓) ๔) ๕) ๖) ๗) ๘) ๙) ๑๐) ๑๑) ๑๒) ๑๓) ๑๔) ๑๕) ๑๖) ๑๗) ๑๘) ๑๙) ๒๐) ๒๑) ๒๒) ๒๓) ๒๔) ๒๕) ๒๖) ๒๗) ๒๘) ๒๙) ๓๐) ๓๑) ๓๒) ๓๓) ๓๔) ๓๕) ๓๖) ๓๗) ๓๘) ๓๙) ๔๐) ๔๑) ๔๒) ๔๓) ๔๔) ๔๕) ๔๖) ๔๗) ๔๘) ๔๙) ๕๐) ๕๑) ๕๒) ๕๓) ๕๔) ๕๕) ๕๖) ๕๗) ๕๘) ๕๙) ๖๐) ๖๑) ๖๒) ๖๓) ๖๔) ๖๕) ๖๖) ๖๗) ๖๘) ๖๙) ๗๐) ๗๑) ๗๒) ๗๓) ๗๔) ๗๕) ๗๖) ๗๗) ๗๘) ๗๙) ๘๐) ๘๑) ๘๒) ๘๓) ๘๔) ๘๕) ๘๖) ๘๗) ๘๘) ๘๙) ๙๐) ๙๑) ๙๒) ๙๓) ๙๔) ๙๕) ๙๖) ๙๗) ๙๘) ๙๙) ๑๐๐)

๑) ๒) ๓) ๔) ๕) ๖) ๗) ๘) ๙) ๑๐) ๑๑) ๑๒) ๑๓) ๑๔) ๑๕) ๑๖) ๑๗) ๑๘) ๑๙) ๒๐) ๒๑) ๒๒) ๒๓) ๒๔) ๒๕) ๒๖) ๒๗) ๒๘) ๒๙) ๓๐) ๓๑) ๓๒) ๓๓) ๓๔) ๓๕) ๓๖) ๓๗) ๓๘) ๓๙) ๔๐) ๔๑) ๔๒) ๔๓) ๔๔) ๔๕) ๔๖) ๔๗) ๔๘) ๔๙) ๕๐) ๕๑) ๕๒) ๕๓) ๕๔) ๕๕) ๕๖) ๕๗) ๕๘) ๕๙) ๖๐) ๖๑) ๖๒) ๖๓) ๖๔) ๖๕) ๖๖) ๖๗) ๖๘) ๖๙) ๗๐) ๗๑) ๗๒) ๗๓) ๗๔) ๗๕) ๗๖) ๗๗) ๗๘) ๗๙) ๘๐) ๘๑) ๘๒) ๘๓) ๘๔) ๘๕) ๘๖) ๘๗) ๘๘) ๘๙) ๙๐) ๙๑) ๙๒) ๙๓) ๙๔) ๙๕) ๙๖) ๙๗) ๙๘) ๙๙) ๑๐๐)

๑) ๒) ๓) ๔) ๕) ๖) ๗) ๘) ๙) ๑๐) ๑๑) ๑๒) ๑๓) ๑๔) ๑๕) ๑๖) ๑๗) ๑๘) ๑๙) ๒๐) ๒๑) ๒๒) ๒๓) ๒๔) ๒๕) ๒๖) ๒๗) ๒๘) ๒๙) ๓๐) ๓๑) ๓๒) ๓๓) ๓๔) ๓๕) ๓๖) ๓๗) ๓๘) ๓๙) ๔๐) ๔๑) ๔๒) ๔๓) ๔๔) ๔๕) ๔๖) ๔๗) ๔๘) ๔๙) ๕๐) ๕๑) ๕๒) ๕๓) ๕๔) ๕๕) ๕๖) ๕๗) ๕๘) ๕๙) ๖๐) ๖๑) ๖๒) ๖๓) ๖๔) ๖๕) ๖๖) ๖๗) ๖๘) ๖๙) ๗๐) ๗๑) ๗๒) ๗๓) ๗๔) ๗๕) ๗๖) ๗๗) ๗๘) ๗๙) ๘๐) ๘๑) ๘๒) ๘๓) ๘๔) ๘๕) ๘๖) ๘๗) ๘๘) ๘๙) ๙๐) ๙๑) ๙๒) ๙๓) ๙๔) ๙๕) ๙๖) ๙๗) ๙๘) ๙๙) ๑๐๐)

คณะทั้ง ๔ สำหรับ ให้คนทั้งหลายใช้คำพูดขานรับว่า
พระกรุณาพิเศษ สิ่งสิ่งของให้ว่า ถวาย ฉนั้น ว่าเสวย
จำวัด ว่าบรรทม แล้วถวายพระราชยานสวักกาณจน
สำหรับประทับพร้อมด้วยพระกลศ ทาศผ้าขาวมีระบาย ๓
ชั้น เป็นใหญ่ข้างฝ่ายพระคันทนุระ ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระสุคนธาธิบดี เป็นใหญ่ฝ่าย
พระวิษณุศาหะ จะชานก๊ก ก็ จะถวายสิ่งของก๊ก ให้ใช้
คำเจ้าเหมือนพดกกับสมเด็จพระมหาสังฆราชาอย่างเดียวกัน
แล้วทรงตั้งพระสังฆราชาคณะจิตต์มณี ๔ ยกพระมงคล
ทิพจารย์เป็นต้นเชือก มีบาเรียนถานานกรม พระครู
ปลัด พระครูใบฎีกา สำหรับ เอก โท ตร จิตวา ถวาย
พัดแฉกจามรบกหักทองขวางตามคักคิน้อยใหญ่ ถวาย
ไตรจวร ขาตร ฉัตร แล้วทรงจัดให้วัดนอกซึ่งอยู่ตาม
หัวเมืองเป็นคณะชนตามตำแหน่งทุกคณะ ทรงจ่าย
พระราชทรัพย์เป็นเบี้ยหวัดถวายพระภิกษุสามเณรผู้ศึกษา
ธรรมทุกเดือน พระภิกษุสามเณรก็อสังหาเส้าเรียน
คันทนุระ วิษณุศาหะ ตามวัดวาอารามต่าง ๆ มีเป็นอัน
มากชน ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง
ตามเขียงอย่าง พระมหากระษัตราธิราชผู้ทรงธรรม
แต่ปางก่อน ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณกรุงเทพพระมหานคร เมื่อได้ทรงทราบว่าประเทศเขมร
เรียบร้อยเป็นผาคูกแล้ว จึงตรัสใช้พระยาเพชรพิไชยเป็น
ข้าหลวงพร้อมด้วยราชปโรหิต ให้นำเครื่องราชอิสริยยศ
มาพระราชทาน จักการอภิเษกสมเด็จพระองค์ด้วง ขึ้น
เสวยราชสมบัติในกรุงกัมพูชาธิบดี พระยาเพชรพิไชย
ซึ่งเป็นข้าหลวง ได้เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศมาทางบก
ครั้นมาถึงเมืองพระตะบอง ได้ลงเรือข้ามมาถึงท่าหลวง
ณเมืองอุดงภาไชย สมเด็จพระองค์ด้วง ตรัสใช้ให้ขุนนาง
เขมรจัดช่างमारพลเป็นกระบวนแห่มีดนตรีบรรเลง ให้ไป
รับแห่พระสุวรรณยัตร์ แลเครื่องราชอิสริยยศขนมาจาก
ท่าเรือ พร้อมกันพระยาเพชรพิไชยข้าหลวงเข้ามาในเมือง
อุดงภาไชย แล้วทรงโปรดให้ปลุกจวนให้พระยาเพชร
พิไชยข้าหลวงพักอยู่ข้างใต้พระราชวัง ฯ

๑ ครั้นถึงฉวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะแม
นพศก ๑๒๐๘ (พ.ศ. ๒๓๕๐) จักการพระราชพิธีอภิเษก
สมเด็จพระองค์ด้วง พระชนมายุ ๕๒ ปี ขึ้นเสวยราช
สมบัติ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระราชโองการ
พระหริรักษ์รามอิสริยาธิบดี พระศรีสุริโยพรรณ ธรรมิก
วโรดม บรมสุนทร มหาจักรพรรดิราช บรมนารถ

บรมพิตร สถิตย์เป็นอัครยอทรฐุราชฎ์ โองาษ
 ชาติวงษ์ บำรุงกัมพูชามหาอินทขัตนคร บวรอกิเวก
 เอกราช ขัตติโยมหาธิบดินทร์ นรินทรวิสทธิอุคม บรม
 บพิตร พระองค์ไ้ปราบทากิเศกเสวยราชสมบัติ ประทับ
 อยู่ณกรุงอดองภาไชย พร้อมด้วยสมเด็จพระมารดา
 พระราชบุตร บุตรา พระภคินีโย ภคินียา พระราชวงษา
 นวงษ์ พระสนม ศฤงฆารบริพาร มุขมาตยามนตรี
 น้อยใหญ่ ขุนหมื่นมหาดเล็กบรรดาเป็นข้าก็อยู่ปรักพร้อม
 ทวหน้ากัน ฯ

๑ เมื่อพระองค์ไ้เสวยราชสมบัติแล้ว ไ้ทรง
 บัญญัติถ้อยคำที่ขุนนางราชฎจะพูดจา เพื่อกทลกับเจ้า
 นายให้ถูกตองตามแบบธรรมเนียมคือ ถาขุนนาง
 ราชฎจะพูดขานรับต่อพระเจ้าผู้ทรงราชย์ว่า พระกรุณา
 ทไ้ไพเศษ (พระกรุณาข้าไพเศษ) คำรับพระบิณฑูรว่า
 รับพระค้ำรัสไ้เห็นอเกล้า ฯ ถ้านำกระแเสพระราช
 โองการไปณที่ใดก็คิ ให้ใช้คำว่า พระราชค้ำรัส
 ในสมเด็จพระราชโองการ พระหริภักษรามาศิคราธิบติ
 ดึงนี้ ฯ

๑ ส่วนพระองค์เจ้าทุกพระองค์ ให้ใช้คำพูด
 ขานรับว่าพระกรุณาไพเศษ ถ้านำขอรบส่งไปณที่ใด ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

กติกให้ใช้คำว่า พระบิณฑุรพิเศษ ในสมเด็จพระองค์
เจ้านั้น พระองค์เจ้านั้น เป็นต้น ฯ

๑ จำเดิมแต่พระองค์โต ขึ้นดำรงราชย์แล้ว พระ
องค์โตทรงตั้งขบขัญญัต ในข้อความอย่างอื่น ๆ อีก
ดังนี้

(๑) โตทรงมีขบขัญญัตห้ามมิให้บุคคลผู้ใดกระทำ
ไ้ระจับปลาตามขิง ขาง ห้วย หนอง ฤาตามแม่น้ำ
ลำคลองเป็นอันขาด ด้วยทรงเห็นว่าเป็นการกระทำ
ป่าณาติบาตอย่างใหญ่โต

(๒) ทรงขบขัญญัตห้ามบรรดาข้าราชการขุนนาง
ใหญ่น้อยซึ่งเป็นข้าของพระองค์ทุกคน มิให้เสปสุรา
เครื่องทองของเมาซึ่งเป็นการชวเป็นอันขาด

(๓) ในเวลาเมื่อเสด็จไปณที่ใด ๆ กติก ทรงมี
ขบขัญญัตห้าม บรรดาข้าราชการที่ตามเสด็จมิให้ยิงนก
ยิงสัตว์อย่างใด ๆ เป็นอันขาด

(๔) บรรดาคดีความทั้งแพ่งแลอาญา ซึ่ง
ผู้พิพากษาตราการชำระตัดสิน โจทย์แลจำเลยไม่
ยินยอมตามคำตัดสินของศาลแล้ว ทรงพระกรุณาขบขัญญัต
ให้ โจทย์ฤาจำเลย ทำฎกาชนทุลเกล้า ๆ ถวายต่อ
พระองค์เองโต พระองค์จะทรงพยายามพิจารณาแลทรง
ตัดสินให้เป็นยุติธรรมที่สุดที่จะเป็นได้

(๕) พระองค์ทรงตรัสให้ทำโรงงาน ทรง
 พระกรุณาให้จ่ายพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เป็นไทยทาน
 ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณร แลให้ท่านแก่ยาก
 วรรณิพคนยากคนจน ที่ขี้ตสันมาแต่สารทิศทั้ง ๕
 ใ้รับพระราชทานอย่างอุมหน้าสำราญทุก ๆ คน

(๖) เจ้าน้ำที่ผู้เป็นหัวหน้าพนักงาน ในการปฏิบัติ
 ถวายไทยทานแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณร แลปฏิบัติในการ
 ทำทานให้แก่คนยากคนจนนั้น ทรงพระกรุณาตั้งให้มียศ
 เป็นออกญาศรีทธา เวยามหากษัตริย์ ถือกักทินา
 ๘๐๐๐ ไร่ ๓๘ ๗

พ.ศ. ๑๒๓๐

๑ ขวอกสัมฤทธิศก ๑๒๓๐ (พ.ศ. ๒๓๘๓)
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพ พระยาเพชรพิไชยข้าหลวง
 กษยรรดานายทัพนายกองไทย แลเขมรเมืองพระตะบอง
 ใ้ไ้ออกจากเมืองอุดงภาไชย กลับคืนไปเมืองพระตะบอง
 แลไปกรุงเทพพระมหานคร เอาไว้แต่พระพรหมบริรักษ์
 ใ้ค้อยเข้าไปกรุงเทพ ฯ พร้อมกษยพระองค์เจ้าราชวดีแล
 พระองค์พิมพ์ ๗

๑ ครนถงเดือน ๖ ขวอกสัมฤทธิศก ๑๒๓๐
 (พ.ศ. ๒๓๘๓) พระบาทสมเด็จพระหริรัถย์รามาศรีราชวดี
 ตรัสใ้

๓๘ การที่กล่าวทั้ง ๖ ข้อนี้ ถ้าย่อย่างครั้งรัชกาลที่ ๓ ในกรุงเทพ ฯ ไปจัด

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

- (๑) ออกญาสวรรณโลก เกาะ
- (๒) ออกญาพิไชยณรงค์เรืองฤทธิสงคราม
- (๓) พระพล กรมการเมืองพระตะบอง
- (๔) ออกญาพิทักษ์ราชา เหม

รวม ๔ นายให้ตามเสด็จพระองค์เจ้าราชวดีแล
พระองค์พิมพชงเสด็จเข้าไปกรุงเทพฯ พร้อมกันพระพรหม
บริรักษ์

เมื่อเจ้า ๒ พระองค์แลพระพรหมบริรักษ์ ได้
เข้าไปถึงกรุงเทพพระมหานครแล้ว ได้เข้าเฝ้าพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แลเจ้า ๒ องค์นั้นก็ทรง
อยู่เฝ้าแหนรับใช้สอยราชกิจในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
อยู่หัวต่อไป สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังพระราชทานให้พระองค์เจ้า ๒ องค์
นั้นประทับอยู่ที่ข้างใต้วัดสระเกษ พร้อมกันออกญาพิทักษ์
ราชา แลมหาดเล็กที่เป็นข้าในพระองค์ ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระศรีวิกรม์รามาศรีราชขัติ พระ
องค์ไต่ทรงตั้ง สมเด็จพระมารดา ถวายพระนามเป็น
สมเด็จพระวรวราชินีขัตติยวงษ์ ศิริเสโชศวโรดม บรมวรากุล
มงคลอุดม บรมขพิตรเป็นเจ้า ถ้าผู้ชายใช้คำรับว่า
รับพระราชเสาวนีย์ ทรงพระกรุณาพิเศษ ถ้าเป็นผู้หญิง

ใช้คำรับว่า รับพระราชเสาวนีย์ พระผู้เป็นเจ้า ถ้ามี
พระราชเสาวนีย์ไปไหนที่ใด ๆ ก็ให้ใช้คำว่า พระราช
เสาวนีย์ ภูวนารถปกาสิตภิกษุยาโครย ในสมเด็จพระ
วรวราชันขัตติยวงษ์ ศิริเสโท กังน แล้วถวายพระสัตบุรุษ
๒ องค์ องค์หนึ่งเป็นรูปกนิริ แลอีกองค์หนึ่งเป็นรูป
เทพธิดา สถิตย์อยู่ในปราสาท ส่วนขนนางทมิคำแห่ง
นั้นอยู่ในสมเด็จพระท้าวเท่าใด ให้ผู้นั้นอยู่ในสมเด็จพระ
วรวราชันทงสน แล้วทรงตั้งพระนาม สมเด็จพระราชบุตร
แลพระเทพี ดังต่อไปนี้คือ

(๑) สมเด็จพระราชบุตรองค์ใหญ่ (หวิย) ทรง
นามพระองค์เจ้ากรมล ทรงพระกรุณาพระราชทานพระ
นามเป็นสมเด็จพระราชธิดามหากษัตริ

(๒) พระราชบุตรองค์ถัดรองลงมา ทรงพระนาม
พระองค์เจ้าชลธิษ ทรงพระกรุณาพระราชทานพระนามเป็น
พระบรมมงคลเทวี

(๓) นักษัตรแชน ทรงพระกรุณาพระราชทาน
พระนามเป็น พระขิโยพระบรมท้าวธิดา

(๔) นักษัตรเกา ซึ่งเป็นพระมารดา พระองค์
เจ้าศรีสวัสดิ์ ทรงพระกรุณาพระราชทานพระนามเป็น
พระขิโยพระบรมอิศจนราอัษคร

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระเทพแลพระราชบุตรรวม & พระองค์นี้ ทรง
พระกรุณาโปรดให้ทรงวอ หลังคาเป็นบันชญา กั้นม่าน
โดยรอบ กั้นพระกลตสี่เตงมีระบาย ๒ ชั้น ส่วนคำพูด
เพื่อกทลธิษฐานนั้น ถ้าเป็นผู้ชายว่า พระบาทผู้เป็นเจ้า ถ้า
เป็นผู้หญิงว่า แม่

กษัตริย์ทรงตั้งตำแหน่งพระแม่นางฝ่ายในอีก ทั้ง
ค่อไปนี้ ชั้นเอก ต้นเชอกมี ๓ คือ

(๑) พระแม่นาง พระสุชาตินารี เป็นเจ้า
พระแม่นางชั้นเอกฝ่ายขวามือ & คือ

(๑) พระแม่นาง พระศรีขุบผา

(๒) พระแม่นาง พระมาลาขรร

(๓) พระแม่นาง พระเกสรขุบผา

(๔) พระแม่นาง พระคนธำประทุม

พระแม่นางชั้นเอกฝ่ายซ้ายมือ & คือ

(๑) พระแม่นาง ผลทิพยสุวรรณ

(๒) พระแม่นาง สุกันธรรค

(๓) พระแม่นาง พิโคไสยภส

(๔) พระแม่นาง ศิริยศไสยา

พระศฤงฆาร ชั้นนักษางมี & คือ

(๑) นักษางชาติกนิวี

- (๒) นักร้องกัณธา
- (๓) นักร้องโสภา
- (๕) นักร้องไกรลาศ

ส่วนเก่าแก่ฝ่ายใน ก็ทรงตั้งให้มีชื่อตาม
ตำแหน่ง คือ

- (๑) ท่านนักร้องไกรลาศ
- (๒) ท่านนักร้องโสภาสมศักดิ์
- (๓) ท่านนักร้องนารีนารถ
- (๔) ท่านนักร้องวรลักษณนอก
- (๕) ท่านนักร้องเทพโกมล
- (๖) ท่านนักร้องโกศลทิศ
- (๗) ท่านนักร้องขรรค์เรก
- (๘) ท่านนักร้องเอกกระษัตริ
- (๙) นักร้องนอกโฉมกระษัตริ
- (๑๐) นักร้องนอกมงคลกระษัตริ
- (๑๑) นักร้องนอกชาติอุดม
- (๑๒) นักร้องนอกอิทาทิรมย์
- (๑๓) นักร้องนอกประทุมวงษา
- (๑๔) นักร้องราชานพงษ์
- (๑๕) นักร้องราชาวงษ์โอฬาร

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

- (๓๖) นักออกองค์อรรคกัญญา
 (๓๗) นักออกชาตาศาติ
 (๓๘) เฒ่าบุราณราชรมย์
 (๓๙) เฒ่าสมศักดิ์พิฤตมิ
 (๔๐) เฒ่าเพรงสุจริต
 (๔๑) เฒ่าพิฤตมิชรา
 (๔๒) แก่ ราชเป็นเจ้า
 (๔๓) แก่ ขริวารกระษัตริ
 (๔๔) แก่ เป็นขริษัท
 (๔๕) แก่ จักขุริ
 (๔๖) ขริขรรจง
 (๔๗) ค้ำรงปรกติ
 (๔๘) ง่ามปรกติทิพย์
 (๔๙) สุกตียขริบาล

ส่วนภรรยาขุนนางจักตสมภัก แลภรรยาขุนนาง
 ที่ถือศักดินาตั้งแต่ ๕๐๐๐ ขึ้นไป ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้า ๆ ตั้งให้เป็น ชุมท้าว (ท่านผู้หญิง) ตามบันดา
 ศักดิ์ใหญ่น้อยทุกคน ในเวลาการงาน ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้า ๆ ให้แต่งกายนุ่งผ้าลายมีเชิง แลห่มผ้าสไบ
 มีสีตามถ้านาศักดิ์ ถือธงรองดาตไล่หมากขึ้นเฝ้า ฯ

๑ ทรงตั้งขุนนางรักษาพระองค์ ฝ่ายขวาฝ่ายซ้ายคือ ฝ่ายขวานั้น ทรงตั้งให้มีศักดินา ๘๐๐๐ ไร่ & นาย ๗๐๐๐ ไร่ & นาย ๖๐๐๐ ไร่ & นาย รวมเป็น ๑๒ นาย มีออกญาพิทักษ์อัครราชาเป็นจางวาง ถือศักดินา ๘๐๐๐ ไร่ ชั้นเอกฝ่ายขวา ๗

ส่วนฝ่ายซ้ายนั้น ทรงตั้งให้มีศักดินา ๘๐๐๐ ไร่ & นาย ๗๐๐๐ ไร่ & นาย ๖๐๐๐ ไร่ & นาย รวมเป็น ๑๒ นาย มีออกญารักษาอัครโอรเป็นจางวาง ถือศักดินา ๘๐๐๐ ไร่ ชั้นรองฝ่ายซ้าย

รวมทั้งขวาแลซ้ายเป็น ๒๖ นาย เป็นขุนนางรักษาพระองค์สมเด็จพระบาทผู้เป็นเจ้า ผู้ทรงราชย์ ฝ่ายขุนนางรักษาพระองค์สำหรับพระมหาอุปโยราชนั้น ทรงตั้งให้มีศักดินา ๘๐๐๐ ไร่ & นาย ๗๐๐๐ ไร่ & นาย ๖๐๐๐ ไร่ & นาย รวมเป็น ๑๖ นาย มีออกญาจตุฤทธิเป็นจางวาง ถือศักดินา ๘๐๐๐ ไร่ เป็นชั้นโท รวมทั้งจางวางด้วยเป็น ๑๗ นาย

ฝ่ายขุนนางรักษาพระองค์สำหรับพระมหาอุปราชนั้น ทรงตั้งให้มีศักดินา ๘๐๐๐ ไร่ & นาย ๗๐๐๐ ไร่ & นาย ๖๐๐๐ ไร่ & นาย รวมเป็น ๘ นาย มีออกญารักษาภูมินทร์ ถือศักดินา ๘๐๐๐ ไร่ เป็นจางวางชั้นตรี รวมทั้งจางวางด้วย เป็น ๙ นาย

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ฝ่ายขุนนางรักษาพระองค์ สำหรับสมเด็จพระ

วรราชินี ทรงตั้งให้มีศักดิ์กินา ๘๐๐๐ ไร่ ๑ นาย ๗๐๐๐ ไร่
๑ นาย ๖๐๐๐ ไร่ ๒ นาย มีออกญาอภิบาลพิตรถ้อ
ศักดิ์กินา ๘๐๐๐ ไร่เป็นจางวางชั้นจัตวา รวมทั้งจางวางด้วย
เป็น ๕ นาย

บรรดาขุนนางทั้ง ๕ ลำดับนี้ ทรงพระกรุณาโปรด
ให้ มีหน้าที่พิพากษาคดีสินอรรถคดี เพื่อปลดเปลื้องความ
ทุกข์ของราษฎร และมีเวรผลัดเปลี่ยนกันเฝ้าแทน รักษา
พระองค์ ก็ยตามเสด็จพระราชดำเนินไปณที่ใด ๆ ตาม
ตำแหน่งขวาแลซ้าย ทรงพระราชทานอนุญาตให้แต่ง
กายนุ่งกางเกงขายาวในเวลาขี้น้ำ แลเวลาเดินเท้า
ให้นุ่งผ้ากมิเชิงสวมเสื้อครุยคาดเข็มขัด ถือกายแล
เห็นขมึดเดินข้างนำใกล้ชิดกับพระองค์ ฯ

๑ อึ่งฝ่ายการปกครองตามจังหวัดหัวเมือง
ต่าง ๆ นั้น ถ้าเมืองใดใหญ่โต ก็ทรงพระกรุณาให้จัด
แบ่งการปกครองออกเป็น ๓ จังหวัด ๗ & จังหวัด
เรียกว่าเขตร ในเขตร ๑ ทรงตั้งให้มีเจ้าเมืองปกครอง

เขตที่ทรงพระกรุณาให้^{๑๕} ขนแก่
สมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะ มี^{๑๕} คือ

- (๑) เขตกำแพงสวาย
- (๒) เขตบาราย
- (๓) เขตเจิงเป็รีย
- (๔) เขตกำแพงเสียม
- (๕) เขตที่ตั้งแตรง ทั้ง ๑๕ ตำบล

เขตที่ทรงพระกรุณาให้^{๑๕} ขนแก่
จตุสดมภ์ทั้ง ๔ นั้น คือ

เขตขันท่อออกญากรมราชมี ๗ เขต

- (๑) เขตตรัง
- (๒) เขตบันทายมาศ
- (๓) เขตปัต
- (๔) เขตเป็รียกระบะซ
- (๕) เขตกำแพงค
- (๖) เขตเขียม
- (๗) เขตกรังลำแ

เขตขนอกญาวัง มี ๗ เขต

- (๑) เขตธโขงขมู
- (๒) เขตสมบก

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

- (๓) เขตวรรษุมบูรณ
- (๔) เขตระแจะ
- (๕) เขตกันจอ (กัญชร)
- (๖) เขตฉโลง
- (๗) เขตตอตั้งไถง (ขวางวัน)

เขตรขันต่อออกญากระลาโหม มี ๗ เขต

- (๑) เขตบาพนม
- (๒) เขตเป็รียเวง
- (๓) เขตลำทวล
- (๔) เขตสวายเค็ยบ
- (๕) เขตเข็ยมจอ
- (๖) เขตเล็กแตก
- (๗) เขต (อะไรอีก๑เขตในต้นฉบับตกไม่มี)

เขตรขันต่อออกญาจักรี มี ๗ เขต

- (๑) เขตโพธิสัตว
- (๒) เขตละเว็ยผะเค็ย
- (๓) เขตวรรษุมบูรณ
- (๔) เขตเกาะแก้ว
- (๕) เขตกรวง
- (๖) กำปงไสม
- (๗) เขตผะกวง

เขตรขันต่อออกญาพิทักษ์อิสราชาจางวาง มี ๑ เขต

(๑) เขตโรงทอง

เขตรขันต่อออกญารักษาอิสโรจางวาง มี ๑ เขต

(๑) เขตลงแวก

นอกจากนี้ยังมีเขตที่จัดให้ขันต่อขุนนางชั้นผู้ใหญ่ผู้อื่นอีกคือ

(๑) เขตสลอang เดิมเป็นเขตรขันแก่เมือง
ปัตตานี บคณยกขันเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญาวงษามนตรี
เป็นเจ้าเมือง ๆ สลอang ให้ขันต่อออกญามหาเสนาธิบดี

(๒) เขตเกษนสวาย เดิมเป็นเขตรแก่เมือง
พนมเปญ บคณยกขันเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญาไมตรี
ภคธ เป็นเจ้าเมืองเมืองเกษนสวาย ให้ขันต่อออกญา
โยธาสงครามธิบดี

(๓) เขตพนมเปญ ให้ขันต่อออกญาอิศรศักดิ์กา
รวมเขตรที่ขันต่อขุนนาง ฝ่ายสมเด็จพระบาท
ผู้เป็นเจ้า ผู้ทรงราชย์ ๓๘ เขต

ส่วนเขตรที่ขันต่อขุนนาง ฝ่ายพระอุปโยราชนั้น คือ

(๑) เขตกำปงเลง เดิมเป็นเขตรขันแก่
เมืองกำปงสวาย บคณยกขันเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญา
เศไช เป็นเจ้าเมือง ๆ กำปงเลง ให้ขันต่อสมเด็จพระ

ราชพงษาวดารกรุงกมพูชา

(๒) เขตกรกันกาลส์ตัง เดิมเป็นเขตรชนแก่
เมืองขาคี บคณยกชนเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญา
วงษาภูธรเป็นเจ้าเมือง ๆ กันกาลส์ตัง ให้ชนต่อออกญา
วงษาอรรคราช

(๓) เขตศรีสนทอรัช้าย เดิมเป็นเขตรชน
แก่เมืองศรีสนทอรัชวา บคณยกชนเป็นเมือง ทรงตั้ง
ให้ออกญาบวรสงคราม เป็นเจ้าเมือง ๆ ศรีสนทอรัช้าย
ให้ชนต่อออกญาธรรมมาธิราช

(๔) เขตศรีสนทอรัชกลาง ทรงตั้งให้ออกญา
ณรงค์สงคราม เป็นเจ้าเมือง ๆ ศรีสนทอรัชกลาง ให้
ชนต่อออกญาวิบูลราช

(๕) เขตพนมสรวจ เดิมเป็นเขตรชนแก่
เมืองขาคี บคณยกชนเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญา
วงษาอุไทยเป็นเจ้าเมือง ๆ พนมสรวจ ให้ชนต่อออกญา
ราชเคษะ

รวมเขตรทชนต่อขุนนางฝ่ายพระอุปโยราช๕เขตร
ส่วนเขตรทชนต่อขุนนาง ฝ่ายมหาอุปราชนั้น คือ

(๑) เขตสระเวียแอม เดิมเป็นเขตรชนแก่
เมืองพนมเปญ บคณยกชนเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญา
ไอสุริยมนตรี เป็นเจ้าเมือง ๆ สระเวียแอม ชนต่อ
ออกญาเศไชมนตรี

(๒) เขตระเกา (เกาใหญ่) เดิมเป็นเขต
ชนแกเมืองเป็รยกระบะช บัคนยกชนเป็นเมือง ทรง
ตั้งให้ออกญาพิไชยจตุรงค์เทศะ เป็นเจ้าเมือง ๗ เกา
ให้ชนต่อออกญาเอกราช

(๓) เขตเข้ยมวัง เดิมเป็นเขตชนกบเมือง
ศรีสุนทอระวา บัคนยกชนเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญา
แสนสงคราม เป็นเจ้าเมือง ๗ เข้ยมวัง ให้ชนต่อ
ออกญาศรีสุทพิยวัง

(๔) เขตระเกาขล้จกันกาล (เกาทรายกลาง)
เดิมเป็นเขตชนแกเมืองพนมเป็ญ บัคนยกชนเป็นเมือง
ทรงตั้งให้ออกญาเสนามนตรี เป็นเจ้าเมือง ๗ เกา
ขล้จกันกาล ให้ชนต่อออกญาบรมเทศราช

(๕) เขตกรวงข้เลีย เดิมเป็นเขตชนกบเมือง
บาต บัคนยกชนเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญาวงษา
สรคักติ เป็นเจ้าเมือง ๗ กรวงข้เลีย ให้ชนต่อออกญา
นรินทรราชิต

รวมเขตทชนต่อชนนาง ฝ่ายพระมหาอุปราช

๕ เขต

ส่วนเขตทชนต่อชนนาง ฝ่ายสมเด็จพระวรวราชินัน คือ

(๑) เขตเป็รยเวง เดิมเป็นเขตชนแกเมือง
กำปางสวาย บัคนยกชนเป็นเมือง ทรงตั้งให้ออกญา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา
 มนตรีเสนาหา เป็นเจ้าเมือง ๗ เป็รยเวง ให้ขึ้นต่อ
 ออกญาธิบดีเสนา

(๒) เขตอินลงราช (วังราช) ทรงตั้งให้
 ออกญาอิราชสาคร เป็นเจ้าเมือง ๗ อินลงราช ให้ขึ้น
 ต่อออกญาวงษาเอกราช

(๓) เขตมุกำปูล ทรงตั้งให้ออกญาภิมุข
 สาครเป็นเจ้าเมือง ๗ มุกำปูล ให้ขึ้นต่อออกญาขรรราช
 รวมเขตทชนต่อขุนนาง ฝ่ายสมเด็จพระวรวร
 ษัณ ๓ เขต ๗

๑ นอกจากนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรด ทรงตั้ง
 ให้คนที่เป็นชาติ จีน งาม แลแขก เป็นขุนนาง มีศักดินา
 ตั้งแต่ ๗๐๐๐ ไร่ ๖๐๐๐ ไร่ลงมา ให้เป็นหัวหน้าปกครอง
 บรรดาคนที่เป็นชนชาติเดียวกัน เช่นขุนนางจีนก็เป็นหัวหน้า
 ปกครองคนชาติจีน ขุนนางงามก็เป็นหัวหน้าปกครองคน
 ชาติงาม ขุนนางแขกก็เป็นหัวหน้าปกครองคนชาติแขก ๗

๑ ลุคักราช ๓๒๑๐ (พ.ศ. ๒๓๕๑) บัออก
 สัมฤทธิศก สมเด็จพระหริรัถย์รามาศรีราชย์ ตรีสใช้
 ให้ออกญาจักรี มาศ กัขออกญากระลาโหม มก ถือ
 ศกอักษรเข้าไปกรุงเทพพระมหานคร กราบทูลพระบาท
 สมเด็จพระนงเกล้าเจ้าอยู่หัว TUDC 28/01/2564 ขอพระราชทานให้ทรงตั้ง

ตำแหน่งเจ้าฟ้าทะละหะ ก็ตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าพระยา
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ทรงตั้งให้ พระยาพิไชยณรงค์เรืองฤทธิ
 สิทธิสงคราม เติมเป็นพระพล ซอมา เป็นกรมการ
 เมืองพระตะบอง เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะ แลทรง
 ตั้งให้ออกญาสุวรรณโลก เกาะ เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา
 พระราชทานเครื่องยศตามบันดาศักดิ์ แล้วโปรดเกล้าฯ
 ให้ออกมารับราชการสนองพระเดชพระคุณตามตำแหน่ง
 อยู่ในพระบาทสมเด็จพระทวิรัจฉามมาอิศราธิบดี ณกรุง
 กัมพูชาธิบดีสืบไป ฯ

๑ สมเด็จพระทวิรัจฉามมาอิศราธิบดี ตรัสสั่ง
 ให้ทำค่ายคูประตูหอรบ จากค่ายลหนองสัมฤทธิ อ้อม
 มาจนถึงค่ายลเจดีย์ใหม่ แลทำต่อมาตามฝั่งแม่น้ำ
 จนถึงวัดกรังพไลย ก็ทรงให้ทำข้อมอยู่ทุก ๆ มุม
 ทงนเพื่อเป็นการระวังของกันขานเมือง ฯ

๑ ทรงให้ตั้งโรงกระสาปน์ ตีพิมพ์เงินตรา
 มีน้ำหนัก ๔ สลึง ๑ สลึง ๑ เฟื้อง รูปตราเงินเหรียญนั้น
 ข้างหนึ่งเป็นรูปปราสาท อีกข้างหนึ่งเป็นรูปหงษ์ มี
 พุทธศักราช มหาศักราช แลจุลศักราชโดยรอบ ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยไทย เลื่อมใส

ในพระบรมพุทธศาสนา ทรงให้ปฏิสังขรณ์วัดปราง
เสร็จแล้ว ทรงให้ซื้อหินมาก่อเป็นถนน ตั้งแต่ท่าหลวง
จนถึงค่ายพระราชวังอุดงภาไชย ระยะทางไกล ๑๖๐ เส้น
ในระยะทุก ๆ ๕๐ เส้น ทรงให้สร้างศาลาหลังคามุง
กระเบื้อง ฝาผนังทาสี สำหรับพระภิกษุสงฆ์สามเณร
แลกเปลี่ยนกันไปมา ได้เป็นที่สำนักพักอาศัย ครั้น ทรงให้
สร้างศาลานนท์ท่าหลวง ๒ หลัง ที่ขลาคธา ๑ หลัง ที่เจดีย์
ใหม่ ๑ หลัง ที่วัดสแบง ๑ หลัง ที่บ้านทง ๑ หลัง ที่ศาลา
คู่ ๑ หลัง ที่วัดประนม ๑ หลัง ที่ศาลาทก ๆ แห่ง ทรง
ให้ซุกเป็นสระปลูกกล้วยหินแลทาสี ให้มีน้ำอยู่ทั้งฤดูแล้ง
แลฤดูน้ำ สำหรับพระภิกษุสามเณร แลกเปลี่ยน
หญิงชายจะได้อาศัยอาบแลบริโภคน้ำให้หายจากความร้อน
พักผ่อนให้มีความร่มเย็นเป็นที่สุขสบายโดยถ้วนทั่วหน้า ฯ

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาพระ
ราชทานพระราโชวาทแก่ข้าราชการน้อยใหญ่ แลอาณา
ประชาราษฎร์ให้พากันตั้งใจทำบุญให้ท่าน รักษาศีล ๕
ศีล ๘ ทำนบารงประคองประคองเอาใจใส่ปฏิบัติพระ
ภิกษุสงฆ์สามเณรผู้วิธรรมแลผู้ศึกษาเล่าเรียน พระ
คณฤชระแลพระวิษณุศาครุระ ให้เป็นที่รุ่งเรืองในพระบรม
พุทธศาสนา

ในครั้งนั้นอาณาประชาราษฎร์ถ้วนหน้า ได้
 อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากความทุกข์โศก พระนครก็ไพศาล
 กระเหมล้งราญยั้งนัก พ่อค้าวานิชจากนานาประเทศ
 ก็พากันนำสินค้าแปลก ๆ ที่ ๆ มาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน
 กับชาวพระนครมิได้ขาด ผักปลาอาหารของหวานแล
 ของคาวก็มีบริบูรณ์ ซอขายกันโดยราคาย่อมเยา
 เข้าเปลือก ๓๕๐ ถึง ราคาเป็นเงิน ๒๕ บาท เท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงนับถือนักปราชญ์
 ราชบัณฑิตย์ แลทรงยกย่องบรรดาผู้ที่มีคุณวุฒิในวิชา
 การทุก ๆ อย่าง ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานยศถา
 บันฑาศักดิ์สิทธิ์พร้อมด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่างทุกสิ่ง

พ.ศ. ๑๒๑๓

๑ ลุคักราช ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๕) บัญญัติวิธี
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวร
 เสียดัสสวรรคต จึงสมเด็จพระอนุชา เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่ง
 ทรงพระผนวชอยู่นั้น ได้ทรงลาพระผนวชออกมาเสวยราช
 สมบัติ ส่นองพระองค์สมเด็จพระเชษฐาธิราชต่อไป
 ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล
 ทูลกระหม่อมฟ้า องค์น้อย (กรมขุนอิศเรศรังสรรค์)
 ซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชา เป็นวังหน้า มหาอุปราช ทรง
 พระนาม สมเด็จพระบรมโกศ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ สมเด็จพระศรีนครินทร์รามมาอิศราธิบดี จักรวรรดิ
 ใช้ให้ออกญาจักรี มาศ กษัตริย์ออกญาบรมราช มก นำแพ
 ไหมขาว เป็นเครื่องราชบรรณาการ เข้าไปกรุงเทพฯ
 พระมหานคร เพื่อดูว่าแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ช่วยในงานพระบรมศพ เมื่อเสร็จงานแล้ว
 ออกญาทั้ง ๒ ก็กราบถวายบังคมลา กลับคืนยังเมือง
 อุดงภาไชย ๓๘ ฯ

จ.ศ. ๑๒๓๕

๑ ลุคักราช ๑๒๓๕ (พ.ศ. ๒๓๘๖) ปีฉลู
 เบญจศก สมเด็จพระศรีนครินทร์รามมาอิศราธิบดี มีพระดำรัส
 สั่งให้บรรดาขุนนางมุขมนตรีใหญ่น้อย ซึ่งมีหน้าที่ในการ
 พิจารณาพิพากษาอรรถคดีทั้งปวง ช่วยกันชำระสอบสวน
 ด้วยทกกฎหมาย ที่อักษรวีปลาศคลาศเคลื่อนแปลเปลี่ยน
 ถ้อยคำสำนวนที่พูดเคลือบคลุมเข้าใจยาก ให้ชัดเจน
 เข้าใจง่ายขึ้น เมื่อชำระสอบสวนแก้ไขเป็นการถูกต้อง
 เรียบร้อยแล้ว ก็ทรงให้คัดลอกออกเป็นฉบับใหม่ สำหรับ
 ใช้ในราชการต่อไปที่เดียว ฯ

๓๘ ในพระราชพงษาวดารว่า เมื่อองค์สมเด็จพระศรีนครินทร์อยู่ในกรุงเทพฯ ได้
 ค้นเคยนับถือในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก ครั้นเสวยราชย์จึงมีศุภ
 อักษรเข้ามาขอพระราชทานให้ทรงขนานนามพระราชทานใหม่ ทรงพระราชดำริว่า จะ
 เปลี่ยนนามที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานเสียที่เดี๋ยวนั้นไม่ควร
 จึงทรงแก้สร้อยนามจากสุพรรณบัฏใหม่ พระราชทานนามว่า องค์สมเด็จพระศรีนครินทร์
 รามมาอิศราธิบดี ศรีสุริโยประพันธ์ ธรรมิศวโรดม บรมศิรินทร บวรมหาจักรพรรดิ
 ราช พิณสามารถบพิตร

พ.ศ. ๑๒๑๖

๑ ลุคักราช ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๓๙๗) บัชาลนคัก
 สมเด็จพระหรรักษ์รามาศิลาธิบดี ทรงโปรดให้จัดทำ
 พระราชพิธีเกษากนต์ พระราชโอรสซึ่งประสูติจากพระ
 อุทร พระขัติยวงษาอัครราชมนตรี เติมทรงนาม พระแม่
 นางเกานันแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระนาม
 พระราชโอรสเป็น พระองค์เจ้าศรีสวัสดิ์ ฯ

๑ พระราชบุตรซึ่งประสูติจากอุทร นักแม่
 นางคำ พระราชทานพระนามเป็น พระองค์เจ้าวิตธา ฯ

๑ เมื่อทรงเกษากนต์แล้ว พระองค์เจ้าศรีสวัสดิ์
 ได้ทรงพระผนวชเป็นสามเณร ในสำนักสมเด็จพระมหา
 พรหมมุนี ชอมา แลพระองค์เจ้าวิตธา ทรงพระผนวช
 เป็นสามเณร ในสำนักสมเด็จพระมหาพิมลธรรม ชอเทียง
 ประทับอยู่ที่พระอารามวัดปราง ทรงพระผนวชได้ ๓
 พระวัสส์กาลาพระผนวชทั้ง ๒ พระองค์ ฯ

๑ ครั้นเมื่อพระราชบุตรทั้ง ๒ พระองค์ ได้ทรง
 ลาพระผนวชแล้ว สมเด็จพระราชบิดา จึงมีพระราชดำรัส
 ใช้ให้

(๑) ออกญาเชษฐา ขา

(๒) ออกญาสุภาธิบดี เม็ญ

(๓) ออกญาพิทักษ์มนตรี กุย ๒๘/๐๑/๒๕๖๔

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

(๔) ออกญาพิทักษ์อัครา เปรียบ

(๕) ออกญาวงษาธิดา คง

รวม ๕ นายนี้ ตามเสด็จพระราชบุตรทั้ง ๒

พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการ เข้าไปยังกรุงเทพ

พระมหานคร เพื่อเฝ้ากราบบูชาบังคม พระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าวังหลวง^{๔๐} ฯ

๑ อนึ่งพระราชบุตร บุตรา ในสมเด็จพระศรี
รักษามาศรีอัคราธิบดี ซึ่งสมภพจากพระอทรแลอทร

พระแม่นาง แลนักแม่นางทั้งปวง นอกจากซึ่งกล่าว

แลวน ยังมีอีกหลายพระองค์ ดังมีรายพระนามต่อไปนี้

(๑) พระแม่นางผลทิพย์สุวรรณ ทรงมีพระราช
บุตรองค์หนึ่ง ทรงพระนาม พระองค์เจ้าจอกแสด

(๒) นักแม่นางมณีโชติ มีพระราชบุตรแฝด
สมภพคราวเดียว ๒ พระองค์ เมื่อยังมีโรคคัก พระองค์
หนึ่งทรงนามพระองค์เจ้าสัทรอุปถ แลอีกองค์หนึ่งทรง
นาม พระองค์เจ้ากระมล

(๓) นักแม่นางจันทรทูล มีพระราชบุตร
องค์หนึ่ง สมภพเมื่อมี.เกาะสัปคคก ทรงนาม พระองค์เจ้า
ไทรหงษ์

๔๐ คือเข้ามาถวายตัวทำราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ

(๔) นักแม่นางนวน มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 สมภพเมื่อยชวดจตุวาศก ทรงพระนาม พระองค์เจ้า
 ตรอก

(๕) นักแม่นางสันแต่ มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 สมภพเมื่อยเถาะสี่ตศก ทรงพระนาม พระองค์เจ้า
 สรอก

(๖) พระแม่นางสุชาตินารี ทรงมีพระราชบุตร
 องค์หนึ่ง สมภพเมื่อยฉลุเบญจศก ทรงนาม พระองค์เจ้า
 แกวมโนหอ^{๔๑}

(๗) นักแม่นางเฉิดโฉม มีพระราชบุตรองค์
 หนึ่ง สมภพเมื่อยชาลศก ทรงนาม พระองค์เจ้าตรอลน

(๘) นักแม่นางอ้อม มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
 สมภพเมื่อยมเมยสัมฤทธิศก ทรงนาม พระองค์เจ้าเกา ฯ

๑ เมื่อยมแมเอกศก (พ.ศ. ๒๓๘๐) สมเด็จพระ
 พระหริรักษ์รามธิบดี ได้ตรัสให้บรรดาข้าราชการ
 จัดสร้างพระราชวังปลูกพระตำหนักที่ประทับใหม่ อยู่ข้าง
 ทิศภาคเหนือแห่งพระราชวังเก่า แลอยู่ข้างทิศตะวันออก
 สรรสร้างในเมืองอู่ทองไชย ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฤๅษี ๓ บัณฑิต ๓๒๓๖ (พ.ศ. ๒๓๙๗)
 มีคน ๒ คน คนหนึ่งชื่อ คช แลอีกคนหนึ่งชื่อ จรม ตั้งตัว
 ขึ้นเป็นนักบุญฤๅษีนักศิลปะอยู่ที่ภูเขาย่อมไสค กลีบ
 ก่อมราษฎรในเขตรเมืองบริบูรณ์ แลในเขตรเมือง
 ละเวียณะเอี้ยไต่มาได้แล้ว ก็จัดตั้งเป็นกองทัพ ฯ

๑ สมเด็จพระหริรัถย์รามาศรีราชย์ ฝั่งศรี
 ใช้ให้เสนาอำมาตย์นำไพร่พลไปจับตัว ศิลป์ คช จรม
 ไต่มาพร้อมกัษพรรคพวก ตำรัสให้ประหารชีวิตเสีย
 แต่พรรคพวกบางคนที่มีไต่มาก็ส่งตัวไปเป็นไพร่ตะพุ่นหญ้า
 ช้าง หญ้ามา ฯ

๑ ฝ่ายนักองค์พิมพ์ซึ่งเป็นพระโอรส ใน
 สมเด็จพระศรีไชยเชษฐมหาอุปราช ที่เสด็จทิวงคต
 ณเมืองญวนนั้น นักองค์พิมพ์ไต่เข้าไปเฝ้ารับราชการ
 อยู่ใน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณกรุงเทพ
 พระมหานคร ครั้นอยู่ต่อมากก็บังเกิดให้มีอาการเสีย
 พระจริต แพทย์ไต่พยายามรักษา พระโรควิกลจริตก็
 หาหายไม่ ครั้นถึงขณะสัปตศก พระชนมายุไต่ ๓๑ ปี
 ก็สิ้นพระชนม์เสียที่เมืองไทย ฯ

พ.ศ. ๑๒๑๗

๑ ในขณะสัปตศก ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ถึง
 ฤๅษีออกพระวัสสาแล้ว สมเด็จพระหริรัถย์รามาศรีราชย์

ไต่ทรงพาพระราชบุตร บุตรา พระสนมกรมใน พร้อม
 ทวยเสนาข้าราชการ ไปทรงทำบุญทอดพระกฐินโดยทาง
 ชลมารค เสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งลำใหญ่ช่อ เหา
 พร้อมทวยเรือประเทียบแลเรือเสนาข้าราชการ ออกจาก
 ท่าหลวงเมืองอุทงภาไชยไปประพาศยังเขาสันตูก แล้ว
 เสด็จนำองค์พระกฐินไปทอดตามพระอาราม ในเขตร
 เมืองกำแพงสวาย เป็นหลายวัดแลเป็นหลายวัน ทรงเอา
 ไม้แต่ขุนนางผู้ใหญ่ให้อยู่รักษาพระนคร ฯ

๑ ในเวลานั้น สมเด็จพระเจ้าพาทะละหะ ช่อมา
 อายุได้ ๗๓ ปี บัวยถึงอสัญกรรมลง ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระหริรัถย์รามาศรีราชินิ ครั้น
 เสรีการบำเพ็ญพระราชกุศลในการทอดพระกฐินแล้ว ก็
 เสด็จกลับคืนสู่พระราชวังอุทงภาไชย แล้วพระองค์
 มีพระราชดำรัสให้จัดทำพระราชพิธีทวาทศมาสครบถ้วน
 ทั้ง ๑๒ เดือน คือ

(๑) ในเดือน ๖

(ก) ต้นเดือนถวายเข้าแซ่ แต่พระภิกษุสงฆ์

(ข) วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงให้ทำสลากภัต

(ค) วันแรม ๓ ค่ำ เสด็จออกทรงแรมนาขวัณ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

(๒) ในเดือน ๗

(ก) วันแรม ๑๕ ค่ำ เสด็จทรงพระดำเนินไป
ทรงขวชนาคที่พระตำหนักท่าหลวง

(๓) ในเดือน ๘

(ก) วันขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงให้หล่อเทียนพระวัสสา
ถวายแก่พระอารามหลวง

(ข) วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงจุดเทียนพระวัสสา
แลนิมนต์พระสงฆ์เข้าพระวัสสา

(ค) วันแรม ๘ ค่ำ ทรงให้นิมนต์พระสงฆ์
๕๐๐ รูป มาสังคายนาที่ปลายท้องพระโรงครบถ้วน
๓ วัน ทรงบริจาคทรัพย์เครื่องไทยทาน ถวายแก่
พระภิกษุสงฆ์ทุก ๆ องค์

(๔) ในเดือน ๘

(ก) วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เสด็จออกทรงเก็บ
ดอกบัว แล้วแต่งให้เป็นพุ่ม ให้นำไปถวายพระพุทธรูป
ทุก ๆ พระอาราม

(๕) ในเดือน ๑๐

(ก) นิมนต์พระสงฆ์ไปรับบิณฑบาตในพระ
ราชวัง เรียกว่า ถอยบิณฑ

(ข) รถอน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

(ค) ถวายบังคมพระบรมรูปพระราชบิดา

(ฅ) ทรงให้นิมนต์พระสงฆ์มาเทศนาคาถาพัน

(๖) ในเดือน ๑๑

(ก) วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ วันออกพระวัสสา ทรง

ให้ลอยประทีปไปถวายพระเชยวแก้วที่พิภพนาค ๓ วัน
แล่นการพายเรือแข่งด้วย

(ข) เสด็จทรงพระดำเนินไปทอดพระกฐิน ตาม

พระอารามหลวงโดยลำดับ

(๗) ในเดือน ๑๒

(ก) วันขึ้น ๑๔ ค่ำ ชักรอกโคมแก้วบนยอดเสา

ทุกประทีปถวายพระเชยวแก้ว ซึ่งประดิษฐานณทาวดึงษ์

พิภพ

(๘) ในเดือนอ้าย

(ก) ทรงให้ชักว่าวถวายแด่พระพุฒามณีเจดีย์

ซึ่งบรรจุพระเกษชาติ ณทาวดึงษ์พิภพ

(๙) ในเดือนยี่

(ก) ทรงให้กวาดแผ้วถางที่แล่วสร้างปลุกกุฏิ

นิมนต์พระภุมแดงสงฆ์เข้าปรีวาสกรรม

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

(๑๐) ในเดือน ๓

(ก) ทรงให้จัดทำพระราชพิธีเฉลิม ๓ วัน

(ข) ทรงให้จัดทำพระราชพิธีบูชาพระไพศพล
คิอชลาภเขาเข้าเปลือก

(๑๑) ในเดือน ๔

(ก) ทรงให้ทำพระราชพิธีตรุศ จุกเทียนไชย
แลนิมนต์พระสงฆ์มาสวดภาณยักษ์

(๑๒) ในเดือน ๕

(ก) พระราชพิธีถอนาพระพิพัฒน์สัตยา

(ข) พระราชพิธีสังกรานต์ ขึ้นปีใหม่

อันพระราชพิธีทวาทศมาศ ซึ่งไต่กล่าวแลวัน
ทรงโปรดให้ถือเป็นระเบียบ กระทำสืบต่อมาทุก ๆ ปี ฯ

๑ ในบ้เถาะสัปดาห์ ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๓๙๘) มีศก
อักษรแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาถึง
ฉบบหนึ่ง มีข้อความว่า เอมเปอเรอพระเจ้าแผ่นดิน
ประเทศฝรั่งเศสได้ทรงใช้ให้ขุนนางฝรั่งเศสคนหนึ่ง ชื่อ
มองซีเออร์ เคอ มงคัญ เป็นราชทูต ให้มาทำหนังสือ
สัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศสยาม ทั้งสองฝ่าย
ได้ตกลงทำหนังสือสัญญากันเสร็จแล้ว แต่มีข้อความ
ในหนังสือสัญญาบางข้อ กล่าวถึงวถึงประเทศเขมร

ด้วย จึงทรงให้คัดสำเนาหนังสือสัญญาส่งมาให้ทราบบ
พร้อมกันทั้งองครา แล้วทรงโปรดใช้ให้พระราชธานี ๓
พระเทพภักดี ๑ แลพระภักดีนกร ๑ เป็นข้าหลวง^{๔๒}
ถือท้องตราพร้อมกันสำเนาหนังสือสัญญา มาทางเมือง
กำแพงนคร ครั้นมาถึงเมืองกำแพงนคร ข้าหลวงนายหนึ่ง
ไต่อยู่กับราชทูตฝรั่งเศส อีก ๒ นายได้นำท้องตราแล
สำเนาหนังสือสัญญาเลยเข้ามาเฝ้ากราบทูลข้อความ แต่
สมเด็จพระศรีสุริเยศราชมารีศรีวิชัย ณเมืองอุตรดิตถ์
ครั้นทรงทราบข้อความทุกประการแล้ว จึงตรัสใช้ให้
สมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะ แก้ว ๓ ออกญาจกัร มาศ ๓
ออกญาอิศรอกชรา ปรีก ๓ กับขุนนางอื่น ๆ อีกหลาย
คนให้ไปเมืองกำแพงนครพร้อมกันข้าหลวง ๒ นาย เพื่อ
พุดราชการกับราชทูตฝรั่งเศส ให้เป็นทักท้วงกันตาม
หนังสือสัญญา ครั้นได้พบแลพุดจากนักกับราชทูตฝรั่งเศส
เสร็จแล้ว ราชทูตฝรั่งเศสลาเลยไปเมืองญวน
ฝ่ายขุนนางเขมรก็กลับมาอุตรดิตถ์ นำความกราบ
ทูลให้ทรงทราบข้อความทุกประการ แล้วทรงโปรดให้
ทำศกอักษร นำความกราบบังคมทูล แต่พระบาท

๔๒ ในพระราชพงษาวดารว่า ทูตฝรั่งเศสขอล่ามเขมรล่ามญวนไปจากกรุงเทพฯ ๑
ไม่มีข้าหลวงออกไปด้วย ขุนนาง ๓ คนนี้ชื่อที่ไม่มีในทำเนียบ จึงเข้าใจว่าเห็นจะเป็น
ขุนนางกรุงเก่าที่อยู่ที่อยู่ในกรุงเทพฯ ๑ กับเจ้าเขมรในเวลานั้น

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผนกรุงเทพพระมหานคร
ตามขอความที่ไต่พุดจากข้าราชการฝรั่งเศสนั้น ให้ทรง
ทราบทุกประการ ^{๔๓}

พ.ศ. ๑๒๓๘ ๑ ลุคักกราช ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๓๘๘) ย้ายโรง
อัฐศก ในข้างชนเคื่อน ๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการขวช
พระองค์เจ้าราชวดี ให้ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุ ใน
สำนักสมเด็จพระกรมหมื่นขวรรังษี สถิตย์ฅวคขวรนิเวศ
พระอารามหลวง ทรงจำพระวัสสาได้ ๓ เดือน ครั้น
ออกพระวัสสาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดเรือกำปั่นใบส่งพระภิกษุ
พระองค์เจ้าราชวดี มาทางเมืองกำปอต ในครั้งนั้น
สมเด็จพระหริรัถย์รามาศิคราธิปัตย์ ครัสใช้ให้ขุนนาง

๔๓ ในพระราชพงษาวดารว่า ทูตฝรั่งเศสจะไปขอทำหนังสือสัญญากับกรุงกัมพูชา
ครั้งนั้นองค์สมเด็จพระหริรัถย์ตอบว่า กรุงกัมพูชาเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา
จะทำสัญญาต่างหากไม่ได้ เมื่อมีการงานเกี่ยวข้องกับกรุงฯ องค์สมเด็จพระ
หริรัถย์เป็นแต่มีราชสาสนแลส่งเครื่องบรรณาการมอบให้ทูตฝรั่งเศสไป ถวายสมเด็จพระ
เจ้าไปเถียนที่ ๓ ในราชสาสนนั้นมีเนื้อความว่า ทราบว่าฝรั่งเศสจะไปทำสัญญา
กับญวน ญวนได้ชิงหัวเมืองเขมรไปปกครองอยู่ในเวลานั้นหลายหัวเมือง ถ้าญวน
จะยกหัวเมืองเหล่านั้นให้ฝรั่งเศส ขออย่าให้รับ ด้วยเป็นหัวเมืองของเขมร ทูต
ฝรั่งเศสทำสัญญากับเขมรไม่ได้ ออกจากกรุงกัมพูชาไปเมืองญวน จะขอทำหนังสือ
สัญญา ญวนไม่ยอมรับทูต เรือรบฝรั่งเศสยิงบ้อมญวน จนแย่งได้บ้อม ญวน
จึงยอมทำหนังสือสัญญา

มุขมนตรี นำพระราชยานพร้อมด้วยพระที่นั่งข้างม้า ออกไปรับแห่พระภิกษุพระองค์เจ้าราชวดี จากเมือง กำปอดเข้ามายังเมืองออกตงภาไซย แล้วมีพระดำรัสให้ สร้างกุฎชั่วคราวค้ำถายให้เสด็จประทับอยู่กับสมเด็จพระ สุนทรธิบดี พระภิกษุพระองค์เจ้าราชวดี ไ้เสด็จ เข้าไปถวายพระราชกุศล แต่สมเด็จพระบิดาแลพระขีโย พระบรมสุชาติภริยาแล้วสมเด็จพระบิดา ไ้ทรงโปรด ให้จัดการทำพระราชพิธีฉลองพระณวชพระภิกษุพระองค์ เจ้าราชวดี ให้มีการเล่นเต็นท์ร่ามหรรค์ครบถ้วน ๓ วัน จึงเสร็จงานฉลองพระณวช ฯ

๑ ลถึงเดือน๔ในข้มโรงอิฐคก ๑๒๑๘ (พ.ศ.๒๓๘๘) พระภิกษุพระองค์เจ้าราชวดี ไ้ถวายพระพรลาสมเด็จพระ บิดากลับคืนไปกรุงเทพพระมหานคร ในครั้งนั้นมี ชุณนางข้าราชการเป็นอันมาก ไ้ไปส่งเสด็จจนถึงเมือง กำปอด แล้วเสด็จลงเรือกำปั่นใบ ใช้ใบออกจากเมือง กำปอดเข้าไปยังกรุงเทพพระมหานคร แล้วพระภิกษุ พระองค์เจ้าราชวดีไ้ทรงลาพระณวช เขาเฝ้ารับใช้ ราชกิจในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป ฯ

๑ ในข้มโรงอิฐคกนี้ สมเด็จพระทริภักษรามา อิศราธิบดี ไ้ทรงพระกรุณาให้จัดทำพระราชพิธีเกษากนต

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พระองค์เจ้าจอแจแรกซึ่งประสูติจากพระอุทร พระแม่นาง
ผลทิพยสวรรค์ ทรงพระราชทานพระนาม เป็น
พระองค์เจ้าศิริวงษ์ ฯ

พ.ศ. ๑๒๓๘

๑ ลุคักราช ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๔๐๐) บั่มเสงนพคก
สมเด็จพระศรีวิกรม์รามาศรีราชินี ทรงให้ทำศุภอักษร
แลทรงให้จัดเครื่องราชบรรณาการ ตรัสใช้ให้ออกญา
ราชเดชะ เอก เป็นผู้ถือศุภอักษรแลเครื่องราช
บรรณาการ เข้าไปยังกรุงเทพพระมหานคร ถวายแต่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบบังคมทูล
ขอรับพระราชทานพระราชโอรส ๒ พระองค์ ทรงรับราชการ
อยู่ณกรุงเทพ ฯ นั้น กลับไปช่วยคิศจ้านราชการ
ณเมืองเขมร แลขอพระราชทานให้ทรงตั้งพระองค์เจ้า
ราชาวดี เป็นพระมหาอุปราช แลพระองค์เจ้าศรีสวัสดิ
เป็นสมเด็จพระแก้วฟ้า ฯ

๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้
ทรงทราบแล้ว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ทรง
สถาปนาให้

พระองค์เจ้าราชาวดี เป็น สมเด็จพระนโรดม
พรหมบริรักษ์ มหาอุปราช
พระองค์เจ้าศรีสวัสดิ เป็นสมเด็จพระศรีราช
รัตนไกรแก้วฟ้า

แล้วทรงพระกรุณาพระราชทาน พระราชทาน
พระกลด พานพระศรี ซึ่งเป็นเครื่องราชอิสริยยศ ให้
แก่เจ้าทั้ง ๒ พระองค์เสร็จแล้ว จะได้ทรงไปรุดเกล้า ๆ
ให้จัดส่งมาต่อภายหลัง ฯ

๐ ฝ่ายที่เมืองอุทตงกาไซชนั้น สมเด็จพระหริรักษ์
รามาสีคราธิยตี ได้มีคำสั่งสั่งให้มุขมนตรี ช่วยกัน
กะเกณฑ์ไพร่พลมาสร้างพระราชวัง กรด้วยไม้กระดาน
แล้วให้ปลูกพระตำหนัก แลพระมณฑปอยู่ข้างทิศ
ตะวันออก สระสระ แลทรงให้ขุดสระอีกสระ ๓ อยู่ใน
พระราชวัง ทรงพระราชทานนามว่า สระสารพรวณยุค
ส่วนพระตำหนักนั้น ทรงให้สร้างมีห้องสำหรับประทับ แล
ห้องพระบรรทม มีตำหนักสำหรับพระบรม (?) ทั้ง ๕
แลตำหนักสำหรับพระราชบุตรทั้ง ๒ มีโรงหัด โรงเฝ้า
หอไตร ร้านเทวคา มีโรงเป็นระเบียบโดยรอบ มีตำหนัก
พระแม่นาง แลพระสนมกำนัลใน ตามชั้นตามลำดับ
จัดให้อยู่ตามสังกัด บรรดาตำหนักทั้งหลายนี้ หลังคา
มุงกระเบื้อง ฝาทำปูน นอกชานอยู่ด้วยอิฐ แลในสระ
สารพรวณยุคนั้น ทรงให้สร้างพระตำหนักอยู่กลางสระ
แลโดยรอบตามตลิ่งของสระ เป็นการเสร็จในการสร้าง
พระราชวัง ปลูกพระตำหนัก แลขุดสระสารพรวณยุค ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พ. ศ. ๑๒๒๐

๑) ลุคักราช ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๕๐๓) ฅวันแรม ๑๓ ค่ำ
 ปฐมาสาธ บมเมยสัมฤทธิศก สมเด็จพระทวิรัภษรามา
 อิศราธิปัตติ เสด็จทรงพาพระราชบุตรา บุตรี พระเทพ
 พรหมทวยพระสนมกำนัลใน ออกยาย เถ้าแก่ จ่าไชยน
 ออกจากค้ายอดงภาไชย ไปประทับอยู่ที่พระราชวังสร้าง
 ใหม่ที่สระสารพรณยุค ฯ

๑) ในบมเมยสัมฤทธิศกนี้ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
 พระราชบุตร ๒ องค์ เสด็จออกจากกรุงเทพฯ มาพร้อม
 กับออกญาราชเคษะ เอก ซึ่งเป็นผู้ถือศุภอักษรไป
 แลออกญาพิทักษ์ราชา เหม กับออกญาวงษาธิราช คง
 ก็ไคตามเสด็จกลับคืนมาด้วย ในครั้งนั้นไคเสด็จมา
 โดยทางบก เสด็จมาถึงอดงภาไชย ฅวันแรม ๑๓ ค่ำ
 ทศยาสาธ บมเมยสัมฤทธิศก จึงสมเด็จพระทวิรัภษ
 รามาอิสราธิปัตติ พระราชทานพระราชวังเก่าให้ สมเด็จพระ
 พระนโรดม พรหมบริรัภษ มหาอุปราชประทับ ส่วน
 สมเด็จพระทวิรัภษรตในไกรแก้วฟ้า สมเด็จพระบิดาทรง
 ให้ปลุกพระตำหนัก แลสร้างวังใหม่ พระราชทานให้
 ประทับ วังใหม่น้อยข้างตวันออกพระราชวังเก่า แล
 ทรงพระกรุณาแบ่งขนตวหาราชาการ แลแบ่งขนตวหัวเมือง

ขึ้นให้ไปขึ้นอยู่กับสมเด็จพระมหาอุปราช แลสมเด็จพระ
พระแก้วฟ้า ตามธรรมเนียม ฯ

๑ สมเด็จพระบิดาได้ทรงพระกรุณายกพระราชบุตร
ทรงนามพระองค์เจ้าหญิงจงกลนี้ ซึ่งเป็นพระขนิษฐา
ร่วมพระอัคร กับสมเด็จพระมหาอุปราชนั้น ให้เป็น
พระชายาสมเด็จพระแก้วฟ้า มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง
ประสูติเมื่อขวอก ทรงนาม พระองค์หญิง

สมเด็จพระมหาอุปราช แลสมเด็จพระแก้วฟ้า
ได้พากันขึ้นเฝ้า รัชปฏิบัติพระราชกิจในสมเด็จพระบิดา
เสมอทุกวันมิได้ขาด

แต่พระองค์เจ้าวรวงศ์นั้น ได้ไปประทับอยู่ที่
กรุงเทพฯ ทรงรับใช้ราชกิจในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ฯ

๑ เมื่อมีโรงอิฐศึก ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๘๘)
เกิดนิมิตรมีดาวหางคีเค์ตั้งอยู่ข้างทิศพายัพ ทางขึ้นไป
ข้างทิศอีสาน เวลากลางวันพระอาทิตย์มีรั้งอยู่ ๓ จุด
จุดหนึ่งอยู่กลาง อีกสองจุดอยู่สองข้างซ้ายแลขวา แล
มือนทนต์ชนพาดโดยรอบดวงพระอาทิตย์ แสงพระอาทิตย์
ก็มัวลง ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฤดูวันแรม๑๒ค่ำ เดือน ๓๐ ปีมะเมียสัมฤทธิ์
 คก ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๕๐๑) มีแขกชวาคนหนึ่งชื่อ ตวนลี เป็น
 ที่สมเด็จบรมเทศ์จางวาง คิทธิยศชบถต่อ สมเด็จ
 พระหริรักษ์รามอิศราธิปัตย์ ได้ลอบหนีพาครอบครัวไป
 อยู่กบญวนที่เมืองเมียดจรุก ครั้นต่อมามีแขกจาม ซึ่ง
 เป็นพี่น้องของ ตวนลี บรเทศ์ ๓ คน ชื่อตวนหิม เป็น
 ทบวรอาสา ๑ ตวนชู เป็นทเสนาจักรฤทธิ ๑ ตวนสเอ็ค ๑
 ร่วมความคิดกันเป็นขบถเข้ากับตวนลีบรเทศ์ ยุยงราษฎร
 แขกจามที่ขานเคษสมบรณ แลที่ขานระกาพระรรมให้
 ก่อการกำเริบ แล่วมั่วสมประชุมกันตั้งเป็นกองทัพ จะ
 พากันยกไปขับไล่ ออกญาพิทักษ์อิศรา โคก ซึ่งเป็น
 ข้าหลวงประจำอยู่เมืองละโวงขมุมนำให้ออกจากเมืองไปเสีย
 พวกขบถเหล่านั้นจะได้ครอบครองเมืองเอง ฯ

๑ เรื่องนี้ครั้นความทราบถึง สมเด็จพระหริรักษ์
 รามอิศราธิปัตย์ จึงตรัสสั่งให้เกณฑ์กองทัพ จะเสด็จ
 ยกกองทัพเรือไปปราบปรามพวกขบถ ครั้นเจ้านาทได้จัด
 เรือรบ แลเกณฑ์ไพร่พลได้พร้อมสรรพด้วยเครื่อง
 สาตราวุธแล้ว ก็นำความกราบทูลให้ทรงทราบ ว่าได้
 จัดตามพระราชโองการเสร็จแล้ว สมเด็จพระหริรักษ์
 รามอิศราธิปัตย์ ก็เสด็จออกจากพระราชวังพร้อมด้วย

เสนาข้าราชการน้อยใหญ่ เห็นนำตามเสด็จ แลพระสนม
 กำนัลใน เสด็จลงสู่เรือพระที่นั่งลำใหญ่ ช่อเหรา ครั้น
 ใดฤกษ์ดี ก็เคลื่อนขบวนโยธาทัพเรือไปตามลำแม่น้ำ
 จนบรรลุถึงตำบลเข็มจี่เลง ในเขตรเมืองละโวงขม
 จึงมรสั่งให้เจ้าเมืองกรมการกะเกณฑ์ราษฎร มาตั้ง
 เปนกระบวนทัพแลให้ยกไปโจมตีเอาตัวอ้ายคนเหล่าร้าย
 พวกขบถไต่อกต้อสู้ แต่ต้านทานทัพหลวงไม่ได้ ก็พา
 กันแตกพ่ายหนีไปพึ่งญวนที่เมืองเมียดจูกสัน เมื่อกอง
 ทัพหลวงมีไชยชนะแล้ว พระบาทสมเด็จพระบรมพิตร
 เป็นเจ้า ใต้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานบำเหน็จรางวัล
 แก่นายทัพนายกองตามความดีความชอบ แล้วทรง
 เปลี่ยนนามตำบลเข็มจี่เลงใหม่ ให้เรียกว่า เข็มมงคล
 แลมีการสั่งให้ทัพเขมร กวาดต้อนครัวแขกจามแขกชวา
 ในเขตรเมืองละโวงขม แลในเขตรศรีสุนทธรไชยให้
 จนสิ้น แล้วให้นำครัวเหล่านั้นมาให้อยู่ที่เมืองพนมเปญ
 ข้าง ทิศป่าหลวงแลที่ค่ายลงแวกข้าง เมื่อเสร็จการ
 ปรายปรามพวกขบถแล้ว พระองค์ใต้เสด็จยกกองทัพ
 กลับคืนสู่พระนครอุทงกาไชย เข้าประทับในพระราชวัง
 ตามเดิม ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ในขั้มเม็ยสัมฤทธิศก ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๔๐๓)

พระเจ้าเอมเปอเรือประเทศฝรั่งเศส ตรัสใช้ให้ อัก
เมรอล แม่ทัพเรือ ยกกองทัพเรือมาตีโตเมืองไซ่ง่อน
แลเมืองขัญแก แล้วอักเมรอล แม่ทัพเรือฝรั่งเศส ก็
จัดการรักษาเมืองไซ่ง่อนเมืองขัญแก ตลอดอาณาเขตร
เอาเป็นเมืองขนแก่ประเทศฝรั่งเศส แต่ในเวลานั้น
สืบมา ฯ

๑ ลุณวันแรม ๓ ค่ำ (เดือนมิถุนายน) ขั้ม

พ.ศ. ๑๒๒๓

มแมเอกศก ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๒) ส้มเด็จพระทรรักษ์
รามาศรัทธิตี เสด็จทรงพาพระราชบุตร ขัตรา พระ
สนมกรมใน ศฤงฆารบริวาร พร้อมด้วยมุขมนตรี
เสด็จเสนาข้าราชการน้อยใหญ่ เสด็จออกไปประพาศ
ยังเมืองกำปอด ได้ประทับเพื่อเปลี่ยนพระอิริยาบถอยู่
เป็นหลายเดือน ครั้นถึงเดือน ๘ (ในขั้มแม) จึงได้เสด็จ
กลับคืนมาประทับอยู่ในพระราชวังอุตงภาไชยตามเดิม ฯ

๑ ในขณะนั้น ทวนส์เอ็ค ๑ ทวนภา ๑ ทวนละ ๑

ซึ่งเป็นพี่น้องร่วมท้องกันกับทวนลิขรเทศ ที่เป็นขบถ
เมื่อครั้งก่อน แลได้หนีไปอยู่เมืองเม็ยคจรุกกขัญวน
นั้น ได้พากันเล็ดลอดลอบเข้ามาลลกกวาดต้อนเอาครัวจาม
แขกทเมืองกำปงหลวง เมืองพนมเป็ญ กลับคืนไป
เมืองเม็ยคจรุกเป็นอันมาก

๑ ฝ่ายสมเด็จพระท้าวธรรมราชาธิราชก็ ตั้งแต่
 เล็ดก็กลับจากเมืองกำปอด ต่อมาพระองค์ทรงพระประชวร
 มพระอาการหนัก พระองค์ทรงพระคานงถึงการกศล
 จึงมีพระดำรัสสั่งให้ ออกญา อัครอัครา ปรัก เบิกเงิน
 พระราชทรัพย์ไปช่วยไถ่คนชายหญิงที่เป็นข้าเขา ปล่อย
 ให้เป็นไทยไต่รอดจากความทุกข์ยาก ประมาณ ๓๐๐ คน
 เศษ สิ้นเงินพระราชทรัพย์ ๗๐๐ แน่น แล้วทรงสั่งว่า
 ถ้าพระองค์สิ้นพระชนม์ชีพเมื่อใด ให้แล้พระมังสังของ
 พระองค์พระราชทานให้เป็นทานแก่แร้งกา แลสัตว์พลั่ว
 ทั้งหลายบริโภคนกัอาหารตามความพอใจ ฯ

พ.ศ. ๑๒๒๒

๑ ลุณวันศุกร์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีวอก โทศก ๑๒๒๒
 (พ.ศ. ๒๕๐๓) เวลาบ่าย ๕ โมงกับ ๗ บาทนาฬิกา พระ
 อาการหนักลง ก็ทรงเสวยทิพย์ทิวงคต พระชนมายุ
 ได้ ๖๕ วัสสาพระองค์ทรงอยู่ในราชสมบัติได้ ๑๕ พระวัสสา
 เมื่อเสด็จสู่สวรรคตแล้ว จึงสมเด็จพะบรรราชิน
 สมเด็จพะนโรคม พรหมบริรักษ์ มหาอุปราช สมเด็จ
 พระท้าวธรรมราชาธิราช พระราชบุตร บตรา พระ
 บรมวงษานวงษ์ พร้อมด้วยมุขมนตรีนอຍใหญ่ ไต่มา
 ประชุมพร้อมกัน กระทำตามพระกระแสรับสั่งที่ใดทรงสั่ง
 ไว้ ให้แล้พระมังสังพระราชทานให้เป็นทานแก่ สรรพสัตว์

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

จึงได้ช่วยกันแล้วพระมิ่งสังพอสสมควร ประดิษฐานบน
พานเงิน นำไปให้ท่านแก่สัตว์จัตุบาท ทวิบาท ได้รับ
พระราชทานบริโภาค ตามพระกระแสรับสั่งที่ใดทรงสั่งไว้
นั้นเสร็จแล้ว ก็อัญเชิญพระบรมศพประดิษฐานในพระสถาน
(พระโกษฐ) ตั้งอยู่ณท้องพระโรง แล้วจำหน่ายพระราช
ทรัพย์อันมีค่าปลงถวายแก่พระสงฆ์ ทรงบำเพ็ญพระราช
กุศล นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสักปกรณ มาสวดพระธรรม
มาเทศนา ที่พระบรมศพอยู่เสมอมิได้ขาด ฯ

๑ ครั้นจัดการพระบรมศพเป็นการเรียบร้อยแล้ว
จึงสมเด็จเจ้าพระวรวงศ์ฯ ซึ่งเป็นสมเด็จเจ้าพระมหัยิกา พร้อม
ด้วยมุขมนตรีน้อยใหญ่ อัญเชิญให้สมเด็จเจ้าพระนโรดม
พรหมบริรักษ์ มหาอุปราชชนครองราชสมบัติสนองพระ
ราชบิดา ในรัชกาลโศก ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๓) นั้น
พระชันษาได้ ๒๖ พรรษา เสด็จเข้ามาประทับอยู่ณพระ
ราชวังสระสภารพรรณยุค ฯ

๑ เมื่อสมเด็จเจ้าพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ได้ขึ้น
เถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว พระองค์ทรงขัญญัตติคำเพ็ด
ทูล ในการที่ขนนางข้าราชการ จะพดเพ็ดทูลต่อพระองค์
แลสมเด็จเจ้าพระอนุชา คือถ้าเป็นคำรับ ทขนนางข้าราชการ
จะพดรับต่อพระองค์ ให้ใช้คำว่า พระกรุณาอันมีค่าพิเศษ

ถ้ารับพระบัญชา ให้ใช้คำว่ารับพระบัญชา พระบรมนารถ
 ไล่เห็นอกเกล้า ๆ ส่วนสมเด็จพระอนุชาพระแก้วพานั้น ถ้า
 เป็นคำรับให้ใช้คำว่า พระกรุณาพิเศษ ถ้ารับพระบัญชา
 ให้ใช้ว่า พระบัญชาอันมีค่าพิเศษไล่เห็นอกเกล้า ๆ

ส่วนพระองค์เจ้าศรีวงศ์ ซึ่งเป็นพระอนุชานั้น
 ทรงพระราชทานพระเสลี่ยงให้ประทับ เวลาทรงพระ
 ดำเนินไปณที่ใด ให้มีมหาดเล็กถือร่มหวาย ๑ มัด
 เดินข้างหน้าพระเสลี่ยง

กับทรงพระกรุณาโปรด ทรงตั้งให้บรรดาขุนนาง
 ทมศกศึกษา ๑๐ พัน ชั้น เอก โท ตริ เป็นออกญาทั้งสิ้น

แล้วทรงตรัสให้ออกหมายประกาศ ให้บรรดา
 พระบรมวงษานวงศ์ มุขมนตรีน้อยใหญ่ อาณาประชา
 ราษฎรชายหญิงทุกคน โคนม่นุงขาวไว้ทุกซัดวายแต่
 สมเด็จพระบิดา ตามอย่างธรรมเนียมราชประเพณีมา
 แต่โบราณ ฯ

๑ เมื่อสมเด็จพระบิดาเสวยที่พิชิตวงศ์แล้ว
 สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ได้ตรัสใช้ให้

- (๑) ออกญาศรีธรรมมาธิราช เหม
- (๒) ออกญาราชมนตรี นวง
- (๓) ออกญาสุนทรภรรยา เสาร์

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

รวม ๓ นายกับไพร่พลพอสมควร ถอดศอกอักษร
 บอกข่าวในเรื่อง สมเด็จพระท้าวพระยาอัครราชบัณฑิต
 พระราชบิดาเสด็จถึงซึ่งทวงคต เข้าไปกราบบังคมทูล
 แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพพระ
 มหานคร ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ใต้ทรงทราบแล้ว ได้โปรดเกล้าฯ ตรัสใช้ให้
 พระพิเรนทรเทพ เป็นข้าหลวงนำผ้าไตร ๑๐ ไตร มา
 พระราชทานช่วยในงานกระทำบุญพระบรมศพ แลทรง
 โปรดเกล้าฯ ให้ พระองค์เจ้าวตถาออกจากกรุงเทพ ฯ
 มาพร้อมกันพระพิเรนทรเทพด้วย ครั้นมาถึงเมืองออก
 ภาไชยแล้ว พระพิเรนทรเทพข้าหลวงกับพระองค์เจ้าวตถา
 ซึ่งเป็นพระอนุชาใต้เข้าเฝ้า สมเด็จพระนโรดม พรหม
 ขรรักษ์ฯ ใต้ทรงรับรองท่านข้าหลวงตามอย่างธรรมเนียม
 แล้วทรงพระราชทานเงินกับเครื่องราชอิสริยยศล้วนทองคำ
 ให้แก่พระองค์เจ้าวตถา แล้วทรงให้ปลุกตำหนักอยู่ข้าง
 ทิศอีสานมุมพระราชวัง พระราชทานให้พระองค์เจ้าวตถา
 ประทับ พระองค์เจ้าวตถาใต้ทรงขอพระองค์เจ้าศรีวงษ์
 ซึ่งเป็นพระอนุชาไปประทับรวมอยู่ด้วย ครั้นต่อมา
 พระองค์เจ้าวตถากับพระองค์เจ้าศรีวงษ์ ใต้เข้าไปเฝ้า
 ทูลลา สมเด็จพระนโรดมพรหมขรรักษ์ ใต้โปรดเกล้าฯ 28/01/2564
 ไปประพาศ

เมืองพนมเปญได้ ๕-๖ วัน

ก็เสด็จกลับคืนยังอุทง

กาไสย ฯ

๑ ในครั้งนั้น สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ทรงตั้งให้ออกญาราชเศรษฐี แก้วเจ้าเมือง ๆ เข้มม เป็นออกญาจกร แล้วโปรดให้เป็นแม่ทัพยกไพร่พลไปต่อสู้รบกับทัพญวนที่ยกมาตีเมืองตรัง ซึ่งเป็นเขตของกรุงกัมพูชาธิบดี ฯ

พ.ศ. ๑๒๒๓

๑ ลุณเดือน ๕ ปีระกาตรีศก ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) ออกญาธรรมเดโช ปางเจ้าเมือง ๆ ขาพนม ได้มีหนังสือไยบอกเข้ามากราบทูลว่า สนนงโลร์ กรมการในเขตเมืองขาพนม ซึ่งเป็นญาติกับพระองค์เจ้าวตถา ๔๕ คิดการเกลี้ยกล่อมชักชวนราษฎรเขตเมืองขาพนมให้เข้าเป็นพรรคพวกของตนเป็นอันมาก แลยยังมีให้ราษฎรเหล่านั้น ฟังขงคบบัญชาออกญาธรรมเดโชซึ่งเป็นเจ้าเมือง สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ จึงตรัสใช้ให้เอาตัว สนนงโลร์ มา ครั้นได้ตัว สนนงโลร์มาแล้ว ได้ทรงมอบให้ สมเด็จพระเจ้าพาทะละหะ เมียะซั แลออกญากระลาโหม คุข เป็นผู้ชำระไต่สวน ให้ได้ความเท็จจริงตามทางยุติธรรม

๔๕ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่าเป็นน้ำ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

แต่สนองโล้รหายินยอมให้ชำระไต่สวนไม้ กลัยไฟต์
 หลบตัวเข้าไปพึ่งพักอยู่กับพระองค์เจ้าวตถาแลพระองค์เจ้า
 ศิริวงษ์เสียบ ฝ่ายเจ้าทง ๒ องค์ ก็ทรงช่วยเหลือกักกันไว้
 จะเอาตัวสนองโล้รมาชำระไต่สวนประการใดก็หาได้ไม่
 แลพระองค์เจ้าวตถาไต่ทรงแกล้งรบสังอ้างอวตว่า ในการ
 ที่พระองค์เสด็จมาเมืองเขมรนี้ คือพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ให้พระองค์ออกมา เพื่อ
 คุน้ำใจแลความคិតของเจ้านายเขมรทุกองค์ แลขุนนาง
 ทุกคนว่าจะมีความสุจริตซอตรงๆเอาใจออกหาก เปลี่ยน
 แปลงน้ำใจแลความคิตประการใด พระองค์จะได้นำความ
 กราบบังคมทูล แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ให้ไต่ทรงทราบในประพฤติเหตุของพวกเจ้านายแลขุนนาง
 เมืองเขมรทุกประการ^{๔๖} แลพระองค์เจ้าวตถาแลพระองค์
 เจ้าศิริวงษ์ ก็หาได้ชนเฝ้าเห็นสมเด็จพระนโรดม
 พรหมบริรักษ์ ซงเป็นสมเด็จพระเชษฐาตามเช่นเคยไม่ ฯ

๑ ในกาลครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตรัสใช้ให้
 พระยาราชาประสิทธิ์ กับชนพิพิธภูษา เป็นข้าหลวง นำ

^{๔๖} ในหนังสือพระราชพงษาวดารไม่ปรากฏความข้อนี้ ปรากฏแต่ว่า นัองค์
 วัตถากับนัองค์ศิริวงษ์ เกิดวิวาทกับองค์พระนโรดมด้วยเรื่องทรัพย์สินสมบัติ

ศกอักษร ๓ ฉบับ กับพระโกษชุทองมาสำหรับใส่
 พระบรมศพ สมเด็จพระท้าวพระยามาอิศราธิบดี ครั้น
 พระยาราชประสิทธิ์ ได้นำศกอักษรกับพระโกษชุทอง
 มาถึงอุทงภาไชยแล้ว ได้เข้าเฝ้าถวายศกอักษรแต่
 สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ทรงให้อ่านศก
 อักษรนั้นมีความว่า ค่อยตามทีสมเด็จพระท้าว
 พระยามาอิศราธิบดี ได้เสด็จสวรรคตไปแล้วนั้น ควร
 สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ มหาอุปราช ซึ่งเป็น
 พระราชบุตรองค์ใหญ่ รัชราชสมบัติแทนพระบิดา รักษา
 แผ่นดิน ปกครองอาณาประชาราษฎร์ ในกรุงกัมพูชา
 อธิบดีให้ความผาคูกลับไป อีกประการหนึ่ง เรื่อง
 พระองค์เจ้าวตถา เมื่อครั้งยังอยู่ที่กรุงเทพพระมหา
 นครนั้น มีความเศร้าหมองกับ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๔๗} บัดนี้ทรงพระเมตตาโปรดเกล้าฯ
 ให้ออกมาทำบุญในงานพระบรมศพ สมเด็จพระท้าว
 พระยามาอิศราธิบดี เมื่องานพระบรมศพเสร็จแล้ว ถ้า
 ต้องการพระองค์เจ้าวตถาไว้ก็ให้เอาไว้ได้ ถ้าไม่ต้อง
 การ จะส่งกลับคืนไปกรุงเทพฯ ก็ได้ ทั้งนี้สุดแล้ว
 แต่ใจแลความต้องการเกิด

๔๗ ข้อนี้ไม่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร เห็นจะไม่ได้กล่าวในศกอักษร

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

จึงพระยาราชาประสิทธิ์แลขุนพิพิธภษา ข้าหลวง
นำพระโกษชุทองไปตั้งที่ห้องพระโรง เพื่อจะได้จัดการ
ย้ายพระบรมศพ เชิญมาประดิษฐานในพระโกษชุทอง
เวลานั้นสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ผู้ทรงราชย์
พร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการน้อยใหญ่ ได้
เข้ามาประชุมพร้อมกันณห้องพระโรง สำหรับในการ
เชิญพระบรมศพใส่ในพระโกษชุทอง แต่เจ้า ๒ องค์หา
ได้เสด็จมาไม่ คือพระองค์เจ้าวตธา แลพระองค์เจ้า
ศิริวงษ์ จึงสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ตรัส
ใช้ให้เจ้าพระยามหาอำมาตย์ ปรัก ไปเชิญเสด็จ ๒-๓
หนักไม่เสด็จมา ครั้นคอยอยู่ราว ๔ ชั่วโมง ขุนพิพิธ
ภษา ข้าหลวงก็ไปตามเชิญเสด็จอีก แต่ไม่พบ มีผู้
บอกว่เสด็จเข้าที่บรรณม ขุนพิพิธภษาจึงกลับคืนมา
คอยอยู่จนเกินเวลาเป็นนมนาน เห็นว่าจะคอยต่อไปอีก
ไม่ได้แล้ว จึงจัดการเปิดพระสถานย้ายพระบรมศพ
เชิญใส่ในพระโกษชุทองใหม่ ประดิษฐานตั้งอยู่ณห้อง
พระโรง แลวันนั้นสมเด็จพระมหาสังฆราชพร้อมด้วย
พระราชาคณะ มาสัปดาห์แล้วจัดการแห่พระสถาน
กษัยเครื่องทรงพระบรมศพของเก่า แลพระขบไพโลहित
ไปถวายพระเพลิง ที่ปากสระสารพรรณยุค แล้ว
เชิญพระองค์การไปลอยน้ำท่าหลวง ฯ

๑ เมื่อได้จัดการเรื่องพระบรมศพเสร็จแล้ว พระยาราชาประสิทธิ์เจ้าหลวง แลขุนนางข้าราชการเขมรใหญ่น้อยได้ประชุมปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า ควรให้พระองค์เจ้าวรัตถา กับพระองค์เจ้าศิริวงษ์ เสด็จกลับไปกรุงเทพฯ ฯ เมื่อพอพระไทยจะเอาขุนหมื่นแลมหาดเล็กคนใดเท่าใด ไปตามเสด็จด้วยก็สุดแล้วแต่พระประสงค์พระยาราชาประสิทธิ์ เจ้าหลวง จึงไปเฝ้าสมเด็จพระมหาสังฆราช เทียง ทวศปราง เพื่อขอให้เชิญพระองค์เจ้าวรัตถา แลพระองค์เจ้าศิริวงษ์มาพบนั่นนั้น จะได้ทูลให้ทราบเรื่อง แต่ก็ไม่ได้พบกับเจ้าทั้ง ๒ องค์นั้นอีก ฯ

๑ ในครั้งนั้นพระองค์เจ้าวรัตถา ได้ทรงตั้งสนองโล่ห์ ให้เป็นออกญามหาฤทธิรงค์ชาญไชย ฯ

๑ สัปดาห์อาทิตย์แรม ๘ ค่ำ เดือน ๕ ปีระกา ตรีศก ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๕) เวลา ๑ โมงเช้า สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ทรงให้ยกไพร่พลมีอาวธขึ้นไปยังตำหนักพระองค์เจ้าวรัตถา แลพระองค์เจ้าศิริวงษ์ เพื่อให้ตนจะได้หนีไปกรุงเทพฯ ฯ เร็ว ๆ จึงออกญามหาฤทธิรงค์ โล่ห์ กับออกญากำแหงโยธา แก้ว ก็พาคนประมาณ ๕๐-๕๐ คน ซึ่งเป็นพรรคพวกของเจ้า

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๒ องค์นั้น ถอนอาวธบนออกมาถึงต่อสู ุ รยกันกับพวก
สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ต่างฝ่ายได้ใช้ขันยิง
โต้ตอบกันไปมา พวกฝ่ายพระองค์เจ้าวตธาได้ถูกกระสุน
ขันตายประมาณ ๗-๘ คน พระองค์เจ้าวตธาทรงเห็นว่า
จะต้านทานสู้รบต่อไปไม่ได้ จึงทรงพ่ายแพ้ซึ่งเป็น
มารดาแม่นางคำ กับแม่นางคำแลแม่นางคอกบัว ซึ่ง
เป็นหม่อมในพระองค์ท่าน ให้ขันเข้ามาพร้อมกับพรรคพวก
ข่าวไพร่หนีเข้าไปกรุงเทพ ฯ^{๔๘} สมเด็จพระนโรดม
พรหมบริรักษ์ ตรัสใช้ให้ออกญาเสนาธิบดี เล็ก กับ
ออกญาราชเดชะ เอก ยกไพร่พลไปตามไล่จนสุดเขต
แดน แล้วทรงให้จับพระนางผลทิพย์สุวรรณ เขียว ซึ่ง
เป็นพระมารดาของพระองค์เจ้าศิริวงษ์นั้น มาจำขังไว้
ในพระราชวัง ฯ

๑ ลุณวันพุดมชน ๑ ค่ำเดือน ๗ ปีระกาตรีศก ๑๒๒๓
(พ.ศ. ๒๔๐๔) เจ้าเมืองถโขงขมม มีไชยอกเข้ามา
กราบทูลว่า ได้เห็นออกญามหาฤทธิรงค์ ไสร์ กับ
พรรคพวก ๒๔ คนมีเครื่องศาสตราวุธทุกคน เดินทางมา
จากเขตรกำปงเลียมแลมาข้ามทกำปงจามที่บ้านทะเล ได้
ข่าวว่าพระองค์เจ้าวตธาใช้ให้มาเกลี้ยกล่อม ชักชวน

^{๔๘} ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า นักองค้วตธาหนีเข้ามาเมืองพระตะบอง
กรุงเทพ ฯ ให้ข้าหลวงไปเอาตัวเข้ามา

ญาติพี่น้องที่อยู่ในเขตเมืองขามหมื่น ให้เข้าเป็นพรรคพวกพระองค์เจ้าวศานา ๗

๑. ลุณวันแรม ๘ ค่ำเดือน ๗ ปีระกาตรีศก ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) ออกญาธรรมเดโช ปาง เจ้าเมืองขามหมื่น มีใบบอกเข้ามากราบทูลอีกว่า เมืองวันชน ๖ ค่ำเดือน ๗ ปีระกาตรีศก ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) ออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั กัยออกญากำแหงโยธา แก้ว ไต่เข้าไปเกลี้ยกล่อมราษฎรซึ่งอยู่ในเขตเมืองระเมียะซ้แซก แลในเขตเมืองแม่สร้างไต่คนประมาณ ๕๐๐ คน พวกนั้นมาประชุมตั้งชนเป็นกองทัพ แล้วยกเข้าตบ้านออกญาธรรมเดโช ปาง ๗ ไม่ทันรู้ตัว จะต่อสู้ไม่ได้ก็หนีออกจากบ้าน ไปพักอยู่ที่ตำบลเป็รียกระดอง รอคอยไพร่พลซึ่งไต่จกสั่งให้ ไปกะเกณฑ์นั้นมายังไม่ทันถึง ออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั กัยออกญากำแหงโยธา แก้ว ก็ยกไพร่พลไล่ติดตามมา เข้าโจมตีออกญาธรรมเดโช ปาง ๗ จะต่อสู้ไม่ได้ เพราะกำลังไพร่พลน้อย จึงไต่หนีออกจากตำบลเป็รียกระดองไปอีก เวลานั้นมีไพร่พลที่เป็นคนสนิทติดตามไปด้วย ๒๖ คนเท่านั้น ไต่พากันรีบเดินไปถึงเขตเมืองสวายเดียบ แล้วยกเกณฑ์ไพร่พลเพิ่มเติมได้ ๓๓ คน รวมทั้งคนเก่าที่ติดตามมาด้วย เป็น ๕๙ คน

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ก็พากันออกสู้รบกับพวกออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั และ
ออกญากำแหงโยธา แก้ว ที่ได้ติดตามมานั้น แต่พวก
ออกญาธรรมเดโช ปาง รบต้านทานไม่ได้ ก็แตกหนี
ข้ามแม่น้ำกมเขียบไปที่ตำบลกำปงศาลา เข้าหาพักพิง
อยู่กับชาติหลวงฝรั่งเศส ๆ ได้นำตัวออกญาธรรมเดโช
ปาง ไปหานายทหารฝรั่งเศสผู้บังคับการประจำอยู่ณค่าย
ตำบลโรงช้าง ซึ่งแจ้งให้ทราบข้อความทุกประการ
เมื่อนายทหารผู้บังคับการค่ายฝรั่งเศส ได้ทราบว่า
ออกญาธรรมเดโช ปาง เป็นคนซื่อตรงจงรักต่อราชการ
บ้านเมืองดังนั้น ก็ยอมรบให้ออกญาธรรมเดโช ปาง
อยู่ด้วย ฯ

๑ ฝ่ายออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั ก็ให้ออกญา
กำแหงโยธา แก้ว ได้แก่งพูดซึ่งแจ้งแก่ราษฎรเพื่อให้
เป็นที่ยอมรับถือแลเข้าอยู่ในใต้อำนาจของตนว่า ตนเป็น
ผู้รบ ๆ สิ่งในพระองค์เจ้าวิฑิตา แลพระองค์เจ้าศิริวงษ์
ให้ออกมาจกการเกณฑ์ไพร่พลตั้งเป็นกองทัพ เพื่อจะได้
ยกไปปราบปรามเจ้าบ้านเจ้าเมืองคนใดที่กระต้างกระเคือง
ไม่รู้จักเจ้านายของตนนั้นให้ราบคาบ เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใด
มีความจงรักภักดีต่อเจ้านายของตนให้ รบเข้าสมัคเป็น
พรรคพวกแต่ในเวลานี้ ความดีความชอบจะมีแก่ผู้นั้น

บรรดาเจ้าบ้านเจ้าเมืองกรมการแลราษฎร ไม่
ทราบในอุบายล่อลวงของออกญาทั้งสองก็พากันนิยมยินดี
เข้าสมัครเป็นพรรคพวกเป็นอันมาก แล้วยกพากันยกไป
เที่ยวปราบปรามบรรดาเจ้าบ้านเจ้าเมืองที่ยังไม่ได้เข้าเป็น
พรรคพวกนั้น ให้อยู่ในใต้อำนาจของตนจนสิ้น ^{๔๗} ฯ

๑ ในเวลานั้นบรรดาบ้านเมืองซึ่งตั้งอยู่ข้างซีก
ฟากตะวันออกแห่งแม่น้ำ ก็ขึ้นอยู่ในใต้อำนาจของออกญา
มหาฤทธิรงค์ โสรั แลออกญากำแหงโยธา แก้ว
ท่งสน ออกญาทั้งสองจึงประกาศตั้งตนขึ้น คือ ฯ

ออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั เป็นออกญามหา
ฤทธิรงค์ชาญไชยอภัยพิริย อรรคมหาเสนาธิบดี นรินทร์
นเรศวร พิเศษธานีบรินายก เอกอุดมกรมพาทู เป็นแม่
ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการฝ่ายบก

ออกญากำแหงโยธา แก้ว เป็นออกญากำแหง
โยธาธิบดี กุญชรขรรค์วิฑู อุดมกรมพาทู เป็นแม่ทัพ
ใหญ่ผู้สำเร็จราชการฝ่ายน้ำ

๔๗ เหตุเรื่องสนองโสรัรันั้นในกรุงกัมพูชาคราวนั้น สังเกตเนื้อความที่ปรากฏ
ในหนังสือพระราชพงษาวดาร แลที่ปรากฏในราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาฉบับนี้ยุติต่อกัน
ดูเป็นการเกิดแต่ไม่พอใจองค์พระนโรดม กับพวกขององค์พระนโรดมเท่านั้น

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เมื่อได้ตั้งสร้อยช่อของตนเสร็จแล้ว ออกญา

ทั้งสองกษัตริย์ตั้งตำแหน่งขุนนางคนต่อไป คือ

(๑) สนนง เอย ซึ่งกลับมาจากเมืองญวน ตั้งให้เป็นออกญาธรรมเทศา เจ้าเมือง ๆ ขาพนม

(๒) ออกญาราชเคชะ ชะ ตั้งให้เป็นออกญา
กระลาโหม

(๓) ปลัดทึศ ตั้งให้เป็นออกญาวงษาอรรคราช

(๔) นายโตจ ตั้งให้เป็นออกญาเอกราช

(๕) กระลาเปี้ยะ กิง ตั้งให้เป็น สนนง เขต
เมืองขาพนม

(๖) สนนง รศ ตั้งให้เป็นเจ้าเมือง ๆ พนมเปญ

(๗) มโน รศ ตั้งให้เป็นออกญาพหลเสนา
ปลัดทัพ

(๘) นายนพ นักปราษณู ซึ่งเป็นผู้คิดสร้อย
ช่อขุนนางนั้น ตั้งให้เป็นออกญาคามวรรณ เกษฎา
เสนาฤทธิ พริยเทศา

(๙) ตั้งให้ออกญานาวาธิขที คงเป็นเจ้าเมือง
เปรี้ยเวง ตามเดิม

(๑๐) นายลาย ตั้งให้เป็นออกญาโหรา เป็น
โหร ^{TUDC} สำหรับคุณุณษ์พานาที ^{28/01/2564} ประจำกองทัพ

(๑๑) นายปรัก ชาวเมืองเปรี้ยเวง ตั้งให้
เป็นออกญาสาตราธิบดี

๑ เมื่อออกญาทั้งสองได้จัดตั้งตำแหน่งขุนนาง
เสร็จแล้ว ก็มีคำสั่งให้เกณฑ์เข้าเปลือก รวบรวมมา
จากหัวเมืองต่าง ๆ ในแถบนั้น ได้เข้าเปลือกเป็นอัน
มากแล้ว ก็ให้สืบเข้าสารใส่คลังไว้เป็นเสบียงแจก
จ่ายให้ไพร่พลในกองทัพ ฯ

๑ เวลานั้นออกญามหาอุทธรังค์ โสรั ซึ่ง
แม่ทัพฝ่ายบกนั้น ตั้งทัพอยู่ที่กำแพงขลุขลุ ในเขต
เมืองขานนม ส่วนออกญากำแพงโยธา แก้ว ซึ่งเป็น
แม่ทัพฝ่ายน้ำนั้น ยกกองทัพเรือมาตั้งที่เขยเมมีไชย ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ เสด็จ
ประทับอยู่ณพระราชวังอุตงภาไชย ครั้นได้ทรงทราบ
ข่าวศึกยกมาตั้งนั้น จึงตรัสใช้ให้

(๑) ออกญากระลาโหม คุข พร้อมด้วยนายทัพ
นายกอง ยกไพร่พลออกไปรักษาค่ายที่เมืองพนมเปญ
แล้วให้จัดส่งนายทัพนายกองไปรักษาค่ายเมืองละเวียแอม

(๒) ตรัสใช้ให้ออกญาณรงค์ สิวะชี่ ว่าที่
ตำแหน่งออกญาธรรมเดโช ยกไพร่พลไปตั้งรักษาค่าย
เขยเมมีไชย

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

(๓) ตรีสใช้ให้ออกญาวรรณารถเสนา กิม ออกไปเป็นพระราชอาญาหลวง ประจำรักษาเมืองถโขงขมูม แลหัวเมืองชน ซึ่งตั้งอยู่ตามลำแม่น้ำ ให้เกณฑ์ราษฎรมาจัดตั้งเป็นกองทัพรักษากันทาง แลจัดกองลาดตระเวนเพื่อของกนมให้ข้าศึกยกมาโจมตีโดยไม่รู้ตัว ฯ

๑ ครั้นอยู่ต่อมาออกญากระลาโหม สุข ซึ่งรักษาค่ายเมืองพนมเปญ ได้มีหนังสือไปบอกเข้ามากราบทูลว่า ออกญาณรงค์ สวรรค์ ว่าที่ตำแหน่งออกญาธรรมเทศา ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ไปรักษาค่ายเข็มนมไซยนั้นได้เอาใจออกหาก ไปเข้ากับออกญากำแหงโยธา แก้ว ข้าศึกเสียแล้ว ออกญากำแหงโยธา แก้วได้เมืองเข็มนม เมืองเกียนสวาย แลเมืองละเวียแอม เข้าอยู่ในใต้อำนาจสิ้นแล้ว บัดนี้มิใช่จะยกกองทัพเลยมาตีเอาเมืองพนมเปญ ฯ

๑ เมื่อสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ กับสมเด็จพระหริราชาธิราชในไกรแก้วฟ้า ได้ทรงทราบข้อความตามไปบอกแล้ว พระองค์ตรีสให้เตรียมไพร่พลเสนาทวยหาญทั้งทางบกทางน้ำเสร็จแล้ว ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จออกจากพระราชวังอุดงภาไซย เมื่อวันที่ ๕ ค่ำเดือน ๘ ปีระกาตรีศก ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๕) ยกกองทัพ

มาถึงเมืองพนมเปญ ไปประทะกับทัพออกญาราชเคชะ สะ
 กระลาเข้ยะชั่ ปรัก แลกระลาเข้ยะชั่ มก เป็นพวกฝ่าย
 ออกญากำแหงโยธา แก้ว ตั้งทัพอยู่ที่ปากค้ำยละเวียแอม
 ข้างโน้น กองทัพหลวงกับทัพขบถได้ออกสู้รบกันเป็น
 สามารถ รบกันได้ ๓ วัน กองทัพหลวงมีไชยชนะ แก่
 กองทัพพวกอ้ายศัตรู ๆ ได้พากันแตกหนี ทัพหลวงได้
 ไล่ตามตีไปจนถึงกองทัพใหญ่อ้ายขบถ ต่างฝ่ายได้ออกสู้
 รบกันเป็นสามารถ เป็นหลายเวลา แต่ไม่แพ้ไม่ชนะกัน
 ทัพหลวงก็ถอยกลับคืนมาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองพนมเปญ ก็
 พอได้รับโฆบอกจากกองทัพทางเมืองถโโขงขมมมีเข้ามา
 กรายทูลว่า ออกญามหาฤทธิรงค์ โสร์ ได้ส่งกองทัพ
 ให้ไปตีทัพออกญาวรรณารตเสนา กิม ซึ่งเป็นพระราช
 อาญาหลวงที่เมืองถโโขงขมมแตก แลปราบบรรดาหัว
 เมืองเหล่านั้นให้อยู่ในใต้วงคืบของ ออกญามหาฤทธิรงค์
 โสร์ ได้หมดสิ้นแล้ว เมื่อทรงทราบดังนั้น ก็เสด็จถอย
 ออกจากเมืองพนมเปญมาประทับยังเมืองอุตงภาไชย ฯ

๑ ฝ่ายออกญามหาฤทธิรงค์ โสร์ เมื่อได้ข่าว
 ว่าทัพหลวงถอยกลับไปเมืองอุตงภาไชยแล้ว ก็ยกกอง
 ทัพเข้ามาที่เมืองพนมเปญ เก็บบริษเอาทรัพย์สัมบัติของ
 ณาณาประชาราษฎร์เป็นอาณาประโยชน์แล้ว ไล่บริษเอาลูก

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เมื่อยของราษฎร จีน เขมร เอาไปเป็นชเลย แลจ้กส่ง
กองทัพไปตีไต่เมืองเป็รยกระบะชกัษย์เมืองลำโรงทองมา
เป็นเมืองชน แล้วให้เกณฑ์ไพร่พลทั้งสองเมืองมาตั้ง
เป็นกองทัพอยู่ที่เมืองพนมเปญ แลจ้กส่งกองทัพให้มาตี
เมืองอุดงญาไชย ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ครั้น
ทรงทราบข่าวว่า ข้าศึกจะยกมาตีเมืองอุดงญาไชยตั้งนั้น
พระองค์จะทรงอยู่รบต้านทานก็ไม่ได้ เพราะมีไพร่พล
น้อย จึงทรงนำนักพระบรมชาติกระษัตริ ผู้เป็นพระวรราช
มารดา พร้อมด้วยสาวสนมกรมในลงสู่เรือพระที่นั่ง
ฉัตรหลวง เสด็จโดยทางชลมารคไปยังเมืองพระตะบอง
แต่สมเด็จพระหริราชรัตในไกรแก้วฟ้า ก็ยสมเด็จพระ
วรราชินี ซึ่งเป็นสมเด็จพระมโหฬิกา แลสมเด็จพระราช
ธิดาทั้ง ๒ พระองค์ ได้ทรงออกทนประทับอยู่ในพระราชวัง
อุดงญาไชย คอยเฝ้ารักษาพระบรมศพ สมเด็จพระ
หริรักษ์รามอิศราธิปัตย์ พร้อมด้วยขุนนางบางคนก็ตาม
เสด็จ สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ไปเมืองพระตะบอง
ไม่ทัน ก็ยพระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ แลพระศรีเสนา
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 28/01/P564 ไปปรกเกล้า ฯ

ให้เป็นข้าหลวงมาอยู่ประจำรักษาพระราชวังเมืองอุดองภา
ไซยนั้น ๕๐ ๗

๑ ฝ่ายกองทัพพวกออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั
กัยออกญากำแหงโยธาแก้ว ทยกมาที่เมืองอุดองภาไซย
นั้น ได้มาตั้งทัพอยู่ที่ท่าหลวง แลเที่ยวเยี่ยมปากคลองชุก
แล้วส่งกำลังขึ้นไปล้อมพระราชวังอุดองภาไซย โดยรอบ
ไม่มีผู้ใดจะสามารถออกต่อสู้ พวกกองทัพก็เข้าไปใน
พระราชวัง เทียวเก็บเอาทรัพย์สมบัติ แลพระราชทรัพย์
ที่คงเหลืออยู่ในพระคลังหลวงไปจนสิ้น แล้วออกไป
เที่ยวจับเอาช่างไม้โคกระบือของหลวงแลของราษฎรได้เป็น
อันมาก เวลานั้นราษฎรได้รับความเดือดร้อน อันเป็น
มหาโศกจากอำยศัตรูยิ่งนัก ๗

๑ ฝ่ายสมเด็จพระหริราชาธิราชในไกรแก้วฟ้า แล
ขุนนางใหญ่น้อยนั้นไม่มีทางอื่นที่จะทำ นอกจากคิดทำ
เป็นคดีต่ออำยศัตรูยอมเป็นไมตรีกับมัน เพื่อมิให้มันกดขี่
ข่มเหงอาณาประชาราษฎร ธิราชเอาทรัพย์สมบัติแลจับ
เอาลูกเมียไป ๗

๕๐ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อองค์พระนโรดมหนีมาอยู่เมืองพระตะบอง
แล้ว ออกญามหาฤทธิรงค์ คือสนองโสรั ขกมาที่เมืองอุดองภาไซย มารดาองค์สมเด็จพระ
พระหริรักษ์ กับองค์พระหริราชาธิราชในย คือสมเด็จพระศรีสวัสดิ์เด็ยวัน ช่วยกันว่ากล่าวพวก
สนองโสรัเกลี้ยไกล่ให้คืนกับพระยาพระเขมรที่เมืองอุดองภาไซย ต่างยอมทำสัตย์สัญญา
จึงเลิกทัพกลับไป

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฝ่ายออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั เมื่อตีได้
เมืองอุตงภาไชยแล้ว ออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั ก็
กลับคืนไปตั้งชุมนุมทัพณกำแพง ชลัจจอ ฯ

๑ ฝ่ายออกญาธรรมเดโช ปาง ซึ่งหนีไปอาไศรย
อยู่กับนายทหารฝรั่งเศสผู้บังคับการค่ายโรงช้างนั้น ได้
ใช้ให้คนใช้ลักลอบข้ามแม่น้ำกมเขียบ มาสอดแนม
สืบข่าวคราวราชการในเขตเมืองรำทวล สวายเตียบ
อยู่เสมอ ๆ มิได้ขาด ครั้นได้ทราบข่าวแน่ชัดว่า เจ้าเมือง
กรมการแลราษฎรในเมืองเหล่านั้น ยังมีความซอสัตย์
จงรักภักดีต่อสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์อยู่ ออกญา
ธรรมเดโช ปาง ก็ล่านายทหารฝรั่งเศสข้ามแม่น้ำ
กมเขียบ กลับเข้ามาในเขตเมืองรำทวล สวายเตียบ
ได้พบกับพญา ลี จักริ เหม ออกญาไชยสงคราม แล
ออกญาวงษาเดโช ได้ช่วยกันเกณฑ์ไพร่พลได้ ๕๐๐ คน
ตั้งชุมนุมพลอยู่ที่บ้าน ประสูตร ในเขตเมืองรำทวล
ครั้นพร้อมพร้อมกันแล้ว ก็ยกเข้ามาตั้งที่บ้าน ลเงินจันทร์
ในเขตเมืองบาพนม ฯ

๑ ฝ่ายออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั ซึ่งตั้งกองทัพ
อยู่ที่กำแพงชลัจจอ ครั้นได้ทราบข่าวว่า ออกญาธรรมเดโช
ปาง ได้ยกกองทัพมาตั้งอยู่ในเขตเมืองบาพนมตั้งนั้น

ภัยไฟร้อพล ๖๐๐๐ คน มารบกับออกญาธรรมเดโช ปาง
 กองทัพทั้งสองฝ่ายได้ประทะรบกันที่ตำบลตระเบียงผกา
 (หนองคอก) ต่างได้สู้รบกันเป็นสามารถ แต่กองทัพ
 ฝ่ายออกญามหาฤทธิรงค์ โสริ์ ได้ปราไชยพ่ายแพ้แก่
 กองทัพออกญาธรรมเดโช ปาง ไฟร้อพลได้พากันแตกหนี
 ฝ่ายกองทัพออกญาธรรมเดโช ปาง ได้ทิ้งไล่ติดตามตี
 ฆ่าเต็ม ฆ่าฟันไฟร้อพลข้างพวกออกญามหาฤทธิรงค์ โสริ์
 ล้มตายเป็นจำนวน ๓๘ คน แล้วติดตามตีจนตลอดถึง
 บ้านเป็รยอำแบง ฯ

๑ ฝ่ายออกญามหาฤทธิรงค์ โสริ์ หนีเอาตัว
 รอดไปได้แล้ว ก็รวบรวมไฟร้อพลที่แตกกระจัดกระจายนั้น
 ให้เป็นหมวดเป็นหมู่ พากันกลับคืนมาตั้งมั่นอยู่ที่กำปง
 ขลัจซอ ตามเดิม ฯ

๑ เมื่อออกญาธรรมเดโช ปาง มีไชยชนะแก่
 ขาคักแล้วทั้งนั้น ก็กลับไปเป็นเจ้าเมือง ๆ ขาพนมรักษา
 ราชการบ้านเมืองต่อไป ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระเทศ ลิ ออกญาจักรฤทธิ โสริ์
 ทวนแอส แลทวนละ ซึ่งแต่ก่อนได้หนีไปพึ่งองเวียนยง
 ญวนที่เมืองเมียดจรุกันนั้น เวลานี้ได้พาครอบครัวข้ามแขก

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

จากเมืองเมืงตจรูกกลีบคนมายังเมืองอุดงภาไซย ครั้น
 ทราบว่า สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ เสด็จไป
 ประทับอยู่เมืองพระตะบอง หวังว่าแขกจามทั้งหลาย
 ก็ตามไปเฝ้าสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ยังเมือง
 พระตะบอง^{๕๑} ขอรบสารภาพผิดถวายตัวเป็นข้า แล
 ขออาสาบวชการสนองพระเดชพระคุณ ต่อสู้รบกับ
 ออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั แลออกญากำแหงโยธา
 แก้ว สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ก็ทรงพระ
 เมตตาขอมรับเอาไว้ จึงทรงโปรดตั้งให้เป็นสมเด็จ
 ขรเทศ ตามเดิม ส่วนออกญาจักรฤทธิ โสรั ทรงตั้ง
 ให้เป็นที่ออกญาอรชุน เจ้าเมือง ๆ ถโยงขมม ทวน
 แอล ทรงตั้งให้เป็นออกญาราชเคชะ ทวนละ ทรงตั้ง
 ให้เป็นออกญานายกจันตคาม เจ้าเมือง ๆ สำบุก
 แล้วตรัสใช้ให้ออกไปรับราชการต่อสู้รบกับข้าพวកศัตรู
 ที่เมืองพนมเปญ ฯ

๑ สมเด็จขรเทศ ลี ออกญาอรชุน โสรั ออกญา
 ราชเคชะ แอล แลออกญานายกจันตคาม ละ ก็
 กราบถวายบังคมลา กลับคนมายังเมืองอุดงภาไซย เข้า

๕๑ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เข้ามาอ่อนน้อมต่อองค์พระมหากษัตริย์
 เมืองอุดงภาไซย

๕๔ เฝ้าสมเด็จพระท้าวสุทนต์ในไกรแก้วฟ้า กราบทูลขอ
 ความให้ทรงทราบทุกประการแล้ว จึงมีการประชุม
 ปฤักษาราชการ มีออกญาจักรี แยก ออกญา
 ธรรมนคร แลขุนนางใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงพร้อมกันมา
 ประชุมตกลงกัน ให้เกณฑ์ไพร่พลในเขตเมืองกันดาล
 สัตตง ในเขตเมืองพนมเปญ ในเขตเมืองลำโรง
 ทอง แลในเขตเมืองลงแวก จัดตั้งเป็นกระบวน
 ทักษิณไปรบกับออกญากำแหงโยธา แก้ว ซึ่งตั้งทัพ
 อยู่ที่เมืองพนมเปญ ฯ

๑ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ณ กรุงเทพพระมหานคร ได้ตรัสใช้ให้พระยาภิรมช
 มนตรี^{๕๒} พระยาสีหราชฤทธิไกร พระคทาธรรณินทร์
 เจ้าเมืองพระตะบอง แลพระยาอนุภาพไตรภพ เจ้า
 เมืองเสียมราฐ ออกมาอยู่รักษาพระราชวังอุดงภาไซย
 รวมกันกับพระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ แลพระศรีเสนา
 สมเด็จพระท้าวสุทนต์ในไกรแก้วฟ้า ก็ประทับ
 อยู่ในพระราชวังอุดงภาไซย พร้อมด้วยขุนนางข้าราชการ
 ผู้น้อยใหญ่ทั้งปวง ฯ

๑ ฝ่ายออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั ซึ่งตั้งทัพ
 อยู่ที่กำปงขล็งซอนนั้น ได้ยกกำลังไพร่พลไปรบกับ

๕๒ เจ้าพระยามุขมนตรี เณร สิงห์เสนี บุตรเจ้าพระยาบดินทรเดชา

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ออกญาธรรมเดโช ปาง เป็นหลายหนหลายครั้ง แต่
หาได้มีไชยชนะไม่ กลับปราไชยพ่ายแพ้มาเสมอ ฯ

๑ จึงออกญามนตรี แยก แลออกญาธรรมมา
ปก พร้อมด้วยนายทัพนายกอง ไต่ยกกำลังไพร่พล
ไปรบกับออกญากำแหงโยธา แก้ว ที่เมืองพนมเปญ
ออกญากำแหงโยธา แก้ว ต้านทานไม่ได้ ก็แตกหนี
กระจัดกระจายออกจากเมืองพนมเปญ ไปรวบรวมกันอยู่
กับกองทัพออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั ทักำปงขลัสซอ ฯ

๑ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณกรุงเทพพระมหานคร ครั้นได้ทรงทราบว่า สมเด็จพระ
พระนโรดมพรหมบริรักษ์ มาประทับอยู่ที่เมืองพระตะบอง
ดังนั้น จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้พระยาราชวรานุกูล^{๕๓}
มาเชิญเสด็จไปประทับอยู่ที่กรุงเทพพระมหานคร สมเด็จพระ
พระนโรดม พรหมบริรักษ์ ได้เสด็จไปประทับอยู่ที่
กรุงเทพ ฯ เฝ้าแห่รับราชกิจในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ๓๐๕ วัน จึงพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ใช้ให้พระยามนตรี
สุริวงษ์ กษัตริย์มนตรีสุรรักษ์^{๕๔} คุมไพร่พลไทย ๓๐๐๐

๕๓ คือเจ้าพระยาอมราช ศข

๕๔ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า พระยามนตรีสุริวงษ์ ชุ่ม ๑ พระยา
บริรักษ์ราชา ๑ เจ้าหมื่นศรีสุรรักษ์ คือเจ้าพระยารัตนบดินทร์ ๑

ลงเรือกลไฟ ๒ ลำ นำส่งสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์
มาทางทะเลขนทท่าเมืองกำปอต ฯ

๑) เมื่อขุนนางข้าราชการที่อยู่เมืองอุทงกาไชย
ได้ทราบข่าวว่าสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ เสด็จ
กลับคืนมานั้น ก็มีความชื่นชมยินดีพากันไปคอย
ต้อนรับเสด็จจากเมืองกำปอต เข้ามายังพระราชวังอุทง
กาไชย เมื่อวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีระกาตรีศก ๑๒๒๓
(พ.ศ. ๒๔๐๕) เสด็จเข้าประทับอยู่ในพระราชวังสระสาร
พรณยุค ตั้งแต่ก่อน ฯ

๑) ฝ่ายออกญาจักรี แยก กษัตริย์ออกญาธรรมมา
ปก กษัตริย์ทพนายกอง เมื่อได้ทัพออกญากำแหง
โยธา แก้ว แดกจากเมืองพนมเปญไปแล้ว ก็ได้
ติดตามตีลงไป ฝ่ายออกญาธรรมเดโช ปาง ก็ยก
ไพร่พลไล่ตีตลบชนาชนมา

เมื่อกองทัพฝ่ายออกญามหาอุทธีรงค์ โสรั แล
ออกญากำแหงโยธา แก้ว ได้ถูกตีชนาชนทั้ง ๒ ช้าง
ตั้งมั่นที่ตำบลท่านไม้ไต้ พากันแตกหนีกระจัดกระจาย
แยกออกจากกันไป ฯ

๑) ฝ่ายกองทัพออกญาธรรมเดโช ปาง ได้ไล่
สกัดจับตัวออกญากำแหงโยธา แก้ว ได้ให้ฆ่าเสีย แล้ว

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

ตักศิละส่งมาถวายสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ส่วน
บุตรภรรยาข้าทาสชายหญิงของออกญากำแหงโยธา แก้ว
คนขบถ ให้อภัยไปเป็นไพร่ ส่วนศิละอ้ายแก้ว กำแหง
โยธาคคนขบถนั้น มีรับสั่งให้ออกญาโหรา ลาย ซึ่ง
เป็นพรรคพวกอ้ายขบถด้วยกันนั้นเอาทูนบนกระดาน แล้ว
ให้เดินเที่ยวตระเวนประกาศความผิดของอ้ายพวกขบถ
ตามตลาดเสร็จแล้ว ให้อาศิละอ้ายแก้วกำแหงโยธา
นั้นไปเลียบปรจານไว้ที่ทางหลวง ข้างทิศตะวันออก
พระราชวัง ฯ

๑ แต่ส่วนออกญามหาฤทธิรงค์ โสรันั้น เมื่อ
ออกญาธรรมเดโช ปาง จีบตัวได้สั่งให้ใส่กรงไว้ แล้ว
นำส่งมาถวายทั้งเป็น จึงแหกกกรงหนีไปได้ ไปพบกับ
ออกญาราชเดชะ ๑๕ ออกญาณรงค์สวัชร์ ส่นอง กิ่ง
แลพรรคพวก ครั้นต่อมาออกญามหาฤทธิรงค์ โสรั
แกลังพาลหาเหตุจับผิดออกญาณรงค์ สวัชร์ ให้ฆ่า
ออกญาณรงค์ สวัชร์ เสีย แล้วก็พากันหนีเข้าไปหา
นายทหารฝรั่งเศส ผู้บังคับการค่ายโรงช้าง นายทหาร
ฝรั่งเศสก็ไต่ถาม ครั้นได้ความว่าพวกนี้เป็นขบถต่อสมเด็จพระ
พระนโรดมพรหมบริรักษ์ เจ้านายของตนดังนั้น นายทหาร
ฝรั่งเศสผู้บังคับการก็สั่งให้เนรเทศนำตัวอ้ายพวกขบถเหล่า

นั้น ส่งไปให้อยู่เสียที่เกาะไปโลกนโคร์ ในกลาง
สมุทรทะเล ๕๕ ๗

พ.ศ. ๑๒๒๔

๑) ลมเดือน ๕ บังอจิตวาศก ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๕)
มีเรื่องเกิดขบถขึ้นอีก คือมีคนคนหนึ่งเป็นที่ออกญาสทศ
ชือ ขา เป็นคนพิการมือเท้างอเดินไม่ได้ คิดเป็น
ขบถต่อสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ได้พดเกลี้ย
กล่อมราษฎรในเขตรเมืองลำโรงทอง ตอนข้างเหนือได้
เป็นอันมากแล้ว ก็จัดตั้งเป็นกระบวนทัพชุมนุมชอนอยู่ในป่า
ครั้นถึงเวลากลางคืน ก็พากันมารีบเอาออกญาสทศ ขา
กับครอบครัวออกจากบ้าน ซึ่งอยู่ข้างเหนือเขาพระราช
ทรัพย์ ไปยังที่ชุมนุมกองทัพซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านเจริญ
กรับขโนร์ ในเขตรเมืองลำโรงทอง คิดจะยกทัพเข้าตี
เมืองอุคงภาไชย ๗

๑) ในครั้งนั้นพระยาภิรมขมนตรี กับขุนนาง
ข้าหลวงไทย แลขุนนางเขมรเมืองพระตะบอง เมือง
เสียมราฐ ก็ได้กลับคืนไปบ้านเมืองหมดสิ้นแล้ว ๗

๕๕ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อข้าหลวงพาดังพระนโรดมกลับ
ออกไปอยู่เมืองอุคงภาไชยนั้น มีท้องตราสั่งให้เจ้าพระยาภิรมขมนตรี พระยาราชวรา
นุกูล ซึ่งตั้งอยู่เมืองพระตะบอง ให้คุมกองทัพลงไปปราบปรามพวกสนองโสร์
พวกสนองโสร์แตกพ่าย ตัวสนองโสร์หนีเข้าแดนฝรั่งเศส ไทยให้ไปขอตัว
ฝรั่งเศสว่าเป็นผู้ทำผิดในการบ้านเมือง มิใช่โจร จึงเอาตัวไว้ไม่ยอมส่ง เป็นแต่จะ
ระวังมิให้กลับมาทำร้ายได้อีก

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ จึงสมเด็จพะนโรดมพรหมบริรักษ์ ตรัสใช้

ให้ออกญาธรรมมา ปก ยกกองทัพไปรบกับออกญาสุทศบา
ออกญาธรรมมา ปก ไต่ยกไพร่พลไปโจมตีทัพออกญาสุทศ
บา ๆ ต้านทานไม่ได้ ก็แตกกระจัดกระจายพากันหนีไป
อาไศรยอยู่ตามภูเขายี่ในป่าในดงหมกคั่น ๆ

๑ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณกรุงเทพพระมหานคร ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ใช้ให้พระยาราชวรานุกูล กับพระยาจันทบุรี เป็นข้าหลวง
ออกมารักษาพระราชวังออกตงภาไชย ๆ

๑ ฝ่ายออกญาสุทศบา กับครอบครัวแล
พรรคพวกบางคน ไต่หนีออกจากป่าดงข้ามไปในเขตร
เมืองโพธิสัตว์ กรมการเมืองโพธิสัตว์จับตัวได้ พร้อม
ทั้งครอบครัว นำตัวส่งเข้ามาถวายทั้งเป็น แต่มา
ตามทางออกญาสุทศบา ไต่ตายเสีย จึงคงนำแต่ศพ
เข้ามากับครอบครัว ครั้นมาถึงพระราชวังออกตงภาไชย
ทรงมีรับสั่งให้ห้ามศพออกญาสุทศบา ไปเที่ยวตระเวน
๓ วัน แล้วเอาผูกตรึงประจานที่ทางหลวงข้างทิศตะวันตก
ตลาดเหล็ก ทรมันสมบัตให้รับเป็นของหลวง บุตร
ภรรยาข้าทาสชายหญิงให้ส่งไปเป็นไพร่ ๆ

๑ สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ มีคำรัส

สั่งให้ขุนนางมุขมนตรี สร้างพระเมรุสำหรับถวายพระเพลิง
พระบรมศพพระราชบิดาเสร็จแล้ว จึงพร้อมกันกับพระ
บรมวงษานวงษ์ แลพระยาราชวรานุกูล พระยาจันทบุรี
ขุนพิพิธภูษา ข้าหลวง ขุนนางข้าราชการใหญ่น้อย ไป
เชิญพระบรมศพแห่มา ประดิษฐานบนเบญจาในพระเมรุ
แล้วทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการเอิกเกริกหลายวัน
หลายเวลา จึงพร้อมกันถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว เก็บ
พระบรมอัฐิใส่ในพระโกศฐทองคำ แห่กลับเข้มาตั้ง
ประดิษฐานในพระราชวังสระสภารพรรณยุค ฯ

พ.ศ. ๑๒๒๕

๑ ลุณเดือน ๘ บุกญเบญจศก ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๔๐๖)
สมเด็จพระทศราชาธิราชในไกรแก้วฟ้า จะเสด็จเข้าไปทรง
พระผนวชณกรุงเทพ ฯ พระยาราชวรานุกูล ข้าหลวง
จะเป็นผู้พาเสด็จเข้าไป พระองค์จึงทรงนำพระธิดา
พระมารดา แลพระสนมนางในของพระองค์ไปให้พักอยู่ที่
เมืองพระตะบอง ส่วนพระองค์กับพระยาราชวรานุกูล
ไต่เลยเข้าไปกรุงเทพ ฯ เขาเผาพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วก็ทรงพระผนวช ประทับอยู่ใน
กรุงเทพ ฯ ต่อไป ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฤๅษีเดือน ๒ ขกญเบญจศก ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๔๐๖)
 อัครเมธาส แม่ทัพเรือฝรั่งเศส พร้อมด้วยนายทหารเรือ
 ฝรั่งเศสหลายนาย ให้นำเรือรบจากเมืองไซ่งอนเข้ามาที่
 เมืองอดองกาไชย จอดอยู่ที่ท่าหลวง แล้วอัครเมธาสแม่ทัพ
 เรือฝรั่งเศส ขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์
 ที่พระราชวังสระสภารพรรณยุค พุดจาเป็นทางไมตรีไปมา
 ต่อกัน แล้วทรงโปรดให้จัดอาหารตามเพศภาษาเลี้ยง
 ให้ฝรั่งรับพระราชทาน เสร็จแล้วอัครเมธาสแม่ทัพเรือ
 ฝรั่งเศส จัดให้มองซิเออร์ เดอ ลาเตร นายทหาร
 ฝรั่งเศสกับนายสิบพลทหารหลายคนอยู่คอยพิทักษ์รักษา
 สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ณเมืองอดองกาไชย
 ส่วนตัวอัครเมธาสแม่ทัพเรือฝรั่งเศสได้กลับไปเมือง
 ไซ่งอน^{๕๖} ฯ

๑ ในครั้งนั้น มีรับสั่งให้บรรดาขุนนางมุขมนตรี
 จัดทำที่ตอกจากท้องพระโรง สำหรับในการราชาภิเศก ฯ

๑ ในเดือน ๒ ขกญเบญจศก ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๔๐๖)
 มีคน ๆ หนึ่งชื่อ อ้ายสวา (อ้ายสิง) เป็นข้าของออกญา
 ราไช คุม อ้ายสวาตั้งตนขึ้นเป็นเจ้า บอกว่ามันเป็น

๕๖ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า แอดมิรอลฝรั่งเศสขึ้นมาคราวนี้ มาบังคับ
 ให้องค์พระนโรดมทำสัญญายอมอยู่ในบำรุงของฝรั่งเศส องค์กรพระนโรดมต้องยอมทำ
 ด้วยความอดลัว

พระองค์เจ้าพิม พุกเกล้ายกล้อมราษฎรในเขตรเมืองเขม
แลเขตรเมืองขันทายมาศไต่เป็นอันมากแล้ว ก็จัดเป็น
กระบวนทัพ เทียวตีปล้น เอาทรัพย์ สมบัติของ อาณาประชา
ราษฎรมาจนถึงเขตรเมืองตรัง แลเขตรเมืองชาติ เป็รย
กระบะช้ ๗

๑ เมื่อสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ไต่ทรง
ทราบข่าวขบถคักเกิดขันทงนั้น จึงตรัสใช้

- (๑) ออกญาจักรี เกย
- (๒) สมเด็จพระเจ้าพญา ปก
- (๓) ออกญามหาเสนา เล็ก
- (๔) ออกญาโยธาสงคราม เข็ย

รวม ๔ นาย ให้ยกทัพไปปราบปรามอ้ายสวาขบถ
ที่เขตรเมืองตรัง ๗

๑ แล้วทรงให้เรียก ออกญาธรรมเดโช ป่าง
จากเมืองบาพนมเข้ามา ทรงตั้งให้เป็นออกญากระลาโหม
แลทรงตั้งให้ออกญาจักรี เหม เป็นออกญาธรรมเดโช
ให้ไปเป็นเจ้าเมืองบาพนม แทนออกญากระลาโหม ป่าง
ซึ่งต้องมาประจำรับราชการอยู่ในกรุง ๗

๑ ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ได้มีทองตรามาให้สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

เสด็จเข้าไปกรุงเทพฯ ๑ ครั้นถึงฉนวนชน ๑ คำเดือน ๓ บัญญ
 เบญจศกศักราช ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๔๐๖) สมเด็จพระนโรดม
 พรหมบริรักษ์พร้อมด้วยมุขมนตรีน้อยใหญ่ ได้เสด็จ
 ออกจากเมืองอดงฎาไชยไปเมืองกำปอดโดยทางบก เพื่อ
 จะไปเสด็จลงเรือพระที่นั่งเข้าไปกรุงเทพฯ ๑ เมื่อเสด็จไปถึง
 พลับพลาที่ประทับณตำบลโตนคยันฎา อ้ายสวาไคยก
 พรรคพวกไปล้อมจับออกญาจกริ แกบ ให้ฆ่าเสียในเขต
 เมืองตรัง ครั้นมองซีเออร์ เคอ ลาเตร นายทหาร
 ฝรั่งเศสที่อยู่รักษาพระราชวังอดงฎาไชย ได้ทราบข่าวว่า
 ออกญาจกริ แกบ ได้ถูกอ้ายสวาชบดฆ่าตายเสียตั้งนั้น
 ก็ใช้ให้คนใช้มาตามเชิญเสด็จสมเด็จพระนโรดมพรหม
 บริรักษ์ ขอให้เสด็จกลับคืนยังอดงฎาไชย สมเด็จพระ
 นโรดมพรหมบริรักษ์ จึงต้องเสด็จกลับคืนมาประทับ
 ในพระราชวังสระสธารพรรณยุคตามเดิม^{๕๗} แล้วทรงแต่ง
 ศุภอักษร บอกข้าราชการในกรุงกัมพูชาธิบดี เข้าไป
 กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ให้ทรงทราบทุกประการ แล้วสมเด็จพระนโรดมพรหม
 บริรักษ์ ตรัสใช้ให้

๕๗ เรื่องที่ให้हांค้พระนโรดมเข้ามากรุงเทพฯ ๑ นี้ ไม่ปรากฏในหนังสือพระราช
 พงษาวดาร แต่เห็นจะเป็นความจริง

(๑) ออกญากระลาโหม ปาง

(๒) ออกญาวงษาอรรคราช อุ่ม

(๓) ออกญาอรชุน โสรั

รวม ๓ นายยกทัพไปทางบก แล้วตรัสใช้ให้

ออกญาวิบุลราช เข็น ยกทัพเรือไปทางน้ำ

ทัพยกทัพเรือนี้ ให้ไปปราบปรามอ้ายสวาชบด

ที่ในเขตรเมืองตวัน ๗

๑ ลุณเฑาะ ๔ บัญญุเบญจศก ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๕๐๖)

สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ทรงพระกรุณาโปรด

ให้จัดพระราชพิธีเกษากันต์ พระองค์เจ้าหญิง สรออก

ซึ่งเป็นพระชนิษฐา ๗

๑ ฝ่ายกองทัพอ้ายสวา ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบล

เจิงกันจุม ในเขตรเมืองตวันนั้น ครั้นทัพหลวงยกไปถึง

ก็เข้าโจมตีทัพอ้ายสวาแตกกระจัดกระจาย พากันหนีไป

หมด ส่วนตัวอ้ายสวาเองหนีรอดไปได้ มันหนีเข้าไป

อยู่เสียในเขตรเมืองเมียดจรุก จับตัวมันหาได้ไม่

เมื่อออกญากระลาโหม ปาง ได้ปราบปราม

มิไชยชนะแก่พวกขบดเสร็จแล้ว ก็ยกทัพกลับคืนยัง

เมืองอุดงภาไชย เอาไว้แต่สมเด็จพระเจ้าพญา ปก กับ

นายทัพนายกองบางคน ถอยมาตั้งอยู่ที่เขตรเมืองขาค ๗

พ.ศ. ๑๒๒๖

๑ ฤๅษีเดือน ๕ บัชวตฤๅษี ๑๒๒๖ (พ.ศ. ๒๔๐๗)

สมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ได้ทรงขอให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผนวชพระมหานคร จักเครื่องราชาภิเศกมาอภิเศกให้สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ได้เสวยราชสมบัติในกรุงกัมพูชาธิบดีโดยเร็ว ๕๘ ๗

๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตรัสใช้ให้พระยามนตรีสุริยวงษ์ กับพระยากระลาโหมฝ่ายเหนือ ๕๘ นำเครื่องราชาภิเศกมาด้วยเรือกลไฟพร้อมกับมองซิเออร์ โอบริคกงสุลฝรั่งเศส มาทางเมืองไซ่งอน แวะเข้าหาอัครเมธาธิบดีแม่ทัพเรือฝรั่งเศสที่เมืองไซ่งอน แล้วเรือกลไฟก็เลยเข้ามาเมืองอุดงภาไซย จอดอยู่ที่ท่าหลวง แล้วพระยามนตรีสุริยวงษ์ ๑ พระยากระลาโหมฝ่ายเหนือ ๑ พระครูหัตถาจารย์ เจ้ากรมปโรหิต ๑ พระปโรหิต ๓ นาย

๕๘ เวลานั้นฝรั่งเศสได้หัวเมืองญวนตลอดปากน้ำโขง ตั้งเมืองไซ่งอนเป็นที่บัญชาการ อ้างเหตุว่าเมืองเขมรเคยอยู่ในบารุงของไทยแลญวนทั้ง ๒ ฝ่ายมาแต่ก่อน เดียวกันญวนได้ยกอำนาจทางกรุงกัมพูชาถวายเอมเปรอฟร็องเศส จึงมาว่ากล่าวให้ไทยยอมให้กรุงกัมพูชาอยู่ในบารุงของไทยแลฝรั่งเศสด้วยกัน จึงเป็นเหตุให้ทั้ง ๒ ฝ่ายแต่งข้าหลวงพร้อมกันไปอภิเศกองค์สมเด็จพระนโรดม

๕๙ ที่เรียกพระยากระลาโหมฝ่ายเหนือตรงนี้ คือพระยามนตรีสุริยวงษ์ ชุ่ม นั่นเอง มีใช้คนหนึ่งต่างหาก ด้วยพระยามนตรีฯ เวลานั้นเป็นที่สมหพระกระลาโหมฝ่ายเหนือ.

นายเวรพระอากษณ ๑ ขุนญาณโยคโหรา ๑ เชิญ
 เครื่องราชาภิเศกชนจากเรือกลไฟ เข้าไปในพระราชวัง
 อุดงภาไชย ถวายแต่สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์
 แล้วมีการประชุมบรรดาขุนนางใหญ่น้อย ส่วนขุนนาง
 ฝ่ายไทยที่มาประชุม นอกจากที่กล่าวนามมาแล้ว คือ
 (๑) พระยาราชวรานุกูล (๒) พระยาจันทบุรี (๓) พระ
 ศรีเสนา ส่วนขุนนางฝ่ายฝรั่งเหล่านั้น คือ (๑) มอง
 ซิเออร์ โอบริค กงสุลฝรั่งเศส (๒) กอมมองคอง
 เคบรูเล็ง กอมมองคอง เคอ ลาเตร (๔) มองซิเออร์
 อินกาคัสเตอร์ พร้อมกันจัดการอภิเศก สมเด็จพระนโรดม
 พรหมบริรักษ์ ให้ชนเสวยราชสมบัติครอบครองกรุง
 กัมพูชาธิบดี รัชพระราชโองการ เมื่อวันศุกร์แรม
 ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีชวดจตุศกศักราช ๑๒๒๖ (พ.ศ. ๒๔๐๗)
 พระชันษา ๓๐ พรรษา ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระ
 พระราชโองการ พระนโรดมบรมรามเทวาวตาร คุณสาร
 สุนทรฤทธิ มหิศวรธิบดี ศรีสุริโยนฤพัทธพงษ์ดำรง
 ราชฎี บรมนารถมหากัมโพชาธิบดีนทร์ สรรพศิลป์
 สัทิสถิตยสถาพร พรหมามรอำนวยไชย เปนมไห
 สวรรยาธิบดี ในปรดิพัทลสกลกัมโพชาณาจักร อรรคมหา
 บรมรัตนวิวัฒนาทิเรก เอกอัครมบรมบพิตร พระเจ้ากรุง
 กัมพูชาธิบดี

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา
 บรรดาขุนนางมุขมนตรีใหญ่่น้อย พากันนำ
 ส่วยสาอากรตามหน้าที่เข้ามาถวาย แล้วกราบถวายบังคม
 พร้อมกันรับพระเดชะแลรับพระพร เสร็จแล้วทรงพระ
 กรุณาโปรดพระราชทานตราตำแหน่งแลส่วยสาอากร ให้
 ตามหน้าที่ทุกกระทรวงทบวงการ ตามอย่างธรรมเนียม
 ดุจดังกาลแต่ก่อน แลทรงบัญญัติให้ขุนนางมุขมนตรี
 ใหญ่่น้อย ใช้คำพูดพิศทุลรัยขานว่า พระกรุณาพิเศษ
 ถวายพระบิณฑูร ให้ใช้คำว่า รัยพระราชโองการ
 ใ้เห็นอเกล้า ฯ

เมื่อเสร็จการพิธีราชาภิเศกแล้ว ขุนนางฝรั่งเศส
 ไ้กราบถวายบังคมลากลับคืนไปยังเมืองไซ่ง่อน ส่วน
 ขุนนางไทย มีพระยามนตรีสุริยวงษ์ แลพระยาราชวรา
 นุกูล เป็นต้นก็กราบถวายบังคมลา พาบรรดาขุนนาง
 ไทยทั้งปวงกลับคืนไปกรุงเทพพระมหานครเหมือนกัน ฯ

๑ ฤดูวันแรม ๓ ค่ำเดือน ๗ ปีชวดฉศก ๑๒๒๖
 (พ.ศ. ๒๔๐๗) ทรงพระกรุณาโปรดตั้งตำแหน่งขันตา
 คักคิ ให้

(๑) เจ้าฝ่าย เมียะซั เป็นสมเด็จพระองค์แก้ว
 เสวราช มหามาตยานุชิต พิพิธวงษ์ ศิริอังกฤษ สมห
 นายก TUDC 28/01/2564 เอกอรรคมหาเสนาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ

(๒) ออกญาศรีธรรมมาธิราช เหม เป็นสมเด็จพระ
 เจ้าฟ้าทะละหะ เอกอมนตรี อภัยพิริยปรากฏมพาท
 แลทรงพระกรุณาโปรด ให้ฝึกหัดทหาร ใช้
 เครื่องแต่งกายอย่างแบบทหารฝรั่งเศส ให้ถ้อยขึ้นเล็ก
 มีดาบปลายขัน มีแตรวงประจำกอง ทหารเหล่านั้นเมื่อ
 เสด็จไปแห่งใด ให้เดินหน้านำไปกับนายตำรวจ
 กบฏไต่ทรงขัญญัตติให้เจ้ากรมขันใหญ่ มีหน้าที่
 ยิงขันใหญ่ประจำเวลาทุก ๆ วัน จนตลอดต่อมาถึง
 กาลขัน ๗

๐ ลุณวชน ๓ คำเดือน ๘ ขัชวคคคค ๑๒๒๖
 (พ.ศ. ๒๔๐๗) สมเด็จพระเจ้าพญา ปก ที่ทรงใช้ให้ไปตั้ง
 ชักดาทัพอยู่ในเขตรเมืองชาติ คอขระวังอ้ายสวาขบถ
 เกรงมันจะยกทัพกลับคืนมาอีกนั้น อ้ายสวามันได้ใช้
 ให้อ้ายโลร์ ซึ่งมันตั้งให้เป็นสุภาธิบดี นำพาพวก
 แหกขามยกมาลอบจับได้สมเด็จพระเจ้าพญา ปก ฆ่าเสีย
 ถึงแก่ความตาย ๗

๐ ครั้นต่อมาได้ตรัสใช้ให้ออกญาธิศรา เสด็จ
 กบออกญาพิพิธสมขัต สน นำเครื่องราชบรรณาการ
 เข้าไปถวายแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ณ กรุงเทพมหานคร ๗

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ลุณวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวดคชศก ๑๒๒๖
 (พ.ศ. ๒๔๐๗) เสด็จทรงนำพระราชวงษานุวงษ์ พร้อม
 ด้วยพระสนมกำนัลใน ไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวัน
 ออกพระวัสส์ที่พลับพลาไชยณท่าหลวง ๓ วัน แล้วเสด็จ
 ทรงพระราชดำเนินเลยไปเมืองพนมเปญ มีพระตำรัส
 ให้สร้างพระราชวังปลูกพระตำหนักใหญ่่น้อย พระราชวัง
 น้อยข้างเหนือวัดอุณาโลม ทรงบัญญัติให้เรียกว่า
 วังพัก แลให้ปลูกพระตำหนักที่บ้านคลองโกรจ ในเขต
 เมืองตโปพงฆมมแห่งหนึ่ง แลที่ในเขตเมืองกำปอด
 อีกแห่งหนึ่ง เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังพัก ในเมือง
 พนมเปญได้ ๕ วัน ฯ

๑ ลุณวันเสาร์แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวดคชศก ๑๒๒๖
 (พ.ศ. ๒๔๐๗) เวลาเช้า ๓ โมง เสด็จลงสู่เรือพระที่นั่ง
 กลไฟช่อประเวศจังหวัด พร้อมด้วยมขนนตรีข้าราชการ
 ตามเสด็จ ๕๐ นาย ก็ขต้นเรือพระที่นั่งประเวศจังหวัด
 เป็นผู้บังคับการเดินเรือ ได้ออกจากเมืองพนมเปญไป
 พร้อมกบเรือกลไฟของกอมมอทอง เคอ ลาเตร ไปยัง
 เมืองไซ่ง่อน เพื่อทรงเยี่ยมเยียนอัครเมรกาล แม่ทัพเรือ
 ฝรั่งเศสซึ่งเป็นใหญ่ณเมืองไซ่ง่อน เมื่อไปถึงอัครเมรกาล
 แม่ทัพเรือฝรั่งเศส รับรองอย่างฉันทมิตรไมตรี ทั้ง ๒

ฝ่ายใต้แสดงความรักสนมชนสมยินดีต่อกันเป็นอันมาก
เสด็จประทับอยู่ที่เมืองไซ่ง่อนได้ ๓๐ ราชตรี จึงเสด็จกลับ
คืนยังพระราชวังพัก ณเมืองพนมเปญ แล้วเสด็จไป
ประพาศตามลำแม่น้ำ ไปประทับอยู่ที่พระตำหนักบ้าน
คลองโกรกได้ ๓ ราชตรี จึงเสด็จกลับคืนมาประทับ
ที่พระราชวังเมืองอุคงกาไชย ฯ

๑ ในครั้งนั้น ได้ตรัสใช้ให้เจ้านาททำเมรุ เพื่อ
ทรงจัดการฃาปนกิจศพ ออกญาราชเคชระ เอก ซึ่งเป็น
พี่ พระขี้ไຍ พระบรมชาติภริยา อื่นเป็นสมเด็จพระ
มารดาในพระองค์ ได้พระราชทานเพลิง แลทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลเสร็จเป็นการเรียบร้อย ฯ

๑ ลุณวันเสาร์ชน ๕ ค่ำ เดือน ๓ ปีชวด ๑๒๒๖
(พ.ศ. ๒๔๖๗) เป็นวันนักขัตฤกษ์อันอุดม เสด็จทรง
พระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศล เสด็จมพระชนมพรร
ษาตามแบบใหม่ ในรัชสมัยที่พระองค์ได้เสวยราชสมบัติ
แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้ เบิกปล่อยพระสนมศฤงฆาร
ในพระราชวัง ๒๖ คน ทรงประทานพระราชานุญาต ให้
มีสามีได้ทุก ๆ คน ฯ

๑ ลุณวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวดฉศก ๑๒๒๖
(พ.ศ. ๒๔๖๗) ทรงพระกรุณาโปรด ให้จัดพิธีอภิเษก

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

สมเด็จพระวรวรราชินี ซึ่งเป็นไวยิกาเธอ ถวายพระนาม
เป็น สมเด็จพระมโหฬิกา ขัตติยวงษ์ศิริเสโชวโรดม
บรมวรากุล สกลมงคลอุดม บรมขพิตรเป็นเจ้า ถวาย
เครื่องราชอิศริยยศใหม่ ๆ

๑ ฤดูวันแรมค่ำ ๓ เดือน ๕ ปีฉลูอยู่ใน
ฉศก ๑๒๒๖-๗ (พ.ศ. ๒๔๐๘) เสด็จทรงพระดำเนินพร้อม
ด้วยพระสนมศฤงฆารนางใน พระราชบุตรีราชบุตร ชุนนาง
มุขมนตรีใหญ่น้อย แลกรมมอของทอง เกอ ลาเตร ด้วย
ไปยังเมืองกำปอด จักการตระเตรียมคอยรับเสด็จ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าจะเสด็จมา
แต่คอยอยู่หลายเวลาก็กหาเห็นเสด็จมาไม่^{๖๐}

พ.ศ. ๑๒๒๗

๑ ฤดูวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีฉลูสัปตศก ๑๒๒๗
(พ.ศ. ๒๔๐๘) มีเรือกลไฟฝรั่งเศสลำ ๓ ไต่มาถึงเมือง
กำปอด เรือกลไฟลำนี้ คือ เป็นเรือกลไฟที่ออกเมรกาล
แม่ทัพเรือฝรั่งเศสที่เมืองไซ่งอน ใช้ให้ไปฟังขอราชการ
ที่กรุงเทพพระมหานคร เมื่อเสร็จราชการแล้ว ได้
กลับคนมาแวะที่เมืองกำปอด เพื่อส่งสมเด็จพระท้าว
รัตนไกรแก้วฟ้า ซึ่งไต่เสด็จมาจากกรุงเทพ ฯ ในลำ

๖๐ ท้าวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จประพาสตั้งเมืองกำปอด
นี้แปลตหนักหนา ไม่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร

เรือนนทวย แล้วเรือกลไฟลำนั้นก็ไซ้กรเคินเลยไป
เมืองไซ่ง่อน ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนโรดมบรมขพิตร เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีใตเสด็จมาแล้ว
ก็ทรงพาพระราชวงษานวงษ์เสนาข้าราชการ แลพระสนม
กำนัลในกลบคินพระราชวังเมืองอุตงภาไซย ฯ

๑ ลุณวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ ปีฉลู
สปีตศก ๑๒๒๗ (พ.ศ. ๒๔๐๘) ใต้ทรงพระกรุณา
โปรด ให้จัดพิธีอภิเศกสมเด็จพระมาตุจฉา แลสมเด็จพระ
พระมารดาในพระองค์ คือ

(๑) สมเด็จพระมาตุจฉา จากฤกพระนาม
บนแผ่นดินหรือญัตตรถวายพระนามว่า สมเด็จพระมาตุจฉา
กัมพูชาธิบดี อุนราชมาตริงศิริสุนทร ธรรมจารี นิสิต
ตะละหญไทย อโนปมัยบุญญการกุศล อุดมบรมขพิตร
สัมฤทธิที่หมายวณะสุชะพละ

(๒) สมเด็จพระมารดา จากฤกพระนามบนแผ่นดิน
หรือญัตตรถวายพระนามว่า สมเด็จพระวรวราชินี กัมพูชา
ธิบดี ราชมารดา ศิริสุนทร ธรรมจารียา เมตตาสัต
ตะละหญไทย อโนปมัยบุญญการกุศล มงคลรัตน
ชคัยประสิทธิ์ TUDC พิพิธมไหสุรสุมเหศวร สุชาติชาตา 28/01/2564

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

มหากระษัตริย์ อุดมบรมพิตร สัมฤทธิ์ที่หมายวณะสชะ
พละ แล้วถวายเครื่องอิศริยยศใหม่ ซึ่งสวยงามยิ่งนัก
ทั้ง ๒ พระองค์

ส่วนคำพิทพิททล สำหรับสมเด็จพระวรวราชิน
นั้น ทรงบัญญัติให้ใช้คำพิททลรัชชานว่า รัชพระราช
เสาวนีย์ ทรงพระกรุณาพิเศษ

แลคำพิทพิททล สำหรับสมเด็จพระมาตขณา
นั้นทรงบัญญัติให้ใช้คำพิททลรัชชานว่า รัชพระบิณฑูร
พิเศษ ฯ

๐ ลุณวันอาทิตย์ชน ๑๓ ค่ำ เดือน ๓๐ ปีฉลู
สปีตศก ๑๒๒๗ (พ.ศ. ๒๔๐๗) ทรงพระกรุณาโปรด
ตั้งตำแหน่งพระสนมเอก ขวา ชาย ๒ พระแม่นาง คือ

(๑) แม่นางรำควน จากูกนามบนแผ่นดินหรือญัตตร
ยกขึ้นเป็น พระแม่นางศรีเทพกัญญา สกาสกษณวรรณาร
มไหสวสดียาศิริสูงศักดิ์

(๒) แม่นางขุขผา จากูกนามบนแผ่นดินหรือญัตตร
ยกขึ้นเป็นพระแม่นางขุขผาเกสร ขวรมิตร พิจิตรลักขณา
มหามไหสูงศักดิ์ สวามิภักดินารี

พระแม่นางทั้ง ๒ นี้ เป็นเอกฝ่ายขวาแลฝ่ายซ้าย
คำพิทรัชชาน ถ้าผู้ชายให้ใช้คำว่า พระบาทผู้
เป็นเจ้า ถ้าผู้หญิงให้ใช้คำว่า แม่ ฯ 28/01/2564

๑ ฤๅษี ๘ คำ บัญญัติปกค ๑๒๒๗

(พ.ศ. ๒๕๐๘) เสด็จทรงพระดำเนินพร้อมด้วยพระแม่นางสาวสนมกรมใน แลขุนนางข้าราชการน้อยใหญ่ ลงสู่เรือพระที่นั่งกลไฟประเวศจังหวัด เสด็จไปประพาศชมพระนครรัตนนครมิได้ ๑๐ ราตรี จึงเสด็จกลับคืนพระราชวังอู่ทองกาไสย ฯ

๑ ฤๅษีอาทิตยชน ๓๐ คำ เดือน ๑๒ บัญญัติปกค ๑๒๒๗ (พ.ศ. ๒๕๐๘) ทรงพระกรุณาโปรดตั้งตำแหน่งขอพระสนมฝ่ายในอีก ๘ ท่าน คือ

- (๑) พระแม่นาง จอมสุภัตรรำทวล
- (๒) พระแม่นาง สุธาติขุขณา
- (๓) พระแม่นาง สุกาขรร
- (๔) พระแม่นาง ศรีเทพอัยศร
- (๕) พระแม่นาง สุกนธรรคนารี
- (๖) พระแม่นาง ทิพยลิตาจันทร์
- (๗) พระแม่นาง คันธรรคมาลี
- (๘) นักแม่นาง เทพกนิรี
- (๙) นักแม่นาง ศรีกนิรา

รวม ๘ ท่าน เป็นเจ้าจอมฝ่ายใน ฯ

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

๑ ฤดูวันพฤหัสบดีขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๒ ปีฉลู
 สัปตศก ๑๒๕๗ (พ. ศ. ๒๔๐๘) เวลา ๓ โมงเช้า
 ทรงพระราชดำเนินออกจากพระราชวังอุดงภาไซย พร้อม
 ทวยพระราชวงษานวงษ์ ฝ้ายนำฝ้ายใน เสนาข้าราชการ
 น้อยใหญ่ ลงสู่เรือพระที่นั่งเสด็จไปประทับอยู่ที่พระราชวัง
 พัก ณเมืองพนมเปญ เป็นที่ผาคูกต่อไป ฯ

๑ ฤดูวันศุกร์แรม ๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีฉลู
 สัปตศก ๑๒๕๗ (พ. ศ. ๒๔๐๘) มีท้องตราจากกรุงเทพ
 พระมหานครมาว่า สมเด็จพระเจ้าวังนำ ได้เสด็จสู่
 สวรรคตแล้ว ฯ

๑ ฤดูวันจันทร์ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมแม (ฉลู)
 สมเด็จพระมโหฬารเจ้าเมืองพระชนมพรรษาได้ ๕๓ พรรษา
 ทรงพระชราแลทรงพระประชวร กิ่งชงที่พยทวงคต
 ที่พระตำหนักท่าโพธิ์ ซึ่งอยู่ข้างตวันออกเขาพระราชทรัพย์
 ณเมืองอุดงภาไซย พระบาทสมเด็จพระเจ้า ฝั่งเสด็จ
 ออกจากพระราชวังพัก เมืองพนมเปญ พร้อมทวย
 พระราชวงษานวงษ์ ฝ้ายนำฝ้ายใน ข้าราชการน้อยใหญ่
 เสด็จไปยังเมืองอุดงภาไซย ทรงให้เชิญโกษฐพระศพ
 มาตั้งอยู่ที่พระราชวังสระสารพรณยุค แลทรงบำเพ็ญ
 พระราชกุศลตามแบบอย่างธรรมเนียม ฯ

๑ ส่วนขุนนางมุขมนตรี แลเจ้าบ้านเจ้าเมือง
 ทখনอยู่ในสมเด็จพะมโหฬารเทอเท่าใด ทรงโปรด
 ให้ไปสังกัดรวมขนอนอยู่ในสมเด็จพะวราชินทงสน เสรี
 แลพระองค์ก็เสด็จกลับคนมา ประทับอยู่ที่พระราชวังพัก
 ณเมืองพนมเปญต่อไปตั้งแต่ก่อน ฯ

๑ ในรัชกาลของพระราชโองการ พระนโรดม
 บรมขพิตรนั้น อาณาประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ได้พา
 กันทำมาหาเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนา ฝนฟ้าก็ตกต้องตาม
 ฤดูกาล พืชพรรณเข้าป่าอาหารก็บริบูรณ์ ปราศจาก
 ศัตรูแลโจรผู้ร้าย ทวยอำนาจพระบารมีคุ้มครองรักษา
 ไม่ให้มีผู้ใดกระทำโจรกรรมฉกฉกแลเบียดเบียนซึ่งกัน
 แลกันเลย แม้แต่ทรัพย์สินของตกหล่นอยู่ตามถนน
 หนทาง ก็ไม่มีผู้ใดอาจเก็บเอาไป ๖๑ ฯ

๑ ลุณวณอาทิตย์ชน ๓๐ คำ เดือน ๖ ปีมโรง
 ๓๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๗
 เวลาบ่าย ๕ โมง พระบาทสมเด็จพระนโรดมบรมขพิตร
 ทรงพระประสูติเสด็จสู่สวรรคต ในพระราชวังเมือง

๖๑ ควรสังเกตว่า ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาฉบับนี้ มีเรื่องลงมาเพียงมีผล
 จดศักราช ๑๒๒๗ อยู่ในรัชกาลที่ ๔ เท่านั้น

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา

พนมเปญ พระชนมพรรษาได้ ๗๐ เสด็จอยู่ในราช
 สมบัติ ๕๕ ปี จึงเสด็จในสภารัฐมนตรี พร้อมกัน
 กับท่าน เรช็อง สุเบรียเออร์ (ข้าหลวงฝรั่งเศสผู้สำเร็จ
 ราชการประเทศเขมร) ยกราชสมบัติถวายแก่สมเด็จพระ
 พระมหาอุปราช ซึ่งเป็นพระอนุชา ขึ้นเสวยราชสมบัติ
 แทนพระเชษฐาธิราชต่อไป (ทรงพระนามพระราช
 โองการ พระเจ้าศรีสวัสดิ์) เมื่อเวลาบ่าย ๕ โมง
 ๕๐ นาที ในวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๗ ฯ

พระราชพงษาวดารประเทศเขมร

จบแต่เพียงนี้

